

KRDANTARŪPAMĀLĀ

A CONCORDANCE OF VERBAL DERIVATIVES

By

Sastraratnakara, Kulapati

PANDIT S. RAMASUBBA SASTRI
*Sanskrit Education Society Teaching Centre,
Pettai*

With a Preface by Dr. V. Raghavan & General Preface by
Dr. C. P. Ramaswami Aiyar

VOLUME TWO

RELEASED BY

HIS HOLINESS

JAGADGURU SRI CHANDRASEKHARENDRA
SARASVATI SANKARACHARYA SWAMIGAL
of Kanchi Kamakoti Pitha

Published by

SRI T. V. VISWANATHA AIYAR, *Secretary*
The Samskrit Education Society, Madras
14, EAST MADA STREET, MYLAPORE, MADRAS-4

1966

कृदन्तरूपमाला

मद्रपुरी-संस्कृतविद्यासमितेः कलाशालायां प्रधानाध्यापकैः

शास्त्ररत्नाकरादिविरुदालङ्कृतैः पण्डितवर्यैः

श्रीमद्भिः श. रामसुब्रह्मण्यशास्त्रिभिः

सन्दृष्टा

श्रीमतां डा० वे. राघवार्थोणां

श्रीमतां डा० चे. प. रामस्वाम्यार्थोणां च

आमुखाभ्यां सहिता

द्वितीयभागात्मिका

श्रीकाञ्चीकामकोटिपीठाधीश्वरजगद्गुरुश्रीशंकराचार्यैः

श्रीचन्द्रशेखरेन्द्रसरस्वतीश्रीचरणैः

सानुग्रहं प्रकाशिता

मद्रपुरीसंस्कृतविद्यासमितिसचिवैः

श्री. ति. वे. विश्वनाथार्यैः

(14, पूर्वमाडवीथी, मद्रास्-4)

प्रकाशिता

१९६६

© Samskrit Education Society, Madras-4

Published with the aid of
Govt. of India, Ministry of Education

Price (1)
(2)

INDIAN BOOKS CENTRE
Exporters & International Book Sellers
40/5, Shakti Nagar
Delhi 110007 (India)
Phone 7126497

श्री भारती विजयम् प्रेस्, मद्रास-५

GENERAL PREFACE

The Samskrit Education Society is one of the latest efforts made by lovers of Sanskrit in Madras to check the erosion or elimination of Sanskrit which is imminent in the different sectors of its studies in this part of the country, notwithstanding that South India has been a stronghold of this language in the past amongst all those who prize intellectual stimulation and spiritual inspiration. The Society was started with the blessings of H. H. Sri Chandrasekharendra Sarasvati, Sankaracharya of Kanchi Kamakoti Peetha, on the occasion of the Golden Jubilee of his accession to the Peetha. I have had the pleasure and privilege of being connected with its management from the inception.

In spite of the difficulties of the present situation and the many causes demanding the help and patronage of the philanthropists, we may assert that during the short period of our existence, we have made fairly steady progress, although it is not spectacular. In Pettai, near Madras, we have a large area of land where our buildings are coming up and a Sanskrit advanced study centre is functioning. We have been concentrating in training young Pandits already qualified in one Sastra to become equipped in another Sastra. We have started a few research projects and publication schemes: a *Concordance of Verbal Derivatives*, a *New Model Sanskrit Grammar* and a *Dictionary of Indeclinables*. Another undertaking of ours is the book on *The Teaching of Sanskrit*. This and the *Concordance of Verbal Derivatives-Part I* I had the pleasure of releasing to the public last year.

The maintenance and promotion of Sanskrit study in the schools face two difficulties today, one stemming from the language formulae of the Government which is explicitly unfavourable to Sanskrit and secondly, the lack of improved methods of making its learning easy and popular. The Society may well congratulate itself in having addressed itself to the latter problem and brought out these books written by able and experienced scholars like Pt. S. Ramasubba Sastrigal and Prof. K. Rama Varma Raja. On behalf of the Society, I must also express my appreciation of the services rendered to the Society by Dr. V. Raghavan who has been in general charge of these and other research projects and publications of the Society. What he and others have been

doing in this part of the country, in the midst of all sorts of difficulties, must evoke the admiration of Sanskritists all over the country.

These and other research projects and the teaching work of the Society have been receiving assistance from the Central Sanskrit Board which deserves all praise for its efforts to rehabilitate in the country Sanskrit, the bedrock of Indian culture.

I wish all success to Sri T. V. Viswanatha Aiyar, Secretary of the Society, who has been building up the resources of the Society and managing its affairs so well. I am quite sure that the Sanskrit Education Society will ere long emerge as an active advanced Centre of a University type for Sanskrit in the South.

C. P. RAMASWAMI AIYAR
President, The Sanskrit
Education Society, Madras

P R E F A C E

The Samskrit Education Society, Madras, has great pleasure in placing in the hands of scholars and students of Sanskrit the second volume of their publication *Kṛdantarūpamālā*. The first volume of this work was released about a year ago by Dr. C. P. Ramaswami Aiyar, the President of the Society. It is a rare piece of good fortune to the Society, which owes its very inception to the blessings of the Acharya of Kanchi Kamakoti Pitha, that His Holiness will be sanctifying the grounds, premises and the new block of buildings of the Society by his *vijaya-yātrā* there and also, on that occasion, releasing the second volume of this large undertaking of the Society.

It is gratifying to note that this project, the Concordance of Verbal Derivatives, has been welcomed by the scholarly world; the reviews as well as the demand for the copies have been very encouraging. However, a feeling of sadness has unavoidably come into the work of the Society by reason of the unexpected demise of Sastraratnakara Kulapati Pandit S. Ramasubba Sastrigal who was the first Head of the Department of Teaching and Higher Studies at the Society. He was a distinguished traditional Pandit and the foremost scholar in *Vyākaraṇa* in the South and the availability of his services was one of the primary reasons for the Society undertaking this major long-term project. On the occasion of the release of the second volume of the work, the Society would like to place on record its deep sorrow and the sense of loss sustained by the Society in the passing away of this eminent *Paṇḍita*.

Fortunately Sri Ramasubba Sastrigal had not only compiled the greater part of the work but had also, during his stay at the Society's teaching centre, trained two younger scholars, Sri V. S. Srivatsankacharya and Sri T. K. Pranatartiharan. Both of them had already qualified themselves in *Nyāya* before they came to the Society; under Sri Ramasubba Sastrigal, they qualified themselves in *Vyākaraṇa*, in accordance with the Society's scheme to train young Pandits equipped in one *Śāstra* to become proficient in a second *Śāstra*. Both of them were, from the beginning, assisting Sri Ramasubba Sastrigal in the preparation of this Concordance and after the demise of Sri Sastrigal, have been continuing the work.

The plan of the work and the details of information furnished in the Concordance are set forth fully in the English Preface and Sanskrit Introduction to the first volume. In the present volume another two hundred and fifty roots have been dealt with.

The passing away of Sri Ramasubba Sastrigal has increased the sense of responsibility of those in the Society like the undersigned. As in the case of the first volume, Pandit Sri A. M. Srinivasachariar has been of great assistance in the checking of the material and the proofs.

It now remains for those connected with the Society to offer their respects to His Holiness and to pray that with the blessings of His Holiness not only will this work be successfully completed but the Samskrit Education Society itself, sanctified by the presence of His Holiness, develop rapidly into an institution of higher learning and advance studies in Sanskrit.

V. RAGHAVAN

उपोद्घातः

मद्रपुरीयसंस्कृतविद्यासमित्या कृदन्तरूपमाला नाम निबन्धो यो महान् संपाद्य प्रकाशयितुमूरीकृतः, तस्य प्रथमो भागः गते वत्सरे प्रकटितः, द्वितीयो भागश्चाद्य सज्जः संस्कृतविदुषां संस्कृतच्छात्राणां च पुरत उपह्रियते। महदिदं भागधेयमस्यास्समितेः, यद् द्वितीयोऽयं भागः श्रीकाञ्चीकामकोटिपीठाधीश्वरैः श्रीमच्चन्द्रशेखरेन्द्रसरस्वतीश्रीचरणैः जगद्गुरुश्रीशङ्कराचार्यैः स्वकर-कमलैरनुगृह्य प्रकाशं नीयते। समितिरेवैषा तेषां प्रेक्षयैव प्रसादेनैव च प्रतिष्ठिता; तस्याः संस्कृतकार्यक्रमश्च तथैव तेषामनुग्रहबलेनैव स्वीयमुत्तरोत्तरं विकासमाशंसमानः प्रचलति।

संमोदोऽयमद्य समितेः किञ्चिदिव शोकानुविद्धः। यदत्र समुपक्रान्तस्य पाठनादिकार्यस्य आध्यक्ष्ये ये नियुक्ताः शास्त्ररत्नाकर-कुलपति-विरुदाङ्किताः पण्डितवर्याः श. रामसुब्बाशास्त्रिणः ते नचिरात् कीर्तिशेषा अभवन्निति। ते हि दक्षिणभारते न केवलं प्रमुखाः पण्डिता आसन्, परंतु व्याकरणशास्त्रे प्रथमे विद्वांसश्च व्यराजन्। तेषामनितरसाधारणीं व्याकरणे प्रतिष्ठामालम्ब्यैव समित्यानया कृदन्तरूपमालारूपः कार्यभारः स्वीकृतः। अस्य ग्रन्थस्य अर्धाधिको भागः तैरेव सङ्कलितः। यौ तदन्तिक एवाधीतव्याकरणौ श्री-श्रीवत्साङ्गाचार्य-प्रणतार्तिहरनामानौ तरुणपण्डितौ कार्येऽस्मिन् आदित एव तेषां सास्त्रे व्यापृतौ, ताभ्यां ग्रन्थोऽयमाचार्यदर्शितमार्गेण क्रियमाणः यथाक्रमं परिपूरयिष्यते। 'कृदन्तरूपमाला'-ग्रन्थस्य रचनाप्रकारः पूर्वं प्रकाशितस्य प्रथम-भागस्य उपोद्घाते स्पष्टीकृत इति नाद्य तद्विषये किमपि वक्तव्यमपेक्ष्यते।

श्रीरामसुब्बाशास्त्रिणां तिरोभावेन कार्येऽस्मिन् अधिको भारोऽस्मादशेषु निपतितः। रूपफक्किका-उदाहरण-सूचिकादिपरीक्षायां मुद्रापत्रशोधने चास्माकं सहायभूतेभ्यः पण्डित- अ. मु. श्रीनिवासाचार्येभ्यः धन्यवादाः समर्प्यन्ते। अन्तत इदमेवावशिष्यते प्रार्थयितुम्—येषां प्रत्यक्षशङ्कराणामाचार्याणामनुग्रहबलेन समितिरियं, तन्निर्वाहकाश्च संस्कृतसेवायामस्यां प्रवृत्ताः, त एव यथा न केवलं ग्रन्थ एषः, परंतु समितेरन्येऽप्यध्यापनप्रकाशनादिकार्यकलापाश्च परिपूर्तिं समृद्धिं च प्राप्स्यन्ति तथा अनुगृह्णन्त्विति।

वे. राघवः

(251) “ कृप दौर्बल्ये ” (X-चुगादि:-1870. अक. सेट्. उम.) अदन्तः ।

‘ कल्पते शपि सामर्थ्ये, कल्पयत्यवकल्कने ।

अदन्तस्य कृपेणौ तु दौर्बल्ये कृपयेदिति ॥ ’ (श्लो. 135) इति देवः ।

¹ कृपकः ^A -पिका,	² चिकृपयिषकः-षिका ;
कृपयिता-त्री,	चिकृपयिषिता-त्री ;
कृपयन्-न्ती,	चिकृपयिषन्-न्ती ;
कृपयिष्यन्-न्ती-ती,	चिकृपयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
कृपयमाणः,	चिकृपयिषमाणः ;
कृपयिष्यमाणः,	चिकृपयिषिष्यमाणः ;
कृप्- कृपौ- कृपः ;	—
कृपितम्-तः,	चिकृपयिषितः-तवान् ;
कृपः,	चिकृपयिषुः ;
कृपयितव्यम् ,	चिकृपयिषितव्यम् ;
कृपणीयम् ,	चिकृपयिषणीयम् ;
कृप्यम् ,	चिकृपयिष्यम् ;
ईषत्कृपः-दुष्कृपः-सुकृपः ;	—
कृप्यमाणः,	चिकृपयिष्यमाणः ;
कृपः,	चिकृपयिषः ;
कृपयितुम् ,	चिकृपयिषितुम् ;
कृपणा,	चिकृपयिषा ;
कृपणम् ,	चिकृपयिषणम् ;
कृपयित्वा,	चिकृपयिषित्वा ;
³ प्रकृपय्य,	प्रचिकृपयिष्य ;

1. अदन्तत्वेनातो लोपस्य स्थानिवद्भावात् लघूपधगुणो न ।
2. ण्यन्तात् सनि णेरयादेशः । अनेकाच्त्वात् यङ् न ।
3. ‘त्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
- A. ‘चहकमहितं नन्दं बद्ध्वाऽस्य सारयतो धनं
हरत कृपकस्यारेस्तातं हत श्रथयत्तमम् ॥’ धा. का. 3-54.

कृपम् २, } चिकृपयिषम् २; }
कृपयित्वा २, } चिकृपयिषित्वा २. }

(252) “कृपू सामर्थ्ये” (I-भ्वादिः-762-अक. वेद्. आत्म.) वृतादिः ।

सामर्थ्यम्=शक्तिः, योग्यता वा ।

‘कल्पते शपि सामर्थ्ये, कल्पयत्यवकलकने ।

अदन्तस्य कृपेणौ तु दौर्बल्ये कृपयेदिति ॥’ (श्लो. 135) इति देवः ।

¹कल्पकः-लिपका, कल्पकः-लिपका, ²चिकृल्प्सकः-प्सिका, ³चलीकृल्पकः-पिका;

⁴कल्पिता-कल्प्ता-त्री, कल्पयिता-त्री, चिकृल्प्सिता-त्री, चलीकृल्पिता-त्री;

— कल्पयन्-न्ती, ⁵चिकृल्प्सन्-न्ती; —

⁶कल्पयन्-न्ती-ती, कल्पयिष्यन्-न्ती-ती, चिकृल्प्सिष्यन्-न्ती-ती; —

कल्पमानः, कल्पयमानः, ⁷चिकल्पिषमाणः-चिकृल्प्समानः, चलीकृल्प्यमानः;

कल्पिष्यमाणः } कल्पयिष्यमाणः, चिकल्पिष्यमाणः } चलीकृल्पिष्यमाणः;

कल्प्यमानः } चिकृल्प्सिष्यमाणः }

सुकृल्प्-सुकृल्पौ-सुकृल्पः; — — —

1. ‘कृपो रो लः’ (8-2-18) इति लत्वम् ।

2. ऊदिलक्षणमिड्विकल्पं बाधित्वा, ‘तासि च कृल्पः’ (7-2-60) इति नित्यमि-
ण्णिवेधः । ‘हलन्ताच्च’ (1-2-10) इति सनः कित्त्वान्न गुणः । यद्यपि धातु-
रूपप्रकाशिकायां अस्माद् धातोः सजन्तात् तव्यदादिषु ‘चिकल्पिषितव्यम्
चिकृल्प्सितव्यम्’ इति वैकल्पिकेष्टघटितानि रूपाणि प्रदर्शितानि; तथापि
‘तासि च कृल्पः’ (7-2-60) इत्यत्र ‘परस्मैपदेषु’ इत्यनुवर्तमानस्य पदस्य
‘तडानयोरभावे’ इत्यर्थकतया नित्यमिण्णिवेधेन भाव्यम् । ‘स्वरतिसूति—’
(7-2-44) इत्यादिना प्राप्तं वैकल्पिकेष्टागमं ‘तासि च कृल्पः’ (7-2-60) इति
निषेधः बाधत एवेति, इडभावघटितरूपमेव साधु—इति प्रतिभाति । एवं सजन्ते
सर्वत्र होयम् ।

3. ‘रीगृदुपधस्य च’ (7-4-90) इति अभ्यासस्य रीगागमः । उभयत्र लत्वम् ।

4. ‘स्वरतिसूतिसूयतिधूञ्जितो वा’ (7-2-44) इति ऊदित्वादिङ्विकल्पः ।

5. ‘लुटि च कृल्पः’ (1-3-93) इति परस्मैपदविकल्पः ।

6. ‘लुटि च कृल्पः’ (1-3-93) इति स्यप्रत्यये विवक्षिते परस्मैपदविकल्पः ।

7. ‘तासि च कृल्पः’ (7-2-60) इत्यत्र ‘परस्मैपदेषु’ इत्यस्य, ‘तडानयोरभावे’
इत्यर्थकत्वात्, अत्र ‘स्वरतिसूति—’ (7-2-44) इत्यादिना इङ्विकल्पः । एवं
सजन्तात् यक्यपि होयम् ।

¹कृल्पम्^A-कृल्पः-कृल्पवान्, कल्पितः, चिकृल्प्सितः, चलीकृल्पितः-तवान्;

²कृल्पः, ³कल्पनः, कल्पः, चिकृल्प्सुः, चलीकृल्पः;

कल्पितव्यम्-कृल्पव्यम्, कल्पयितव्यम्, चिकृल्प्सितव्यम्, चलीकृल्पितव्यम्;

कल्पनीयम्, कल्पनीयम्, चिकृल्प्सनीयम्, चलीकृल्पनीयम्;

⁴कल्प्यम्, कल्प्यम्, चिकृल्प्स्यम्, चलीकृल्प्यम्;

ईषत्कल्पः-दुष्कल्पः-सुकल्पः; — — —

कृल्प्यमानः, कल्प्यमानः, चिकृल्प्स्यमानः-चिकल्पिष्यमाणः, चलीकृल्प्यमानः;

कल्पः विकल्पः, कल्पः, चिकृल्प्सः, चलीकृल्पः;

कल्पितुम्-कल्पितुम्, कल्पयितुम्, चिकृल्प्सितुम्, चलीकृल्पितुम्;

कृल्प्तिः, कल्पना, चिकृल्प्सा, चलीकृल्पा;

कल्पनम्, कल्पनम्, चिकृल्प्सनम्, चलीकृल्पनम्;

⁵कल्पित्वा-कृल्प्त्वा, कल्पयित्वा, चिकृल्प्सित्वा, चलीकृल्पित्वा;

प्रकृल्प्य, प्रकल्प्य, प्रचिकृल्प्स्य, प्रचलीकृल्प्य;

कल्पम् २, } कल्पम् २, } चिकृल्प्सम् २, }

कल्पित्वा-कृल्प्त्वा २, } कल्पयित्वा २, } चिकृल्प्सित्वा २, }

⁶कृपणः. } चलीकृल्पम् २; }
चलीकृल्पित्वा २; }

(253) “कृवि हिंसाकरणयोश्च” (I-भ्वादिः-598. सक. सेद्. पर.)

चकारात् गतावपि ।

1. ऊदित्वादितो वैकल्पिकत्वेन, ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इति निष्ठायामिण्णिवेधः ।

2. ‘इगुपधज्ञा—’ (3-1-135) इति कर्तरि कः ।

3. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति तच्छीलादिषु कर्तृषु युच् ।

4. ‘ऋदुपधाच्चाकृल्पि—’ (3-1-110) इति पर्युदासात् ष्यप्रत्यय एव ।

5. इद्रपक्षे, ‘न क्त्वा सेद्’ (1-2-18) इति कित्त्वनिषेधाद् गुणः ।

6. बाहुलकादौणादिके क्युन्प्रत्ययेऽनादेशे रूपम् । कित्त्वान्न गुणः । किञ्चिदपि यो न
ददाति स एवमुच्यते ।

A. ‘अशर्धनैर्गोपकुलैस्सहासौ ययौ कृगास्यन्दमुकृल्पत मोदैः ॥’ धा-का. 2-3.

^१कृण्वकः, ^२कृण्वकः-ण्विका, चिकृण्विषकः-षिका, ^३चरीकृण्वकः-ण्विका ;
 कृण्विता-त्री, कृण्वयिता-त्री, चिकृण्विषिता-त्री, चरीकृण्विता-त्री ;
^४कृण्वन्^A-न्ती, कृण्वयन्-न्ती, चिकृण्विषन्-न्ती ; —
 कृण्विष्यन्-न्ती-ती, कृण्वयिष्यन्-न्ती-ती, चिकृण्विषिष्यन्-न्ती-ती ; —
 कृण्वयमानः, कृण्वयिष्यमाणः, चरीकृण्वयमानः, चरीकृण्विष्यमाणः ;
^५कृणूः-कृण्वौ-कृण्वः ; — — —
 कृण्वितम्-तः, कृण्वितः, चिकृण्विषितः, चरीकृण्वितः-तवान् ;
 कृण्वः, कृण्वः, चिकृण्विषुः, चरीकृण्वः ;
 कृण्वितव्यम्, कृण्वयितव्यम्, चिकृण्विषितव्यम्, चरीकृण्वितव्यम् ;
 कृण्वनीयम्, कृण्वनीयम्, चिकृण्विषणीयम्, चरीकृण्वनीयम् ;
 कृण्व्यम्, कृण्व्यम्, चिकृण्विष्यम्, चरीकृण्व्यम् ;
 ईषत्कृण्वः-दुष्कृण्वः-सुकृण्वः ; — — —
 कृण्वयमानः, कृण्वयमानः, चिकृण्विष्यमाणः, चरीकृण्वयमानः ;
 कृण्वः, कृण्वः, चिकृण्विषः, चरीकृण्वः ;
 कृण्वितुम्, कृण्वयितुम्, चिकृण्विषितुम्, चरीकृण्वितुम् ;
^६कृण्वा, कृण्वना, चिकृण्विषा, चरीकृण्वा ;
 कृण्वनम्, कृण्वनम्, चिकृण्विषणम्, चरीकृण्वनम् ;
 कृण्वित्वा, कृण्वयित्वा, चिकृण्विषित्वा, चरीकृण्वित्वा ;
 प्रकृण्व्य, प्रकृण्व्य, प्रचिकृण्विष्य, सञ्चरीकृण्व्य ;
 कृण्वम् २, { कृण्वम् २, } चिकृण्विषम् २, { चरीकृण्वम् २ ; }
 कृण्वित्वा २, { कृण्वयित्वा २, } चिकृण्विषित्वा २, { चरीकृण्वित्वा २. }

1. 'इदितो नुम् धातोः' (7-1-58) इति नुम् । 'ऋवर्णान्नस्य—' (वा. 8-4-1) इति णत्वम् ।
2. 'गेरनिटि' (6-4-51) इति णिलोपः ।
3. 'रीगृत्वत इति वाच्यम्' (वा. 7-4-90) इति अभ्यासस्य रीगागमः ।
4. 'धिन्विक्कृण्वोरच' (3-1-80) इत्युप्रत्ययसन्धियोगेन प्रकृतेरकारादेशः । 'अतो लोपः' (6-4-48) इति लोपः । यण् ।
5. क्तिपि, वकारस्य 'च्छ्रोः शङनुनासिके च' (6-4-19) इति ऊट् ।
6. 'गुरोश्च हलः' (3-3-103) इत्युप्रत्ययः ।
- A. 'कृण्वन्तमाश्चर्यगतीरमूतिदं जगन्त्यवन्तं त्रिदशोपधावितम् ॥' धा. का. 1-76.

(254) "कृश तनूकरणे" (IV-दिवादिः-1227. अक. सेट्. पर.)
 कर्शकः-शिका, कर्शकः-शिका, चिकर्शिषकः-षिका, ^१चरीकृशकः-शिका ;
^२कर्शिता-त्री, कर्शयिता-त्री, चिकर्शिषिता-त्री, चरीकृशिता-त्री ;
^३कृश्यन्-न्ती, कर्शयन्-न्ती, चिकर्शिषन्-न्ती ; —
 कर्शिष्यन्-न्ती-ती, कर्शयिष्यन्-न्ती-ती, चिकर्शिषिष्यन्-न्ती-ती ; —
^४व्यतिकृश्यमानः, कर्शयमानः, — चरीकृश्यमानः ;
 व्यतिकर्शिष्यमाणः, कर्शयिष्यमाणः, — चरीकृशिष्यमाणः ;
^५कृद्-कृड्-कृशौ-कृशः ; — [चरीकृशितः-तवान् ;
^६कृशः, ^Aप्रकृशितः, ^७कृशितवान्, ^८परिकृशः, कर्शितः, चिकर्शिषितः,
 कृशः, कर्शः, चिकर्शिषुः, चरीकृशः ;
 कर्शितव्यम्, कर्शयितव्यम्, चिकर्शिषितव्यम्, चरीकृशितव्यम् ;
 कर्शनीयम्, कर्शनीयम्, चिकर्शिषणीयम्, चरीकृशनीयम् ;
^९कृश्यम्, कर्श्यम्, चिकर्शिष्यम्, चरीकृश्यम् ;
 ईषत्कर्शः-दुष्कर्शः-सुकर्शः ; — — —
 कृश्यमानः, कर्श्यमानः, चिकर्शिष्यमाणः, चरीकृश्यमानः ;

1. 'रीगृदुपधस्य च' (7-4-90) इत्यभ्यासस्य रीक् । अलोपस्य स्थानिवद्भावात् लघूपधगुणो न । एवं यङन्ते सर्वत्र हेयम् ।
2. 'पुगन्तलघूपधस्य च' (7-3-86) इति गुणः ।
3. 'दिवादिभ्यः श्यन्' (3-1-69) इति श्यन् । श्यनः 'सार्वधातुकमपित्' (1-2-4) इति द्विद्भावात् अङ्गस्य गुणो न ।
4. 'कर्तरि कर्मव्यतीहारे' (1-3-14) इति शानच् ।
5. 'वृश्चभ्रस्ज—' (8-2-36) इत्यादिना षत्वम् । जश्त्वम् । चर्त्त्वविकल्पः ।
6. 'अनुपसर्गात् फुल्लक्षीबकृशोलाघाः' (8-2-55) इति अनुपसर्गाद्धातोः निष्ठातकारस्य लोपः, इडभावश्च निपातितः । सोपसर्गात् तु प्रकृशित इत्येव ।
7. 'अनुपसर्गात्—' (8-2-55) इत्येतत् क्तवतौ नेष्यते । तेन एवं रूपम् ।
8. कृशधात्वर्थक्रियानिरूपितोपसर्गात्वाभावात् परेः, परिगतः कृशं—परिकृशः इति प्रादिसमासः । तेन, 'अनुपसर्गात्—' (8-2-55) इति निषेधो न शङ्क्यः । परेः कृशधात्वर्थक्रियानिरूपितोपसर्गात्वं नास्तीत्यर्थः ।
9. 'ऋदुपधात्—' (3-1-110) इति ऋप् ।
- A. 'मुस्तामोष्मसः क्तिटिस्त्वमसमो लुठयन् खलानोकसः
 मृशपद्मं नवर्षाकृशदयस्तृणाहरो हृष्य मे ॥' धा. का. 2-66.

कर्शः,	कर्शः,	चिकर्शिषः,	चरीकृशः ;
कर्शितुम्,	कर्शयितुम्,	चिकर्शिषितुम्,	चरीकृशितुम् ;
कृष्टिः,	कर्शना,	चिकर्शिषा,	चरीकृशः ;
कर्शनम्,	कर्शनम्,	चिकर्शिषणम्,	चरीकृशनम् ;
¹ कृशित्वा-कर्शित्वा,	कर्शयित्वा,	चिकर्शिषित्वा,	चरीकृशित्वा ;
परिकृश्य,	प्रकर्श्य,	प्रचिकर्शिष्य,	सञ्चरीकृश्य ;
कर्शम् २,	कर्शम् २,	चिकर्शिषम् २,	चरीकृशम् २ ;
कृशित्वा २,	कर्शयित्वा २,	चिकर्शिषित्वा २,	चरीकृशित्वा २.

(255) “कृष विलेखने” (I-भ्वादिः-990. सक. अनि. पर.)

विलेखनम्=आकर्षणम् । हलोत्किरणमिति क्षीरस्वामी ।

‘कर्षत्याकर्षणे, शे तु कृषते कृषतीत्युभे ।’ (श्लो. 178) इति देवः ।

कर्षकः-र्षिका, कर्षकः-र्षिका, ²चिकृक्षकः-क्षिका, चरीकृषकः-षिका ;

³कृष्टा-कृष्टा-प्टी, कर्षयिता-त्री, चिकृक्षिता-त्री, चरीकृषिता-त्री ;

कर्षन्-न्ती, कर्षयन्-न्ती, चिकृक्षन्-न्ती ; —

कृष्यन्-कृष्यन्-न्ती-ती, कर्षयिष्यन्-न्ती-ती, चिकृक्षिष्यन्-न्ती-ती ;

⁴व्यतिकर्षमाणः, कर्षयमाणः, — चरीकृष्यमाणः ;

व्यतिकर्ष्यमाणः, व्यतिकर्ष्यमाणः, कर्षयिष्यमाणः, — चरीकृषिष्यमाणः ;

कृष्ट-कृष्ट-कृषौ-कृषः ; —

कृष्टः-ष्टम्-ष्टवान्, कर्षितः, चिकृक्षितः, चरीकृषितः-तवान् ;

1. ‘तृषिमृषिकृशोः काश्यपस्य’ (1-2-25) इति क्त्वायाः कित्त्वं वा । ‘न क्त्वा सेद्’ (1-2-18) इत्यस्यापवादः ।

2. ‘हलन्ताच्च’ (1-2-10) इति सनः कित्त्वम् । ‘षढोः कः सि’ (8-2-41) इति कः । सनः कित्त्वात्, अमागमविधायके ‘अकिति’ इत्युक्तेः अमागमो न । एवं सञ्जन्ते सर्वत्र हेयम् ।

3. ‘अनुदात्तस्य चर्दुषस्यान्यतरस्याम्’ (6-1-59) इत्यङ्गस्यामागमः । यण् ।

4. ‘कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14) इति शानच् ।

¹कृषः-कर्षः, ²अमन्दकर्षी, ^A कर्षः, ³सङ्कर्षणः, चिकृक्षुः, चरीकृषः ;

कृष्टव्यम्-कर्ष्टव्यम्, कर्षयितव्यम्, चिकृक्षितव्यम्, चरीकृषितव्यम् ;

कर्षणीयम्, कर्षणीयम्, चिकृक्षणीयम्, चरीकृषणीयम् ;

⁴कृष्यम्, कर्ष्यम्, चिकृक्ष्यम्, चरीकृष्यम् ;

ईषत्कर्षः-दुष्कर्षः-सुकर्षः ; —

कृष्यमाणः, कर्ष्यमाणः, चिकृक्ष्यमाणः, चरीकृष्यमाणः ;

कर्षः, निष्कर्षः, कर्षः, चिकृक्षः, चरीकृषः ;

कृष्टुम्-कर्ष्टुम्, कर्षयितुम्, चिकृक्षितुम्, चरीकृषितुम् ;

कृष्टिः, ⁵कृषिः, कर्षणा, चिकृक्षा, चरीकृषा ;

कर्षणम्, कर्षणम्, चिकृक्षणम्, चरीकृषणम् ;

कृष्ट्वा, कर्षयित्वा, चिकृक्षित्वा, चरीकृषित्वा ;

विकृष्य-भाकृष्य, सङ्कर्ष्य, सञ्चिकृक्ष्य, सञ्चरीकृष्य ;

⁶पाण्युपकर्ष-पाणानुपकर्ष-पाणिनोपकर्ष (धानाः संगृह्णाति) ;

⁷द्वयङ्गुलोत्कर्ष [इक्षुखण्डं चिच्छनति], द्वयङ्गुलेनोत्कर्ष[वा]द्वयङ्गुले उत्कर्ष,

कर्षम् २, } कर्षम् २, } चिकृक्षम् २, } चरीकृषम् २ ; }
कृष्ट्वा २, } कर्षयित्वा २, } चिकृक्षित्वा २, } चरीकृषित्वा २.

⁸कृष्णः, ^B

1. पचादिषु (3-1-134) पाठात् ‘कर्षः’ इति क्षीरतरङ्गिणी । इगुपधलक्षणे (3-1-135) कप्रत्यये ‘कृषः’ इति माधवधातुवृत्तौ ।

2. ‘सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये’ (3-2-78) इति णिनिः ।

3. नन्धादिपाठात् (3-1-134) ण्यन्ताम् कर्तरि ल्युः ।

4. ‘ऋदुपधात्—’ (3-1-110) इति कथप् ।

5. ‘इक् कृष्यादिभ्यः’ (वा. 3-3-108) इति भावे इक् प्रत्ययः ।

6. ‘सप्तम्यां चोपपीडहृथकर्षः’ (3-4-49) इति णमुल् । ‘तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम्’ (2-2-21) इति समासविकल्पः ।

7. ‘प्रमाणे च’ (3-4-51) इति णमुल् । पूर्ववत् समासविकल्पः ।

8. औणादिकः [द.उ. 5-37] नक् प्रत्ययः । ‘रषाभ्यां नो णः समानपदे’ (8-4-1) इति णत्वम् । भक्तानामार्तिं कर्षतीति कृष्णः इति व्युत्पत्तिः ।

A. ‘तान् लक्ष्मणः सञ्जतवामजङ्घो जघान शुद्धेपुरमन्दकर्षी ॥’ भ-का. 2-31.

B. ‘कृत्वा स कृत्वं दशनांशुगौरं कृष्णं ययौ दैत्यनिदाघमेघम् ॥’ धा. का. 2-40.

(256) “कृष विलेखने” (VI-तुदादि:-1286. सक. अनि. उभ.)

‘कर्षत्याकर्षणे, शे तु कृषते कृषतीत्युभे ।’ (श्लो. 178) इति देवः ।

कर्षकः-र्षिका, कर्षकः-र्षिका, चिकृषकः-क्षिका, चरीकृषकः-षिका;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिककृषधातुवत् (255) ज्ञेयानि ।
¹कृषन्^A-न्ती-ती, ²कृष्यन्-कृष्यन्-न्ती-ती, कृषमाणः, इति रूपाणीति
विशेषः । ‘सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः’ (3-4-49) इति णमुलस्य धातोर्न;
तत्र सूत्रे शपा निर्देशात् इति न्यासकारधातुवृत्तिकारादयः । क्षीरस्वामी
तु उभयोरपि ग्रहणं मन्यते ।

(257) “कृ विक्षेपे” (VI-तुदादि:-1409. सक. सेट्. पर. किरादिः ।)

‘कृणन् कृणीते हिंसायाम्, विक्षेपे किरतीति शे ॥’ (श्लो. 39) इति देवः ।

³कारकः-रिका, कारकः-रिका, ⁴चिकरिषकः-षिका, ⁵चेकिरकः-रिका;
⁶करिता-करीता-त्री, कारयिता-त्री, चिकरिषिता-त्री, चेकिरिता-त्री;

1. ‘तुदादिभ्यः शः’ (3-1-77) इति शः विकरणप्रत्ययः । शस्य छिद्रावात् अङ्गस्य
गुणो न । स्त्रियाम्, ‘आच्छीनद्योर्नुम्’ (7-1-80) इति नुम् विकल्पेन ।
2. ‘अनुदात्तस्य च ऋदुपधस्यान्यतरस्याम्’ (6-1-59) इति अकिति झलादौ प्रत्यये
अमागमः सर्वत्र विकल्पेन ।
3. ‘इत्त्वोत्वाभ्यां गुणवृद्धी विप्रतिषेधेन’ (वा. 7-1-102) इति वचनात् इत्त्वं बाधित्वा
वृद्धिः । ‘उरण् रपरः’ (1-1-51) इति रपरत्वम् ।
4. ‘इट् सनि वा’ (7-2-41) इति प्राप्तं वैकल्पिकमिटं बाधित्वा, ‘किरश्च पञ्चभ्यः’
(7-2-75) इति नित्यमिट् । ‘अत्रेटो दीर्घो नेष्टः’ (वा. 7-2-75) इति दीर्घो
न । भागवृत्तिकारस्तु दीर्घविकल्पं सन्नन्तेऽपि ब्रूते—इति माधवधातु-
वृत्तिः । तदानीं ‘चिकरीषकः—’ इत्यादीनि रूपाण्यपि सर्वत्र सन्नन्ते ज्ञेयानि ।
5. ‘ऋत इद्धातोः’ (7-1-100) इतीत्त्वम् । रपरत्वम् । द्वित्वम् । ‘गुणो यङ्लुकोः’
(7-4-82) इत्यभ्यासे गुणः । ‘यस्य हलः’ (6-4-49) इति यकारलोपः । एवं
यङन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
6. ‘वृत्तो वा’ (7-2-38) इति दीर्घविकल्पः । एवं तव्यदादिष्वपि बोध्यम् ।
- A. ‘तुदन् कुचरितान् शुभे प्रणुदमान इष्टं दिशन्
प्रमृष्टपलान् क्षिपन् अरिमर्नि कृषन् माधवः ।’ धा. का. 2-72.

¹किरन्-न्ती-ती, ²उपस्किरन् (श्वापदः), ³प्रतिस्किरन् (श्वापदः), कारयन्-
[न्ती, चिकरिषन्-न्ती; —

करिष्यन्-करीष्यन्-न्ती-ती, कारयिष्यन्-न्ती-ती, चिकरिषिष्यन्-न्ती-ती;
⁴व्यतिकरमाणः, ⁵अपस्किरमाणः (वृषभो हृष्टः), अपस्किरमाणः (कुक्कुटो
भक्षार्थी), अपस्किरमाणः (श्वा आश्रयार्थी), कारयमाणः, चेकीर्यमाणः,
[⁶अपचेस्कीर्यमाणः;

अपस्किरिष्यमाणः-अपस्करीष्यमाणः, कारयिष्यमाणः, चेकिरिष्यमाणः;
⁷कीः-किरौ-किरः; — — —

⁸कीर्णम्-कीर्णः-कीर्णवान्, कारितः, चिकरिषितः, चेकिरितः-तवान्;

⁹किरः, ¹⁰विष्किरः-विकिरः, ¹¹विकिरम्, उत्किरः, कारः, ^Aचिकरिषुः,
[चेकिरः;

1. ‘तुदादिभ्यः—’ (3-1-77) इति शः विकरणप्रत्ययः । इत्त्वं, रपरत्वम् । ‘आ-
च्छीनद्योर्नुम्’ (7-1-80) इति नुम्बिकल्पः ।
2. ‘किरतौ लवने’ (6-1-140) इति उपपूर्वकात् सुट् ।
3. ‘हिंसायां प्रतेश्व’ (6-1-141) इति प्रतिपूर्वकात् सुट् ।
4. ‘कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14) इति शानच् ।
5. ‘किरतेर्हर्षजीविकाकुलायकरणेभ्यो वक्तव्यम्’ (वा. 1-3-21) इति शानच् ।
‘अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने’ (6-1-142) इति सुट् । सुटपि ‘हर्षजीविकाकुला-
यकरणेभ्यो वक्तव्यम्’ (वा. 6-1-142) इति वचनात् उक्तेष्वर्थेष्वेव । यथासंख्यम्
उदाहरणेषु अर्थभेदोऽनुसन्धेयः । ‘अपाच्चतुष्पात्—’ (6-1-142) इति दाक्षि-
णात्यपाठ इति धातुरूपप्रकाशिकायां श्रीकण्ठशास्त्रिणः ।
6. ‘सुट् कात् पूर्वः’ (6-1-135), ‘अडभ्यासव्यवायेऽपि’ (6-1-136) इत्यनुवर्त-
माने, ‘अपाच्चतुष्पात्—’ (6-1-142) इति सुट् कात् पूर्वः ।
7. इत्त्वे, रपरत्वे, ‘वोरुपधाया दीर्घ इकः’ (8-2-76) इति दीर्घे क्त्वविसर्गौ ।
8. ‘ऋयुकः किति’ (7-2-11) इतीणिषिध्यते । इत्त्वे रपरत्वे च ‘हलि च’
(8-2-77) इति दीर्घे, ‘रदाभ्यां निष्ठातो नः—’ (8-2-42) इति निष्ठानत्वम् ।
‘रषाभ्यां नो णः—’ (8-4-1) इति णत्वम् ।
9. ‘इगुपधज्ञाप्रकिरः कः’ (3-1-135) इति कर्तरि कः । किरः=वराहः ।
‘कोलः पोत्री किरः कितिः ।’ इत्यमरः ।
10. ‘विष्किरः शकुनिर्विकिरो वा’ (6-1-150) इति विकल्पेन सुट् शकुनौ वाच्ये ।
यदा सुट्, तदानीं, ‘परिनिविभ्यः—’ (8-3-70) इति षत्वम् ।
11. ‘विष्किरः शकुनौ वा’ (6-1-150) इति सूत्रपाठमालम्ब्य महाभाष्ये,
वाग्रहणस्य निपातनेन सम्बन्धकथनात्, ‘विकिराञ्च च वैष्णवम् ।’, ‘विकिरं
वैश्वदेविकम्’ इत्यादिप्रयोगा अपि साधव इति ज्ञेयम् । स्पष्टमिदं सि. कौमुद्याम् ।
- A. ‘वने चिकरिषोर्वृक्षान् बलं जिगरिषुः कपेः ॥’ भ. का. 9-54:

करितव्यम्-करीतव्यम्, कारयितव्यम्, चिकरिषितव्यम्, चेकिरितव्यम् ;
 करणीयम्, कारणीयम्, चिकरिषणीयम्, चेकिरणीयम् ;
¹कार्यम्, कार्यम्, चिकरिष्यम्, चेकीर्यम् ;
 ईषत्करः-दुष्करः-सुकरः ; — — —
 कीर्यमाणः, ^Aव्यतिकीर्यमाणः, कार्यमाणः, चिकरिष्यमाणः, चेकीर्यमाणः ;
²करः, ³अवस्करः (वर्चस्क्म्)-अवकरः, ⁴अपस्करः [रथाङ्गम्]
 अपकरः, ⁵आकरः^B, ⁶उत्कारः^C-निकारो [वा धान्यस्य], उत्करः-
 निकरश्च [पुष्पस्य], कारः, चिकरिषः, चेकिरः ;

1. 'ऋहलोर्ण्यत्' (3-1-124) इति ण्यत् ।
2. 'ऋदोरप्' (3-3-57) इत्यप् भावे ।
3. 'वर्चस्केऽवस्करः' (6-1-148) इति सुद वर्चस्केऽभिधेये । वर्चस्क्म् = भाण्डात् काष्ठादिना आकृष्टम् अन्नमलम् । तत्सम्बन्धात् देशोऽपि तथोच्यते । अन्यत्र अवस्कर इत्येव । अवस्करः = सम्मार्जन्या क्षिता धूलिः । 'सम्मार्जनी शोधनी स्यात्, सङ्करोऽवस्करस्तथा । क्षिते—' इत्यमरः ।
4. 'अपस्करो रथाङ्गम्' (6-1-149) इति सुद । रथाङ्गम् = रथावयवः, न तु चक्रम् ।
5. आकीर्यन्ते धातवोऽत्रेति—आकरः = खनिः । 'पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण' (3-3-118) इति संज्ञायामधिकरणे घः ।
6. 'कृ धान्ये' (3-3-30) इति, भावे कर्तृभिन्ने कारके च घञ्-धान्ये वाच्ये । 'उत्कारश्च निकारश्च द्वौ धान्योत्क्षेपणार्थकौ ।' इत्यमरः । 'निकारः स्यात् परिमवे, धान्यस्योत्क्षेपणेऽपि च' इति धरणिः । धान्यभिन्नविषयके त्वर्थे उत्करः, निकरः इत्येव ।
- A. 'सरित्प्रवाहैर्व्यतिकीर्यमाणैः सङ्कल्पयोनैरिव शिल्पभेदैः । पश्य प्रिये त्वं परिवृत्य किञ्चिद् दिव्योपमानं जानपदान् विशेषान् ॥' यादवाभ्युदये 18-74.
- B. 'देहवश्चनतुण्डाग्रं तं विलोक्याशुभाकरम् । पापगोचरमात्मानमशोचन् वानरा सुहुः ॥' भ.का. 7-80.
- C. 'सदोद्गारसुगन्धीनां फलानामलमाशिताः । उत्कारेषु च धान्यानामनभीष्टपरिग्रहाः ॥' भ.का. 7-38.

करितुम्-करीतुम्, कारयितुम्, चिकरिषितुम्, चेकिरितुम् ;
¹कीर्णिः, कारणा, चिकरिषा, चेकिरा ;
 करणम्, कारणम्, चिकरिषणम्, चेकिरणम् ;
²कीर्त्वा, कारयित्वा, चिकरिषित्वा, चेकिरित्वा ;
 वीकीर्य, विकार्य, विचिकरिष्य, विचेकीर्य ;

कारम् २, ³उपस्कारं } कारम् २, } चिकरिषम् २, }
 कीर्त्वा २, [मद्रका लुनन्ति] } कारयित्वा २, } चिकरिषित्वा २, }
 चेकिरम् २ ; }
 चेकिरित्वा २ ; }
⁴किरीटम्, ⁵किरणः, ⁶कर्णः, ⁷करुणा, ⁸करभः, ⁹करीरम्, ¹⁰करीषम् ।

(258) "कृञ् हिंसायाम्" (IX-क्रयादिः-1485. सक. सेट्. उभ.)
 प्वादिः, ल्वादिश्च ।

'कृणन् कृणीते हिंसायाम्, विक्षेपे किरतीति शे ।' (श्लो. 39) इति देवः ।

1. 'ऋत्वादिभ्यः क्तिन् निष्ठावद् वाच्यः' (वा. 8-2-44) इति क्तिन्स्तकारस्य नकारः ।
2. 'अथुकः क्ति' (7-2-11) इतीणिषेधः ।
3. 'किरतौ लवने' (6-1-140) इति किरतिसामान्ये विहितोऽपि सुद 'णमुलत्र वक्तव्यः' इति काशिकावचनात् णमुल्येव, इति पक्षमवलम्ब्यात्र णमुलन्तं रूपं लिखितम् ।
4. औणादिके [द. उ. 5-3] कीटन् प्रत्यये रूपम् । किरीटम् = मुकुटम् ।
5. औणादिके [द. उ. 5-26] क्युप्रत्ययेऽनादेशः । किरणः = रश्मिः ।
6. औणादिकः [द. उ. 5-42] नप्रत्ययान्तः । कर्णः = श्रोत्रम् ।
7. 'कृवृत्तृदारिभ्य उन्नन्' [द. उ. 5-52] इत्युन्नन्प्रत्ययः । करुणः = शोचनीयः । करुणा = कृपा ।
8. औणादिके [द. उ. 7-18] अभच् प्रत्यये रूपम् । करभः = त्रिवर्ष उष्ट्रः । 'मणिबन्धादाकनिष्ठं करस्य करभो बहिः' इत्यमरः ।
9. औणादिके [द. उ. 8-72] ईरन् प्रत्यये रूपम् । करीरम् = वृक्षः ।
10. 'कृवृभ्यामीषन्' [द. उ. 9-9] इति ईषन् प्रत्ययः । करीषम् = गोमयविकारः ।

^१कारकः-रिका, कारकः-रिका, ^२चिकरीषकः-चिकरिषकः-^३चिकीर्षकः-चिकीर्षिका,
[^४चेकिरकः-रिका ;
^५करीता-करिता-त्री, कारयिता-त्री, चिकरीषिता-चिकरिषिता-चिकीर्षिता-त्री,
[चेकिरिता-त्री ;
^६कृणन्-ती, कारयन्-न्ती, चिकरीषन्-चिकरिषन्-चिकीर्षन्-न्ती ; —
करीष्यन्-करिष्यन्-न्ती-ती, कारयिष्यन्-न्ती-ती, चिकरीषिष्यन्-चिकरि-
[षिष्यन्-चिकीर्षिष्यन्-न्ती-ती ; —
कृणानः, कारयमाणः, चिकरीषमाणः-चिकरिषमाणः-चिकीर्षमाणः, चेकीर्य-
[माणः ;
करीष्यमाणः-करिष्यमाणः, कारयिष्यमाणः, चिकरीषिष्यमाणः-चिकरिषिष्य-
[माणः-चिकीर्षिष्यमाणः, चेकिरिष्यमाणः ;
^७कीः-किरौ-किरः ; — — — — —
^८कीर्णम्-कीर्णः-कीर्णवान्, कारितः, चिकरीषितः-चिकरिषितः-चिकीर्षितः,
[चेकिरितः-तवान् ;

1. 'इत्त्वोत्वाभ्यां गुणवृद्धी विप्रतिषेधेन' (वा. 7-1-102) इति वचनात् इत्वं बाधित्वा, 'अचो ऽणिङि' (7-2-115) इति वृद्धिः ।
2. 'इद सनि वा' (7-2-41) इति सन इङि कल्पः । इदपक्षे 'वृतो वा' (7-2-38) इति दीर्घविकल्पः । एवं सर्वत्र इदपक्षे सनि ज्ञेयम् ।
3. इडभावपक्षे, 'इको झल्ल' (1-2-9) इति सनः कित्त्वे, 'ऋत इद्धातोः' (7-1-100) इति इत्त्वे रपरत्वे च, 'हलि च' (8-2-77) इति दीर्घः । एवं इडभावपक्षे सनि सर्वत्र ज्ञेयम् ।
4. इत्वरपरत्वद्वित्वेषु कृतेषु 'गुणो यङ्लुकोः' (7-4-82) इत्यभ्यासे गुणः । 'यस्य हलः' (6-4-49) इति यकारलोपः । एवं सर्वत्र यङन्ते ज्ञेयम् ।
5. 'वृतो वा' (7-2-38) इति इटो दीर्घविकल्पः । एवं तव्यदादिषु च ज्ञेयम् ।
6. 'ऋयादिभ्यः श्रा' (3-1-81) इति श्रा विकरणप्रत्ययः । 'प्वादीनां ह्रस्वः' (7-3-80) इति श्रिति परे ह्रस्वः । 'इनाऽभ्यस्तयोरातः' (6-4-112) इत्याकारलोपः । 'ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यम्' (वा. 8-4-1) इति णत्वम् । एवं 'कृणानः' इत्यत्रापि ज्ञेयम् ।
7. इत्त्वे रपरत्वे च 'वोरुपधाया दीर्घ इकः' (8-2-76) इति दीर्घः ।
8. 'श्रयुकः किति' (7-2-11) इतीणिषेधः । इत्त्वे रपरत्वे च 'त्वादिभ्यः' (8-2-44) इति निष्ठातन्त्रम् । 'रषाभ्याम्—' (8-4-1) इति णत्वम् ।

^१किरः, कारः, चिकरीषुः-चिकरिषुः-चिकीर्षुः, ^२चेकिरः ;
करीतव्यम्-करितव्यम्, कारयितव्यम्, चिकरीषितव्यम्-चिकरिषितव्यम्-
[चिकीर्षितव्यम्, चेकिरितव्यम् ;
करणीयम्, कारणीयम्, चिकरीषणीयम् - चिकरिषणीयम्-चिकीर्षणीयम्,
चेकिरणीयम् ;
^३कार्यम्, कार्यम्, चिकरीष्यम्-चिकरिष्यम्-चिकीर्ष्यम्, चेकीर्यम् ;
ईषत्करः-दुष्करः-सुकरः ; — — — — —
^४करः, कारः, चिकरीषः-चिकरिषः-चिकीर्षः, चेकिरः ;
^५करीतुम्-करितुम्, कारयितुम्, चिकरीषितुम्-चिकरिषितुम्-चिकीर्षितुम्,
[चेकिरितुम् ;
^६कीर्णिः, ^७कारा, कारणा, चिकरीषा-चिकरिषा-चिकीर्षा, चेकिरा ;
करणम्, कारणम्, चिकरीषणम्-चिकरिषणम्-चिकीर्षणम्, चेकिरणम् ;
कीर्त्वा, कारयित्वा, चिकरीषित्वा-चिकरिषित्वा-चिकीर्षित्वा, चेकिरित्वा ;
विकीर्य, विकार्य, विचिकरीष्य-विचिकरिष्य-विचिकीर्ष्य, विचेकीर्य ;
कारम् २, } कारम् २, } चिकरीषम् २, चिकरिषम् २,
कीर्त्वा २, } कारयित्वा २, } चिकरीषित्वा २, चिकरिषित्वा २,
चिकीर्षम् २, } चेकिरम् २ ; }
चिकीर्षित्वा २, } चेकिरित्वा २. }

1. 'इगुपधज्ञाप्तीकिरः कः' (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
2. यङन्तात् पचाद्यचि (3-1-134), 'यङोऽचि च' (2-4-74) इति लृक् ।
3. 'ऋहलोर्ण्यत्' (3-1-124) इति ण्यत् ।
4. 'ऋदोरप्' (3-3-57) इति भावेऽप् ।
5. 'ऋत्वादिभ्यः क्तिन् निष्ठावद् वाच्यः' (वा. 8-2-44) इति क्तिन्स्तकारस्य नकारः । णत्वम् ।
6. 'कारा बन्धने' (गणसूत्रम् 3-3-104) इति भिदादिषु पाठात् अङ् । निपातनात् वृद्धिः । ण्यन्ताद्वा अङ् ।
- A. 'द्वारं पुनन् पदतलेन स लूनवैरी स्तीर्णनिर्गमदजलेन करीतुकामम् । नागं ददर्श पटवूर्णमुखं धुनानं वणौ शृणन्तमखिलानभिपूर्तरोषम् ॥' धा. का. 3-6.

केतयिष्यमाणः,	चिकेतयिषिष्यमाणः ;
सुकेत-सुकेतौ-सुकेतः ;	—
¹ केतितम्-तः,	चिकेतयिषितः-तवान् ;
केतः,	चिकेतयिषुः ;
केतयितव्यम् ,	चिकेतयिषितव्यम् ;
² केतनीयम् ,	चिकेतयिषणीयम् ;
³ केत्यम् ,	चिकेतयिष्यम् ;
ईषत्केतः-दुष्केतः-सुकेतः ;	—
केत्यमानः,	चिकेतयिष्यमाणः ;
केतः,	चिकेतयिषः ;
केतयितुम् ,	चिकेतयिषितुम् ;
केतना,	चिकेतयिषा ;
केतनम् ,	चिकेतयिषणम् ;
केतयित्वा,	चिकेतयिषित्वा ;
विकेत्य,	विचिकेतयिष्य ;
केतम् २, } केतयित्वा २, }	चिकेतयिषम् २ ; } चिकेतयिषित्वा २. }

(261) “केपृ चलने कम्पने च” (I-भ्वादिः-368. अक. सेट्. आत्म.)

चकारात् गतौ च ।

केपकः-पिका,	केपकः-पिका,	⁴ चिकेपिषकः-पिका,	⁵ चेकेपकः-पिका;
केपिता-त्री,	केपयिता-त्री,	चिकेपिषिता-त्री,	चेकेपिता-त्री ;
—	⁶ केपयन्-न्ती,	केपयिष्यन्-न्ती-ती ;	—

1. ‘निष्ठायां सेटि’ (6-4-52) इति णिलोपः ।
2. ‘गेरनिटि’ (6-4-51) इति णिलोपः ।
3. ण्यन्तात् ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यत् ।
4. ‘कुहोश्चुः’ (7-4-62) इति अभ्यासे चुत्वम् ।
5. द्वित्वे, अभ्यासस्य ह्रस्वे, ‘गुणो यङ्लुकोः’ (7-4-82) इति अभ्यासे गुणः ।
6. ण्यन्तात् ‘निग्नचलनार्थेभ्यः-’ (1-3-87) इति परस्मैपदमेव ।

केपमानः,	—	¹ चिकेपिषमाणः,	चेकेप्यमाणः ;
केपिष्यमाणः,	—	चिकेपिषिष्यमाणः,	चेकेपिष्यमाणः ;
केप् केपौ-केपः ;	—	—	—
केपितम्-तः,	केपितः,	चिकेपिषितः,	चेकेपितः-तवान् ;
केपः, ² केपनः,	केपः,	चिकेपिषुः,	चेकेपः ;
केपितव्यम्,	केपयितव्यम्,	चिकेपिषितव्यम्,	चेकेपितव्यम् ;
³ प्रकेपणीयम्,	केपनीयम्,	चिकेपिषणीयम्,	चेकेपनीयम् ;
केप्यम्,	केप्यम्,	चिकेपिष्यम्,	चेकेप्यम् ;
ईषत्केपः-दुष्केपः-सुकेपः ;	—	—	—
केप्यमानः,	केप्यमानः,	चिकेपिष्यमाणः,	चेकेप्यमाणः ;
केपः,	केपः ;	चिकेपिषः,	चेकेपः ;
केपितुम्,	केपयितुम्,	चिकेपिषितुम्,	चेकेपितुम् ;
⁴ केपा,	केपना,	चिकेपिषा,	चेकेपा ;
⁵ प्रनिकेपनम् ^A ,	केपनम्,	चिकेपिषणम्,	चेकेपनम् ;
केपित्वा,	केपयित्वा,	चिकेपिषित्वा,	चेकेपित्वा ;
प्रकेप्य,	प्रकेप्य,	प्रचिकेपिष्य,	प्रचेकेप्य ;
केपम् २, } केपित्वा २, }	केपम् २, } केपयित्वा २, }	चिकेपिषम् २, } चिकेपिषित्वा २, }	चेकेपम् २ ; } चेकेपित्वा २. }

(262) “केलृ चलने” (I-भ्वादिः-537. अक. सेट्. पर.)

केलकः-लिका,	केलकः-लिका,	चिकेलिषकः-षिका,	चेकेलकः-लिका ;
केलिता-त्री,	केलयिता-त्री,	चिकेलिषिता-त्री,	चेकेलिता-त्री ;

1. ‘पूर्ववत् सनः’ (1-3-62) इति सञ्जन्तात् आत्मनेपदमेव ।
2. ‘चलनशब्दायादिकर्मकायुच्’ (3-2-148) इति ताच्छीलिको युच् ।
3. ‘कृत्यचः’ (8-4-29) इति णत्वम् ।
4. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अप्रत्ययः ।
5. ‘शेषे विभाषाऽकृत्वादावधान्त उपदेशे’ (8-4-18) इति पशुदासात् णत्वं न ।

A. ‘अस्तेपितानन्दरसस्य तस्य न व्यरलेपि चाज्ञैर्विपिनान्धकेपनात्’ भा. का. 1-47.

केलन्-न्ती,	^१ केलयन्-न्ती,	चिकेलिषन्-न्ती;	—
केलिष्यन्-न्ती-ती,	केलयिष्यन्-न्ती-ती,	चिकेलिषिष्यन्-न्ती-ती;	—
^२ व्यतिकेलमानः,	—	चेकेल्यमानः, चेकेलिष्यमाणः;	—
केल्-केलौ-केलः;	—	—	—
केलितम्-तः,	केलितः,	चिकेलिषितः,	चेकेलितः-तवान्;
केलः, ^३ केलनः,	केलः,	चिकेलिषुः,	चेकेलः;
केलितव्यम्,	केलयितव्यम्,	चिकेलिषितव्यम्,	चेकेलितव्यम्;
^४ प्रनिकेलनीयम्,	केलनीयम्,	चिकेलिषणीयम्,	चेकेलनीयम्;
केल्यम्,	केलयम्,	चिकेलिष्यम्,	चेकेल्यम्;
ईषत्केलः-दुष्केलः-सुकेलः;	—	—	—
केल्यमानः,	केलयमानः,	चिकेलिष्यमाणः,	चेकेल्यमानः;
केलः,	केलः,	चिकेलिषः,	चेकेलः;
केलितुम्,	केलयितुम्,	चिकेलिषितुम्,	चेकेलितुम्;
^५ केला,	केलना,	चिकेलिषा,	चेकेला;
केलनम्,	केलनम्,	चिकेलिषणम्,	चेकेलनम्;
केलित्वा,	केलयित्वा,	चिकेलिषित्वा,	चेकेलित्वा;
प्रकेल्य,	प्रकेलय,	प्रचिकेलिष्य,	प्रचेकेलय;
केलम् २, } केलम् २, } चिकेलिषम् २, } चेकेलम् २; }	केलित्वा २, } केलयित्वा २, } चिकेलिषित्वा २, } चेकेलित्वा २; }		
^६ केलिः- ^७ केली.			

1. 'निगरणचलनार्थेभ्यश्च' (1-3-87) इति ण्यन्तात् परस्मैपदमेव ।
2. 'कर्तरि कर्मव्यतीहारे' (1-3-14) इति आत्मनेपदं, शानच् ।
3. 'चलनशब्दार्थादकर्मकात्—' (3-2-148) इति ताच्छीलिको युच् ।
4. 'शेषे विभाषाऽकखादाचषान्त उपदेशे' (8-4-18) इति पर्युदासात् नेः णत्वं न ।
5. 'गुरोश्च हलः' (3-3-103) इति अप्रत्ययः ।
6. 'हन्' (द. उ. 1-46) इतीन्प्रत्ययः । 'कृदिकारादक्तिनः' (ग. सू. 4-1-46) इति लीष् वा ।
- A. 'अवेलितानां प्रतिचेलधारिणाम् अकेलिलोले हृदि बद्धखेलनम् ।' धा. का. 1-89.

(263) "कै शब्दे" (I-भ्वादिः-916. अक. अनि. पर.)

'शब्दे' इति सामान्यत उक्तावपि शब्दविशेषे प्रयुज्यते ।

^१कायकः-यिका, ^२कापकः-पिका, ^३चिकासकः-सिका, ^४चाकायकः-यिका;
काता-त्री, कापयिता-त्री, चिकासिता-त्री, चाकायिता-त्री;
^५कायन्-न्ती, कापयन्-न्ती, चिकासन्-न्ती; —
कास्यन्-न्ती-ती, कापयिष्यन्-न्ती-ती, चिकासिष्यन्-न्ती-ती; —
^६व्यतिकायमानः, कापयमानः, — चाकायमानः;
व्यतिकास्यमानः, कापयिष्यमाणः, — चाकायिष्यमाणः;
^७काः-कौ-काः; — — —
कातम्-कातः-कातवान्, कापितः, चिकासितः, चाकायितः-तवान्;
^८प्रकः, ^९कायः, ^{१०}नरकः-नरिका, ^{११}कानः, ^{१२}ध्वाङ्क्षकायी, कापः, चिकासुः;
[^{१३}चाकः;

1. 'आदेच उपदेशेऽशिति' (6-1-45) इत्यनेमित्ति आत्वे, 'आतो युक् चिण्कृतोः' (7-3-33) इति युगागमः ।
2. 'अतिहोलीरीकनूयीक्षमायतां पुग् णौ' (7-3-36) इति पुक् । एवं ण्यन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
3. 'सन्त्यजोः' (6-1-9) इति द्वित्वे, 'सन्त्यतः' (7-4-79) इत्यभ्यासस्य इत्वम् । एवं सर्वत्र सञ्जन्ते बोध्यम् । धातोरनुदात्तत्वात् सन इडागमो न ।
4. 'दीर्घोऽशितिः' (7-4-83) इत्यभ्यासस्य दीर्घः । एवं यञन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
5. 'आदेच उपदेशेऽशिति' (6-1-45) इत्यत्र 'अशिति' इति प्रतिषेधात् आत्वं न । 'एचोऽयवायावः' (6-1-78) इत्यायादेशः ।
6. 'कर्तरि कर्मव्यतीहारे' (1-3-14) इत्यात्मनेपदम्, शानच् ।
7. आत्वे, सोः रुत्वविसर्गयोः रूपम् ।
8. 'आतश्चोपसर्गे' (3-1-136) इति कर्तरि कः । 'आतो लोप इटि च' (6-4-64) इत्याकारलोपः ।
9. 'इयाऽऽव्यधाश्रु—' (3-1-141) इत्यादिना आदन्तलक्षणो णः प्रत्ययः । युगागमः ।
10. 'आतोऽनुपसर्गे कः' (3-2-3) इति कर्मण्युपपदेऽणपवादः कः प्रत्ययः । नरान् काय-तीति नरकः । स्त्रियां, 'मामकनरकयोरुपसंख्यानम्' (वा. 7-3-44) इति इत्वम् ।
11. 'चलनशब्दार्थादकर्मकात्—' (3-2-148) इति ताच्छीलादिषु कर्तृषु युच् ।
12. 'कर्तार्युपमात्' (3-2-79) इति णिनिः । युक् । ध्वाङ्क्ष इव कायतीति ध्वाङ्क्षकायी ।
13. यञन्तादचि, 'न धातुलोप आर्धधातुके' (1-1-4) इति सूत्रस्य प्रत्याख्यानान् पृथगलोपे, यञो लुकि, 'आतो लोप इटि च' (6-4-64) इत्याकारलोपे च रूपम् ।

कातव्यम्,	कापयितव्यम्,	चिकासितव्यम्,	चाकायितव्यम्;
कानीयम्- ^१ प्रकाणीयम्,	कापनीयम्,	चिकासनीयम्,	चाकायनीयम्;
^२ कैयम्,	काप्यम्,	चिकास्यम्,	चाकाय्यम्;
^३ ईषत्कानः-दुष्कानः-सुकानः;	—	—	—
कायमानः,	काप्यमानः,	चिकास्यमानः,	चाकाय्यमानः;
कायः,	कापः,	चिकासः,	चाकायः;
कातुम्,	कापयितुम्,	चिकासितुम्,	चाकायितुम्;
कातिः- ^४ प्रका,	कापना,	चिकास,	चाकाया;
^५ प्रनिकानम्,	कापनम्,	चिकासनम्,	चाकायनम्;
कात्वा,	कापयित्वा,	चिकासित्वा,	चाकायित्वा;
प्रकाय,	प्रकाप्य,	प्रचिकास्य,	प्रचाकाय्य;
कायम् २, } कापम् २, } चिकासम् २, } चाकायम् २; }			
कात्वा २, } कापयित्वा २, } चिकासित्वा २, } चाकायित्वा २; }			

^६काकः.

(264) “ऋथ हिंसायाम्” (I-भ्वादिः-800. सक. सेट्. पर. घटादिः।)

ऋथकः-थिका, ^७ऋथकः-थिका, चिक्थिषकः-षिका, ^८चाक्थकः-थिका;
 ऋथिता-त्री, ऋथयिता-त्री, चिक्थिषिता-त्री, चाक्थिता-त्री;
^९व्यतिक्थन्-न्ती, ऋथयन्-न्ती, चिक्थिषन्-न्ती; —
 ऋथिष्यन्-न्ती-ती, ऋथयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्थिषिष्यन्-न्ती-ती; —

1. ‘कृत्यचः’ (8-4-29) इति णत्वम् ।
2. ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यति, ‘ईयति’ (6-4-65) इति धात्वाकारस्य ईकारे च गुणः ।
3. ‘आतो युच्’ (3-3-128) इतीषदादिषूपदेशेषु खलपवादो युच् ।
4. ‘आतश्चोपसर्गे’ (3-3-106) इति स्त्रियामङ् ।
5. ‘शेषे विभाषाऽक्खादावचान्त उपदेशे’ (8-4-18) इति पर्युदासाणत्वं न ।
6. ‘इण्भीकापा—’ [द. उ. 3-21] इत्यादिना कन् प्रत्ययः । काकः=वायसः ।
7. ‘घटादयो मितः’ (ग. सू. भ्वादौ) इति मित्वात् गौ ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-92) इति उपधायाः ह्रस्वः । एवं ण्यन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
8. ‘दीर्घोऽक्तिः’ (7-4-83) इत्यभ्यासस्य दीर्घः ।
9. ‘न गतिर्हिंसायैभ्यः’ (1-3-16) इति कर्मव्यतीहारेऽपि आत्मनेपदं न ।

— ऋथयमानः, ऋथयिष्यमाणः, चाक्थयमानः, चाक्थयिष्यमाणः;

ऋथ-ऋत्-ऋथौ-ऋथः;	—	—	—
ऋथितम्-तः,	ऋथितः,	चिक्थिषितः,	चाक्थितः-तवान्;
ऋथः,	ऋथः,	चिक्थिषुः,	चाक्थः;
ऋथितव्यम्,	ऋथयितव्यम्,	चिक्थिषितव्यम्,	चाक्थितव्यम्;
ऋथनीयम्,	ऋथनीयम्,	चिक्थिषणीयम्,	चाक्थनीयम्;
^१ ऋथ्यम्,	ऋथ्यम्,	चिक्थिष्यम्,	चाक्थ्यम्;
ईषत्ऋथः-दुष्ऋथः-सुऋथः;	—	—	—
ऋथयमानः,	ऋथयमानः,	चिक्थिष्यमाणः,	चाक्थयमानः;
ऋथः,	ऋथः,	चिक्थिषः,	चाक्थः;
ऋथितुम्,	ऋथयितुम्,	चिक्थिषितुम्,	चाक्थितुम्;
^२ ऋत्तिः,	ऋथना,	चिक्थिषा,	चाक्थः;
ऋथनम्,	ऋथनम्,	चिक्थिषणम्,	चाक्थनम्;
ऋथित्वा,	ऋथयित्वा,	चिक्थिषित्वा,	चाक्थित्वा;
विक्थ्य,	^३ विक्थ्य्य,	प्रचिक्थिष्य,	प्रचाक्थ्य;
ऋथम् २ } ^४ ऋथम् २-ऋथम् २ } चिक्थिषम् २ } चाक्थम् २; }			
ऋथित्वा २ } ऋथयित्वा २ } चिक्थिषित्वा २ } चाक्थित्वा २. }			

(265) “ऋसु हरणदीप्तयोः” (IV-दिवादिः-1113. अक. सेट्. पर.)

हरणम्=कौटिल्यम् ।

ऋसकः-सिका, ^५ऋसकः-सिका, चिक्थिषकः-षिका, चाक्थकः-सिका;
 ऋसिता-त्री, ऋसयिता-त्री, चिक्थिषिता-त्री, चाक्थिता-त्री;
^६ऋस्यन्-न्ती, ऋसयन्-न्ती, चिक्थिषन्-न्ती; —

1. ‘ऋहलोः—’ (3-1-124) इति ण्यत् । ‘अत उपधायाः’ (7-2-116) इति वृद्धिः ।
2. ‘खरि च’ (8-4-55) इति चर्त्वम् ।
3. ‘ल्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
4. ‘चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इति दीर्घविकल्पः ।
5. ‘जनीजृष्णऋसु—’ (गणसूत्रं घटादौ) इति मित्त्वे, ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-92) इति गौ उपधायाः ह्रस्वः । एवं ण्यन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
6. ‘दिवादिभ्यः इयन्’ (3-1-69) इति इयन् । ‘शप्श्यनोर्नित्यम्’ (7-1-81) इति स्त्रियां नित्यम् नुम् ।

कसिष्यन्-न्ती-ती, कसयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्रसिषिष्यन्-न्ती-ती; —		
¹ व्यतिक्रस्यमानः, कसयमानः, — चाक्रस्यमानः;		
व्यतिक्रसिष्यमाणः, कसयिष्यमाणः, — चाक्रसिष्यमाणः;		
^A क्रः, ² विक्रः-विक्रसौ-विक्रसः; —		
³ कस्तम्-स्तः-स्तवान्, कसितः, चिक्रसिषितः, चाक्रसितः-तवान्;		
कसः, कसः, चिक्रसिषुः, चाक्रसः;		
कसितव्यम्, कसयितव्यम्, चिक्रसिषितव्यम्, चाक्रसितव्यम्;		
कसनीयम्, कसनीयम्, चिक्रसिषणीयम्, चाक्रसनीयम्;		
क्रास्यम्, कस्यम्, चिक्रसिष्यम्, चाक्रस्यम्;		
ईषत्क्रसः-दुष्क्रसः-सुक्रसः; —		
क्रस्यमानः, कस्यमानः, चिक्रसिष्यमाणः, चाक्रस्यमानः;		
क्रासः, ⁴ चक्रसः, कसः, चिक्रसिषः, चाक्रसः;		
कसितुम्, कसयितुम्, चिक्रसिषितुम्, चाक्रसितुम्;		
कस्तिः, कसना, चिक्रसिषा, चाक्रसा;		
कसनम्, कसनम्, चिक्रसिषणम्, चाक्रसनम्;		
⁵ कसित्वा-क्रस्त्वा, कसयित्वा, चिक्रसिषित्वा, चाक्रसित्वा;		
प्रक्रस्य, ⁶ प्रक्रसय्य, प्रचिक्रसिष्य, प्रचाक्रस्य;		

1. 'कर्तरि कर्मव्यतीहारे' (1-3-14) इति आत्मनेपदम् शानच् ।
2. 'ससजुषोः—' (8-2-66) इति रुत्वे विसर्गः । 'अत्वसन्तस्य—' (6-4-14) इत्यत्र 'अधातोः' इत्युक्तत्वात् न दीर्घः ।
3. क्त्वायां वेदत्वात् निष्ठायां, 'यस्य विभाषा' (7-2-15) इतीणिषेधः ।
4. घञर्थे कविधानम् । 'द्वित्वप्रकरणे के कृञादीनामिति वक्तव्यम्' (वा. 6-1-12) इति द्वित्वम् ।
5. 'उदितो वा' (7-2-56) इति क्त्वायामिडिवकल्पः ।
6. 'ह्यपि लघुपूर्वात्' (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
- A. 'दीव्यन् देवो विचित्रस्युवमथ रजकं प्रेक्षतास्यूतमग्रे
घ्रीव्यन्तं तत्र तत्र स्तुसितफलगणान् कनोव्युषः प्योसहीनम् ।' धा. का. 2-56.
क्रसां-कुटिलीभवतां व्युषः-दाहकः इत्यर्थः । क्तिबन्तस्य समासः ।

क्रासम् २, } ¹ कसम् २-क्रासम् २, } चिक्रसिषम् २, }	
कसित्वा २-क्रस्त्वा २, } कसयित्वा २, } चिक्रसिषित्वा २, }	
	चाक्रसम् २; }
	चाक्रसित्वा २. }

(266) “कनूज शब्दे” (IX-कथादिः-1480.अक. सेट्ट.उभ.)

क्रावकः-विका, क्रावकः-विका, ² चुक्नूषकः-षिका, ³ चोक्नूयकः-यिका;	
क्रविता-त्री, क्रावयिता-त्री, चुक्नूषिता-त्री, चोक्नूयिता-त्री;	
⁴ क्नूनन् ^A -ती, क्रावयन्-न्ती, चुक्नूषन्-न्ती; —	
क्रविष्यन्-न्ती-ती, क्रावयिष्यन्-न्ती-ती, चुक्नूषिष्यन्-न्ती-ती; —	
क्नूनानः, क्रावयमानः, चुक्नूषमाणः, चोक्नूयमानः;	
क्रविष्यमाणः, क्रावयिष्यमाणः, चुक्नूषिष्यमाणः, चोक्नूयिष्यमाणः;	
क्नूः-क्नुवौ-क्नुवः; —	
⁵ क्नूतम्-तः, क्रावितः, चुक्नूषितः, चोक्नूयितः-तवान्;	
क्नवः, ⁶ क्नवनः, क्रावः, चुक्नूषुः, ⁷ चोक्नुवः;	
क्रवितव्यम्, क्रावयितव्यम्, चुक्नूषितव्यम्, चोक्नूयितव्यम्;	

1. 'चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्' (6-4-93) इति णमुल्परै णौ दीर्घविकल्पः ।
2. 'सनि ग्रहगुहोश्च' ((7-4-82) इतीणिषेधः । 'इको झल' (1-2-9) इति क्त्वाञ्च गुणः । एवं सन्नन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
3. 'गुणो यङ्लुकोः' (7-4-82) इत्यभ्यासस्य गुणः । 'कुहोश्चुः' (1-4-62) इति अभ्यासे चुत्वम् । एवं यङन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
4. 'कथादिभ्यः श्रा' (3-1-81) इति श्रा । 'श्राऽभ्यस्तयोरान्तः' (6-4-112) इत्याकारलोपः एवं शानजन्तेऽपि ।
5. 'अयुकः किति' (7-2-11) इतीणिषेधः । एवं क्त्वायामपि ।
6. 'चलनशब्दार्थादकर्मकात्' (3-2-148) इति ताच्छीलिको युच् ।
7. 'यङोऽचि च' (2-4-74) इति लुकि, 'अचि ण्नुधातु—' (6-4-77) इत्यादिना उवङ् ।
- A. 'क्रीणन् गुणैर्जनमर्ति प्रियरूप ईशः मांसश्रियां प्रमयकृत् सितपीतचेलः ।
मोदस्कुतोऽथ कवरीं प्रयुनन् सरामः क्नूनन् सृदङ्गमिह रङ्गमगाद् अरिदूः ॥'

कनूनीयम्,	क्तावनीयम्,	चुक्नूषणीयम्,	चोक्नूयनीयम्;
¹ कनूयम्- ² अवश्यक्ताव्यम्,	क्ताव्यम्,	चुक्नूष्यम्,	चोक्नूय्यम्;
ईषत्कवः-दुष्कवः-सुक्कवः;	—	—	—
कनूयमानः,	क्ताव्यमानः,	चुक्नूष्यमाणः,	चोक्नूय्यमानः;
कवः,	क्तावः,	चुक्नूषः,	चोक्नूयः;
कवितुम्,	क्तावयितुम्,	चुक्नूषितुम्,	चोक्नूयितुम्;
कनूतिः,	क्तावना,	चुक्नूषा,	चोक्नूया;
कवनम्,	क्तावनम्,	चुक्नूषणम्,	चोक्नूयनम्;
कनुत्वा,	क्तावयित्वा,	चुक्नूषित्वा,	चोक्नूयित्वा;
प्रक्नूय,	विक्राव्य,	प्रचुक्नूष्य,	प्रचोक्नूय्य;
क्तावम् २, } क्तावम् २, } चुक्नूषम् २, } चोक्नूयम् २; }			
कनुत्वा २, } क्तावयित्वा २, } चुक्नूषित्वा २, } चोक्नूयित्वा २. }			

(267) “कनूयी शब्दे, उन्दने च” (I-भ्वादिः-485. सक. सेट्. आत्म.)

उन्दनम्=क्रेदनम् ।

कनूयकः-यिका,	³ क्लोपकः-पिका,	चुक्नूयिषकः-षिका,	चोक्नूयकः-यिका;
कनूयिता-त्री,	क्लोपयिता-त्री,	चुक्नूयिषिता-त्री,	चोक्नूयिता-त्री;
—	⁴ क्लोपयन्-न्ती,	क्लोपयिष्यन्-न्ती-ती;	—
कनूयमानः,	क्लोपयमानः,	चुक्नूयिषमाणः,	चोक्नूयमानः;
कनूयिष्यमाणः,	क्लोपयिष्यमाणः,	चुक्नूयिषिष्यमाणः,	चोक्नूयिष्यमाणः;
⁵ सुकनूः-सुकनुवौ-सुकनुवः;	—	—	—
⁶ कनूतम्-तः,	क्लोपितः,	चुक्नूयिषितः,	चोक्नूयितः-तवान्;

1. ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यति गुणः । ‘एचोऽयवायावः’ (6-1-78) इत्य-वादेशः ।
2. ‘ओरावश्यके’ (3-1-125) इति ण्यत् ।
3. ‘अतिह्रीवलीरीकनूयीक्षमाय्यातां पुग्नौ’ (7-3-36) इति णौ पुक् । वलि लोपः (6-1-66) । ‘पुगन्तलघूपधस्य च’ (7-3-86) इति गुणः । एवं ण्यन्ते सर्वत्र प्रक्रिया बोध्या ।
4. ‘लोपो व्योर्वलि’ (6-1-66) इति यकारलोपः ।
5. ‘श्रीदितो निष्ठायां’ (7-2-14) इतीप्णिषेधः । यलोपः ।
- A. ‘प्रक्नोपयन्तं मूर्ली महीभरक्षमायं बलस्फीतमुपीनदोर्युगम् ।’ धा. का. 1-63.

¹ कनूयः,	² कनूयिता, क्लोपः,	चुक्नूयिषुः,	चोक्नूयः;
कनूयितव्यम्,	क्लोपयितव्यम्,	चुक्नूयिषितव्यम्,	चोक्नूयितव्यम्;
³ प्रक्नूयनीयम्,	क्नोपनीयम्,	चुक्नूयिषणीयम्,	चोक्नूयनीयम्;
कनूय्यम्,	क्नोप्यम्,	चुक्नूयिष्यम्,	चोक्नूय्यम्;
ईषत्कनूयः-दुष्कनूयः-सुकनूयः;	—	—	—
कनूयमानः,	⁴ क्नोप्यमानः,	चुक्नूयिष्यमाणः,	चोक्नूय्यमानः;
कनूयः,	क्नोपः,	चुक्नूयिषः,	चोक्नूयः;
कनूयितुम्,	क्नोपयितुम्,	चुक्नूयिषितुम्,	चोक्नूयितुम्;
⁵ कनूया,	क्नोपना,	चुक्नूयिषा,	चोक्नूया;
कनूयनम्,	क्नोपनम्,	चुक्नूयिषणम्,	चोक्नूयनम्;
कनूयित्वा,	क्नोपयित्वा,	चुक्नूयिषित्वा,	चोक्नूयित्वा;
प्रक्नूय्य,	विकनोप्य,	प्रचुक्नूयिष्य,	प्रचोक्नूय्य;
⁶ वस्त्रक्नोपम् [वृष्टो देवः],	^A चेलक्नोपम्,	वसनक्नोपम् [वा];	
कनूयम् २, } क्नोपम् २, } चुक्नूयिषम् २, } चोक्नूयम् २; }			
कनूयित्वा २, } क्नोपयित्वा २, } चुक्नूयिषित्वा २, } चोक्नूयित्वा २. }			

(268) “कमर हूच्छने” (I-भ्वादिः-555. अक. सेट्. पर.)

हूच्छनम्=कौटिल्यम् ।

कमारकः-रिका,	कमारकः-रिका,	⁷ चिकमारिषकः-षिका,	⁸ चाकमारकः-रिका;
कमारिता-त्री,	कमारयिता-त्री,	चिकमारिषिता-त्री,	चाकमारिता-त्री;

1. ‘इगुपधज्ञाश्रीकिरः कः’ (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
2. ‘न यः’ (3-2-152) इति निषेधात्, अनुदात्तेलक्षणो युज् न । तेन, ‘चुन्’ (3-2-135) इति तच्छ्रीलादिषु तुल्येव ।
3. ‘शेषे विभाषाऽकलादावधान्त उपदेशे’ (8-4-18) इति पर्युदासाणत्वं न ।
4. ‘णिनिमित्ते, ‘पुगन्त—’ (7-3-86) इति गुणे क्नोप्यमान इत्येव ।
5. ‘शुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अः प्रत्ययः ।
6. ‘चले क्नोपेः’ (3-4-33) इति ण्यन्तात् णमुल् । चेलपर्यायाणामपि ग्रहणम्—
इति व्याख्यानात् वस्त्रक्नोपमित्यादीनामपि साधुत्वम् ।
7. ‘सन्धतः’ (7-4-79) इतीत्वमभ्यासस्य ।
8. ‘दीर्घोऽकितः’ (7-4-83) इति अभ्यासस्य दीर्घः ।
- A. ‘मेघास्तविद्युतोऽवर्षन् चेलक्नोपं च शोणितम् ।’ भ. का. 17-74.

^Aकमरन्-न्ती, कमारयन्-न्ती, चिकमरिषन्-न्ती ; —
 कमरिष्यन्-न्ती-ती, कमारयिष्यन्-न्ती-ती, चिकमरिष्यन्-न्ती-ती ; —
 — कमारयमाणः, कमारयिष्यमाणः, चाकमर्यमाणः, चाकमरिष्यमाणः ;
¹कमः-कमरौ-कमरः ; — — —
 कमरितः-तम्, कमारितः, चिकमरिषितः, चाकमरितः-तवान् ;
 कमरः, कमारः, चिकमरिषुः, चाकमरः ;
 कमरितव्यम्, कमारयितव्यम्, चिकमरिषितव्यम्, चाकमरितव्यम् ;
 कमरणीयम्, कमारणीयम्, चिकमरिषणीयम्, चाकमरणीयम् ;
 कमर्यम्, कमार्यम्, चिकमरिष्यम्, चाकमर्यम् ;
 ईषत्कमरः-दुष्कमरः-सुकमरः ; — — —
 कमर्यमाणः, कमार्यमाणः, चिकमरिष्यमाणः, चाकमर्यमाणः ;
 कमरः, कमारः, चिकमरिषः, चाकमरः ;
 कमरितुम्, कमारयितुम्, चिकमरिषितुम्, चाकमरितुम् ;
 कमरितः, कमारणा, चिकमरिषा, चाकमर्या ;
 कमरणम्, कमारणम्, चिकमरिषणम्, चाकमरणम् ;
 कमरित्वा, कमारयित्वा, चिकमरिषित्वा, चाकमरित्वा ;
 प्रकमर्य, प्रकमार्य, प्रचिकमरिष्य, प्रचाकमर्य ;
 कमरम् २, } कमारम् २, } चिकमरिषम् २, } चाकमरम् २ ; }
 कमरित्वा २, } कमारयित्वा २, } चिकमरिषित्वा २, } चाकमरित्वा २. }

(269) “कथ हिंसायाम्” (I-भ्वादिः-801. सक. सेट्. पर. घटादिः ।)

[अ] ‘कथत्ययौ, यौ हिंसायाम् काथयेत् कथते कथेत् ।’ (श्लो. 100)
 इति देवः ।

काथकः-थिका, ²काथकः-थिका, चिकथिषकः-षिका, चाकथकः-थिका ;
 कथिता-त्री, काथयिता-त्री, चिकथिषिता-त्री, चाकथिता-त्री ;

1. पदान्ते ‘खरवसानयोः’ (8-3-15) इति विसर्गः ।
  2. ‘जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां—’ (2-3-56) इति सूत्रे ‘क्राथ’ इति निपातनात् मित्त्वप्रयुक्तः ह्रस्वो बाध्यते । एवं ष्यन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
- [अ] अनेन हिंसायां कथ—इति चुरादौ पठ्यते इति देवस्याशय इति ज्ञायते ।
 पुरुषकारस्तु चुरादिपाठं नाशुमन्यते ।

A. ‘कमरन् मनोदुर्गममभ्रमेचकं बभ्रदधूविभ्रमवृष्टिमभ्रितम् ॥’ धा. का. 1-71.

कथन्-न्ती, ^Aकाथयन्-न्ती, चिकथिषन्-न्ती ; —
 कथिष्यन्-न्ती-ती, काथयिष्यन्-न्ती-ती, चिकथिषिष्यन्-न्ती-ती ; —
 काथयमानः, काथयिष्यमाणः, चाकथ्यमानः, चाकथिष्यमाणः ;
 कथ-क्रत्-कथौ-कथः ; — — —
 कथितम्-तः, काथितः, चिकथिषितः, चाकथितः-तवान् ;
 कथः, ¹प्रकाथी, काथः, चिकथिषुः, चाकथः ;
 कथितव्यम्, काथयितव्यम्, चिकथिषितव्यम्, चाकथितव्यम् ;
 कथनीयम्, काथनीयम्, चिकथिषणीयम्, चाकथनीयम् ;
 काथ्यम्, काथ्यम्, चिकथिष्यम्, चाकथ्यम् ;
 ईषत्कथः-दुष्कथः-सुकथः ; — — —
 कथ्यमानः, काथ्यमानः, चिकथिष्यमाणः, चाकथ्यमानः ;
 काथः, काथः, चिकथिषः, चाकथः ;
 कथितुम्, काथयितुम्, चिकथिषितुम्, चाकथितुम् ;
²कतिः, काथना, चिकथिषा, चाकथा ;
 कथनम्, काथनम्, चिकथिषणम्, चाकथनम् ;
 कथित्वा, काथयित्वा, चिकथिषित्वा, चाकथित्वा ;
 प्रकथ्य, प्रकाथ्य, प्रचिकथिष्य, प्रचाकथ्य ;
 काथम् २, } ³कथम् २, काथम् २, } चिकथिषम् २, } चाकथम् २ ; }
 कथित्वा २, } काथयित्वा २, } चिकथित्वा २, } चाकथित्वा २. }

(269-A) “कदि वैक्लव्ये” (I-भ्वादिः-773. अक. सेट्. आत्म.) घटादिः ।

‘वैक्लव्ये-वैक्लव्ये’ इत्येके । वैक्लव्यार्थककन्दतिवत् (164) सर्वाणि
 रूपाणि ज्ञेयानि । ‘कद’ इति मैत्रेयः ।

1. ‘सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये’ (3-2-78) इति णिनिः ।
  2. ‘खरि च’ (8-4-55) इति चर्त्त्वम् ।
  3. ‘जासिनिप्रहणनाटक्राथ—’ (2-3-56) इति सूत्रे ‘क्राथ’ इति निपातनात् ‘मिता ह्रस्वः’ (6-4-92) इति ह्रस्व एव बाध्यते, न तु व्यवहितः ‘चिण्णमुलोः’ इति दीर्घविकल्पः । तेन, ‘चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इति ष्यन्तात् णमुलि दीर्घविकल्पः ।
- A. ‘इलध्यात्मनां काथयताऽच्युतेन किं नाज्ञजो नः कथयन् अचानि ।’ धा. का. 2-10.

(270) “क्रदि आह्वाने रोदने च” (I-भ्वादि:-71-[773] सक. सेट्. पर.)

अर्थविशेषे—घटादिः । षित् ।

आह्वाने सकर्मकः, रोदनेऽकर्मकः । ‘रक्षणे च’ इत्येके ।

“आह्वाने रोदने क्रन्देः कन्देः क्रन्दति कन्दति ।

वैक्लव्ये तु तयोर्धात्वोः क्रन्दते कन्दते मितोः ॥

मित्त्वार्थपाठसामर्थ्यात् तयोर्दीर्घविकल्पनम् ।

भवेच्चिणमुलोस्तस्मात् अक्रान्द्यक्रन्दि सिद्धयतः’ ॥

(श्लो-105-106) इति देवः ।

¹क्रन्दकः-न्दिका, ²क्रन्दकः-न्दिका, चिक्रन्दिषकः-षिका, चाक्रन्दकः-न्दिका;

क्रन्दिता-त्री, क्रन्दयिता-त्री, चिक्रन्दिषिता-त्री, चाक्रन्दिता-त्री;

क्रन्दन्-न्ती, क्रन्दयन्-न्ती, चिक्रन्दिषन्-न्ती; —

क्रन्दिष्यन्-न्ती-ती, क्रन्दयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्रन्दिषिष्यन्-न्ती-ती;

³क्रन्दमानः, क्रन्दयमानः, ⁴चिक्रन्दिषमाणः, चाक्रन्दयमाणः;

क्रन्दिष्यमाणः, क्रन्दयिष्यमाणः, चिक्रन्दिषिष्यमाणः, चाक्रन्दिष्यमाणः;

⁵क्रन्-क्रन्दौ-क्रन्दः; — —

क्रन्दितम्-तः, क्रन्दितः, चिक्रन्दिषितः, चाक्रन्दितः-तवान्;

क्रन्दः, ⁶सङ्क्रन्दनः^A, ⁷क्रन्दनः, चिक्रन्दिषुः, चाक्रन्दः;

क्रन्दितव्यम्, क्रन्दयितव्यम्, चिक्रन्दिषितव्यम्, चाक्रन्दितव्यम्;

क्रन्दनीयम्, क्रन्दनीयम्, चिक्रन्दिषणीयम्, चाक्रन्दनीयम्;

क्रन्द्यम्, क्रन्द्यम्, चिक्रन्दिष्यम्, चाक्रन्द्यम्;

ईषत्क्रन्दः-दुष्क्रन्दः-सुक्रन्दः; — —

1. ‘इदितो जुम् धातोः’ (7-1-58) इति जुम् ।

2. अर्थविशेषे घटादिपाठः—तदानीमपि रूपं तुल्यमेव । मित्त्वफलं तु णमुलि ।

3. धातोरस्यैव वैक्लव्ये वैकल्ये वाऽर्थे सति घटादौ पाठः । स च तदानीमात्मनेपदी । तदा शानच् ।

4. यदा घटादिपाठः, तदानीमात्मनेपदिष्वात् सञ्जन्तात् ‘पूर्ववत् सनः’ (1-3-62) इत्यात्मनेपदम्—शानच् ।

5. ‘संयोगान्तस्य—’ (8-2-23) इति दकारस्य लोपः ।

6. सम्यक् परान् क्रन्दयतीत्यर्थे ण्यन्तात् नन्वादिपाठात् (3-1-134) कर्तरि ल्युः ।

7. घटादिपाठात् आत्मनेपदे ‘अनुदात्तेश्च हलादेः’ (3-2-149) इति युच् ।

A. ‘पराक्रमत्रन्दनक्रन्दिताधुरं संक्रन्दनक्रन्दितामीक्षितास्महे ॥’ धा. का. 1-10.

क्रन्द्यमानः, क्रन्द्यमानः, चिक्रन्दिष्यमाणः, चाक्रन्द्यमानः;

क्रन्दः, ¹आक्रन्दः, क्रन्दः, चिक्रन्दिषः, चाक्रन्दः;

क्रन्दितुम्, क्रन्दयितुम्, चिक्रन्दिषितुम्, चाक्रन्दितुम्;

²क्रन्दा, क्रन्दना, चिक्रन्दिषा, चाक्रन्दा;

क्रन्दनम्, क्रन्दनम्, चिक्रन्दिषणम्, चाक्रन्दनम्;

क्रन्दित्वा, क्रन्दयित्वा, चिक्रन्दिषित्वा, चाक्रन्दित्वा;

सङ्क्रन्द्य, सङ्क्रन्द्य, प्रचिक्रन्दिष्य, प्रचाक्रन्द्य;

क्रन्दम् २, } ³क्रन्दम् २-क्रान्दम् २, } चिक्रन्दिषम् २, }

क्रन्दित्वा २, } क्रन्दयित्वा २, } चिक्रन्दिषित्वा २, }

चाक्रन्दम् २; }

चाक्रन्दित्वा २. }

(271) “आङः क्रन्दस्सातत्ये” (X-चुरादि:-1728. अक. सेट्. उभ.)

‘आङः क्रन्दः सातत्ये’ इति पाठे, आङः परः क्रन्दतिः सतताह्वाने, सततरोदने, चार्थे गम्यमाने णिचं लभते—इत्यर्थः । ‘आङः क्रन्दसातत्ये’ इति पाठे तु, धातुपाठे चुरादौ पूर्वं पठितस्य घुषेः अत्रानुवृत्त्या आङ्पूर्वकात् तस्मात् सततक्रन्दने णिजुत्पत्तिः ज्ञेया । इति द्वेधा व्याख्या ।

आक्रन्दकः-न्दिका, आचिक्रन्दयिषकः-षिका;

आक्रन्दयिता-त्री, आचिक्रन्दयिषिता-त्री;

^Aआक्रन्दयन्-न्ती, आचिक्रन्दयिषन्-न्ती;

आक्रन्दयिष्यन्-न्ती-ती, आचिक्रन्दयिषिष्यन्-न्ती-ती;

आक्रन्दयमानः, आचिक्रन्दयिषमाणः;

1. आक्रन्द्यतेऽत्रेति अधिकरणे घञ् । दुःखिनां रोदनस्थानमभिधीयते । यद्वा आक्रन्द्यते=रक्ष्यते इति ‘करणाधिकरणयोश्च’ (3-3-117) इति करणे घञ् । आवासस्थानमुच्यते ।

2. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इत्यः प्रत्ययः । वैक्लव्यार्थे तु घटादिपाठेन षित्त्वात् ‘षिट्ठिदादिभ्योऽङ्’ (3-3-104) इत्यङ् ।

3. घटादिपाठसामर्थ्यादनुपधात्वेऽपि ‘चिणमुलोः—’ (6-1-93) इति दीर्घो वा ।

A. ‘आक्रन्दयत्सु निभृतं नृषु लासिताशेषोत्तंसभूषणविमोक्षणयार्हिताभौ ।’

धा. का. 3-40.

आक्रन्दयिष्यमाणः,	आचिक्रन्दयिषिष्यमाणः ;
आक्रन्द-आक्रन्दौ-आक्रन्दः ;	—
आक्रन्दितस्-तः,	आचिक्रन्दयिषितः-तवान् ;
आक्रन्दः,	आचिक्रन्दयिषुः ;
आक्रन्दयितव्यम्,	आचिक्रन्दयिषितव्यम् ;
आक्रन्दनीयम्,	आचिक्रन्दयिषणीयम् ;
आक्रन्दम्,	आचिक्रन्दयिष्यम् ;
ईषदाक्रन्दः-दुराक्रन्दः-स्वाक्रन्दः ;	—
आक्रन्दमानः,	आचिक्रन्दयिष्यमाणः ;
आक्रन्दः,	आचिक्रन्दयिषः ;
आक्रन्दयितुम्,	आचिक्रन्दयिषितुम् ;
आक्रन्दना,	आचिक्रन्दयिषा ;
आक्रन्दनम्,	आचिक्रन्दयिषणम् ;
¹ समाक्रन्द,	समाचिक्रन्दयिष्य ;
आक्रन्दम् २,	आचिक्रन्दयिषम् २.

(272) “क्रप कृपायां गतौ च” (I-भ्वादिः-771. सक. सेट्. आत्म.)

घटादिः । मित् विच् । [अ]

क्रापकः-पिका,	² क्रपकः-पिका,	चिक्रपिषकः-पिका,	चाक्रपकः-पिकाः ;
क्रपिता-त्री,	क्रपयिता-त्री,	चिक्रपिषिता-त्री,	चाक्रपिता-त्री ;
—	क्रपयन्-न्ती,	क्रपयिष्यन्-न्ती-ती ;	—
क्रपमाणः,	क्रपयमाणः,	चिक्रपिषमाणः,	चाक्रप्यमाणः ;
क्रपिष्यमाणः,	क्रपयिष्यमाणः,	चिक्रपिषिष्यमाणः,	चाक्रपिष्यमाणः ;
क्रप्-क्रपौ-क्रपः ;	—	—	—

1. नित्यमाङ्पूर्वकत्वादस्य धातोः क्त्वाप्रत्ययो न । ल्यबेव ।
2. घटादित्वान्मिस्वे ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-92) इति णौ ह्रस्वः ।

[अ.] “घटादिषु त्विहापूर्वपठिताः सर्वदा मितः ।

बहिःस्थस्येह पाठे तु मित्वमुक्तेऽर्थ एव हि ॥”

इति धातुकाव्यव्याख्याने (2-5) ।

क्रपितम्-तः,	क्रपितः,	चिक्रपिषितः,	चाक्रपितः-तवान् ;
क्रपः, ¹ क्रपणः,	क्रपः,	चिक्रपिषुः,	चाक्रपः ;
क्रपितव्यम्,	क्रपयितव्यम्,	चिक्रपिषितव्यम्,	चाक्रपितव्यम् ;
क्रपणीयम्,	क्रपणीयम्,	चिक्रपिषणीयम्,	चाक्रपणीयम्,
² क्रप्यम्,	क्रप्यम्,	चिक्रपिष्यम्,	चाक्रप्यम् ;
ईषत्क्रपः-दुष्क्रपः-सुक्रपः ;	—	—	—
क्रप्यमाणः,	क्रप्यमाणः,	चिक्रपिष्यमाणः,	चाक्रप्यमाणः ;
क्रापः,	क्रपः,	चिक्रपिषः,	चाक्रपः ;
क्रपितुम्,	क्रपयितुम्,	चिक्रपिषितुम्,	चाक्रपितुम् ;
³ कृपा ^A ,	क्रपणा,	चिक्रपिषा,	चाक्रपा ;
क्रपणम्,	क्रपणम्,	चिक्रपिषणम्,	चाक्रपणम् ;
क्रपित्वा,	क्रपयित्वा,	चिक्रपिषित्वा,	चाक्रपित्वा ;
प्रक्रप्य,	⁴ सङ्क्रप्य, सञ्चिक्रपिष्य,	सञ्चाक्रप्य,	—
क्रापम् २, } ⁵ क्रपम्-२-क्रापम् २, }	क्रपयित्वा २, }	चिक्रपिषम् २, }	चिक्रपिषित्वा २, }
क्रपित्वा २, }	—	चाक्रपम् २ ; }	चाक्रपित्वा २. }

(273) “क्रमु पादविक्षेपे” (I-भ्वादिः-473. सक. सेट्. पर.)

‘पदविक्षेपे’ इति कुत्रचित् पाठः । पादविक्षेपः=पादन्यासः ।

1. ‘अनुदात्तेतश्च ह्रस्वादेः’ (3-2-149) इति युच् ताच्छीलिकः ।
2. ‘पोरदुपधात्’ (3-1-98) इति यत् ।
3. ‘क्रपेः सम्प्रसारणे च’ (ग. सू. 3-3-104) इति ‘षिद्धिदादिभ्यः—’ (3-3-104) इति सूत्रे पाठात् अङ् । ‘कृपो रो लः’ (8-2-18) इत्यत्र नास्य प्रहर्णः, लाक्षणि-कत्वात्—इति भाष्ये स्पष्टम् ।
4. ‘स्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
5. ‘विष्णुमुलो—’ (6-4-93) इति दीर्घविकल्पः णमुलि ।
6. ‘दक्षापरेणास्तकृपेण तासाम् अकाभि चेतः कदनैः स्मरेण ।’ धा. का. 2-5.

^१क्रमकः-मिका, ^२क्रमकः-मिका, ^३उत्क्रामकः-सङ्क्रामकः, ^४चिक्रमिषकः-
षिका, चिक्रंसकः-सिका, ^५चङ्क्रमकः-मिका;
^६क्रन्ता-प्रक्रन्ता, ^७क्रमिता-सङ्क्रमिता-त्री, क्रमयिता-त्री, चिक्रमिषिता-
चिक्रंसिता-त्री, चङ्क्रमिता-त्री;
^८क्राम्यन्-क्रामन्-न्ती, क्रमयन्-न्ती, चिक्रमिषन्-न्ती; —
क्रमिष्यन्-न्ती-न्ती, क्रमयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्रमिषिष्यन्-न्ती-ती; —
^९[क्रचि] क्रममाणः^A-[व्याकरणाध्ययनाय] क्रममाणः-[प्राज्ञे बुद्धिः] क्रममाणा,

1. 'नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः' (7-3-34) इति वृद्धिनिषेधः। एवं घञ्यपि ज्ञेयम्।
2. 'जनीजृषृकुरञ्जोऽमन्ताश्च' (गणसूत्रं भवादौ) इति मित्वम्। 'मितां ह्रस्वः' (6-4-92) इति णौ ह्रस्वः। एवं सर्वत्र ण्यन्ते बोध्यम्।
3. 'मितां ह्रस्वः' (6-4-92) इत्यत्र, 'वा चित्तविरागे' (6-4-91) इत्यतः 'वा' इत्यनुवर्त्य व्यवस्थितविभाषाश्रयणात् 'उत्क्रामयति, सङ्क्रामयति' इत्यादि-सिद्धिं वदन्ति। इति काशिका (6-4-92)। तेन ण्यन्तेऽत्र धातौ दीर्घविकल्प इति ज्ञायते। 'अविगीतस्तु—'सङ्क्रमयति' इत्येव। इति माधव-धातुवृत्तौ।
4. 'अनुपसर्गाद्वा' (1-3-43) इति क्रमेः आत्मनेपदविकल्पः। तेन 'पूर्ववत् सनः' (1-3-62) इति सञ्जन्तात्, परस्मैपदम्—आत्मनेपदम्—इत्युभयमपि भवति। यदा परस्मैपदम्=तदानीं सन इट् भवति। यदा त्वात्मनेपदं तदानीं, 'स्तुक्रमो-रनात्मनेपदनिमित्ते' (7-2-36) इति नियमादिणिषेधः। एवं सञ्जन्ते सर्वत्र ज्ञेयम्।
5. 'नित्यं कौटिल्ये गतौ' (3-1-23) इति यङ्। 'नुगतोऽनुनासिकान्तस्य' (7-4-85) इति अभ्यासस्य नुगागमः।
6. 'क्रमेः कर्तर्यात्मनेपदविषयात् कृत इणिषेधो वाच्यः' (वा. 7-2-36) इति इणिषेधः।
7. 'क्रमेः कर्तरि—' (वा. 7-2-36) इतीणिषेधवार्तिके 'आत्मनेपदविषयात्' इत्युक्तेः, परस्मैपदविषये तु इङ् भवत्येव।
8. 'वा आशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्रमुत्रसिन्नुटिलषः' (3-1-70) इति श्यन्विकल्पः। 'क्रमः परस्मैपदेषु' (7-3-76) इति शिति प्रत्यये परे दीर्घः।
9. 'वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः' (1-3-38) इत्यात्मनेपदं शानच्। वृत्तिः=अप्रति-बन्धः। सर्गः=उत्साहः। तायनम्=स्फीतता। वृत्त्याद्यर्थप्रतीतिः उदाहरणेषु यथाक्रममत्र बोध्या।
- A. 'विनेत्ये क्रोधमथवा क्रममाणोऽरिसंसदि।' भ. का. 8-22.

^१उपक्रममाणः-पराक्रममाणः, ^२[सूर्यः] ^Aआक्रममाणः, ^३[बाजी साधु]
^Bविक्रममाणः, ^४प्रक्रममाणः^C-उपक्रममाणः [वा भोक्तुम्], ^५क्रममाणः,
^६क्रम्यमाणः, क्रमयमाणः, ^७प्रचिक्रंसमानः-पराचिक्रंसमानः-उपचिक्रंसमानः,
चङ्क्रम्यमाणः;
^८[क्रचि] क्रंसमानः, क्रमयिष्यमाणः, प्रचिक्रंसिष्यमाणः, चङ्क्रमिष्यमाणः;
^९प्रक्रान्-प्रक्रामौ-प्रक्रामः, ^{१०}दूरकाः-दधिकाः, ^{११}वनक्रान्; —

1. 'उपपराभ्याम्' (1-3-39) इत्यात्मनेपदं शानच्। अत्रापि पूर्वोक्तवृत्त्याद्यर्थेऽप्येवा-त्मनेपदम्। तेन, 'सङ्क्रामन्' इत्यत्र परस्मैपदमेव।
2. 'आङ् उद्गमने' (1-3-40) इत्यात्मनेपदम्। 'ज्योतिरुद्गमन इति वक्तव्यम्' (वा. 1-3-40) इति वचनात्, 'आक्रामन् धूमो हर्म्यतलात्' इत्यत्र परस्मै-पदमेव। 'नभः समाक्रामति चन्द्रमाः' इत्यत्र नोद्गमनं विवक्षितम्। किं तर्हि? व्याप्तिः, इति परस्मैपदम्—' इति माधवधातुवृत्तौ।
3. 'वेः पादविहरणे' (1-3-41) इत्यात्मनेपदम्। पादविहरणम्=अश्वस्य गति-विशेषः। पादविहरणादन्यत्र 'विक्रामन् सन्धिः' इत्येव। नुटयन् इत्यर्थः। पादविक्षेपे इत्यर्थ एव धातोः पठितत्वात् अत्र सूत्रे (1-3-41) 'पादविहरणे' इत्युक्तिः—धातूनामनेकार्थत्वे लिङ् भवति इति केचित्।
4. 'प्रोपाभ्यां समथभ्याम्' (1-3-42) इत्यात्मनेपदम्। समर्थः=तुल्यार्थः। तच्च तुल्यार्थत्वं प्रारम्भे। तेन 'प्रक्रामन्' इत्यत्र परस्मैपदमेव।
5. 'अनुपसर्गाद्वा' (1-3-43) इत्यात्मनेपदविकल्पः। तेन शानच्।
6. 'वा आश—' (3-1-70) इति श्यन्पक्षे रूपम्।
7. उक्तेष्व्वात्मनेपदनिमित्तेषु कस्यचिद्विवक्षायाम्, 'पूर्ववत् सनः' (1-3-62) इत्यात्मने-पदम्। 'स्तुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते' (7-2-36) इति नियमादिणिषेधः।
8. 'वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः' (1-3-38) इति आत्मनेपदम्। एवं उपपरापूर्वकाभ्या-मपि उदाहरणं ज्ञेयम्।
9. क्विप्, 'अनुनासिकस्य किञ्चलोः क्विति' (6-4-15) इति दीर्घः, 'मो नो धातोः' (8-2-64) इति पदान्ते नकारः।
10. 'जनसनखनक्रमगमो विद्' (3-2-67) इति विद्। 'विङ्वनोरनुनासिकस्यात्' (6-4-41) इति मकारस्यात्वम्। सवर्णदीर्घः।
11. 'क्विप् च' (3-2-76) इति कर्मण्युपपदे क्विप्। दीर्घः। नत्वम्।
- A. 'परीक्षितुमुपाक्रेस्त राक्षसी तस्य विक्रमम्।
विवमाक्रममाणेव केतुतारा भयप्रदा ॥' भ. का. 8-23.
- B. 'जले विक्रममाणाया हनूमान् शतयोजवम्।' भ. का. 8-24.
- C. 'बहुं प्रक्रममाणोऽसौ सीतामम्भोनिधेस्तटम्।
उपाक्रेस्ताकुलं घोरैः क्रममाणैर्निशाचरैः ॥' भ. का. 8-25.

¹क्रान्तम्^A-विक्रान्तः-क्रान्तवान्, क्रमितः, चिक्रमिषितः-चिक्रंसितः,
चङ्क्रमितः-तवान् ;
क्रमः, ²नक्रः, ³त्रिविक्रमः, क्रमः, चिक्रमिषुः-चिक्रंसुः, चिक्रमयिषुः,
चङ्क्रमः-⁴चङ्क्रमणः^B ;
⁵क्रमितव्यम्, क्रमयितव्यम्, चिक्रमिषितव्यम्-चिक्रंसितव्यम्, चङ्क्रमि-
तव्यम् ;
क्रमणीयम्, क्रमणीयम्, चिक्रमिषणीयम्-चिक्रंसणीयम्, चङ्क्रमणीयम् ;
⁶क्रम्यम्, क्रम्यम्, चिक्रमिष्यम्-चिक्रंस्यम्, चङ्क्रम्यम् ;
ईषःक्रमः-दुष्क्रमः-सुक्रमः ;
क्रम्यमाणः, क्रम्यमाणः, प्रचिक्रंस्यमानः, चङ्क्रम्यमाणः ;
क्रमः, विक्रमः-पराक्रमः-उपक्रमः-सङ्क्रमः, क्रमः, चिक्रमिषः-चिक्रंसः, चङ्क्रमः ;
क्रमितुम्, ^Cसङ्क्रमितुम्⁷, चिक्रमिषितुम्-चिक्रंसितुम्, चङ्क्रमितुम् ;

1. उदित्वेन क्त्वायामिडिकल्पात्, 'यस्य विभाषा' (7-2-15) इति निष्ठाया इणिषेधः । दीर्घः ।
2. न क्रामतीति नक्रः=ग्राहः । 'अन्येष्वपि दृश्यते' (3-2-101) इत्यत्र 'अपि' ग्रहणं सर्वोपाधिव्यभिचारार्थम् । तेन, धात्वन्तरादपि डप्रत्ययो भवति—इति व्याख्यानात् डप्रत्ययः । नञ्समासः । 'नञ्पाठपात्रवेदानासत्यानमुचिनकुल-नखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रकृत्या' (6-3-75) इति निपातनान्नञो लोपो न ।
3. त्रीणि—जगन्ति क्राम्यतीति त्रिविक्रमः । पचायच् (3-1-134) । परमात्मा विष्णुरुच्यते । त्रयो विक्रमाः यस्येति वा त्रिविक्रमः । 'आनन्दो नन्दनो नन्दः सत्यधर्मा त्रिविक्रमः ।' इति भगवन्नामसद्वृत्ते ।
4. 'जुचङ्क्रम्यदन्त्यम्' (3-2-150) इत्यादिना ताच्छीलिको युच् । पौनः-पुन्येन गमनकर्ता चङ्क्रमणः ।
5. 'क्रमेः कर्तरि—' (वा. 7-2-36) इतीणिषेधवार्तिके 'कर्तरि' इत्युक्त्वात् भावकर्मणोर्विषये इङ् भवत्येव, तव्यदादीनां कर्तृर्थकत्वाभावात् ।
6. 'पोरदुपधात्' (3-1-98) इति यत् ।
7. 'कालसमयवेलाषु तुमुन्' (3-3-167) इति तुमुन् ।
- A. 'क्षणेन क्षीणविक्रान्ताः कपिताऽनेषत क्षयम् ॥' भ. का. 9-22.
- B. 'कपिश्चङ्क्रमणोऽद्यापि नासौ भवति गर्धनः ।' भ. का. 7-16.
- C. 'अपि प्रसन्नेन महर्षिणा त्वं सम्यग् विनीयातुमतो गृहाय । कालो ह्ययं सङ्क्रमितुं द्वितीयं सर्वोपकारक्षममाश्रमं ते ॥' रघुवंशे 5-10.

विक्रान्तिः-सङ्क्रान्तिः, क्रमणा, चिक्रमिषा-चिक्रंसा^A, चिक्रमयिषा, चङ्क्रमा^B ;
सङ्क्रमणम्, क्रमणम्, चिक्रमिषणम्-चिक्रंसणम्, चङ्क्रमणम् ;
¹क्रमित्वा-क्रान्त्वा-कन्त्वा, क्रमयित्वा, चिक्रमिषित्वा-चिक्रंसित्वा, चङ्क्रमि-
त्वा ;
²प्रक्रम्य-विक्रम्य, ³सङ्क्रमय्य, सञ्चिक्रमिष्य-प्रचिक्रंस्य, सञ्चङ्क्रम्य ;
क्रामम् २, } ⁴क्रामम्-क्रमम् २, }
क्रमित्वा २, ^Cक्रान्त्वा २, कन्त्वा २, } क्रमयित्वा २, }
चिक्रमिषम्-चिक्रंसम् २, }
चिक्रमिषित्वा-चिक्रंसित्वा २, }
चङ्क्रमम् २, चङ्क्रमित्वा २ ;

⁵क्रमुकः, ⁶क्रमिः-कृमिः.

(274) "डु क्रीञ् द्रव्यविनिमये" (IX-क्रयादिः-1473.सक. अनि. उभ.)

क्रायकः-यिका, ⁷क्रापकः-पिका, चिक्रीषकः-षिका, चेक्रीयकः-यिका ;

1. 'उदितो वा' (7-2-56) इति क्त्वायामिडिकल्पः । इडभावपक्षे, 'क्रमश्च क्तिव' (6-4-18) इति दीर्घविकल्पः ।
2. 'प्रक्रम्य, उपक्रम्य इति बहिरङ्गोऽपि ल्यबादेशः, अन्तरङ्गानपि विधीन् बा-धते—इति पूर्वमेव दीर्घत्वं न प्रवर्तते ।' इति 'क्रमश्च क्तिव' (6-4-18) इत्यत्र काशिका ।
3. 'ल्यपि लघुपूर्वात्' (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
4. 'चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्' (6-4-93) इति ण्यन्ताण्णमुलि दीर्घविकल्पः ।
5. 'बाहुलकात् उः । संज्ञायां कन् । 'क्रमुकस्तु पुमान् भद्रमुस्तके ब्रह्मदारुणि । फले कार्पासिकायाश्च पटिकालोऽध्रूगयोः ॥' इति मेदिनी । 'इति अमरसुधा ।
6. 'क्रमितमिस्तम्भाम् अत इच्च' [द. उ. 1-50] इतीन् प्रत्ययः । क्रामति, क्रम्यते वा क्रमिः=क्रीडविशेषः । 'बाहुलकात् कृमिः इत्यपि' इति क्षीरस्वामी ।
7. 'क्रीड्जीनां णौ' (6-1-48) इत्यात्वे, 'अर्तिहीवली—' (7-3-36) इति णौ पुगागमः । एवं ण्यन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
- A. 'चिक्रंसया कृत्रिमपत्रिपङ्क्तेः कपोतपालीषु निकेतनानाम् । मार्जारमप्यायतनिश्चलाङ्गं यस्यां जनः कृत्रिममेव मेने ॥' शिशुपालवधे 3-51.
- B. 'चङ्क्रमावान् समागम्य सीतामूचे सुखाभव ॥' भ. का. 5-64.
- C. 'स्थायं स्थायं कचिद् यान्तं क्रान्त्वा क्रान्त्वा स्थितं कचित् । वीक्षमाणो मृगं रामः चित्रवृत्तिं विसिद्धिमये ॥' भ. का. 5-51.

क्रेता-त्री, कापयिता-त्री, चिक्रीषिता-त्री, चेक्रीयिता-त्री ;
¹क्रीणन्^Aती, कापयन्-न्ती, चिक्रीषन्-न्ती ; —
 क्रेष्यन्-न्ती-ती, कापयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्रीषिष्यन्-न्ती-ती ; —
 क्रीणानः, ²परिक्रीणानः^B-विक्रीणानः-अवक्रीणानः ; कापयमाणः,
 चिक्रीषमाणः, चेक्रीयमाणः ;
 क्रेष्यमाणः, कापयिष्यमाणः, चिक्रीषिष्यमाणः, चेक्रीयिष्यमाणः ;
³यवक्रीः-यवक्रियौ-यवक्रियः ; — —
 क्रीतम्-तः,^C कापितः, चिक्रीषितः, चेक्रीयितः-तवान्,
 क्रयः, ⁴मांसविक्रयी,^D सोमविक्रयी, अन्नविक्रयी, ⁵धान्यविक्रायः, कापः,
 चिक्रीषुः, चेक्रियः ;
 क्रेतव्यम्, कापयितव्यम्, चिक्रीषितव्यम्, चेक्रीयितव्यम् ;
 क्रयणीयम्, कापणीयम्, चिक्रीषणीयम्, चेक्रीयणीयम् ;
⁶क्रयम्-क्रेयम्, काप्यम्, चिक्रीष्यम्, चेक्रीय्यम् ;
 ईषत्क्रयः-दुष्क्रयः-सुक्रयः ; — —
 क्रीयमाणः, काप्यमाणः, चिक्रीष्यमाणः, चेक्रीय्यमाणः ;

1. 'क्रयादिभ्यः शना' (3-1-81) इति शना विकरणप्रत्ययः । 'शनाभ्यस्तयोरातः' (6-4-112) इत्याकारलोपः । णत्वम् ।
  2. 'परिव्यवेभ्यः क्रियः' (1-3-18) इत्यात्मनेपदमेव, न तु शता ।
  3. 'क्विप् च' (3-2-76) इति कर्मण्युपपदे क्विप् ।
  4. 'कर्मणीनिर्विक्रियः' (3-2-93) इत्यत्र 'कुत्सितग्रहणं कर्तव्यम्' (वा. 3-2-93) इति वचनात् कुत्सायामिनिः ।
  5. कुत्साया अभावे 'कर्मण्यण्' (3-2-1) इत्यण् ।
  6. 'क्रयस्तदर्थे' (6-1-82) इति निपातनात् यति अयादेशः । 'क्रेतारः क्रीणीयुरिति बुद्ध्या आपणे प्रसारितं द्रव्यम्=क्रयम् । क्रेयम् अन्यत् ।' इति सिद्धान्तकौमुदी ।
- A. 'क्रीणन् गुणैर्जनमर्ति प्रियरूप ईशः मांसश्रियां प्रमथकृत् सितपीतचेलः ।' धा. का. 3-5.
- B. 'कृतेनोपकृतं वायोः परिक्रीणानमुत्थितम् । पित्रा संरक्षितं शकात् स मैनाकाद्रिमैक्षत ॥' भ. का. 8-8.
- C. 'सम्भोगाय परिक्रीतः कर्ताऽस्मि तव नाप्रियम् ॥' भ. का. 8-78.
- D. 'मांसविक्रयिणः कर्म व्याधत्यापि विगर्हितम् ।' भ. का. 6-129.

¹क्रयः, ^Aनिष्क्रयः, ²अवक्रयः, विक्रयः, कापः, ³क्रीत्रिमम्, कापः,
 चिक्रीषः, चेक्रीयः ;
 क्रेतुम्, कापयितुम्, चिक्रीषितुम्, चेक्रीयितुम् ;
 विक्रीतिः, कापणा, चिक्रीषा, चेक्रीया ;
 परिक्रयणम्, कापणम्, चिक्रीषणम्, चेक्रीयणम् ;
 क्रीत्वा, कापयित्वा, चिक्रीषित्वा, चेक्रीयित्वा ;
 विक्रीय, विक्राप्य, विचिक्रीष्य, विचेक्रीय्य ;
 कायम् २, } कापम् २, } चिक्रीषम् २, } चेक्रीयम् २ ; }
 क्रीत्वा २, } कापयित्वा २, } चिक्रीषित्वा २, } चेक्रीयित्वा २ ; }
⁴क्रयिकः.

(275) "क्रीड विहारे" (I-भ्वादिः-350. अक. सेट्. पर.)

क्रीडकः-डिका, क्रीडकः-डिका, चिक्रीडिषकः-षिका, चेक्रीडकः-डिका ;
 क्रीडिता-त्री, क्रीडयिता-त्री, चिक्रीडिषिता-त्री, चेक्रीडिता-त्री ;
 क्रीडन्-न्ती, ⁵अनुक्रीडन्, सङ्क्रीडन्-न्ती, क्रीडयन्-न्ती, चिक्रीडिषन्-न्ती ; —
 क्रीडिष्यन्-न्ती-ती, क्रीडयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्रीडिषन्-न्ती-ती ;
⁶अनुक्रीडमानः^B-सङ्क्रीडमानः-परिक्रीडमानः, ⁷आक्रीडमानः,

1. 'एरच्' (3-3-56) इति भावे अच् ।
  2. 'आयस्थानेषु वणिगादिभिर्दीयमानः स्वामिग्राह्यो भागः=अवक्रयः । यस्य 'पिण्डक' इति प्रसिद्धिः ।' इति माधवधातुवृत्तौ । 'पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण' (3-3-118) इति घः ।
  3. 'डितः क्तिन्' (3-3-88) इति भावे क्तिन् । 'क्त्रेर्मन्त्रितम्' (4-4-20) इति तेन निर्वृत्तम्—(4-4-19) इत्यर्थे मप् । मप्प्रत्ययान्त एव प्रयोज्यः । [क्रयिकः ।
  4. औषादिके [द. उ. 3-16] इकन् प्रत्यये क्रयिकः इति रूपम् । पण्यसङ्ग्रहीता=
  5. 'तृतीयाथे' (1-4-85) इति यदाऽनुः वर्मप्रवचनीयसंज्ञकः, तदा शता ।
  6. 'क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च' (1-3-21) इति शानच् । 'समोऽकूजने इति वक्तव्यम्' (वा 1-3-21) इत्युक्त्वात् 'सङ्क्रीडन्ति शकटानि' इत्यपि भवति । शत्रन्तमेतत् ।
  7. 'क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च' (1-3-21) इत्यत्र चकारादाङ् अनुवृत्तेः शानच् ।
- A. 'स्वामिनो निष्क्रयं गन्तुमाविष्कृतबलः कपिः । रराज समरे शत्रून् घ्नन् दुष्कृतबहिष्कृतः ॥' भ. का. 9-61.
- B. 'फलान्यादस्व चित्राणि परिक्रीडस्व सानुषु । साध्वनुक्रीडमानानि पश्य बृन्दानि पक्षिणाम् ॥' भ. का. 8-10,

क्रीडयमानः, ¹अनुचिक्रीडिषमाणः, चेक्रीडयमानः ;
 अनुक्रीडिष्यमाणः, क्रीडयिष्यमाणः, परिक्रीडिषिष्यमाणः, चेक्रीडिष्यमाणः ;
 सङ्क्रीड²-सङ्क्रीड-सङ्क्रीडौ-सङ्क्रीडः ; — — —
 क्रीडितः³-तम्, क्रीडितः, चिक्रीडिषितः, चेक्रीडितः-तवान् ;
⁴क्रीडः, ⁵आक्रीडी,^A क्रीडः, चिक्रीडिषुः, चेक्रीडः ;
 क्रीडितव्यम्, क्रीडयितव्यम्, चिक्रीडिषितव्यम्, चेक्रीडितव्यम् ;
 क्रीडनीयम्, क्रीडनीयम्, चिक्रीडिषणीयम्, चेक्रीडनीयम् ;
 क्रीडयम्, क्रीडयम्, चिक्रीडिष्यम्, चेक्रीडयम् ;
 ईषत्क्रीडः-दुष्क्रीडः-सुक्रीडः ; — — —
 क्रीडयमानः, क्रीडयमानः, चिक्रीडिष्यमाणः, चेक्रीडयमानः ;
 क्रीडः-⁶आक्रीडः, ⁷चिक्रीडः, क्रीडः, चिक्रीडिषः, चेक्रीडः ;
 क्रीडितुम्, क्रीडयितुम्, चिक्रीडिषितुम्, चेक्रीडितुम् ;
⁸क्रीडा, क्रीडना, चिक्रीडिषा, चेक्रीडा ;
^Bक्रीडनम्, क्रीडनम्, चिक्रीडिषणम्, चेक्रीडनम् ;
 क्रीडित्वा, क्रीडयित्वा, चिक्रीडिषित्वा, चेक्रीडित्वा ;
 सङ्क्रीडय, सङ्क्रीडय, सञ्चिक्रीडिष्य, सञ्चेक्रीडय ;
 क्रीडम् २, } क्रीडम् २, } चिक्रीडिषम् २, } चेक्रीडम् २ ; }
 क्रीडम् २, } क्रीडयित्वा २, } चिक्रीडिषित्वा २, } चेक्रीडित्वा २. }

1. 'पूर्ववत् सनः' (1-3-62) इति शानच् ।
2. 'वाऽवसाने' (8-4-56) इति चत्वेविकल्पः ।
3. 'प्रभुक्तो गोरसं कृष्णः प्रभुक्तोऽनेन गोरसः ।
 प्रक्रीडितो वने शौरिः प्रक्रीडितमिहसुना ॥' इति 'आदिकर्मणि क्तः
 कर्तरि च' (3-4-71) इति सूत्रोदाहरणम्—प्रक्रियासर्वस्वे कृतम् ।
4. 'इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः' (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
5. 'सम्पृचानुरुधाख्यम्—' (3-2-142) इत्यादिना अनुपसृष्टात् चिनुण् ताच्छीलिकः ।
6. आक्रीडन्त्यस्मिन् इत्यधिकरणे 'अकर्तरि च कारके संज्ञायाम्' (3-3-19) इति घञ् ।
 'आक्रीडा विविधा राजन् पद्मिन्यश्चामलोदकाः' इति श्रीविष्णुपुराणे ।
7. 'घञर्थे कविधानम्' (वा 3-3-58) इति कः । 'द्वित्वप्रकरणे के कृवादीनामिति
 वक्तव्यम्' (वा 6-1-12) इति द्वित्वम् ।
8. 'गुरोश्च हलः' (3-3-13) इत्यप्रत्ययः ।
- A. 'सोढमाक्रीडिनोऽशक्याः शिखिनः परिवादिनः ॥' भ-का. 7-8.
- B. 'अकद्धरिक्रीडनधूततोडकान् प्रहूडितान् होडदरोडयमिच्छुकैः ।' धा. का. 1-46.

(276) "क्रुड संवरणे" (VI-तुदादिः-1394. अक. सेट्. पर.) कुटादिः ।

'निमज्जने' इत्यात्रेयः ।

क्रोडकः-डिका, क्रोडकः-डिका, चुक्रुडिषकः-षिका, चोक्रुडकः-
 डिका, ¹चुक्रुडिषन्-न्ती, इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि तौदादिकक्रुडतिवत्
 (204) ज्ञेयानि । क्रोडः^A-डा, अश्वानामुरः क्रोडा । 'न क्रोडादिबह्वचः'
 (4-1-56) इति स्त्रियां ङीष्निषेधः ।

(277) "क्रुध क्रोधे" (IV-दिवादिः-1189. अक. अनि. पर.)

क्रोधकः-धिका, क्रोधकः-धिका, ²चुक्रुत्सकः-त्सिका, चोक्रुधकः-धिका ;
 क्रोद्धा-त्री, क्रोधयिता-त्री, चुक्रुत्सिता-त्री, चोक्रुधिता-त्री ;
³क्रुध्यन्^B न्ती, ⁴क्रोधयन्-न्ती, चुक्रुत्सन्-न्ती ; —
 क्रोत्स्यन्-न्ती-ती, क्रोधयिष्यन्-न्ती-ती, चुक्रुत्सिष्यन्-न्ती-ती ; —
⁵व्यतिक्रुध्यमानः, — व्यतिचुक्रुत्सिष्यमाणः, चोक्रुध्यमानः ;
 व्यतिक्रोत्स्यमानः, — — चोक्रुधिष्यमाणः ;
 क्रुत्-क्रुधौ-क्रुधः ; — — —
 क्रुद्धम्-क्रुद्धः-क्रुद्धवान्, क्रोधितः, चुक्रुत्सितः, चोक्रुधितः-तवान् ;
⁶क्रुधः^C-⁷क्रोधनः, क्रोधः, चुक्रुत्सुः, चोक्रुधः ;
 क्रुद्धव्यम्, क्रोधयितव्यम्, चुक्रुत्सितव्यम्, चोक्रुधितव्यम् ;

1. 'अनुदात्तङित आत्मनेपदम्' (1-3-12) इति सूत्रे उपदेशग्रहणानुवृत्त्या ङित्वा-
 भावात् सञ्ज्ञन्तात् परस्मैपदमेव ।
2. 'हलन्ताच्च' (1-2-10) इति सनः कित्त्वम् । उपदेशे एकाच्चात् इण्ण ।
3. 'दिवादिभ्यः श्यन्' (3-1-69) इति श्यन् । श्यनः ङिङ्वावाजाङ्गस्य लघूपधगुणः ।
4. 'अणावकर्मकात् चित्तवत्कर्तृकात्' (1-3-88) इति ण्यन्तात् शतैष ।
5. 'कर्तरि कर्मव्यतीहारे' (1-3-14) इति शानच् ।
6. 'इगुपधज्ञा—' (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
7. 'क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च' (3-2-151) इति ताच्छीलिको युञ् ।
- A. 'क्षौमेण स्फुडितं सजा निचुलितं चात्रोडय शोभं धनुः
 गेहक्रोडतले स मोदकुलितः दृष्ट्वाऽगुरिष्ट क्षणात् ।' धा. का. 2-82.
- B. 'क्रुध्यन् कुलं धक्षति विप्रबहिः यास्यन् सुतः तप्यति मां समश्रुम् ।'
 भ. का. 1-23.
- C. 'शक्यन् गर्वमशक्यमानमनसां आस्विद्यदास्योऽक्रुधं
 क्षुध्यद्भक्तदमाप मालिकवरं शुद्धं स सिद्धेऽपि सतम् ॥' धा. का. 2-63.

क्रोधनीयम्,	क्रोधनीयम्,	चुकुत्सनीयम्,	चोक्रुधनीयम् ;
क्रोधयम्,	क्रोधयम्,	चुकुत्स्यम्,	चोक्रुध्यम् ; -
ईषत्क्रोधः-दुष्क्रोधः-सुक्रोधः ;	—	—	—
क्रुध्यमानः,	क्रुध्यमानः,	चुकुत्स्यमानः,	चोक्रुध्यमानः ;
क्रोधः,	क्रोधः,	चुकुत्सः,	चोक्रुधः ;
क्रोदुम्,	क्रोधयितुम्,	चुकुत्सितुम्,	चोक्रुधितुम् ;
क्रुद्धिः, ¹ क्रुत् ^A ,	क्रोधना,	चुकुत्सा,	चोक्रुधा ;
क्रोधनम्,	क्रोधनम्,	चुकुत्सनम्,	चोक्रुधनम् ;
क्रुद्धा,	क्रोधयित्वा,	चुकुत्सित्वा,	चोक्रुधित्वा ;
सङ्क्रुध्य,	सङ्क्रुध्य,	सञ्चुकुत्स्य,	सञ्चोक्रुध्य ;
क्रोधम् २, {	क्रोधम् २, {	चुकुत्सम् २, {	चोक्रुधम् २ ; {
क्रुद्धा २, {	क्रोधयित्वा २, {	चुकुत्सित्वा २, {	चोक्रुधित्वा २. {

(278) “क्रुञ्च कौटिल्याल्पीभावयोः”

(I-भ्वादिः-186. सक. सेट्. पर.) अयं नोपधः । [अ]

क्रुञ्चकः-ञ्चिका,	क्रुञ्चकः-ञ्चिका,	चुकुञ्चिकः-षिका,	² चोक्रुचकः-चिका ;
क्रुञ्चिता-त्री,	क्रुञ्चिता-त्री,	चुकुञ्चिता-त्री,	चोक्रुचिता-त्री ;
क्रुञ्चन्-न्ती,	क्रुञ्चन्-न्ती,	चुकुञ्चिषन्-न्ती ;	—
क्रुञ्चिष्यन्-न्ती-ती,	क्रुञ्चिष्यन्-न्ती-ती,	चुकुञ्चिष्यन्-न्ती-ती ;	—
व्यतिक्रुञ्चमानः,	क्रुञ्चयमानः,	—	चोक्रुच्यमानः ;
व्यतिक्रुञ्चिष्यमाणः,	क्रुञ्चयिष्यमाणः,	—	चोक्रुचिष्यमाणः ;

1. ‘संपदादिभ्यः क्तिप्’ (वा. 3-3-94) इति क्तिनोऽपवादः क्तिप् । क्तिषि बाहुलकात् ।
2. ‘अनिदिता हल उपधायाः षिङ्गिति’ (6-4-24) इति नलोपः । यञोऽल्लोपस्य स्थानिवद्भावात् लघूपधगुणो न ।

[अ] ‘गतिकौटिल्याल्पीभावयोः’ रिति पाठान्तरम् । गतेः कौटिल्ये, द्वयस्याल्पीभावे च, इत्यर्थः । ‘गति कौटिल्ययोः’ इति कविकल्पद्रुमे-इति धातुकाव्यव्याख्यायाम् ।

A. ‘संशृण्वतः तामवृधत् गिरं हृदि कुदारत् अक्षिद्वयमाशु रक्तिमा ।’ वा. वि. 1-40.

¹ कुङ्-कुञ्चो-कुञ्चः,	² कुञ्चा ;	—	—
³ कुचितम्-तः-तवान्,	कुञ्चितः,	चुकुञ्चिषितः,	चोक्रुचितः-तवान् ;
कुञ्चः,	कुञ्चः,	चुकुञ्चिषुः,	चोक्रुञ्चः ;
कुञ्चितव्यम्,	कुञ्चयितव्यम्,	चुकुञ्चिषितव्यम्,	चोक्रुचितव्यम् ;
कुञ्चनीयम्,	कुञ्चनीयम्,	चुकुञ्चिषणीयम्,	चोक्रुचनीयम् ;
कुञ्चयम्,	कुञ्चयम्,	चुकुञ्चिष्यम्,	चोक्रुच्यम् ;
ईषत्कुञ्चः-दुष्कुञ्चः-सुकुञ्चः ;	—	—	—
क्रुञ्चमानः,	क्रुञ्च्यमानः,	चुकुञ्चिष्यमाणः,	चोक्रुच्यमानः ;
कुञ्चः,	कुञ्चः,	चुकुञ्चिषः,	चोक्रुचः ;
कुञ्चितुम्,	कुञ्चयितुम्,	चुकुञ्चिषितुम्,	चोक्रुचितुम् ;
⁴ कुञ्चा,	कुञ्चना,	चुकुञ्चिषा,	चोक्रुचा ;
कुञ्चनम्,	कुञ्चनम्,	चुकुञ्चिषणम्,	चोक्रुचनम् ;
⁵ कुञ्चित्वा,	कुञ्चयित्वा,	चुकुञ्चिषित्वा,	चोक्रुचित्वा ;
सङ्क्रुच्य,	सङ्क्रुञ्च्य,	प्रचुकुञ्चिष्य,	सञ्चोक्रुच्य ;
क्रुञ्चम् २, {	क्रुञ्चम् २, {	चुकुञ्चिषम् २, {	चोक्रुचम् २ ; {
कुञ्चित्वा २, {	कुञ्चयित्वा २, {	चुकुञ्चिषित्वा २, {	चोक्रुचित्वा २. {

(279) “कुश आह्वाने रोदने च” (I-भ्वादिः-856. सक. अनि. पर.)

ज्वलादिः ।

कोशकः-शिका,	कोशकः-शिका,	⁶ चुकुक्षकः-क्षिका,	चोक्रुशकः-शिका ;
-------------	-------------	--------------------------------	------------------

1. ‘ऋत्विग्दधृक्—’ (3-2-59) इत्यादिना क्तिन् । नलोपाभावो निपातनात्, चकारस्य संयोगान्तलोपः । ‘क्तिन्प्रत्ययस्य कुः’ (8-2-62) इति नकारस्य कुत्वेन षकारः । ‘भाष्यरीत्या तु जोषधत्वमस्य धातोस्सम्मतम् । ‘परेऽच बाङ्गयोः’ (8-2-22) इत्यत्र भाष्ये स्पष्टमेतत् । इति प्र. सर्वस्ये ।
2. ‘आपं चैव हलन्तानां—’ इति टाप् ।
3. ‘अनिदिता हलः—’ (6-4-24) इति नलोपः ।
4. ‘शुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अप्रत्ययः ।
5. ‘न षत्वा सेट्’ (1-2-18) इति क्तिवनिषेधात् नलोपो न ।
6. ‘हलन्ताच्च’ (1-2-10) इति सनः क्तिवम् । षत्वम् । ‘षढोः कः सि’ (8-2-41) इति ककारः । ‘आदेशप्रत्यययोः’ (8-3-59) इति षकारः ।

क्रोष्टा-ष्टी, क्रोशयिता-त्री, चुक्रुक्षिता-त्री, चोक्रुक्षिता-त्री ;
 क्रोशन्-न्ती, क्रोशयन्-न्ती, चुक्रुक्षन्-न्ती ; —
 क्रोक्षयन्-न्ती-ती, क्रोशयिष्यन्-न्ती-ती, चुक्रुक्षिष्यन्-न्ती-ती ; —
¹व्यतिक्रोशमानः, क्रोशयमानः, — चोक्रुक्षयमानः ;
 व्यतिक्रोक्षयमाणः, क्रोशयिष्यमाणः, — चोक्रुक्षिष्यमाणः ;
²क्रुद्ध-क्रुद्ध-कुशौ-कुशः ; — — —
^Aक्रुष्टम्-³क्रुष्टः-क्रुष्टवान्, क्रोशितः, चुक्रुक्षितः, चोक्रुक्षितः-तवान् ;
 क्रुशः-⁴क्रोशः, ^Bबान्धवक्रोशी, ⁵आक्रोशकः, ⁶उष्ट्रक्रोशी, क्रोशः,
 चुक्रुक्षुः, चोक्रुशः ;
 क्रोष्टव्यम्, क्रोशयितव्यम्, चुक्रुक्षितव्यम्, चोक्रुक्षितव्यम् ;
 क्रोशनीयम्, क्रोशनीयम्, चुक्रुक्षणीयम्, चोक्रुक्षणीयम् ;
 क्रोश्यम्, क्रोश्यम्, चुक्रुक्ष्यम्, चोक्रुक्ष्यम् ;
 ईषत्क्रोशः-दुष्क्रोशः-सुक्रोशः ; — — —
 क्रुश्यमानः, क्रोश्यमानः, चुक्रुक्ष्यमाणः, चोक्रुक्ष्यमाणः ;
⁷क्रोशः, क्रोशः, चुक्रुक्षः, चोक्रुक्षः ;
 क्रोष्टुम्, क्रोशयितुम्, चुक्रुक्षितुम्, चोक्रुक्षितुम् ;
 आक्रुष्टिः, ⁸व्यावक्रोशी, आक्रोशना, चुक्रुक्षा, चोक्रुक्षा ;
 क्रोशनम्, क्रोशनम्, चुक्रुक्षणम्, चोक्रुक्षणम् ;

1. 'कर्तरि कर्मव्यतीहारे' (1-3-14) इति शानच् ।
2. 'ब्रश्च' (8-2-36) इत्यादिना षत्वे, 'झलां जशोऽन्ते' (8-2-39) इति जडत्वम् ।
3. 'मतिबुद्धिपूर्वार्थेभ्यश्च' (3-2-188) इति चकारात्, 'गल्यर्थकर्मक' (3-4-72) इत्यनेन रोदनेऽकर्मकत्वाद्वा क्तः कर्तरि वर्तमाने ।
4. 'ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः' (3-1-140) इति वा णः । पक्षे 'इणुपध' (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
5. 'देविकुशोश्चोपसर्गे' (3-2-147) इति ताच्छीलिके लुङि रूपम् ।
6. 'कर्तर्युपमाने' (3-2-79) इति कर्तरि णिनिः ।
7. 'हलश्च' (3-3-121) इति संज्ञायां घञ् ।
8. 'कर्मव्यतीहारे' (3-3-43) इति णच् । 'णचल्लियामञ्' (5-4-14) इत्यञ् ।
 'टिड्ढा' (4-1-15) इत्यादिना ङीप् ।
- A. 'आशितम्भवमुत्क्रुष्टं वलितं शयितं स्थितम् ।' भ. का. 6-106.
- B. 'बान्धवक्रोशिनो भेषुः अनाथाः ककुभो दश ॥' भ. का. 6-123.

क्रुष्ट्वा, क्राशयित्वा, चुक्रुक्षित्वा, चोक्रुक्षित्वा ;
 आक्रुश्य, सङ्क्रोश्य, सञ्चुक्रुक्ष्य, सञ्चोक्रुश्य ;
 क्रोशम् २, } क्रोशम् २, } चुक्रुक्षम् २, } चोक्रुक्षम् २ ; }
 क्रुष्ट्वा २, } क्राशयित्वा २, } चुक्रुक्षित्वा २, } चोक्रुक्षित्वा २. }
 (280) "कृथ हिंसायाम्" (I-भ्वादि-802. सक. सेट्. पर.) घटादिः ।
 क्राथकः-थिका, ¹कृथकः-थिका, चिकृथिषकः-षिका, चाकृथकः-थिका ;
 कृथिता-त्री, कृथयिता-त्री, चिकृथिषिता-त्री, चाकृथिता-त्री ;
 कृथन्-न्ती, ^Aकृथयन्-न्ती, चिकृथिषन्-न्ती ; —
 कृथिष्यन्-न्ती-ती, कृथयिष्यन्-न्ती-ती ; चिकृथिषिष्यन्-न्ती-ती ; —
 — कृथयमानः, कृथयिष्यमाणः, चाकृथयमानः, चाकृथिष्यमाणः ;
 कृथ्-कृत्-कृथौ-कृथः ; — — —
 कृथितम्-तः, ²कृथितः, चिकृथिषितः, चाकृथितः-तवान् ;
 कृथः, कृथः, चिकृथिषुः, चाकृथः ;
 कृथितव्यम्, कृथयितव्यम्, चिकृथिषितव्यम्, चाकृथितव्यम् ;
 कृथनीयम्, ³कृथनीयम्, चिकृथिषणीयम्, चाकृथनीयम् ;
 क्राथ्यम्, ⁴कृथ्यम्, चिकृथिष्यम्, चाकृथ्यम् ;
 ईषत्कृथः-दुष्कृथः-सुकृथः ; — — —
 कृथयमानः, कृथयमानः, चिकृथिष्यमाणः, चाकृथयमानः ;
 क्राथः, कृथः, चिकृथिषः, चाकृथः ;
 कृथितुम्, कृथयितुम्, चिकृथिषितुम्, चाकृथितुम् ;
 कृतिः, कृथना, चिकृथिषा, चाकृथा ;
 कृथनम्, कृथनम्, चिकृथिषणम्, चाकृथनम् ;
 कृथित्वा, कृथयित्वा, चिकृथिषित्वा, चाकृथित्वा ;

1. 'घटादयो मितः' (गणसूत्रं भ्वादौ) इति मित्त्वम् । 'मितां ह्रस्वः' (6-4-92) इति णौ ह्रस्वः । एवं ण्यन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
2. 'निष्ठायां सेटि' (6-4-52) इति णेल्लोपः ।
3. 'णेरनिटि' (6-4-51) इति णिलोपः ।
4. 'अचो यत्' (3-1-97) इति ण्यन्ताद्यत् ।
- A. 'कृथ्यात्मनां क्राथयताऽच्युतेन किं नाङ्गजो नः कृथयन् अचानि ।
 वनाम किं प्रज्वलितो हरेण सोऽद्यापि यत् विह्वलयन् अनङ्गः ॥' धा. का. 2-10,

प्रकृथ्य, ^१प्रकृथ्य, प्रचिकृथिष्य, प्रचाकृथ्य ;
 कृथम् २, } ^२कृथम् २, कृथम् २, } चिकृथिषम् २, } चाकृथम् २ ; - }
 कृथित्वा २, } कृथयित्वा २, } चिकृथिषित्वा २, } चाकृथित्वा २. }

(281) “कृदि आह्वाने रोदने च”

(I-भ्वादि:-72. (774.) सक. सेट्. पर.)

अस्यैव वैकृत्येऽर्थे घटादिपाठः शिक्त्वं च । आत्मनेपदं च घटादिपठितस्य ।
 कृन्दकः-न्दिका, कृन्दकः-न्दिका, चिकृन्दिषकः, चाकृन्दकः, इत्यादिकं
 सर्वं कृन्दतिवत् (270) ज्ञेयम् । अनुपधात्वेऽपि घटादिपाठात् णमुलि
 ‘चिण्णमुलोः’ (6-4-93) इति दीर्घविकल्पः—कृन्दम् २-कृन्दम् २, इति
 रूपम् । कृन्दमानः, कृन्दिष्यमाणः, चिकृन्दिषमाणः, चिकृन्दिषिष्यमाणः ; इति
 शानचि रूपाणीति विशेषः ।

(282) “कृप व्यक्तायां वाचि”

(X-चुरादि:-1659. अक. सेट्. उभ.) [अ]

कृापकः-पिका,	चिकृापयिषकः-षिका ;
कृापयिता-त्री,	चिकृापयिषिता-त्री ;
कृापयन्-न्ती,	चिकृापयिषन्-न्ती ;
कृापयिष्यन्-न्ती-ती,	चिकृापयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
कृापयमानः,	चिकृापयिषमाणः ;
कृापयिष्यमाणः,	चिकृापयिषिष्यमाणः ;
कृाप-कृापौ-कृापः ;	—
कृापितम्-तः-तवान्,	चिकृापयिषितः-तवान् ;
कृापः,	चिकृापयिषुः ;
कृापयितव्यम्,	चिकृापयिषितव्यम् ;

1. ‘त्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।

2. ‘चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इति दीर्घविकल्पः ।

[अ] अनेकात्त्वात् अस्य धातोः यङ् न । ‘कृप’ इत्यस्य पाठान्तरमिदम् ।

कृापनीयम्,	चिकृापयिषणीयम् ;
कृाप्यम्,	चिकृापयिष्यम् ;
ईषत्कृापः-दुष्वकृापः-सुवकृापः ;	—
कृाप्यमानः,	चिकृापयिष्यमाणः ;
कृापः,	चिकृापयिषः ;
कृापयितुम्,	चिकृापयिषितुम् ;
कृापना,	चिकृापयिषा ;
कृापनम्,	चिकृापयिषणम् ;
कृापयित्वा,	चिकृापयिषित्वा ;
प्रकृाप्य,	प्रचिकृापयिष्य ;
कृापम् २, }	चिकृापयिषम् २ ; }
कृापयित्वा २, }	चिकृापयिषित्वा २. }

(283) “कृमु ग्लानौ” (IV-दिवादि:-अक. सेट्. पर.) शमादिः ।

^१कृमकः-मिका, ^२कृमकः-मिका, चिकृमिषकः-षिका, ^३चङ्कृमकः-मिका ;
 कृमिता-त्री, कृमयिता-त्री, चिकृमिषिता-त्री, चङ्कृमिता-त्री ;
^४कृमयन्-कृमयन्-न्ती, कृमयन्-न्ती, चिकृमिषन्-न्ती ; —
 कृमिष्यन्-न्ती-ती, कृमयिष्यन्-न्ती-ती, चिकृमिषिष्यन्-न्ती-ती ; —
^५व्यतिकृममानः-व्यतिकृमयमानः, कृमयमानः, — चङ्कृमयमानः ;
 व्यतिकृमिष्यमाणः, कृमयिष्यमाणः, — चङ्कृमिष्यमाणः ;
^६विकृमन्-विकृमामौ-विकृमामः ; — —

1. ‘नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः’ (7-3-34) इति वृद्धिनिषेधः । एवं घञ्यपि ।
2. ‘जनीजूषकसुरजोऽमन्ताश्च’ (गणसूत्र-घटादौ) इत्यमन्तत्वेन मित्त्वात् उपधायाः ह्रस्वो णौ ।
3. ‘जुगतोऽनुनासिकान्तस्य’ (7-4-85) इत्यभ्यासस्य जुक् सर्वत्र यङ्न्ते बोध्यम् ।
4. ‘वा आशभ्लाश—’ (3-1-70) इत्यादिना इयनो विकल्पः । ‘शमामग्लानां दीर्घः इयनि’ (7-3-74) इति दीर्घः । इयनभावपक्षे औत्सर्गिके, ‘कर्तरि शप्’ (3-1-68) इति शपि ‘ष्ठिवृक्लमुचमां शिति’ (7-3-75) इति दीर्घः ।
5. ‘कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14) इति शानच् ।
6. ‘अनुनासिकस्य क्लृप्तलोः—’ (6-4-15) इति दीर्घे, ‘मो नो धातोः’ (8-2-64) इति नकारः ।

^१क्लान्तम्^A-क्लान्तः, क्लमितः, चिक्लमिषितः, चङ्क्लमितः-तवान्;
 क्लमः, ^२क्लमी^B, क्लमः, चिक्लमिषुः, चङ्क्लमः;
 क्लमितव्यम्, क्लमयितव्यम्, चिक्लमिषितव्यम्, चङ्क्लमितव्यम्;
 क्लमनीयम्, क्लमनीयम्, चिक्लमिषणीयम्, चङ्क्लमनीयम्;
^३क्लम्यम्, ^४क्लम्यम्, चिक्लमिष्यम्, चङ्क्लम्यम्;
 ईषत्क्लमः-दुष्क्लमः-सुक्लमः; — —
 क्लम्यमानः, क्लम्यमानः, चिक्लमिष्यमाणः, चङ्क्लम्यमानः;
^Cक्लमः, क्लमः, चिक्लमिषः, चङ्क्लमः;
 क्लमितुम्, क्लमयितुम्, चिक्लमिषितुम्, चङ्क्लमितुम्,
^५क्लान्तिः, क्लमना, चिक्लमिषा, चङ्क्लमा;
 क्लमनम्, क्लमनम्, चिक्लमिषणम्, चङ्क्लमनम्;
^६क्लमिन्त्वा-क्लान्त्वा, क्लमयित्वा, चिक्लमिषित्वा, चङ्क्लमिन्त्वा;
 सङ्क्लम्य, ^७सङ्क्लमय्य, प्रचिक्लमिष्य, सङ्क्लम्य;
 क्लमम् २, } ^८क्लमम् २-क्लामम् २, } चिक्लमिषम् २, }
 क्लमिन्त्वा २-क्लान्त्वा २, } क्लमयित्वा २, } चिक्लमिषित्वा २, }
 चङ्क्लमम् २; }
 चङ्क्लमिन्त्वा २. }

(284) “क्लिदि परिदेवने” (I-भ्वादि:-15. सक. सेट्. आत्म.)

‘क्लिन्दते क्लिन्दतीत्येवम् इदितः परिदेवने ।

क्लिद्यतीत्यार्द्रभावेऽर्थे क्लिदेः श्यन्यूदितो भवेत् ॥’ (श्लो. 102) इति देवः ।

1. उदित्वात् ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इतीणिषेधः । दीर्घः ।
2. ‘शमित्यष्टाभ्यो घिनुण्’ (3-2-141) इति ताच्छीलिको घिनुण् ।
3. ‘घोरदुपधात्’ (3-1-98) इति यत् ।
4. ण्यन्तात् ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यत् ।
5. ‘तितुत्र—’ (7-2-9) इत्यादिना इणिषेधः । दीर्घः ।
6. ‘उदितो वा’ (7-3-56) इति क्त्वायाः इङ् वा ।
7. ‘ल्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
8. अमन्तस्त्वेन मित्वात् ‘चिण्णमुलोदीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इति दीर्घविकल्पः ।
- A. ‘भ्राम्यामि भोः क्षाम्य ममापरार्धं क्लान्तं मनो माद्यति दर्शनात् ॥’ धा. का. 2.65.
- B. ‘क्लमिन्त्वं कुरुतेऽत्यर्थं मेघशीकरशीतलः ॥’ भ. का. 7-5.
- C. ‘अथ क्लमादनिक्काणा नराः क्षीणवणा इव ।’ भ. का. 7-58.

क्लिन्दकः-न्दिका, क्लिन्दकः-न्दिका, चिक्लिन्दिषकः-षिका, चेक्लिन्दकः-न्दिका;
 क्लिन्दिता-त्री, क्लिन्दयिता-त्री, चिक्लिन्दिषिता-त्री, चेक्लिन्दिता-त्री;
 — क्लिन्दयन्-न्ती, क्लिन्दयिष्यन्-न्ती-ती; —
 क्लिन्दमानः, क्लिन्दयमानः, चिक्लिन्दिषमाणः, चेक्लिन्दमानः;
 क्लिन्दिष्यमाणः, क्लिन्दयिष्यमाणः, चिक्लिन्दिष्यमाणः, चेक्लिन्दिष्यमाणः;
 क्लिन्-क्लिन्दौ-क्लिन्दः; — —
^Aक्लिन्दितम्-तः, क्लिन्दितः, चिक्लिन्दिषितः, चेक्लिन्दितः-तवान्;
 क्लिन्दः, ^१क्लिन्दनः, ^२विक्लिन्दी, क्लिन्दः, चिक्लिन्दिषुः, चेक्लिन्दः;
 क्लिन्दितव्यम्, क्लिन्दयितव्यम्, चिक्लिन्दिषितव्यम्, चेक्लिन्दितव्यम्;
 क्लिन्दनीयम्, क्लिन्दनीयम्^B, चिक्लिन्दिषणीयम्, चेक्लिन्दनीयम्;
 क्लिन्द्यम्, क्लिन्द्यम्, चिक्लिन्दिष्यम्, चेक्लिन्द्यम्;
 ईषत्क्लिन्दः-दुष्क्लिन्दः-सुक्लिन्दः; — —
 क्लिन्द्यमानः, क्लिन्द्यमानः, चिक्लिन्दिष्यमाणः, चेक्लिन्द्यमानः;
 क्लिन्दः, क्लिन्दः, चिक्लिन्दिषः, चेक्लिन्दः;
 क्लिन्दितुम्, क्लिन्दयितुम्, चिक्लिन्दिषितुम्, चेक्लिन्दितुम्;
 क्लिन्दा, क्लिन्दना, चिक्लिन्दिषा, चेक्लिन्दिषा;
 क्लिन्दनम्, क्लिन्दनम्, चिक्लिन्दिषणम्, चेक्लिन्दनम्;
 क्लिन्दिन्त्वा, क्लिन्दयित्वा, चिक्लिन्दिषित्वा, चेक्लिन्दिन्त्वा;
 प्रक्लिन्द्य, प्रक्लिन्द्य, प्रचिक्लिन्दिष्य, प्रचेक्लिन्द्य;
 क्लिन्दम् २, } क्लिन्दम् २, } चिक्लिन्दिषम् २, } चेक्लिन्दम् २; }
 क्लिन्दिन्त्वा २, } क्लिन्दयित्वा २, } चिक्लिन्दिषित्वा २, } चेक्लिन्दिन्त्वा २. }

(285) “क्लिदि परिदेवने” (I-भ्वादि:-73. अक. सेट्. पर.)

‘क्लिन्दते क्लिन्दतीत्येवम् इदितः परिदेवने ।

क्लिद्यतीत्यार्द्रभावेऽर्थे क्लिदेः श्यन्यूदितो भवेत् ॥’ (श्लो. 102) इति देवः ।

1. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति युच् ताच्छीलिकः ।
2. ‘सुप्यजातौ—’ (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।
- A. ‘स्वमन्दिरात् स्पन्दितुमेव माशक्त कंसात् परिक्लिन्दितसज्जनाद्भिया ॥’
धा. का. 1-3.
- B. ‘अक्लिन्दनीयान् शुधितात्मनो जनान् प्रशीकर्ते यः करुणावलोकनैः ।’
धा. का. 1-11.

क्लिन्दकः-न्दिका, क्लिन्दकः-न्दिका, चिक्लिन्दिषकः-षिका, चेक्लिन्दकः-
न्दिका, इत्यादीनि रूपाणि पूर्वलिखित (284) क्लिदिधातुवत् ज्ञेयानि ।
क्लिन्दन्-न्ती, क्लिन्दिष्यन्-न्ती-ती, क्लिन्दयन्-न्ती, क्लिन्दयिष्यन्-न्ती-ती,
चिक्लिन्दिषन्-न्ती, चिक्लिन्दिषिष्यन्-न्ती-ती, इमानिरूपाणि शतरि बोध्यानि ।
अस्मिन्नेव गणे परिदेवनार्थे पुनः पाठः, आत्मगामिन्यपि क्रियाफले परस्मै-
पदार्थ इति ज्ञायते । अन्यथा स्वरितेत्वेन एकत्रैव पाठं कुर्यादाचार्यः ।

(286) “क्लिदू आर्दीभावे” (IV-दिवादिः-1242. अक. सेट्. पर.

‘क्लिन्दते क्लिन्दतीत्येवमिदितः परिदेवने ।

क्लिद्यतीत्यार्दीभावेऽर्थे क्लिदेः श्यन्यूदितो भवेत् ॥’ (श्लो. 102) इति देवः ।
क्लेदकः-दिका, क्लेदकः-दिका, ¹चिक्लिदिषकः-चिक्लेदिषकः-षिका,
²चिक्लिदसकः-दिसका, चेक्लिदकः-दिका ;
क्लेदिता-क्लेत्ता-त्री, क्लेदयिता-त्री, चिक्लिदिषिता-चिक्लेदिषिता-चिक्लि-
दिसिता-त्री, चेक्लिदिता-त्री ;

³क्लिद्यन्-न्ती, क्लेदयन्-न्ती, चिक्लिदिषन्-चिक्लेदिषन्-चिक्लिदसन्-न्ती ;
क्लेदिष्यन्-क्लेदस्यन्-न्ती-ती, क्लेदयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्लिदिषिष्यन्-चिक्लेदि-
षिष्यन्-चिक्लिदसिष्यन्-न्ती-न्ती

— क्लेदयमानः, क्लेदयिष्यमाणः, चेक्लिद्यमानः, चेक्लिदिष्यमाणः ;
विक्लिद-विक्लिदौ-विक्लिदः ;

⁴क्लिन्नम्-क्लिन्नः-क्लिन्नवान्, क्लेदितः-तम्, चिक्लिदिषितः-चिक्लेदिषितः-
चिक्लिदसितः-चेक्लिदितः-तवान् ;

1. ‘रलोव्युपधाद्धलादेः संश्च’ (1-2-26) इति सनः कित्त्वविकल्पः । कित्त्वा-
भावे गुणः । कित्त्वपक्षे गुणाभावः ।

2. ऊदित्वात् ‘स्वरतिसूतिसूयतिधूञ्जितो वा’ (7-2-44) इति इङित्त्वः । इङभाष-
पक्षे ‘हलन्ताच्च’ (1-2-10) इति सनः कित्त्वम् । एवं सजन्ते सर्वत्र रूपत्रयं
बोध्यम् ।

3. ‘दिवादिभ्यः श्यन्’ (3-1-69) इति श्यन् । श्यनो क्लिद्वज्जावात् अङ्गस्य गुणाभावः ।

4. ऊदित्वेन वैकल्पिकेद्वत्वात् ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इति निष्ठायां इणिषेधः ।
‘रदाभ्यां निष्ठातो नः—’ (8-2-42) इति निष्ठात्वम् ।

A. नभ्यांस्तुभ्य विभो जयेति नुवते क्लिद्यन् प्रमेधवृजं
क्लिद्यन् ऋद्धिमध्वनवेऽपि स विमृश्याक्षीयमाणां ददौ ॥’ भा. का. 2-67.
क्लिद्यन् आर्दीभवन्-इत्यर्थः ।

¹क्लिदः, क्लेदः, चिक्लिदिषुः-चिक्लेदिषुः-चिक्लिदसुः, चेक्लिदः ;
क्लेदितव्यम्-क्लेदतव्यम्, क्लेदयितव्यम्, चिक्लिदिषितव्यम्-चिक्लेदिषि-
तव्यम्-चिक्लिदसितव्यम्, चेक्लिदितव्यम् ;
क्लेदनीयम्, क्लेदनीयम्, चिक्लिदिषणीयम्-चिक्लेदिषणीयम्-चिक्लि-
दसनीयम्, चेक्लिदनीयम् ;
क्लेद्यम्, क्लेद्यम्, चिक्लिदिष्यम्-चिक्लेदिष्यम्-चिक्लिदस्यम्, चेक्लिद्यम् ;
ईषत्क्लेदः-दुष्क्लेदः-सुक्लेदः ; — — —
क्लिद्यमानः, क्लेद्यमानः, चिक्लिदिष्यमाणः-चिक्लेदिष्यमाणः-चिक्लिदस्यमाणः,
चेक्लिद्यमानः ;

क्लेदः, ²चिक्लिदः, क्लेदः, चिक्लिदिषः-चिक्लेदिषः-चिक्लिदसः, चेक्लिदः ;
क्लेदितुम्-क्लेदतुम्, क्लेदयितुम्, चिक्लिदिषितुम्-चिक्लेदिषितुम्-चिक्लि-
दसितुम्, चेक्लिदितुम् ;

विक्लिदिः, क्लेदना, चिक्लिदिषा-चिक्लेदिषा-चिक्लिदसा, चेक्लिदा ;
क्लेदनम्, क्लेदनम्, चिक्लिदिषणम्-चिक्लेदिषणम्-चिक्लिदसनम्, चेक्लिदनम् ;
³क्लिदित्वा-क्लेदित्वा- } क्लेदयित्वा, चिक्लिदिषित्वा-चिक्लेदिषित्वा-चिक्लिदसित्वा ;
क्लिदित्वा, } चेक्लिदित्वा ;

विक्लिद्य, विक्लेद्य, विचिक्लिदिष्य-विचिक्लेदिष्य-विचिक्लिदस्य, विचेक्लिद्य ;

क्लेदम् २, क्लिदित्वा २- } क्लेदम् २, } चिक्लिदिषम् २-
क्लेदित्वा २- क्लित्वा २, } क्लेदयित्वा २, } चिक्लिदिषित्वा २-
चिक्लेदिषम् २- चिक्लिदसम् २, } चेक्लिदम् २ ; }
चिक्लेदिषित्वा २- चिक्लिदसित्वा २, } चेक्लिदित्वा २. }

(287) “क्लिश उपतापे” (IV-दिवादिः-1161. अक. सेट्. आत्म.)

‘व्यक्तोक्तौ क्लेशते क्लेशेः, क्लिशाति तु विबाधने ।

दिवादेरुपतापेऽर्थे तडि स्यात् क्लिश्यते पदम् ॥’ (श्लो. 163-4) इति देवः ।

1. ‘इगुपधज्ञाप्रोक्तिरः कः—’ (3-1-135) इति कर्तरि कः प्रत्ययः ।

2. ‘घञर्थे कविधानम्—’ (वा. 3-3-58) इति कः ‘द्वित्वप्रकरणे के कृञादीनाम्—’
(वा. 6-1-1.) इति द्वित्वम् । चिक्लिदो = रसभेदः ।

3. ऊदित्वादिङ्विकल्पः । कित्त्वपक्षे न गुणः । कित्त्वाभावपक्षे गुणः । इङभावपक्षे
‘क्लिदित्वा’ इति रूपम् ।

क्लेशकः-शिका, क्लेशकः-शिका, ¹चिक्लिशिकः-चिक्लेशिकः-षिका,
चेक्लिशकः-शिका ;

क्लेशिता-त्री, क्लेशयिता-त्री, चिक्लिशिषिता-चिक्लेशिषिता-त्री, चेक्लिशिता-त्री ;
— क्लेशयन्-न्ती, क्लेशयिष्यन्-न्ती-ती ; — —

²क्लिश्यमानः, क्लेशयमानः, चिक्लिशिषमाणः-चिक्लेशिषमाणः, चेक्लिश्यमानः ;
क्लेशिष्यमाणः, क्लेशयिष्यमाणः, चिक्लिशिषिष्यमाणः-चिक्लेशिषिष्यमाणः,
चेक्लिशिष्यमाणः ;

³क्लिश्-क्लिशौ-क्लिशः ; — — —

⁴क्लिशितः-^Aतम्-तवान्, क्लिष्टम्-ष्टः-ष्टवान्, क्लेशितः-तम्, चिक्लिशिषितः-
चिक्लेशिषितः, चेक्लिशितः-तवान् ;

क्लिशः, ⁵क्लेशनः, ⁶क्लेशकः, क्लेशः, चिक्लिशिषुः-चिक्लेशिषुः, चेक्लिशः ;
क्लेशितव्यम्, क्लेशयितव्यम्, चिक्लिशिषितव्यम्-चिक्लेशिषितव्यम्, चेक्लिशितव्यम् ;
क्लेशनीयम्, क्लेशनीयम्, चिक्लिशिषणीयम्-चिक्लेशिषणीयम्, चेक्लिशनीयम् ;
^Bक्लेश्यम्, क्लेश्यम्, चिक्लिशिष्यम्-चिक्लेशिष्यम्, चेक्लिश्यम् ;

इषक्लेशः-दुष्क्लेशः-सुक्लेशः ; — — —

क्लिश्यमानः, क्लेशयमानः, चिक्लिशिष्यमाणः-चिक्लेशिष्यमाणः, चेक्लिश्यमानः ;
^Cक्लेशः, क्लेशः, चिक्लिशिषः-चिक्लेशिषः, चेक्लिशः ;
क्लेशितुम्, क्लेशयितुम्, चिक्लिशिषितुम्-चिक्लेशिषितुम्, चेक्लिशितुम् ।

1. 'रलो व्युपधादलादेस्संश्च' (1-2-26) इति सनः कित्त्वविकल्पाद्व्युपधयम् ।
2. 'दिवादिभ्यः श्यन्' (3-1-69) इति श्यन् । श्यनो छिद्रद्वावादज्ञस्य गुणो न ।
3. 'वश्च भ्रस्ज—' (8-2-36) इत्यादिना षत्वे, चर्त्वे चर्त्वम् ।
4. 'क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः' (7-2-50) इति इङ्गिकल्पः ।
5. 'अनुदात्तेश्च हलादेः' (3-2-149) इति युच् ताच्छीलिकः ।
6. 'निन्दर्हिंसक्लिशश्चाद—' (3-2-146) इत्यादिना युच् ताच्छीलिकः ।

A. 'मायाभिस्तुचिरे क्लिष्ट्वा राक्षसोऽक्लिशितक्रियम् ।' भ. का. 9-38.

B. 'अक्लेश्यमसिनाऽन्मन्तं कबन्धवधमभ्यधुः ।' भ. का. 7-78.

C. 'देवौघस्य तपन् भुवं च पतिता वावृत्तभूमाऽप्यसौ
वृत्तक्लेशलभेरकाश्यत समं संवाश्यमानैस्त्वकैः ॥' धा. का. 2-60.

क्लिष्टिः, क्लेशना, चिक्लिशिषा-चिक्लेशिषा, चेक्लिशः ;
^Aक्लिशित्वा-क्लिष्ट्वा, क्लेशयित्वा, चिक्लिशिषित्वा-चिक्लेशिषित्वा, चेक्लिशित्वा ;
चिक्लिश्य, चिक्लेश्य, विचिक्लिशिष्य-विचिक्लेशिष्य, विचेक्लिश्य ;
क्लेशम् २, } क्लेशम् २, } चिक्लिशिषम् २- चिक्लेशिषम् २, }
क्लिशित्वा २-क्लिष्ट्वा २, } क्लेशयित्वा २, } चिक्लिशिषित्वा २-चिक्लेशिषित्वा २, }
²कीनाशः, चेक्लिशम् २ ;
चेक्लिशित्वा २.

(288) "क्लिशू विवाधने" (IX-क्रयादिः-1522-अक. वेद. पर.) [अ]

'व्यक्तोक्तौ क्लेशते क्लेशः, क्लिश्नाति तु विवाधने ।

दिवादेरुपतापेऽर्थे तडि स्यात् क्लिश्यते पदम् ॥'

(इलो. 163-164) इति देवः ।

क्लेशः-शिका, क्लेशकः-शिका, ³चिक्लिशिकः-चिक्लेशिकः-षिका,
⁴चिक्लिशिकः-क्षिका, चेक्लिशकः-शिका ;
क्लेशिता-त्री-क्लेशिता-ष्ट्री, क्लेशयिता-त्री, चिक्लिशिषिता-चिक्लेशिषिता-त्री,
चिक्लिशिता-त्री, चेक्लिशिता-त्री ;
⁵क्लिशन्-^Bती, क्लेशयन्-न्ती, चिक्लिशिषन्-चिक्लेशिषन्-चिक्लिशन्-न्ती ;—

1. 'क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः' (7-2-50) इति वेद । इट्पक्षे 'मृडमृद—' (1-2-7) इत्यादिना नित्यकिट्त्वम् ।
2. 'क्लिशोरीचोपधायाः कन् लोपश्च लोनाम्' (द. उ. 9. 1.) इति कन्प्रत्यये कीनाशः=कदर्यो जनः ।
3. 'स्वरतिसूतिसूयतिभूञ्जितो वा' (7-2-44) इतीङ्गिकल्पे, 'रलो व्युपधात्—' (1-2-26) इति कित्त्वविकल्पः । एवं सन्नन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
4. इडभावपक्षे 'वश्च—' (8-2-36) इत्यादिना षत्वे 'षढोः कः सि' (8-2-41) इति कः ।
5. 'क्रयादिभ्यः श्ना' (3-1-81) इति श्ना । 'श्नाऽभ्यस्तयोः—' (6-4-112) इत्याकारलोपः । 'शात्' (8-4-44) इति इत्तुत्वनिषेधः ।
- A. 'अमृडित्वा सहस्राक्षं क्लिशित्वा कौशलैर्निजैः ।' भ. का. 7-96.
- B. 'आधोरणानपि च दन्तवरेण तुभ्यन् क्लिश्नन् मर्ति पलसुरादिकमश्रतां सः ।' धा. का. 3-11.

[अ] 'एवमाराध्यमानोऽपि क्लिश्नाति भुवनत्रयम् ।' (कुमारसम्भवे 2-40) इत्यादि-प्रयोगात् सकर्मकत्वमप्यस्य धातोरिति ज्ञायते ।

क्लेशिष्यन्-क्लेश्यन्-न्ती-ती, क्लेशयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्लिशिष्यन्-चिक्लेशिष्यन्-चिक्लिशिष्यन्-न्ती-ती ; —

— क्लेशयमानः, क्लेशयिष्यमाणः, चेक्लिश्यमानः, चेक्लिशिष्यमाणः ;

¹क्लिष्ट-क्लिशौ-क्लिशः, ²क्लेष्ट-क्लेशौ-क्लेशः ; — —

³क्लिशितम्-तः-^Aतवान्, क्लिष्टम्-ष्टः-ष्टवान्, क्लेशितः-तम्, चिक्लिशिषितः-चिक्लिशिषितः-तवान्, चेक्लिशितः-तवान् ;

क्लिशः, ⁴क्लेशकः^B, क्लेशः, चिक्लिशिषुः-चिक्लेशिषुः-चिक्लिषुः, चेक्लिशः ;
क्लेशितव्यम्-क्लेष्टव्यम्, क्लेशयितव्यम्, चिक्लिशिषितव्यम्-चिक्लेशिषितव्यम्-चिक्लिषितव्यम्,
चिक्लिषितव्यम्, चेक्लिशितव्यम् ;

क्लेशनीयम्, क्लेशनीयम्, चिक्लिशिषणीयम्-चिक्लेशिषणीयम्-चिक्लिषणीयम्,
यम्, चेक्लिशनीयम् ;

क्लेश्यम्, क्लेश्यम्, चिक्लिशिष्यम्-चिक्लेशिष्यम्-चिक्लिष्यम्, चेक्लिश्यम् ;
ईषत्क्लेशः-दुष्क्लेशः-सुक्लेशः ; — — —

क्लिश्यमानः, क्लेश्यमानः, चिक्लिशिष्यमाणः-चिक्लेशिष्यमाणः-चिक्लिष्यमाणः,
माणः, चेक्लिश्यमानः ;

क्लेशः, क्लेशः, चिक्लिशिषः-चिक्लेशिषः-चिक्लिषः, चेक्लिशः ;

क्लेशितुम्-क्लेष्टुम्, क्लेशयितुम्, चिक्लिशिषितुम्-चिक्लेशिषितुम्-चिक्लिषितुम्,
क्षितुम्, चेक्लिशितुम् ;

क्लिष्टः, क्लेशना, चिक्लिशिषा-चिक्लेशिषा-चिक्लिषा, चेक्लिशा ;

क्लेशनम्, क्लेशनम्, चिक्लिशिषणम्-चिक्लेशिषणम्-चिक्लिषणम्,
चेक्लिशनम् ;

1. 'ब्रश्च भ्रश्च' (8-2-36) इत्यादिना षत्वे जश्चचर्चयोरुपम् ।

2. 'अन्येभ्योऽपि' (3-2-75) इत्यादिना विच् । गुणः ।

3. 'क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः' (7-2-50) इति वा इदम् । 'यस्य विभाषा' (7-2-15) इत्यस्य बाधकः ।

4. 'निन्दहिंसक्लिशाद' (3-2-146) इत्यादिना ताच्छील्ये वुच् ।

A. 'उपब्रुतश्चिरं द्वन्द्वैर्योः क्लिशितवानहम् ॥' भ. का. 22-7.

B. 'निन्दको रजनिमन्यं दिवसं क्लेशको निशाम् ।' भ. का. 7-13.

^Aक्लिशित्वा¹-क्लिष्टा, ^B ²अलंक्लिशित्वा^C, क्लेशयित्वा, चिक्लिशिषित्वा-
चिक्लेशिषित्वा-चिक्लिषित्वा, चेक्लिशित्वा ;
परिक्लिश्य, परिक्लेश्य, परिचिक्लिशिष्य-परिचिक्लेशिष्य-परिचिक्लिष्य,
परिचेक्लिश्य ;

क्लेशम् २, } क्लेशम् २, } चिक्लिशिषम् २- चिक्लेशिषम् २-
क्लिशित्वा २, } क्लेशयित्वा २, } चिक्लिशिषित्वा २- चिक्लेशिषित्वा २-
क्लिष्टा २,

चिक्लिषम् २, } चेक्लिषम् २ ; }
चिक्लिषित्वा २, } चेक्लिषित्वा २. }

(289) "क्लीबृ अघाष्ट्ये" (I-भ्वादिः-381. अक. सेट्. आत्म.)

क्लीबकः-बिका, क्लीबकः-बिका, चिक्लीबिषकः-षिका, चेक्लीबकः-बिका ;
क्लीबिता-त्री, क्लीबितः^D-तवान्, इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिक-
क्रीडति धातुवत् (275) ज्ञेयानि । ³क्लीबनः, ⁴क्लीबमानः, क्लीबिष्यमाणः,
⁵चिक्लीबिषमाणः-चिक्लीबिष्यमाणः ; इति रूपाणि भवन्ति-इति विशेषः ।

(290) "क्लुङ् गतौ" (I-भ्वादिः-958. सक. अनि. आत्म.)

पाठान्तरोऽयं पुवतेः ।

क्लावकः-विका, क्लावकः-विका, ⁶चुक्लूषकः-षिका, ⁷चोक्लूयकः-यिका ;

1. 'क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः' (7-2-50) इति वा इदम् । 'मृडमृद' (1-2-7) इत्यादिना नित्यं क्तिवम् ।

2. 'अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा' (3-4-18) इति क्त्वा ।

3. 'अनुदात्तेतश्च हलादेः' (3-2-149) इति ताच्छीलिको युच् ।

4. आत्मनेपदित्वात् शानच् ।

5. 'पूर्ववत् सनः' (1-3-62) इति सञ्ज्ञादप्यात्मनेपदमेव ।

6. 'इको झल्' (1-2-9) इति सनः क्त्वाञ्च गुणः । 'अज्झनगमां सन्ति' (6-4-16) इति दीर्घः ।

7. 'अकृतसार्वधातुकयोः' (7-4-25) इति दीर्घः ।

A. 'चिरं क्लिशित्वा मर्मावित् रामो विलुभितल्लवम् ।' भ. का. 5-52.

B. 'मायाभिः सुचिरं क्लिष्टा राक्षसोऽक्लिशितक्रियम् ।' भ. का. 9-38.

C. 'अलं क्लिशित्वा गुह्यमल्पकोऽयं विधिस्त्वदाज्ञैव गरीयसी नः ।'

अनर्घराघवे 2-57.

D. 'प्रलम्बसास्नाः कवरत्विषो वृषा अक्लीबिताः क्षीवतयाऽतिशीभराः ॥' धा. का. 1-49.

कलोता-त्री,	क्लावयिता-त्री,	चुकूपिता-त्री,	चोकूपयिता-त्री ;
— क्लावयन्-न्ती,	क्लावयिष्यन्-न्ती-ती ;	—	—
क्लवमानः,	क्लावयमानः,	चुकूपमाणः,	चोकूपयमानः ;
क्लोप्यमाणः,	क्लावयिष्यमाणः,	चुकूपिष्यमाणः,	चोकूपिष्यमाणः ;
¹ सङ्कुत-सङ्कुतौ-सङ्कुतः ;	—	—	—
कुतम्-तः-तवान्,	क्लावितः-तम्,	चुकूपितः,	चोकूपयितः-तवान् ;
क्लवः, ² क्लवनः,	क्लावः,	चुकूपुः,	³ चोकूपवः ;
क्लोतव्यम्,	क्लावयितव्यम्,	चुकूपितव्यम्,	चोकूपयितव्यम् ;
क्लवनीयम्,	क्लावनीयम्,	चुकूपणीयम्,	चोकूपनीयम् ;
⁴ क्लव्यम्,	⁵ अवश्यक्लाव्यम्,	क्लाव्यम्,	चुकूप्यम्, चोकूप्यम् ;
ईषत्क्लवः,-दुष्क्लवः,-सुक्लवः ;	—	—	—
⁶ क्लवमानः,	क्लाव्यमानः,	चुकूप्यमाणः,	चोकूप्यमानः ;
⁷ क्लवः,	विक्रवः- ^A विक्रवः,	क्लावः, चुकूपः,	चोकूपयः ;
क्लोतुम्,	क्लावयितुम्,	चुकूपितुम्,	चोकूपयितुम् ;
कुतिः,	क्लावना,	चुकूषा,	चोकूषया ;
क्लवनम्,	क्लावनम्,	चुकूपणम्,	चोकूपयनम् ;
कुत्वा,	क्लावयित्वा,	चुकूपित्वा,	चोकूपयित्वा ;
⁸ सङ्कल्य,	सङ्क्लाव्य,	प्रचुकूप्य,	सञ्चोकूप्य ;
क्लावम् २, } क्लावम् २, } चुकूपम् २, } चोकूपयम् २ ; }	क्लावयित्वा २, }	चुकूपित्वा २, }	चोकूपयित्वा २. }

1. क्लिपि, 'ह्रस्वस्य पिति कृति—' (6-1-71) इति तुक् ।
  2. 'चलनशब्दार्थादिकर्मकात्—' (3-2-148) इति युच् ।
  3. यङन्तादिचि 'यङोऽचि च' (2-4-74) इति यङो लुकि, उवङ् ।
  4. 'अचो यत्' (3-1-97) इति यत् ।
  5. 'ओरावश्यके' (3-1-125) इति ष्यत् ।
  6. 'अकृतसार्वधातुकयोः' (7-4-25) इति दीर्घः ।
  7. 'ऋदोरप्' (3-3-57) इत्यप् भावे ।
  8. 'ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्' (6-1-71) इति तुक् ल्यपि ।
- A. वययोरभेदात् 'विक्रव' इत्यपि अस्मादेव भवति—इति मैत्रेयः ।

(291) "क्लेवृ सेवने" (I-भ्वादिः-506. अक. सेट्. आत्म.)

ग्लेवतेः पाठान्तरोऽयम् ।

क्लेवकः-विका,	क्लेवकः-विका,	चिक्लेविषकः-षिका,	चेक्लेवकः-विका ;
क्लेविता-त्री,	क्लेवयिता-त्री,	चेक्लेविषिता-त्री,	चिक्लेविता-त्री ;
—	क्लेवयन्-न्ती,	क्लेवयिष्यन्-न्ती-ती ;	—
क्लेवमानः,	क्लेवयमानः,	चिक्लेविषमाणः,	चेक्लेव्यमानः ;
क्लेविष्यमाणः,	क्लेवयिष्यमाणः,	चिक्लेविषिष्यमाणः,	चेक्लेविष्यमाणः ;
¹ क्ल्यूः-क्ल्यूवौ-क्ल्यूवः ;	—	—	—
क्लेवितम् - तः,	क्लेवितः-तम्,	चिक्लेविषितः,	चेक्लेवितः-तवान् ;
क्लेवः, क्लेवनः ² , क्लेवः,	क्लेवः,	चिक्लेविषुः,	चेक्लेवः ;
क्लेवितव्यम्,	क्लेवयितव्यम्,	चिक्लेविषितव्यम्,	चेक्लेवितव्यम् ;
क्लेवनीयम्,	क्लेवनीयम्,	चिक्लेविषणीयम्,	चेक्लेवनीयम् ;
क्लेव्यम्,	क्लेव्यम्,	चिक्लेविष्यम्,	चेक्लेव्यम् ;
ईषत्क्लेवः-दुष्क्लेवः-सुक्लेवः ;	—	—	—
क्लेव्यमानः,	क्लेव्यमानः,	चिक्लेविष्यमाणः,	चेक्लेव्यमानः ;
क्लेवः,	क्लेवः,	चिक्लेविषः,	चेक्लेवः ;
क्लेवितुम्,	क्लेवयितुम्,	चिक्लेविषितुम्,	चेक्लेवितुम् ;
³ क्लेवा,	क्लेवना,	चिक्लेविषा,	चेक्लेवा ;
क्लेवनम्,	क्लेवनम्,	चिक्लेविषणम्,	चेक्लेवनम् ;
क्लेवित्वा,	क्लेवयित्वा,	चिक्लेविषित्वा,	चेक्लेवित्वा ;
विक्लेव्य,	विक्लेव्य,	प्रचिक्लेविष्य	प्रचेक्लेव्य ;
क्लेवम् २, } क्लेवम् २, } चिक्लेविषम् २, } चेक्लेवम् २ ; }	क्लेवयित्वा २, }	चिक्लेविषित्वा २, }	चेक्लेवित्वा २. }

1. 'क्ल्यूः शङुनुनासिके च' (6-4-19) इति क्लिपि ऊट् । अयादेशः । द्विवचनादिषु 'ओः सुपि' (6-4-83) इति यणादेशः ।
2. 'अनुदात्तेतश्च हलादेः' (3-2-149) इति ताच्छीलिको युच् ।
3. 'युरोश्च हलः' (3-3-103) इति अप्रत्ययः ।

(292) “क्लेश अव्यक्तायां वाचि” (I-भ्वादि:-607. अक. सेट्. आत्म.)

‘व्यक्तोक्तौ क्लेशते क्लेशेः, क्लेशनाति तु विबाधने ।

दिवादेरुपतापेऽर्थे तडि स्यात् क्लिश्यते पदम् ॥’

(श्लो. 163-164) इति देवः ।

‘बाधने’ इत्येके । ‘उपतापे’ इति च कविकल्पद्रुमे ।

‘व्यक्तायां वाचि’ इति देववचनादवगम्यते ।

क्लेशकः-शिका, क्लेशकः-शिका, शिव्लेशिषकः-षिका, चक्लेशकः-शिका ;

क्लेशिता-त्री, क्लेशयिता-त्री, चिक्लेशिषिता-त्री, चेक्लेशिता-त्री ;

— क्लेशयन्-न्ती, क्लेशयिष्यन्-न्ती-ती ; — —

क्लेशमानः, क्लेशयमानः, चिक्लेशिषमाणः, चेक्लेश्यमानः ;

क्लेशिष्यमाणः, क्लेशयिष्यमाणः, चिक्लेशिषिष्यमाणः, चेक्लेशिष्यमाणः ;

विक्लेश-विक्लेशौ-विक्लेशः ; — —

क्लेशितम्-तः, क्लेशितः-तम्, चिक्लेशिषितः, चेक्लेशितः-तवान् ;

क्लेशः, क्लेशः, क्लेशः, चिक्लेशिषुः, चेक्लेशः ;

क्लेशितव्यम्, क्लेशयितव्यम्, चिक्लेशिषितव्यम्, चेक्लेशितव्यम् ;

क्लेशनीयम्, क्लेशनीयम्, चिक्लेशिषणीयम्, चेक्लेशनीयम् ;

क्लेश्यम्, क्लेश्यम्, चिक्लेशिष्यम्, चेक्लेश्यम् ;

ईषत्क्लेशः-दुष्क्लेशः-सुक्लेशः ; — —

क्लेश्यमानः, क्लेश्यमानः, चिक्लेशिष्यमाणः, चेक्लेश्यमानः ;

क्लेशः, क्लेशः, क्लेशः, चिक्लेशिषः, चेक्लेशः ;

क्लेशितुम्, क्लेशयितुम्, चिक्लेशिषितुम्, चेक्लेशितुम् ;

क्लेशा, क्लेशना, चिक्लेशिषा, चेक्लेशा ;

क्लेशनम्, क्लेशनम्, चिक्लेशिषणम्, चेक्लेशनम् ;

क्लेशित्वा, क्लेशयित्वा, चिक्लेशिषित्वा, चेक्लेशित्वा ;

1. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति ताच्छील्ये युच् ।

2. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अप्रत्ययः ।

A. ‘सङ्क्लेशितस्वकथदक्षणेदीक्षितं तं प्रेक्ष्यैष जन्मफलमीषितवान् महात्मा ॥’

धा. का. 1-77.

सङ्क्लेशिता = सम्यक् कथिता स्वकथा येः तेषां दक्षणे = वर्धनायां जीवने वा

दीक्षितं सम्प्राप्तव्रतम्—इति (धातुकाव्ये 1-77) व्याख्यातम् ।

विक्लेश्य, विक्लेश्य, प्रचिक्लेशिष्य, प्रचेक्लेश्य ;

क्लेशम् २, } क्लेशम् २, } चिक्लेशिषम् २, } चेक्लेशम् २ ; }

क्लेशित्वा २, } क्लेशयित्वा २, } चिक्लेशिषित्वा २, } चेक्लेशित्वा २. }

(293) “कण शब्दार्थः” (I-भ्वादि:-450. अक. सेट्. पर.)

काणकः-णिका, काणकः-णिका, चिकणिषकः-षिका, चङ्कणकः-णिका ;

कणिता-त्री, काणयिता-त्री, चिकणिषिता-त्री, चङ्कणिता-त्री ;

कणन्-न्ती, काणयन्-न्ती, चिकणिषन्-न्ती ; —

कणिष्यन्-न्ती-ती, काणयिष्यन्-न्ती-ती, चिकणिषिष्यन्-न्ती-ती ; —

व्यतिकणमानः, काणयमानः, — चङ्कणयमानः ;

व्यतिकणिष्यमाणः, काणयिष्यमाणः, — चङ्कणिष्यमाणः ;

निकाण-निकाणौ-निकाणः ; — —

कणितम्-तः, कणितः, चिकणिषितः, चङ्कणितः-तवान् ;

कणः, कणः, कणः, चिकणिषुः, चङ्कणः ;

कणितव्यम्, काणयितव्यम्, चिकणिषितव्यम्, चङ्कणितव्यम् ;

कणनीयम्, काणनीयम्, चिकणिषणीयम्, चङ्कणनीयम् ;

काण्यम्, काण्यम्, चिकणिष्यम्, चङ्कण्यम् ;

ईषत्कणः-दुष्कणः-सुकणः ; — —

कण्यमानः, काण्यमानः, चिकणिष्यमाणः, चङ्कण्यमानः ;

कणः, काणः, निकाणः, निकणः, प्रकाणः, प्रकणः, काणः, चिकणिषः,

चङ्कणः ;

1. ‘नुगतोऽनुनासिकान्तस्य’ (7-4-85) इत्यभ्यासस्य नुक् । एवं यङन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।

2. ‘कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14) इति शानच् ।

3. ‘अनुनासिकस्य क्लृप्तोः कङिति’ (6-4-15) इति दीर्घः ।

4. ‘चलनशब्दार्थादकर्मकायुच्’ (3-2-148) इति ताच्छील्ये युच् ।

5. ‘कणो वीणायां च’ (3-3-65) इत्यत्र शुद्धादपि धातोः अप् । पक्षे घञ् ।

6. ‘कणो वीणायां च’ (3-3-65) इति नौ उपसर्गे वा अप् । पक्षे घञ् । सूत्रे वीणाग्रहणसामर्थ्यात् ‘प्रकाणः प्रकणः’ इत्यपि भवति ।

A. ‘दुस्तहा हा । परिक्षिताः कणद्विरलिगाथकैः ॥’ भ. का. 6-84 (85).

B. ‘विभूषणानां कणितं च षट्पदो गुरुर्यथा नृत्यविधौ समादधे ॥’ भ. का. 11-37.

‘वनात् कुमारः कणितप्रचवेणवो व्रणद्विषाणप्रणिताभ्रमाययुः ॥’ धा. का. 1-58.

C. ‘अथ कृमादन्विकाणां नराः क्षीणपणा इव ।’ भ. का. 7-58.

कणितुम्,	काणयितुम्,	चिकणिषितुम्,	चङ्कणितुम्;
¹ कणितिः,	काणना,	चिकणिषा,	चङ्कणा;
कणनम्,	काणनम्,	चिकणिषणम्,	चङ्कणनम्;
कणित्वा,	काणयित्वा,	चिकणिषित्वा,	चङ्कणित्वा;
प्रकण्य,	प्रकाण्य,	सञ्चिकणिष्य,	सञ्चङ्कण्य;
काणम् २,	काणम् २,	चिकणिषम् २,	चङ्कणम् २;
कणित्वा २,	काणयित्वा २,	चिकणिषित्वा २,	चङ्कणित्वा २.

(294) “कथे निष्पाके” (I-भ्वादि:-846. सक. सेट्. पर.) ज्वलादिः ।

काथकः-थिका,	² काथकः-थिका,	चिकथिषकः-षिका,	चाकथकः-थिका;
कथिता-त्री,	काथयिता-त्री,	चिकथिषिता-त्री,	चाकथिता-त्री;
कथन्-न्ती, ^A	काथयन्-न्ती,	चिकथिषन्-न्ती;	—
कथिष्यन्-न्ती-ती,	काथयिष्यन्-न्ती-ती,	चिकथिषिष्यन्-न्ती-ती;	—
³ व्यतिकथमानः,	काथयमानः,	—	चाकथ्यमानः;
व्यतिकथिष्यमाणः,	काथयिष्यमाणः,	—	चाकथिष्यमाणः;
कत् ⁴ -कथ्-कथौ-कथः;	—	—	—
कथितम्-तः,	काथितः,	चिकथिषितः,	चाकथितः-तवान्;
⁵ कथः-काथः,	काथः,	चिकथिषुः,	चाकथः;
कथितव्यम्,	काथयितव्यम्,	चिकथिषितव्यम्,	चाकथितव्यम्;
कथनीयम्,	काथनीयम्,	चिकथिषणीयम्,	चाकथनीयम्;
काथ्यम्,	काथ्यम्,	चिकथिष्यम्,	चाकथ्यम्;
ईषत्कथः-दुष्कथः-सुकथः;	—	—	—
कथ्यमानः,	काथ्यमानः,	चिकथिष्यमाणः,	चाकथ्यमानः;

1. ‘तितुत्रेणप्रहादीनामिति वक्तव्यम्’ (वा. 7-2-9) इति उपसंख्यानान्तरं इह ।
2. धातोरस्य घटाविषु पाठ इति माधवीयधातुवृत्ताञ्जलिम् । तदानीं ‘कथयकः—’ इत्यादि रूपम् । निस्वाद्भ्रस्वः । अन्ये तु घटादौ धातुमसुं न पेठुः ।
3. ‘कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14) इति शानच् ।
4. ‘वाऽवसाने’ (8-4-56) इति चत्वं विकल्पेन ।
5. ‘ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः’ (3-1-140) इति कर्तरि णो वा । पक्षे अच् ।
- A. ‘अहोलसत्त्वा रविरश्मिजालेऽप्यविकथयन्ती तटपाथिपाथाः ।’ धा. का. 2-23

काथः,	काथः,	चिकथिषः,	चाकथः;
कथितुम्,	काथयितुम्,	चिकथिषितुम्,	चाकथितुम्;
¹ कतिः,	काथना,	चिकथिषा,	चाकथा;
कथनम्,	काथनम्,	चिकथिषणम्,	चाकथनम्;
कथित्वा,	काथयित्वा,	चिकथिषित्वा,	चाकथित्वा;
प्रकथ्य,	प्रकाथ्य,	प्रचिकथिष्य,	प्रचाकथ्य;
काथम् २,	काथम् २,	चिकथिषम् २,	चाकथम् २;
कथित्वा २,	काथयित्वा २,	चिकथिषित्वा २,	चाकथित्वा २.

(295) “क्षजि गतिदानयोः” (I-भ्वादि:-769. सक. सेट्. आत्म.)

घटादिः षिच् ।

क्षजकः-जिका,	क्षजकः-जिका,	चिक्षजिषकः-षिका,	चाक्षजकः-जिका;
क्षजिता-त्री,	क्षजयिता-त्री,	चिक्षजिषिता-त्री,	चाक्षजिता-त्री;
—	क्षजयन्-न्ती,	चिक्षजिष्यन्-न्ती-ती;	—
क्षजमानः,	क्षजयमानः,	चिक्षजिषमाणः,	चाक्षज्यमानः;
क्षजिष्यमाणः,	क्षजयिष्यमाणः,	चिक्षजिषिष्यमाणः,	चाक्षजिष्यमाणः;
² क्षन्-क्षजौ-क्षजः;	—	—	—
^A क्षजितम्-तः,	क्षजितः,	चिक्षजिषितः,	चाक्षजितः-तवान्;
क्षजः,	³ क्षजनः, क्षजः,	चिक्षजिषुः,	चाक्षजः;
क्षजितव्यम्,	क्षजयितव्यम्,	चिक्षजिषितव्यम्,	चाक्षजितव्यम्;
क्षजनीयम्,	क्षजनीयम्,	चिक्षजिषणीयम्,	चाक्षजनीयम्;
क्षज्यम्,	क्षज्यम्,	चिक्षजिष्यम्,	चाक्षज्यम्;
ईषत्क्षजः-दुःक्षजः-सुक्षजः;	—	—	—

1. ‘तितुत्र—’ (7-2-9) इत्यादिना इणिवेधः । चत्वंम् । ‘तितुत्रेणप्रहादीनां—’ (वा. 7-2-9) इत्यङ्गीकृत्य केचित् ‘कथयतिः’ इति रूपमाहुः ।
2. ‘संयोगान्तस्य लोपः’ (8-2-23) इति जकारस्य लोपः ।
3. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति ताच्छील्ये युच् ।
- A. ‘गोपीघटाः प्रव्यथितास्तदानीं पृथूपतापप्रसमानचिन्ताः । मृदुस्वभावाः स्वदिताः स्मरास्त्रैः प्रक्षजिते प्राणसमे विषेदुः ॥’

क्षञ्ज्यमानः,	क्षञ्ज्यमानः,	चिक्षञ्जिष्यमाणः,	चाक्षञ्ज्यमानः ;
क्षञ्जितुम्,	क्षञ्जयितुम्,	चिक्षञ्जिषितुम्,	चाक्षञ्जितुम् ;
^१ क्षञ्जा,	क्षञ्जना,	चिक्षञ्जिषा,	चाक्षञ्जा ;
क्षञ्जनम्,	क्षञ्जनम्,	चिक्षञ्जिषणम्,	चाक्षञ्जनम् ;
क्षञ्जित्वा,	क्षञ्जयित्वा,	चिक्षञ्जिषित्वा,	चाक्षञ्जित्वा ;
प्रक्षञ्ज्य,	प्रक्षञ्ज्य,	प्रचिक्षञ्जिष्य,	प्रचाक्षञ्ज्य ;
क्षञ्जम् २, } ^२ क्षञ्जम् २, क्षाञ्जम् २, } चिक्षञ्जिषम् २, }	क्षञ्जित्वा २, }	क्षञ्जित्वा २, }	चाक्षञ्जम् २ ; }
			चाक्षञ्जित्वा २. }

(296) “क्षण हिंसायाम्” (VIII-तनादि:-1465. सक. सेट्. उभ.)

क्षणकः-णिका,	क्षणकः-णिका,	चिक्षणिषकः-षिका,	^३ चङ्क्षणकः-णिका ;
क्षणिता-त्री,	क्षणयिता-त्री,	चिक्षणिषिता-त्री,	चङ्क्षणिता-त्री ;
^४ क्षण्वन्- ^A ती,	क्षणयन्-न्ती,	चिक्षणिषन्-न्ती ;	—
क्षणिष्यन्-न्ती-ती,	क्षणयिष्यन्-न्ती-ती,	चिक्षणिषिष्यन्-न्ती-ती ;	—
क्षणवानः,	क्षणयमानः,	चिक्षणिषमाणः,	चङ्क्षण्यमानः ;
क्षणिष्यमाणः,	क्षणयिष्यमाणः,	चिक्षणिषिष्यमाणः,	चङ्क्षणिष्यमाणः ;
^५ क्षत्-क्षतौ-क्षतः ;	—	—	—
^६ क्षतम्-तः,	क्षणितः,	चिक्षणिषितः,	चङ्क्षणितः-तवान् ;
क्षणः,	क्षणः,	चिक्षणिषुः,	चङ्क्षणः ;

1. धातोः षित्वात् ‘षिद्भिदादिभ्योऽङ्’ (3-3-104) इत्यङ् ।
  2. घटादिषु पाठसामर्थ्यात् अनुपधात्वेऽपि ‘चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-1-93) इति दीर्घविकल्पः ।
  3. ‘नुगतोऽनुनासिकान्तस्य’ (7-4-85) इत्यभ्यासस्य तुक् ।
  4. ‘तनादिक्वभ्य उः’ (3-1-79) इति उः विकरणप्रत्ययः । यण् ।
  5. “‘गमः कौ’ (6-4-40) इत्यत्र ‘गमादीनामिति वक्तव्यम्’ इति उपसंख्यानान् अनुनासिकलोपः तुक् ।” इति ‘क्षतात् किल त्रायत’ इति (रघुवंशे 2-53) श्लोकव्याख्यायां मल्लिनाथः ।
  6. ‘अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो ज्ञलि कृत्ति’ (6-4-37) इत्यनुनासिकलोपः ।
- A. ‘तन्वन् स मन्त्रभुवि सातरसः स्वबन्धून् अक्षण्वतां क्षितिकरः मुदमर्णवानः ।’
धा. का. 3-4.

क्षणितव्यम्,	क्षणयितव्यम्,	चिक्षणिषितव्यम्,	चङ्क्षणितव्यम् ;
क्षणनीयम्,	क्षणनीयम्,	चिक्षणिषणीयम्,	चङ्क्षणनीयम् ;
क्षाप्यम्,	क्षाप्यम्,	चिक्षणिष्यम्,	चङ्क्षप्यम् ;
ईषत्क्षणः-दुःक्षणः-सुक्षणः ;	—	—	—
क्षप्यमानः,	क्षाप्यमानः,	चिक्षणिष्यमाणः,	चङ्क्षण्यमानः ;
क्षणः,	क्षणः,	चिक्षणिषः,	चङ्क्षणः ;
क्षणितुम्,	क्षणयितुम्,	चिक्षणिषितुम्,	चङ्क्षणितुम् ;
क्षतिः, ^१ क्षन्तिः, क्षाणना,	क्षतिः,	चिक्षणिषा,	चङ्क्षणा ;
क्षणनम्,	क्षणनम्,	चिक्षणिषणम्,	चङ्क्षणनम् ;
^२ क्षणित्वा-क्षत्वा, क्षाणयित्वा,	क्षणित्वा-क्षत्वा,	चिक्षणिषित्वा,	चङ्क्षणित्वा ;
^३ प्रक्षत्य,	प्रक्षाप्य,	प्रचिक्षणिष्य,	प्रचङ्क्षप्य ;
क्षणम् २, } क्षाणम् २, } चिक्षणिषम् २, } चङ्क्षणम् २ ; }	क्षणित्वा २, }	क्षणित्वा २, }	चिक्षणिषित्वा २, } चङ्क्षणित्वा २. }

(297) “क्षपि क्षान्त्याम्” (X-चुरादि:-1621. अक. सेट्. उभ.) [अ]

इदित्करणान् णिचो वैकल्पिकत्वम् ।

‘क्षम्पेः क्षम्पयति क्षान्त्याम्, प्रेरणे क्षपयेदिति ।’ (श्लो. 136) इति देवः ।

क्षम्पकः-म्पिका,	चिक्षम्पयिषकः-षिका,	^४ क्षम्पकः-म्पिका,
	चिक्षम्पिषकः-षिका,	^५ चाक्षम्पकः-म्पिका ;

1. ‘न क्तिचि दीर्घश्च’ (6-4-39) इति दीर्घोऽनुनासिकलोपश्च निषिध्यते । क्तिजन्तोऽयम् । उपदेशे नान्तोऽयं धातुः । लक्षणवशाण्णकार इति धातुचुरयादौ व्यक्तम् । अनुस्वारे ‘अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः’ (8-4-58) इति परसवर्णः ।
  2. ‘उदितो वा’ (7-2-56) इति क्त्वायामिङ्गविकल्पः । इडभावपक्षेऽनुनासिकलोपः ।
  3. ‘वा ल्यपि’ (6-4-38) इत्यत्र व्यवस्थितविभाषाश्रयणात् नकारस्य नित्यमनुनासिकलोपः । अनन्तरं तुक् ।
  4. इदित्करणसामर्थ्याण्णिचो वैकल्पिकत्वम् । तेन, णिजभावपक्षे शुद्धात्, सन्नन्तात् यङन्ताच्च रूपाणि लिखितानि ।
  5. यङन्तात् ‘दीर्घोऽकितः’ (7-4-83) इत्यभ्यासस्य दीर्घः ।
- [अ] ‘क्षप प्रेरणे’ इति धातुः चुरादावदन्तेऽस्तीति देवश्लोकादनुमीयते । सिद्धान्त-कौमुद्यां तु न दृश्यते ।

क्षम्पयिता-त्री, चिक्षम्पयिषिता-त्री, क्षम्पिता-त्री, चिक्षम्पिषिता-त्री,
चाक्षम्पिता-त्री ; -

क्षम्पयन्-न्ती, चिक्षम्पयिषन्-न्ती, ¹क्षम्पन्-न्ती, चिक्षम्पिषन्-न्ती ;
क्षम्पयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्षम्पयिषिष्यन्-न्ती-ती, क्षम्पिष्यन्-न्ती-ती,
चिक्षम्पिषिष्यन्-न्ती-ती ;

क्षम्पयमाणः, चिक्षम्पयिषमाणः, — चाक्षम्पयमाणः ;
क्षम्पयिष्यमाणः, चिक्षम्पयिषिष्यमाणः, — चाक्षम्पिष्यमाणः ;
²क्षन्-क्षम्पौ-क्षम्पः ; — —
क्षम्पितम्-तः, चिक्षम्पयिषितः, क्षम्पितम्-तः, चिक्षम्पिषितः,
चाक्षम्पितः-तवान् ;

क्षम्पः, चिक्षम्पयिषुः, क्षम्पः, चिक्षम्पिषुः, चाक्षम्पः ;
क्षम्पयितव्यम्, चिक्षम्पयिषितव्यम्, क्षम्पितव्यम्, चिक्षम्पिषितव्यम्,
चाक्षम्पितव्यम् ;

क्षम्पणीयम्, चिक्षम्पयिषणीयम्, क्षम्पणीयम्, चिक्षम्पिषणीयम्,
चाक्षम्पणीयम् ;

क्षम्प्यम्, चिक्षम्पयिष्यम्, क्षम्प्यम्, चिक्षम्पिष्यम्, चाक्षम्प्यम् ;
ईषत्क्षम्पः-दुःक्षम्पः-सुक्षम्पः ; — —
क्षम्प्यमाणः, चिक्षम्पयिष्यमाणः, क्षम्प्यमाणः, चिक्षम्पिष्यमाणः, चाक्षम्प्यमाणः ;
क्षम्पः, चिक्षम्पयिषः, क्षम्पः, चिक्षम्पिषः, चाक्षम्पः ;
क्षम्पयितुम्, चिक्षम्पयिषितुम्, क्षम्पितुम्, चिक्षम्पिषितुम्, चाक्षम्पितुम् ;
क्षम्पणा, चिक्षम्पयिषा, क्षम्पा, चिक्षम्पिषा, चाक्षम्पा ;
क्षम्पणम्, चिक्षम्पयिषणम्, क्षम्पणम्, चिक्षम्पिषणम्, चाक्षम्पणम् ;
क्षम्पयित्वा, चिक्षम्पयिषित्वा, क्षम्पित्वा, चिक्षम्पिषित्वा, चाक्षम्पित्वा ;
प्रक्षम्प्य, प्रचिक्षम्पयिष्य, प्रक्षम्प्य, प्रचिक्षम्पिष्य, प्रचाक्षम्प्य ;

1. गिजभावपक्षे, 'शेषात् कर्तरि—' (1-3-78) इति परस्मैपदमेव ।
2. गिलोपे 'संयोगान्तस्य—' (8-2-23) इति पकारलोपे च रूपम् । न च स्थानि-
वद्भावः शङ्क्यः ; पूर्वत्रासिद्धे तन्निषेधात् ।
- A. 'क्षम्पद्धियामभिमतः स च कैतपीडाप्रक्षजितस्वजनचिन्तनजातरोषः ।
आश्वर्तितो रणभुवं सबलोऽत रेजे विश्वभ्रिताभ्रकुहरे सति तूर्यनादे ॥' धा. का. 3-24.

क्षम्पम् २, } चिक्षम्पयिषम् २, } क्षम्पम् २, } चिक्षम्पिषम् २, }
क्षम्पयित्वा २, } चिक्षम्पयिषित्वा २, } क्षम्पित्वा २, } चिक्षम्पिषित्वा २, }
चाक्षम्पम् २ ; }
चाक्षम्पित्वा २. }

(298) “क्षम् सहने” (IV-दिवादिः-1206. सक. वेद. पर.)

‘अषितः क्षाम्यति, क्षान्तिः क्षमूषः क्षमते क्षमा’ । (श्लो-146) इति देवः ।

अषित् । शमादिः । मित् ।

¹क्षमकः-मिका, ²क्षमकः-मिका, ³चिक्षमिषकः-षिका, चिक्षंसकः-सिका,
चङ्क्षमकः-मिका ;⁴

⁵क्षमिता-क्षन्ता-त्री, क्षमयिता-त्री, चिक्षमिषिता-चिक्षंसिता-त्री,
चङ्क्षमिता-त्री ;

⁶क्षाम्यन्-न्ती, क्षमयन्-न्ती, चिक्षमिषन्-चिक्षंसन्-न्ती ; —
क्षमिष्यन्-क्षंस्यन्-न्ती-ती, क्षमयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्षमिषिष्यन्-न्ती-ती,
चिक्षंसिष्यन्-न्ती-ती ;

⁷व्यतिक्षाम्यमाणः, क्षमयमाणः, — चङ्क्षाम्यमाणः ;
व्यतिक्षमिष्यमाणः- व्यतिक्षंस्यमाणः, क्षमयिष्यमाणः, चङ्क्षमिष्यमाणः ;
⁸विक्षान्-विक्षामौ-विक्षामः ; — —

1. ‘नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्थानाचमेः’ (7-3-34) इति वृद्धिनिषेधः ।
2. ‘अत उपधायाः’ (7-2-116) इति णौ वृद्धिः । तस्य ‘मितां—’ (6-4-92)
इति ह्रस्वः । ‘जनीजूष—’ (गणसूत्रं भ्वाद्दौ) इत्यनेन अमन्तत्वेन मित्वम् ।
3. ‘स्वरतिसूतिसूयतिधृञ्दितो वा’ (7-2-44) इति वा इदम् ।
4. ‘नुगतोऽनुनासिकान्तस्य’ (7-4-85) इत्यभ्यासस्य नुक् ।
5. ऊदित्वात् इङ्गिकल्पः । एवं तव्यक्षादिषु ज्ञेयम् ।
6. ‘दिवादिभ्यः—’ (3-1-69) इति इयन् । ‘शमामशानां दीर्घः इयनि’ (7-3-74)
इति दीर्घः ।
7. ‘कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14) इत्यात्मनेपदे शानच् । ‘अद्विज्जुप्वाञ्जुम्ब्य-
षायेऽपि’ (8-4-2) इति णत्वम् ।
8. ‘अनुनासिकस्य क्लृप्तलोः क्लृप्ति’ (6-4-15) इति दीर्घः । ‘मो नो धातोः’
(8-2-64) इति नकारः । ‘पदान्तस्य’ (8-4-37) इति णत्वनिषेधः ।

¹क्षान्तम्-न्तः-क्षान्तवान्, क्षमितः, चिक्षमिषितः-चिक्षंसितः,
चङ्क्षमितः-तवान् ;

क्षमः, ²क्षमी, ³द्वन्द्वक्षमा, क्षमः, चिक्षमिषुः-चिक्षंसुः, चङ्क्षमः ;
क्षमितव्यम्-क्षन्तव्यम्, क्षमयितव्यम्, चिक्षमिषितव्यम्-चिक्षंसितव्यम्,
चङ्क्षमितव्यम् ;

क्षमणीयम्, क्षमणीयम्, चिक्षमिषणीयम्-चिक्षंसनीयम्, चङ्क्षमणीयम् ;
⁴क्षम्यम्^A, क्षम्यम्, चिक्षमिष्यम्-चिक्षंस्यम्, चङ्क्षम्यम् ;
ईषत्क्षमः-दुःक्षमः-सुक्षमः ; — — —

क्षम्यमाणः, क्षम्यमाणः, चिक्षमिष्यमाणः-चिक्षंस्यमाणः, चङ्क्षम्यमाणः ;
^Bक्षमः, क्षमः, चिक्षमिषः-चिक्षंसः, चङ्क्षमः ;

क्षमितुम्-क्षन्तुम्, क्षमयितुम्, चिक्षमिषितुम्-चिक्षंसितुम्, चङ्क्षमितुम् ;

⁵क्षान्तिः, क्षमणा, चिक्षमिषा-चिक्षंसा, चङ्क्षमा ;

क्षमणम्, क्षमणम्, चिक्षमिषणम्-चिक्षंसणम्, चङ्क्षमणम् ;

क्षमित्वा-क्षान्त्वा, क्षमयित्वा, चिक्षमिषित्वा-चिक्षंसित्वा, चङ्क्षमित्वा ;

प्रक्षम्य, ⁶प्रक्षम्य, प्रचिक्षमिष्य-प्रचिक्षंस्य, प्रचङ्क्षम्य ;

क्षमम् २, } ⁷क्षमम्-क्षामम् २, } चिक्षमिषम् २-चिक्षंसम् २,
क्षमित्वा-क्षान्त्वा २, } क्षमयित्वा २, } चिक्षमिषित्वा-२, चिक्षंसित्वा २, }
चङ्क्षमम् २ ; }
चङ्क्षमित्वा २. }

1. ऊदित्वेन वैकल्पिकेदृत्वात् 'यस्य विभाषा' (7-2-15) इति निष्ठाया इणिवेधः । दीर्घः ।

2. 'शमित्यष्टाभ्यो घिनुण्' (3-2-141) इति ताच्छीलिको घिनुण् ।

3. 'ईक्षिभ्यश्च' (वा. 3-2-1) इति कर्मण्युपपदे णः । स्त्रियां टाप् ।

'स्तुतिशीला हरिकामा फलभक्षा कानने व्रताचारा ।
तदनुग्रहप्रतीक्षा वसतिं द्वन्द्वक्षमा मुनिश्रेणी ॥' इति प्र. सर्वस्वे ।

4. 'पोरदुपधात्' (3-1-98) इति यत् ।

5. 'तितुत्र—' (7-2-9) इत्यादिना इणिवेधः । दीर्घः ।

6. 'व्यपि लघुपूर्वात्' (6-4-56) इति णेरयादेशः ।

7. ण्यन्ताणमुलि 'चिणमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्' (6-1-93) इति दीर्घो वा ।

A. 'अवरिष्टाक्षमक्षम्यं कर्षिं हन्तुं दशाननः ॥' भ. का. 9-26.

B. 'यज्ञाज्ञयोनित्वमवेक्ष्य यस्य सारं धरित्रीधरणक्षमं च ।' कुमारसंभवे 1-17.

(299) "क्षमूष् सहने" (I-भ्वादिः-442. सक. सेट्. आत्म.)

'अषितः क्षाम्यति क्षान्तिः, क्षमूष्ः क्षमते क्षमा ।' (श्लो. 146) इति देव ।

क्षमकः-मिका, क्षमकः-मिका, चिक्षमिषकः-षिका, चिक्षंसकः-सिका,

चङ्क्षमकः-मिका ;

इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि पूर्वलिखितक्षमूषातुवत् (298) ज्ञेयानि ।

षित्वादस्य धातोः 'षिद्धिदादिभ्यः-' (3-3-104) इत्यङ् स्त्रियाम्-^Aक्षमा ।

अस्यात्मनेपदित्वात् ¹क्षममाणः, क्षमिष्यमाणः, क्षंस्यमाणः, क्षमयमाणः,

चिक्षमिषमाणः-चिक्षंसमाणः, चिक्षमिष्यमाणः, चिक्षंसिष्यमाणः, चङ्क्षम्य-

माणः, चङ्क्षमिष्यमाणः इत्यादीनि रूपाणि शानचीति, विशेषः । 'क्षन्तिः'

इति क्तिचि, 'न क्तिचि दीर्घश्च' (6-4-39) इति दीर्घनिषेधात् । अमन्तत्वेन

ण्यन्ते मित्वम् । तेन क्षमं २-क्षामम् २, इति रूपद्वयम् । 'चिणमुलोः—'

इति (6-3-93) दीर्घविकल्पः ।

(300) "क्षर संचलने" (I-भ्वादिः-851. अक. सेट्. पर.) ज्वलादिः ।

'सञ्चये' इति च एके ।

क्षारकः-रिका, क्षारकः-रिका, चिक्षरिषकः-षिका, ²चाक्षरकः-रिका ;

क्षरिता-त्री, क्षारयिता-त्री, चिक्षरिषिता-त्री, चाक्षरिता-त्री ;

क्षरन्-न्ती, क्षारयन्-न्ती, चिक्षरिषन्-न्ती ; —

क्षरिष्यन्-न्ती-ती, क्षारयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्षरिष्यन्-न्ती-ती ; —

—क्षारयमाणः, क्षारयिष्यमाणः, चाक्षर्यमाणः, चाक्षरिष्यमाणः ;

चिक्षः-चिक्षरौ-चिक्षरः ; — —

क्षरितम्-तः, क्षारितः, चिक्षरिषितः, चाक्षरितः-तवान् ;

1. भौवादिकत्वाद्धातोः 'कर्तरि शप्' (3-1-68) इति शप् ।

2. 'दीर्घोऽकितः' (7-4-83) इत्यभ्यासस्य दीर्घः ।

A. 'ज्ञाने मौनं क्षमा शक्तौ त्यागे श्लाघाविषयः ।' रघुवंशे—1-22.

'पणाध्यरूपाः पणितकृतीन् ययुः भामिन्य एवाक्षमया स्वकामुकान् ॥'

धा. का. 1-57.

^Aक्षरः, ¹क्षारः-क्षारी, ²क्षारः ³क्षरणः, ⁴अक्षरम्, चिक्षरिषुः, चाक्षरः ;

क्षरितव्यम्, क्षारयितव्यम्, चिक्षरिषितव्यम्, चाक्षरितव्यम् ;

क्षरणीयम्, क्षारणीयम्, चिक्षरिषणीयम्, चाक्षरणीयम् ;

क्षार्यम्, क्षार्यम्, चिक्षरिष्यम्, चाक्षर्यम् ;

ईषत्क्षरः-दुःक्षरः-सुक्षरः ;

क्षर्यमाणः, क्षार्यमाणः, चिक्षरिष्यमाणः, चाक्षर्यमाणः ;

⁵क्षारः, क्षारः, चिक्षरिषः, चाक्षरः ;

क्षरितुम्, क्षारयितुम्, चिक्षरिषितुम्, चाक्षरितुम् ;

क्षरतिः, क्षारणा, चिक्षरिषा, चाक्षरा ;

क्षरणम्, क्षारणम्, चिक्षरिषणम्, चाक्षरणम् ;

क्षरित्वा, क्षारयित्वा, चिक्षरिषित्वा, चाक्षरित्वा ;

विक्षर्य, विक्षार्य, सच्चिक्षरिष्य, सच्चक्षर्य ;

क्षारम् २, } क्षारम् २, } चिक्षरिषम् २, } चाक्षरम् २ ; }
क्षरित्वा २, } क्षारयित्वा २, } चिक्षरिषित्वा २, } चाक्षरित्वा २. }

(301) “क्षल शौचकर्मणि” (X-चुरादि:-1597. सक. सेह. उम.) [अ]

क्षालकः-लिका, चिक्षालयिषकः-षिका ;⁶
क्षालयिता-त्री, चिक्षालयिषिता-त्री ;
क्षालयन्-न्ती, चिक्षालयिषन्-न्ती ;
क्षालयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्षालयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
क्षालयमानः, चिक्षालयिषमाणः ;

1. ‘ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः’ (3-1-140) इति कर्तरि णो वा । पक्षे पचाद्यच् (3-1-134) ।
  2. ‘णेऽप्यणुकृतानि भवन्ति क्वचित्’ (परिभाषा) इति लीप् । इति क्षीरतरङ्गिणी ।
  3. ‘चलनशब्दार्थादकर्मकात्’ (3-2-148) इति युच् ताच्छेलिकः ।
  4. न क्षरतीत्यक्षरम् । पचाद्यजन्तोऽयम् ।
  5. ‘हलश्च’ (3-3-121) इति संज्ञायां घञ् ।
  6. प्यन्तस्य धातोरेकाच्त्वात् ‘धातोरेकाचो हलादेः—’ (3-1-22) इति यङ् न ।
- A. ‘द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ।
क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥’ इति भगवद्गीता (15-16) ।
[अ] ‘क्षल सञ्चलने—सञ्चये च’—इति क्षीरस्वामी भवादावपि पठति । अन्ये तु
क्षरतेभौवादिकस्य पाठभेदः क्षलधातुः इति वदन्ति ।

क्षालयिष्यमाणः,

चिक्षालयिषिष्यमाणः ;

प्रक्षाल-प्रक्षालौ-प्रक्षालः ;

—

^Aक्षालितम्-तः-तवान्,

चिक्षालयिषितः-तवान् ;

क्षालः,

चिक्षालयिषुः ;

क्षालयितव्यम्,

चिक्षालयिषितव्यम् ;

¹क्षालनीयम्,

चिक्षालयिषणीयम् ;

क्षालयम्,

चिक्षालयिष्यम् ;

ईषत्क्षालः-दुःक्षालः-सुक्षालः ;

—

क्षाल्यमानः,

चिक्षालयिष्यमाणः ;

क्षालः,

चिक्षालयिषः ;

क्षालयितुम्,

चिक्षालयिषितुम् ;

²क्षालना,

चिक्षालयिषा ;

^Bप्रक्षालनम्,

चिक्षालयिषणम् ;

क्षालयित्वा,

चिक्षालयिषित्वा ;

प्रक्षाल्य,

प्रचिक्षालयिष्य ;

क्षालम् २, }

चिक्षालयिषम् २ ; }

क्षालयित्वा २, }

चिक्षालयिषित्वा २. }

(302) “क्षि क्षये” (I-भ्वादि:-236. अक. अनि. पर.)

‘क्षये क्षयति, हिंसायां क्षिणातीति पितो भवेत् ॥

निवासगत्योः क्षियति, क्षिणोत्यावगुणे क्षिणोः ।’ (श्लो. 12-13) इति देवः ।

‘औ=उविकरणे अगुणे = ‘संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः’ (परिभाषा-95)

इति गुणाभावे च सति, ‘क्षणु हिंसायाम्, क्षिणु च’ इति मैत्रेयरक्षिता-

युक्तस्य धातोः क्षिणोतीति भवति ।’ इति पुरुषकारे कृष्णलीलाशुक्रमुनिः ।

1. ‘णेरनिटि’ (6-4-51) इति णिलोपः ।
2. ‘प्यासश्चन्थो युच्’ (3-3-107) इति युच् । तस्य अनादेशः । स्त्रियां टाप् ।
- A. ‘दुर्दान्तचक् पञ्चपञ्चकनमप्यरौत्सीत् प्रक्षालितक्षितितलातुलवर्षरोधी ।
सन्दोलयन्नधिकपोलितमद्रिजं सञ्चोलितं सुबहुमूलितशाखिवृन्दैः ॥’

धा. का. 3-21.

B. ‘प्रक्षालनाद्धि पङ्क्तस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ।’ इति स्मृतिः ।

^१क्षायकः-यिका, ^२क्षायकः-यिका, ^३चिक्षीषकः-षिका, ^४चेक्षीयकः-यिका ;
^५क्षेता-त्री, क्षाययिता-त्री, चिक्षीषिता-त्री, चेक्षीयिता-त्री ;
^६क्षयन्-न्ती, क्षाययन्-न्ती, चिक्षीषन्-न्ती ; —
क्षेयन्-न्ती-ती, क्षाययिष्यन्-न्ती-ती, चिक्षीषिष्यन्-न्ती-ती ; —
— क्षाययमाणः, क्षाययिष्यमाणः, — चेक्षीयमाणः, चेक्षीयिष्यमाणः ;
^७प्रक्षित्-प्रक्षितौ-प्रक्षितः, ^८महीक्षित् ; — —
^९क्षितम्-क्षितः-क्षितवान्, ^{१०}क्षीणः-^{११}क्षीणवान्, ^{१२}प्रक्षीणः-आक्षीणः ;
परिक्षीणः, ^{१३}क्षितायुः-क्षीणायुः [वा भव], क्षीणः क्षितो वा [तपस्वी],
क्षायितम्-तः, चिक्षीषितः, चेक्षीयितः-तवान् ;

1. 'अचो णिति' (7-2-115) इतीकारस्य वृद्धौ, आयादेशः ।
2. ण्यन्ताण्वुलि णिनिमित्तकवृद्धौ सत्यां, 'गेरनिटि' (6-4-51) इति णिलोपे आयादेशो च रूपम् । एवं ण्यन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
3. 'अञ्जनगमां सनि' (6-4-16) इति दीर्घः । 'इको झल्' (1-2-9) इति सनः क्तिवम् । तेन गुणो न । एवं सजन्ते सर्वत्र बोध्यम् ।
4. यङन्तात्, 'अकृतसार्वधातुकयोः—' (7-4-25) इति दीर्घः । 'गुणो यङ्लुकोः' (7-4-82) इत्यभ्यासस्य गुणः ।
5. अस्य धातोरनुदात्तत्वादिडागमो न भवति । एवं स्यादिप्रत्ययेष्वपि बोध्यम् ।
6. 'कर्तरि णप्' (3-1-68) इति णप्प्रत्यये गुणायादेशो भवतः ।
7. क्पि, 'ह्रस्वस्य पिति कृति—' (6-1-71) इति तुक् ।
8. क्षीरस्वामी भवादिवेवान्यत्र 'क्षि ऐश्वर्ये' इति पठति । तन्मते महां क्षयति = ईष्टे इति महीक्षित् = राजा इति शब्दनिष्पत्तिर्ज्ञेया ।
9. 'निष्ठाया मण्यदर्थे' (6-4-60) इत्यत्र 'अण्यदर्थे' इत्युक्तत्वात् भावकर्मवाचिनि निष्ठाप्रत्यये दीर्घो न भवति ।
10. कर्तरि निष्ठायाम्, 'निष्ठाया मण्यदर्थे' (6-4-60) इति दीर्घे, 'क्षियौ दीर्घात्' (8-2-46) इति निष्ठान्तत्वे, 'अट्कुप्वाञ्चुम्—' (8-4-2) इति णत्वे च रूपम् ।
11. 'आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च' (3-4-71) इति कर्तरि क्तः ।
12. 'वाऽऽक्रोशदैन्ययोः' (6-4-61) इति दीर्घविकल्पः । दीर्घपक्षे निष्ठान्तत्वम् । दीर्घाभावे निष्ठान्तत्वाभावः ।
- A. 'विस्फूर्जद्क्षीणघनाघनोपमक्षीजा लज्जन्तस्त्रिदशानलाजितान् ।
लाजाविहोतृष्वपि लज्जनप्रदा यस्मिन् विनेशुर्जनेषु दानवाः ॥' धा. का. 1-32.

^१क्षयः, ^२क्षयी, ^३क्षयिष्णुः, क्षायः, चिक्षीषुः, ^४चेक्षियः ;
क्षेतव्यम्, क्षाययितव्यम्, चिक्षीषितव्यम्, चेक्षीयितव्यम् ;
क्षयणीयम्, क्षायणीयम्, चिक्षीषणीयम्, चेक्षीयणीयम् ;
^५क्षय्यम्-क्षेयम्, क्षाय्यम्, चिक्षीष्यम्, चेक्षीय्यम् ;
ईषत्क्षयः-दुःक्षयः-सुक्षयः ; — — —
^६क्षीयमाणः, क्षाय्यमाणः, चिक्षीष्यमाणः, चेक्षीय्यमाणः ;
क्षयः, क्षायः, चिक्षीषः, चेक्षीयः ;
क्षेतुम्, क्षाययितुम्, चिक्षीषितुम्, चेक्षीयितुम् ;
^७क्षिया, क्षायणा, चिक्षीषा, चेक्षीया ;
क्षयणम्, क्षायणम्, चिक्षीषणम्, चेक्षीयणम् ;
क्षित्वा, क्षाययित्वा, चिक्षीषित्वा, चेक्षीयित्वा ;
^८प्रक्षीय, प्रक्षाय्य, प्रचिक्षीष्य, प्रचेक्षीय्य ;
क्षायम् २, } क्षायम् २, } चिक्षीषम् २, } चेक्षीयम् ; }
क्षित्वा २, } क्षाययित्वा २, } चिक्षीषित्वा २, } चेक्षीयित्वा. }

(303) "क्षि हिंसायाम्" (V-स्वादिः-1276. सक. अनि. पर.) छान्दसः ।

'क्षये क्षयति, हिंसायां क्षिणातीति पितो भवेत् ॥

निवासगत्योः क्षियति, क्षिणोत्यावगुणे क्षिणोः ।'

(श्लो. 12-13) इति देवः ।

1. 'जिह्वक्षिविध्रीण्—' (3-2-157) इत्यादिना तच्छीलादिषु कर्तृषु इति ।
2. 'भुवश्च' (3-2-138) इत्यत्र, अनुक्तसमुच्चयार्थकचकारेणास्यापि इणुच् ताच्छीलिकः ।
3. यङन्तात् पचायचि (3-1-134), 'यङोऽचि च' (2-4-74) इति लुकि, इकारस्य संयोगपूर्वकत्वात् 'अचि अनुधातु—' (6-4-77) इत्यनेन इयङ् ।
4. 'क्षय्यज्यौ शक्यार्थे' (6-1-81) इत्यनेन यति अयादेशो निपात्यते । शक्या-र्थान्यत्र यति, गुणे क्षेयम् इत्येव । क्षेयम् = पापम् ।
5. यकि, 'अकृतसार्वधातुकयोः' (7-4-25) इति दीर्घः ।
6. मिदादिपाठात् 'विद्भिदादिभ्यः—' (3-3-104) इत्यङ् । इयङदेशः ।
7. 'क्षियः' (6-4-59) इति ल्यपि दीर्घः ।
- A. 'भयसंहृष्टरोमाणः ततस्तेऽपचितद्विषः ।
क्षणेन क्षीणविक्रान्ताः कपिनाऽनेषत क्षयम् ॥' भ. का. 9-22.

‘चिरिणोति रिणोत्येवं क्षिणोति जिरिणोति च ।

दाश्नोति च दणोत्याहुः पदानि छान्दसानि षट् ॥’

(श्लो. 1-77 आख्यातचन्द्रिका) इति भट्टमहः ।

‘अयं धातुः भाषायामपि प्रयोगार्हः । अत एव, ‘न तद्यशः क्षत्रभृतां क्षिणोति ।’ (रघुवंशे), ‘हमां हृदि व्यायतपातमक्षिणोत् ।’ (रघुवंशे), ‘—पञ्चबाणः क्षिणोति ।’ (शाकुन्तले) इत्यादिप्रयोगाः सङ्गच्छन्ते ।’ इति मैत्रेयरक्षितादयः । एतेषां मते तन्नादिषु ‘क्षिणु’ इति पाठः नास्तीति गम्यते । अस्य स्वादौ पाठात् ^Aक्षिणवन्-¹ती, इति शतरि रूपमिति विशेषः । अन्यानि सर्वाणि रूपाणि भौवादिकक्षि (302) धातुवत् बोध्यानि । क्षीरस्वामी तु ‘ऋक्षि’ इति, अजादिमिदितं च धातुमभुं पठति । तन्मते ऋक्षक्षणवन्-¹ती, इत्यादीनि रूपाण्यूहानि । केचित्तु ‘ऋक्ष’ इत्यनिदितं पठन्ति । तेषां मते, ऋक्षक्षणवन्-¹ती, इत्यादीनि रूपाण्यूहानि ।

(304) “क्षि निवासगत्योः” (VI-तुदादि:-1047. सक. अनि. पर.)

‘क्षये क्षयति, हिंसायां क्षिणातीति षितो भवेत् ॥

निवासगत्योः क्षियति, क्षिणोत्यावणुणे क्षिणोः ।’ (श्लो. 12-13) इति देवः । क्षायकः-यिका, क्षायकः-यिका, चिक्षीषकः-षिका, चेक्षीयकः-यिका ; इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकक्षि (302) धातुवत् ज्ञेयानि ।

1. ‘स्वादिभ्यः—’ (3-1-73) इति इनुः विकरणप्रत्ययः । ‘हुश्नुवोः सार्वधातुके’ (6-4-87) इति यण् । णत्वम् ।

A. ‘तामातिकथ पदे पदेन चिबुके चातिगुबन् पाणिना चके सधुवतां वधे दधृगसावृज्वी मनोज्ञाकृतिम् । किं चादभुवतीमिमां मम गृहानेहीति याच्नापरा- मेष्पामीत्यमुचत् समृद्धकरुणः क्षिणवन् कटाक्षैर्धृतिम् ॥’ धा. का. 2-70.

¹क्षियन्-न्ती-ती, ²क्षेत्रम्, ³क्षितिः, ^A ^Bउत्क्षीणः, इत्यादीनि रूपाण्यस्य धातोः भवन्तीति विशेषः ।

(305) “क्षिणु हिंसायाम्” (VIII-तनादि:-1466. सक. सेट्. उभ.)

क्षेणकः-णिका, क्षेणकः-णिका, ⁴चिक्षेणिषकः-चिक्षिणिषकः-षिका, चेक्षिणकः-णिका ; क्षेणिता-त्री, क्षेणयिता-त्री, चिक्षेणिषिता-चिक्षिणिषिता-त्री, चेक्षिणिता-त्री ; ⁵क्षेणवन्-¹ती, क्षेणयन्-न्ती, चिक्षेणिषन्-चिक्षिणिषन्-न्ती ; — क्षेणिष्यन्-न्ती-ती, क्षेणयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्षेणिषिष्यन्-चिक्षिणिषिष्यन्-न्ती-ती ; क्षेणवानः, क्षेणयमानः, चिक्षेणिषमाणः-चिक्षिणिषमाणः, चेक्षिण्यमानः ; क्षेणिष्यमाणः, क्षेणयिष्यमाणः, चिक्षेणिषिष्यमाणः-चिक्षिणिषिष्यमाणः, चेक्षिणिष्यमाणः ;

⁶प्रक्षीण्-प्रक्षीणौ-प्रक्षीणः ; — — —

1. ‘तुदादिभ्यः—’ (3-1-77) इति शः । शस्य छिद्वद्वादादङ्गस्य गुणो न । ‘अचि इनुधातु—’ (6-4-77) इतीयङ् । स्त्रियाम्, ‘आच्छीनद्योर्नुम्’ (7-1-80) इति नुमो वैकल्पिकत्वाद्व्यपद्वयम् ।
2. ‘कृत्यल्युटो बहुलम्’ (3-3-113) इति बाहुलकात् अधिकरणे छन्प्रत्ययः । क्षेत्रम् = निवासस्थानम् ।
3. अधिकरणे स्त्रियां क्तिन् । क्षियन्ति अस्यां जनाः इति क्षितिः = भूमिः ।
4. ‘रलो व्युपधादलादेस्संश्च’ (1-2-26) इति सनः क्तिन्विकल्पात् पाक्षिको गुणः ।
5. ‘तनादिङ्ङुभ्य उः’ (3-1-79) इति विकरणप्रत्यय उकारः । गुणः । केचित्तु ‘संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः’ (परिभाषा-95) इत्याश्रित्य गुणरहितं ‘क्षिणवन्’ इति रूपमाहुः ।
6. ‘अनुनासिकस्य क्लृप्तोः क्लृप्ति’ (6-4-15) इति उपधायाः दीर्घः ।

A. ‘क्षितितटशयनान्तात् उत्थितं दानपङ्क्युतबहुलशरीरं शाययत्येष भूयः ।’ शिशुपालवधे 11-7.

B. ‘व्यापारेऽत्र तदाऽमरानपि रियन् आशाः पियन् नाधित-
क्रौर्योत्क्षीणधनुःप्रसूतनिनदः कंसे व्यकारीद् गरम् ।
येनानादरवान् धृतोऽपि स चलन् पृच्छन् किमित्युत्सृजन्
धैर्यं मममनाश्च हृद्गुणि चिरं भुञ्जाननस्तस्थिवान् ॥’ धा. का. 2.83.

^१क्षितम्-तः, क्षेणितः, चिक्षेणितः-चिक्षिणितः, चेक्षिणितः-तवान् ;
^२क्षिणः, क्षेणः, चिक्षेणितः-चिक्षिणितः, चेक्षिणः ;
 क्षेणितव्यम्, क्षेणयितव्यम्, चिक्षेणितव्यम्-चिक्षिणितव्यम्, चेक्षिणितव्यम् ;
 क्षेणनीयम्, ^३क्षेणनीयम्, चिक्षेणनीयम्-चिक्षिणनीयम्, चेक्षिणनीयम् ;
 क्षेण्यम्, क्षेण्यम्, चिक्षेण्यम्-चिक्षिण्यम्, चेक्षिण्यम् ;
 ईषत्क्षेणः-दुःक्षेणः-सुक्षेणः ;
 क्षिण्यमानः, क्षेण्यमानः, चिक्षेण्यमानः-चिक्षिण्यमानः, चेक्षिण्यमानः ;
 क्षेणः, क्षेणः, चिक्षेणितः-चिक्षिणितः, चेक्षिणः ;
 क्षेणितुम्, क्षेणयितुम्, चिक्षेणितुम्-चिक्षिणितुम्, चेक्षिणितुम् ;
^४क्षितिः^A, क्षेणना, चिक्षेणितः-चिक्षिणितः, चेक्षिणः ;
 क्षेणनम्, क्षेणनम्, चिक्षेणितम्-चिक्षिणितम्, चेक्षिणनम् ;
^५क्षेणित्वा-क्षिणित्वा-क्षित्वा, क्षेणयित्वा, चिक्षेणित्वा-चिक्षिणित्वा, चेक्षिणित्वा ;

^६प्रक्षित्य, प्रक्षेण्य, प्रचिक्षेण्य-प्रचिक्षिण्य, प्रचेक्षिण्य ;

क्षेणम् २, }
 क्षेणित्वा २, } क्षेणम् २, } चिक्षेणितम् २-चिक्षिणितम् २, }
 क्षिणित्वा २, } क्षेणयित्वा २, } चिक्षेणित्वा २-चिक्षिणित्वा २, }
 क्षित्वा २, }
 चेक्षिणम् २ ; }
 चेक्षिणित्वा २. }

1. 'अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि विवृति' (6-4-37) इति अनुनासिकलोपः । 'यस्य विभाषा' (7-2-15) इति निष्ठायाः इष्ण ।
2. 'इगुपधज्ञाप्रोक्तिरः कः' (3-1-135) इति कर्तरि कः प्रत्ययः ।
3. 'जेरनिटि' (6-4-51) इति ण्यन्तादनीयारि गेर्लोपः ।
4. 'तितुत्र' (7-2-9) इत्यादिना इणिवेधः । 'अनुदात्तोप' (6-4-37) इति णकारस्य लोपः ।
5. 'उदितो वा' (7-3-56) इति क्त्वायामिडिकल्पः । 'रलो व्युपधात्' (1-2-26) इति क्त्वविकल्पः । इडभावपक्षे अनुनासिकलोपः । तेन रूपत्रयम् ।
6. 'वा ल्यपि' (6-4-38) इत्यत्र व्यवस्थितविभाषाश्रयणात् तनोत्यादीनां ल्यपि नित्यमनुनासिकलोपः । तुक् भवति ।
- A. 'तन्वन् स मन्त्रभुवि सातरसः स्वबन्धून् अक्षण्वतां क्षितिकरो मुदमण्वानः । कंसः तृणीकृतारिपुः घृणिमान् वतासि मन्वान एकमथ मन्त्रमलङ्कार ॥' धा.का. 3.4.

(306) "क्षिप प्रेरणे" (IV-दिवादिः-1121. सक. अनि. पर.) [अ]

प्रेरणम्=निरसनम्—इति धातुकाव्यव्याख्याता ।

'क्षिप्यति प्रेरणे, शे तु क्षिपति क्षिपते पदे ॥' (श्लो. 130) इति देवः ।
 क्षेपकः-पिका, क्षेपकः-पिका, ^१चिक्षिप्सकः-प्सिका, चेक्षिपकः-पिका ;
 क्षेप्ता-त्री, क्षेपयिता-त्री, चिक्षिप्सिता-त्री, चेक्षिपिता-त्री ;
^२क्षिप्यन्-न्ती, क्षेपयन्-न्ती, चिक्षिप्सन्-न्ती ; —
 क्षेप्स्यन्-न्ती-ती, क्षेपयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्षिप्सिष्यन्-न्ती-ती ; —
^३व्यतिक्षिप्यमाणः, क्षेपयमाणः, — चेक्षिप्यमाणः ;
 — क्षेपयिष्यमाणः, — चेक्षिपिष्यमाणः ;
 प्रक्षिप्-प्रक्षिपौ-प्रक्षिपः ; —
 क्षिप्तम्-तः^A-तवान्, क्षेपितः, चिक्षिप्सितः, चेक्षिपितः-तवान् ;
 क्षिपः^४, क्षिपका^५, ^६परिक्षेपी, ^७क्षिप्णुः^B, ^८परिक्षेपकः, क्षेपः, चिक्षिप्णुः, चेक्षिपः ;

1. 'हलन्ताच्च' (1-2-10) इति सनः क्त्वाञ्च गुणः । एवं सन्नन्ते सर्वत्र बोध्यम् ।
  2. 'दिवादिभ्यः श्यन्' (3-1-69) इति श्यन् । श्यनो विद्वद्भावादङ्गस्य गुणो न । स्त्रियाम् 'शप्श्यनोर्नित्यम्' (7-1-81) इति नित्यं नुम् ।
  3. 'कर्तरि कर्मव्यतीहारे' (1-3-14) इति शानच् ।
  4. 'इगुपधज्ञाप्रोक्तिरः कः' (3-1-135) इति कर्तरि कः प्रत्ययः ।
  5. 'क्षिप' शब्दात् अज्ञातायर्थे तद्धितप्रत्यये कनि सति, 'क्षिपकादीनां च' (वा. 7-3-44) इति इत्त्वनिषेधे 'क्षिपका' इति भवति ।
  6. 'सम्पृचानु' (3-2-142) इत्यादिना घिनुण् ताच्छीलिकः ।
  7. 'त्रसिगृध्रिषिषिषेः क्तुः' (3-2-140) इति क्तुः ताच्छीलिकः । केचित्तु 'क्षुब्नादिषु च' (8-4-39) इति णत्वं नेच्छन्ति ।
  8. 'निन्दर्हिंसकिलशखाद' (3-2-146) इत्यादिना वुष् ताच्छीलिकः ।
  - A. 'वरिषीष्ट शिवं क्षिप्यन् मैथिल्याः कल्पशाखिनः । प्रावारिषुरिव क्षोणीं क्षिप्ता वृक्षाः समन्ततः ॥' भ. का. 9-25.
  - B. 'विद्यामथैने विजयां जयां च रक्षोगणं क्षिप्नुमविक्षितात्मा । अध्यापिपद्माधिसुतो यथावजिघातयिष्यन् युधि यातुधानाम् ॥' भ. का. 2-21.
- [अ] अस्य धातोर्दिवादौ नव्यः पाठ इति क्षीरस्वामिममतम् । तत्र समीचीनम् । 'क्षिप्यति प्रेरणे, शे तु क्षिपति क्षिपते पदे ।' इति देवे (130) उक्तम् । प्रयोगश्च 'द्वाविमावम्भसि क्षिप्य गले बद्ध्वा महाशिलाम् । धनिनं चाप्रदातारं दरिद्रं चाप्रवासिनम् ॥' (महाभारते उद्योगपर्वणि 33-60) इति प्रयोगात् । तत्र क्षिप्य इति लोणमध्यमपुरुषैकवचनम्—इति पुरुषकारे श्रीकृष्णलीलाशुक्रः ।

क्षेप्तव्यम्,	क्षेपयितव्यम्,	चिक्षिप्सितव्यम्,	चेक्षिपितव्यम्;
क्षेपणीयम्,	क्षेपणीयम्,	चिक्षिप्सनीयम्,	चेक्षिपणीयम्;
क्षेप्यम्,	क्षेप्यम्,	चिक्षिप्स्यम्,	चेक्षिप्यम्;
ईषत्क्षेपः-दुःक्षेपः-सुक्षेपः;	—	—	—
क्षिप्यमाणः,	क्षेप्यमाणः,	चिक्षिप्स्यमानः,	चेक्षिप्यमाणः;
क्षेपः-आक्षेपः-विक्षेपः-सुक्षेपः-सङ्क्षेपः-प्रक्षेपः, परिक्षेपः, क्षेपः, चिक्षिप्सः, चेक्षेपः;			
क्षेप्तुम्,	क्षेपयितुम्,	चिक्षिप्सितुम्,	चेक्षिपितुम्;
¹ क्षिपा,	क्षेपणा,	चिक्षिप्सा,	चेक्षिपा;
क्षेपणम्,	क्षेपणम्,	चिक्षिप्सनम्,	चेक्षिपणम्;
क्षिप्त्वा,	क्षेपयित्वा,	चिक्षिप्सित्वा,	चेक्षिपित्वा;
^A सङ्क्षिप्य, परिक्षिप्य,	परिक्षेप्य,	परिचिक्षिप्स्य,	परिचेक्षिप्य;
^B भ्रूविक्षेपम् ² [कथयति]			
क्षेपम् २, } क्षेपम् २, } चिक्षिप्सम् २, } चेक्षिपम् २. }			
क्षिप्त्वा २, } क्षेपयित्वा २, } चिक्षिप्सित्वा २, } चेक्षिपित्वा २, }			

(307) “क्षिप प्रेरणे” (VI-तुदादि:-1285. सक. अनि. उभ.)

‘क्षिप्यति प्रेरणे, शे तु क्षिपति क्षिपते पदे ।’ (श्लो. 130) इति देवः ।
क्षेपकः-पिका, क्षेपकः-पिका, चिक्षिप्सकः-प्सिका, चेक्षिपकः-पिका,
क्षेप्ता-त्री; ³क्षिपन् ^C-न्ती-ती, ^Dअभिक्षिपन् ⁴प्रतिक्षिपन्-अतिक्षिपन्-न्ती-ती;

1. ‘भिदादि-’ (3-3-104) पाठात् अङ् । ‘अजायतः-’ (4-1-4) इति स्त्रियां टाप् ।
2. ‘स्वाङ्गेऽधुवे’ (3-4-54) इति द्वितीयान्ते उपपदे णमुलप्रत्ययो भवति ।
3. ‘तुदादिभ्यः शः’ (3-1-77) इति शः विकरणप्रत्ययः । तस्य ङिद्धद्वावात् अङ्गस्य न गुणः । स्त्रियाम्, ‘आच्छीनद्योर्नुम्’ (7-1-80) इति नुमो वैकल्पिकत्वम् । तेन रूपद्वयम् ।
4. ‘अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः’ (1-3-80) इत्यनेन कर्तृगामिनि क्रियाफलेऽपि परस्मै-पदमेव । न शानच् । तेन शतरि रूपम् ।
- A. ‘अनेकशो निर्जितराजकस्त्वे पितृनताप्सीः नृपरक्तोयैः ।
संक्षिप्य संरम्भमसद्विपक्षं काऽऽस्थाऽर्मकेऽस्मिस्तव राम रामे ॥’ भ. का. 2-52.
- B. ‘अधीयन्नात्मविद्विषां धारयन् मस्करिष्वतम् ।
वदन् बहुङ्गुलिस्फोटं भ्रूविक्षेपं विलोकयन् ॥’ भ. का. 5-63.
- C. ‘तुदन् कुचरिताञ् शुभे प्रणुदमान इष्टं दिशन्
प्रमृष्टपललान् क्षिपन् अरिमर्तिं कृषन् माधवः ।’ धा. का. 2-72.
- D. ‘सुखाहरैर्वर्महरैः सगर्भैः प्रलम्बमुख्यैश्च सहाश्रवैस्तैः ।
अभिक्षिपन् अक्षमकोऽर्चनार्हान् हृष्टा स्वसुर्दोषिमखिन्त कंसः ॥’ वा. वि. 2-59.

क्षिपमाणः, इत्यादीनि रूपाण्यस्येति विशेषः । अन्यानि रूपाणि सर्वाण्यपि
दैवादिकक्षिप्यतिवत् (306) ज्ञेयानि ।

(308) “क्षिप प्रेरणे” (X-चुरादि:-1941. सक. सेट्. उभ.) अदन्तः।[अ]

अस्य धातोरनेकाच्त्वात् यङ् न ।

¹ क्षिपकः-पिका,	चिक्षिपयिषकः-पिका;
क्षिपयिता-त्री,	चिक्षिपयिषिता-त्री;
क्षिपयन्-न्ती,	चिक्षिपयिषन्-न्ती;
क्षिपयिष्यन्-न्ती-ती,	चिक्षिपयिषिष्यन्-न्ती-ती;
क्षिपयमाणः,	चिक्षिपयिषमाणः;
क्षिपयिष्यमाणः,	चिक्षिपयिषिष्यमाणः;
क्षिप्-क्षिपौ-क्षिपः;	—
² क्षिपितम्-तः-तवान्,	चिक्षिपयिषितः-तवान्;
क्षिपः,	चिक्षिपयिषुः;
क्षिपयितव्यम्,	चिक्षिपयिषितव्यम्;
क्षिपणीयम्,	चिक्षिपयिषणीयम्;
क्षिप्यम्,	चिक्षिपयिष्यम्;
ईषत्क्षिपः-दुःक्षिपः-सुक्षिपः;	—
क्षिप्यमाणः,	चिक्षिपयिष्यमाणः;
क्षिपः,	चिक्षिपयिषः;
क्षिपयितुम्,	चिक्षिपयिषितुम्;
क्षिपणा,	चिक्षिपयिषा;
क्षिपणम्,	चिक्षिपयिषणम्;
क्षिपयित्वा,	चिक्षिपयिषित्वा;
³ परिक्षिप्य,	परिचिक्षिपयिष्य;

1. धातोरदन्तत्वेन अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वात् उपधागुणो न ।
  2. ‘निष्ठायां सेटि’ (6-4-52) इति णिलोपः ।
  3. ‘त्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
- [अ.] यद्यपि अयं धातुः क्षीरस्वामिनः, धातुवृत्तिकारस्य च न सम्मत इति प्रतिभाति ; उभयोः ग्रन्थयोः अपाठात् । तथापि, बालमनोरमाकारसम्मत-पाठमनुसृत्य अस्य रूपाणि प्रदर्शितानि ।

क्षिपम् २, } चिक्षिपयिषम् २ ; }
क्षिपयित्वा २, } चिक्षिपयित्वा २. }

(309) “क्षीज अव्यक्ते शब्दे” (I-भ्वादि:-237. अक. सेट्. पर.)

क्षीजक:-जिका, क्षीजक:-जिका, चिक्षीजिषक:-षिका, चेक्षीजक:-जिका ;
क्षीजिता-त्री, क्षीजयिता-त्री, चिक्षीजिषिता-त्री, चेक्षीजिता-त्री ;
क्षीजन्-न्ती, क्षीजयन्-न्ती, चिक्षीजिषन्-न्ती ; —

क्षीजिष्यन्-न्ती-ती, क्षीजयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्षीजिषिष्यन्-न्ती-ती ; —
— क्षीज्यमाणः, क्षीजयिष्यमाणः, चेक्षीज्यमाणः ;

¹प्रक्षीक-प्रक्षीजौ-प्रक्षीजः ; — — —
क्षीजितम्-तः, क्षीजितः, चिक्षीजिषितः, चेक्षीजितः-तवान् ;
²क्षीजः, ³क्षीजनः, क्षीजः, चिक्षीजिषुः, चेक्षीजः ;
क्षीजितव्यम्, क्षीजयितव्यम्, चिक्षीजिषितव्यम्, चेक्षीजितव्यम् ;
क्षीजनीयम्, ⁴क्षीजनीयम्, चिक्षीजिषणीयम्, चेक्षीजनीयम् ;
क्षीज्यम्, क्षीज्यम्, चिक्षीजिष्यम्, चेक्षीज्यम् ;
ईषत्क्षीजः-दुःक्षीजः-सुक्षीजः ; — — —
क्षीज्यमाणः, क्षीज्यमाणः, चिक्षीजिष्यमाणः, चेक्षीज्यमाणः ;
क्षीजः^A, क्षीजः, चिक्षीजिषः, चेक्षीजः ;
क्षीजितुम्, क्षीजयितुम्, चिक्षीजिषितुम्, चेक्षीजितुम् ;
⁵क्षीजा, क्षीजना, चिक्षीजिषा, चेक्षीजा ;
क्षीजनम्, क्षीजनम्, चिक्षीजिषणम्, चेक्षीजनम् ;
क्षीजित्वा, क्षीजयित्वा, चिक्षीजिषित्वा, चेक्षीजित्वा ;
प्रक्षीज्य, प्रक्षीज्य, प्रचिक्षीजिष्य, प्रचेक्षीज्य ;

1. ‘जोः कृः’ (8-2-30) इति पदान्ते कृत्वम् ।
2. ‘इणुपधज्ञाप्र्रीकिरः कः’ (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
3. ‘चलनशब्दार्थादकर्मकायुच्’ (3-2-148) इति ताच्छील्ये युच् ।
4. ‘गेरनिटि’ (6-4-51) इति णिलोपः ।
5. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अकारप्रत्ययः ।
- A. ‘विस्फूर्जदक्षीणघनाघनोपमक्षीजा लजन्तः त्रिदशानलाजितान् ।
लाजादिहोतृष्वपि लज्जनप्रदा यस्मिन् विनेशुर्जनेषु दानवाः ॥’ धा. का. 1.324

क्षीजम् २, } क्षीजम् २, } चिक्षीजिषम् २, } चेक्षीजम् २ ; }
क्षीजित्वा २, } क्षीजयित्वा २, } चिक्षीजिषित्वा २, } चेक्षीजित्वा २. }

(310) “क्षीवृ मदे” (I-भ्वादिः 382. अक. सेट्. आत्म.)

क्षीवक:-विका, क्षीवक:-विका, चिक्षीविषक:-षिका, चेक्षीवक:-विका ;
इत्यादीनि रूपाणि भौवादिकक्षीजतिवत् (309) उद्घातानि ।
¹क्षीवमाणः, क्षीविष्यमाणः, ²क्षीवः^A-³क्षीवितवान्-⁴प्रक्षीवितः ;
इत्यादीनि रूपाण्यस्य धातोः भवन्तीति विशेषः ।

(311) “क्षीवृ निरसने” (I-भ्वादिः-567. सक. सेट्. पर.)

क्षीवक:-विका, क्षीवक:-विका, चिक्षीविषक:-षिका, चेक्षीवक:-विका,
इत्यादीनि रूपाणि क्षीजधातुवत् (309) ज्ञेयानि । इमानि तु विशेषः-
उदित्वात् निष्ठायां—‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इत्यनिद्वत्त्वम् । तेन
क्ष्युतम्-तः-तवान् इति रूपम् । ‘च्छेष्टाः शूढनुनासिके च’ (6-4-19) इति
वकारस्य ऊट् । यण् । क्त्वायाम्—क्ष्युत्वा-क्षीवित्वा-इति रूपद्वयम् ।
उदित्वाद्धातोः—‘उदितो वा’ (7-2-56) इति क्त्वायामिड्डिकल्पः । इदृष्ये
क्षीवित्वा । इहभावपक्षे ऊट् । क्तिनि क्ष्युतिः इति ।

(312) “क्षीष् हिंसायाम्” (IX-कचादिः-1506. सक. अनि. पर.)
प्वादिः ।

‘क्षये क्षयति, हिंसायां क्षिणातीति पितो भवेत् ।
निवासगत्योः क्षियति, क्षिणोत्यावगुणे क्षिणोः ॥’ (श्लो-12-13.) इति देवः ।

1. धातोरात्मनेपदित्वात् शानच् । ‘अट्ठकुपु—’ (8-4-2) इति णत्वम् ।
2. ‘अनुपसर्गात् फुलक्षीषकशोलाषाः’ (8-2-55) इति सूत्रेण निष्ठातकारस्य लोपः,
इहभावश्च निपात्यते ।
3. ‘अनुपसर्गात्—’ इति सूत्रे, ‘फुलशब्देन क्तवत्त्वन्तस्यापि निपातनमिष्यते’ इति
भाष्यात् अन्येषु शब्देषु क्तप्रत्ययान्तस्यैव ग्रहणमिति ज्ञायते । तेन क्तवत्त्वन्तेन
निपातनम् ।
4. सूत्रे ‘अनुपसर्गात्—’ (8-2-55) इत्युक्तत्वात्, सोपसर्गञ्च ।
- A. ‘सकम्पहेरम्बसमानलम्बनाः समानजन् अम्बितघण्टिकास्तदा ।
प्रलम्बसाः कबरत्विषो वृषा अक्षीविताः क्षीयतयाऽतिशीमराः ॥’

क्षायकः-यिका, क्षायकः-यिका, चिक्षीषकः-षिका, चिक्षीयकः-यिका ;
इत्यादीनि रूपाणि भौवादिकक्षयतिवत् (302) ज्ञेयानि । अस्य धातोः-
¹क्षिणन्-ती, ²क्षिया, ³क्षीतः-तम्-तवान्, क्षीत्वा, ⁴प्रक्षेतुम् इति रूपाणीति
विशेषः ।

(313) “टु क्षु शब्दे” (II-अदादिः-1036. अक. सेह. पर.)

क्षायकः-विका, क्षायकः-विका, ⁴चुक्षूषकः-षिका, ⁵चोक्षूयकः-यिका ;
⁶क्षविता-त्री, क्षावयिता-त्री, चुक्षूषिता-त्री, चोक्षूयिता-त्री ;
⁷क्षुवन्-ती, क्षावयन्-न्ती, चुक्षूषन्-न्ती ; —
क्षविष्यन्-न्ती-ती, क्षावयिष्यन्-न्ती-ती, चुक्षूषिष्यन्-न्ती-ती ; —
⁸व्यतिक्षुवाणः, क्षावयमाणः, — चोक्षूयमाणः ;
व्यतिक्षविष्यमाणः, क्षावयिष्यमाणः, — चोक्षूयिष्यमाणः ;
⁹क्षुत्-क्षुतौ-क्षुतः ; — — —

1. ‘क्रयादिभ्यः—’ (3-1-81) इति इना विकरणप्रत्ययः । ‘इनाभ्यस्तयोः—’
(6-4-112) इत्याकारलोपः । ‘प्वादीनां ह्रस्वः’ (7-3-80) इति शिति परे
अङ्गस्य ह्रस्वः । णत्वम् । धातुपाठे ‘प्ली गतौ’ इत्यनन्तरं पठ्यमानेन वृत्क-
रणेन त्वादिपरिसमाप्तिरेव बोध्यते । न तु प्वादिगणपरिसमाप्तिः । केचित्तु धातुमसु
‘क्षिष् हिंसायाम्’ इति पठन्ति ।
2. चित्वात् ‘षिद्धिदादिभ्यः—’ (3-3-104) इत्यङि धातोः इयङादेशः । स्त्रियां
टाप् ।
3. ‘क्षियो दीर्घात्’ (8-2-46) इत्यत्र निरनुबन्धकपरिभाषया नास्य ग्रहणम् । तेन
निष्ठानत्वं न ।
4. ‘इको झल्ल’ (1-2-9) इति सनः कित्त्वे, ‘अयुकः किति’ (7-2-11) इति
इणिषेधः । ‘अज्ञानगमां सनि’ (6-4-16) इति दीर्घः ।
5. ‘गुणो यञ्जुकोः’ (7-4-82) इति अभ्यासस्य गुणः । ‘अकृत्सार्वधातुक—’
(7-4-25) इति उकारस्य दीर्घः ।
6. धातोरेस्योदात्तत्वादिणिषेधो न ।
7. ‘अदिप्रभृतिभ्यः शपः’ (2-4-72) इति शपो विकरणप्रत्ययस्य लुक् । उवङ् ।
8. ‘कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14) इति शानच् । णत्वम् ।
9. ‘ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्’ (6-1-71) इति क्तिपि धातोः तुमागमः ।
- A. ‘त्रीताशत्रुहितजुषाऽभिणता गजेन प्रक्षेतुमज्ञमनसा समनुद्गतेन ।
बद्धः करेण भगवान् विहर्ति वृणानः श्रथन् निबद्धममुमाशु तलैरमथनात् ।’
धा. का. 3-9.

¹क्षुतम्-तः, क्षावितः, चुक्षूषितः, चोक्षूयितः-तवान् ;
क्षवः, ²क्षवणः, क्षावः, चुक्षूषुः, चोक्षुवः ;
क्षवितव्यम्, क्षावयितव्यम्, चुक्षूषितव्यम्, चोक्षूयितव्यम् ;
क्षवणीयम्, क्षावणीयम्, चुक्षूषणीयम्, चोक्षूयणीयम् ;
³क्षव्यम्, ⁴अवश्यक्षव्यम्, क्षाव्यम्, चुक्षूष्यम्, चोक्षूय्यम् ;
ईषत्क्षवः-दुःक्षवः-सुक्षवः ; — — —
⁵क्षूयमाणः, क्षाव्यमाणः, चुक्षूष्यमाणः, चोक्षूय्यमाणः ;
⁶क्षवः, ⁷विक्षावः, ^Aक्षवथुः, क्षावः, चुक्षूषः, चोक्षूयः ;
क्षवितुम्, क्षावयितुम्, चुक्षूषितुम्, चोक्षूयितुम् ;
क्षुतिः, क्षावणा, चुक्षूषा, चोक्षूया ;
क्षवणम्, क्षावणम्, चुक्षूषणम्, चोक्षूयणम् ;
क्षुत्वा, क्षावयित्वा, चुक्षूषित्वा, चोक्षूयित्वा ;
प्रक्षुत्य, प्रक्षाव्य, प्रचुक्षूष्य, प्रचोक्षूय्य ;
क्षवम् २, } क्षावम् २, } चुक्षूषम् २, } चोक्षूयम् २ ; }
क्षुत्वा २, } क्षावयित्वा २, } चुक्षूषित्वा २, } चोक्षूयित्वा २ ; }
⁹क्षुरः^B.

1. ‘अयुकः किति’ (7-2-11) इति इणिषेधः । एवं किति, क्त्वायां च बोध्यम् ।
2. ‘चलनशब्दार्थादकर्मकात्—’ (3-2-148) इति ताच्छीलिको युच् ।
3. ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यत् ।
4. ‘ओरावश्यके’ (3-1-125) इति ण्यत् ।
5. ‘अकृत्सार्वधातुकयोः—’ (7-4-25) इति दीर्घः ।
6. ‘ऋदोरप्’ (3-3-57) इत्यप् प्रत्ययः भावे ।
7. ‘वौ क्षुभुवः’ (3-3-25) इति घञ् ।
8. ‘द्वितोऽयुच्’ (3-3-89) इति भावे अयुच् प्रत्ययो भवति ।
9. ‘क्षौति=वपनकाले ‘कृद्’-इति स्वनति इति क्षुरः ‘ऋज्रेन्द्र—’ इत्यादिना
औणादिकः रन् ।’ इति धातुकाव्यव्याख्याने 2-86 ।
- A. ‘यात यूयं यमश्रायं दिशं नायेन दक्षिणाम् ।
विक्षावैस्तोयविश्रावं तर्जयन्तो महोदधेः ॥’ भ. का. 7-36.
- B. ‘केऽण्यत्परावं ननुवुः खलेषु क्षुरक्ष्णुतात्मानमसुं स्नुतास्ताः ।
सोऽनूर्णनोऽद्यौत् जनयुत् कुवत्या काञ्च्येव कामं स्तुवतां वृषाणः ॥’ धा. का. 2-47.

(314) “क्षुदिर् सम्पेषणे” (VII-रुधादि:-1443. सक.अनि. उभ.)

क्षोदक:-दिका, क्षोदक:-दिका,	¹ चुक्षुत्सक:-त्सिका,	चोक्षुदक:-दिका;
क्षोत्ता-त्री, क्षोदयिता-त्री,	चुक्षुत्सिता-त्री,	चोक्षुदित-त्री;
² क्षुन्दन्-ती, क्षोदयन्-न्ती,	चुक्षुत्सन्-न्ती;	—
क्षोत्स्यन्-न्ती-ती, क्षोदयिष्यन्-न्ती-ती,	चुक्षुत्सिष्यन्-न्ती-ती;	—
क्षुन्दानः,	क्षोदयमानः,	चुक्षुत्समानः,
क्षोत्समानः,	क्षोदयिष्यमाणः,	चुक्षुत्सिष्यमाणः,
³ क्षुत्-क्षुद्-क्षुदौ-क्षुदः;	—	—
⁴ क्षुण्णः-क्षुण्णम् ^A -क्षुण्णवान्;	क्षोदितः,	चुक्षुत्सितः,
⁵ क्षुदः,	⁶ प्रक्षोदी, क्षोदः,	चुक्षुत्सुः,
क्षोद्व्यम्,	क्षोदयितव्यम्,	चुक्षुत्सितव्यम्,
क्षोदनीयम्,	क्षोदनीयम्,	चुक्षुत्सनीयम्,
क्षोद्यम्,	क्षोद्यम्,	चुक्षुत्स्यम्,
ईषत्क्षोदः-दुःक्षोदः-सुक्षोदः;	—	—
क्षुद्यमानः,	क्षोद्यमानः,	चुक्षुत्स्यमानः,
क्षोदः,	क्षोदः,	चुक्षुत्सः,
क्षोत्तुम्,	क्षोदयितुम्,	चुक्षुत्सितुम्,
क्षुत्तिः,	क्षोदना,	चुक्षुत्सा,
क्षोदनम्,	क्षोदनम्,	चुक्षुत्सनम्,
क्षुत्त्वा,	क्षोदयित्वा,	चुक्षुत्सित्वा,

1. ‘हलन्ताच्च’ (1-2-10) इति सनः कित्त्वम् । चत्वंम् ।
2. ‘रुधादिभ्यः श्रम्, (3-1-78) इति श्रम्, श्रमो मित्त्वात् अन्यादचः परो भवति । ‘श्रसोरल्लोपः’ (6-4-111) इत्यकारलोपः ।
3. ‘वाऽवसाने’ (8-4-56) इति चत्वंविकल्पः ।
4. ‘रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः’ (8-2-42) इति निष्ठातकारस्य, धातुदकारस्य च नत्वम् । णत्वम्, छुत्वं च ।
5. ‘इगुपध—’ (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
6. ‘सुप्यजातौ—’ (3-2-78) इति ताच्छीत्ये गम्यमाने णिनिः ।
- A. ‘तैर्वृक्कणहणसंभुमक्षुण्णभिन्नविपन्नकैः । निमग्नोद्विग्नसंहीणैः पत्रे दीनैश्च मेदिनी ॥’ भ. का. 4-42.

प्रक्षुद्य,	प्रक्षोद्य,	प्रचुक्षुत्स्य,	प्रचोक्षुद्य;
क्षोदम् २, } क्षुत्त्वा २, }	क्षोदम् २, } क्षोदयित्वा २, }	चुक्षुत्सम् २, } चुक्षुत्सित्वा २, }	चोक्षुदम् २; } चोक्षुदित्वा २. }

(315) “क्षुध बुभुक्षायाम्” (IV-दिवादि:-1190. अक. अनि. पर.)

क्षोधक:-धिका, क्षोधक:-धिका,	¹ चुक्षुत्सक:-त्सिका,	चोक्षुधक:-धिका;
क्षोद्धा-द्धी, क्षोधयिता-त्री,	चुक्षुत्सिता-त्री,	चोक्षुधिता-त्री;
² क्षुध्यन् ^A -न्ती, क्षोधयन्-न्ती,	चुक्षुत्सन्-न्ती;	—
क्षोत्स्यन्-न्ती-ती, क्षोधयिष्यन्-न्ती-ती,	चुक्षुत्सिष्यन्-न्ती-ती;	—
—	क्षोधयमानः,	—
—	क्षोधयिष्यमाणः,	—
क्षुत्-क्षुध-क्षुधौ-क्षुधः;	—	—
³ क्षुधितम्-तः, क्षोधितः,	चुक्षुत्सितः,	चोक्षुधितः-तवान्;
⁴ क्षुधः,	⁵ क्षोधुकः, क्षोधः,	चुक्षुत्सुः,
क्षोद्धव्यम्,	क्षोधयितव्यम्,	चुक्षुत्सितव्यम्,
क्षोधनीयम्,	क्षोधनीयम्,	चुक्षुत्सनीयम्,
क्षोध्यम्,	क्षोध्यम्,	चुक्षुत्स्यम्,
ईषत्क्षोधः-दुःक्षोधः-सुक्षोधः;	—	—
क्षुध्यमानः,	क्षोध्यमानः,	चुक्षुत्स्यमानः,

1. ‘हलन्ताच्च’ (1-2-10) इति सनः कित्त्वम् । तेनाङ्गस्य गुणो न । चत्वंम् । एवमेव सर्वत्र सन्नन्ते प्रक्रिया बोध्या ।
2. ‘दिवादिभ्यः श्यन्’ (3-1-69) इति श्यन् । श्यनः ङिङ्ङावात् अङ्गस्य गुणो न । ‘शप्श्यनोर्नित्यम्’ (7-1-81) इति नित्यं चुम् ।
3. ‘वसतिक्षुधोरिद’ (7-2-52) इति क्त्वाविधयोः नित्यम् इदम् ।
4. ‘इगुपध—’ (3-1-135) लक्षणः कप्रत्ययः कर्तरि ।
5. ‘लघपत—’ (3-2-154) इत्यादिना विहितः उक्त्वा अस्यापीष्यते—इति क्षीरस्वामी ।
- A. ‘शक्यन् गर्वमशक्यमानमनसाम् आस्विद्यदास्योऽकुधं क्षुध्यन्नक्तवमाप मालिकवरं शुद्धं स सिद्धेप्सितम् ॥’ धा. का. 2-63. ‘का त्वमेकाकिनी भीरु निरन्वयजने वने । क्षुध्यन्तोऽप्यधसन् व्यालास्त्वामपालां कथं न वा ॥’ भ. का. 5-66.

क्षोधः,	क्षोधः,	चुक्षुत्सः,	चोक्षुधः ;
क्षोद्धुम्,	क्षोधयितुम्,	चुक्षुत्सितुम्,	चोक्षुधितुम् ;
^१ क्षुत्-क्षुधा,	क्षोधना,	चुक्षुत्सा,	चोक्षुधा ;
क्षोधनम्,	क्षोधनम्,	चुक्षुत्सनम्,	चोक्षुधनम् ;
^२ क्षुधित्वा ^A } क्षोधित्वा }	क्षोधयित्वा,	चुक्षुत्सित्वा,	चोक्षुधित्वा ;
सङ्क्षुध्य,	प्रक्षोद्धय,	प्रचुक्षुत्स्य,	प्रचोक्षुध्य ;
क्षोधम् २	क्षोधम् २,	चुक्षुत्सम् २,	चोक्षुधम् २ ;
क्षुधित्वा २-क्षोधित्वा २,	क्षोधयित्वा ,	चुक्षुत्सित्वा २,	चोक्षुधित्वा २.

(316) “क्षुभ सञ्चलने” (I-भ्वादिः-751. सक. सेट्. आत्म.)

सञ्चलनम्=प्रकृतिविपर्यासः, गमनं च । इति मा-धातुवृत्तौ ।

‘क्षुभ्नाति क्षोभते क्षुभ्येत्, इति संचलने क्षुभेः॥’ (रलो-144) इति देवः ।
क्षोभकः-मिका, क्षोभकः-मिका, ^३चुक्षुभिषकः-चुक्षोभिषकः-षिका, चोक्षुभकः-
मिका;

क्षोभिता-त्री, क्षोभयिता-त्री, चुक्षुभिषिता-चुक्षोभिषिता-त्री, चोक्षुभिता-त्री ;
— क्षोभयन्-न्ती ; क्षोभयिष्यन्-न्ती-ती ; —
क्षोभमाणः, क्षोभयमाणः, चुक्षुभिषमाणः-चुक्षोभिषमाणः, चोक्षुभ्यमाणः ;
क्षोभिष्यमाणः, क्षोभयिष्यमाणः, चुक्षुभिषिष्यमाणः-चुक्षोभिषिष्यमाणः,
चोक्षुभिष्यमाणः ;

प्रक्षुप्-प्रक्षुब्-प्रक्षुभौ-प्रक्षुभः ;

1. ‘स्त्रियां क्तिप्’ (3-3-94) इत्यधिकारे ‘सम्पदादिभ्यः क्तिप्’ (बा. 3-3-94) इति क्तिप्, क्तिनोऽपवादः । ‘आपं चैव हलन्तानाम्’ इत्यनेन टाप् । ‘या देवी सर्वभूतेषु क्षुधारूपेण संस्थिता ।’ इति देवीमाहात्म्यम् ।
2. ‘वसतिक्षुधोरिद्’ (7-2-62) इतीद् क्त्वायाम् । ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति क्त्वविकल्पः । तेन रूपद्वयम् ।
3. ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति सनः क्त्वविकल्पः ।
- A. ‘पवितोऽनुयुणैर्वतैः शीतैः पूत्वा पयोनिधौ ।
बभञ्जाप्युषितं भूयः क्षुधित्वा पत्रिभिर्वनम् ॥’ भ. का. 9-39.

^१क्षुभितम्-^Aक्षोभितम्, ^२क्षुब्धः, क्षोभितः, चुक्षुभिषितः-चुक्षोभिषितः, चोक्षु-
मितः-तवान् ;

क्षुभः, ^३क्षोभणः, ^४प्रक्षोभी, क्षोभः, चुक्षुभिषुः-चुक्षोभिषुः, चोक्षुभः ;
क्षोभितव्यम्, क्षोभयितव्यम्, चुक्षुभिषितव्यम्-चुक्षोभिषितव्यम्, चोक्षुभितव्यम् ;
क्षोभणीयम्, क्षोभणीयम्, चुक्षुभिषणीयम्-चुक्षोभिषणीयम्, चोक्षुभणीयम् ;
क्षोभ्यम्, क्षोभ्यम्, चुक्षुभिष्यम्-चुक्षोभिष्यम्, चोक्षुभ्यम् ;
ईषत्क्षोभः दुःक्षोभः-सुक्षोभः ; — —

क्षुभ्यमाणः, क्षोभ्यमाणः, चुक्षुभिष्यमाणः-चुक्षोभिष्यमाणः, चोक्षुभ्यमाणः ;

^Bक्षोभः, क्षोभः, चुक्षुभिषः-चुक्षोभिषः, चोक्षुभः ;

क्षोभितुम्, क्षोभयितुम्, चुक्षुभिषितुम्-चुक्षोभिषितुम्, चोक्षुभितुम् ;

^५क्षुब्धिः, क्षोभणा, चुक्षुभिषा-चुक्षोभिषा, चोक्षुभा ;

क्षोभणम्, क्षोभणम्, चुक्षुभिषणम्-चुक्षोभिषणम्, चोक्षुभणम् ;

^६क्षुभित्वा-क्षोभित्वा, क्षोभयित्वा, चुक्षुभिषित्वा-चुक्षोभिषित्वा, चोक्षुभित्वा ;

1. ‘उदुपधात् भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्’ (1-2-21) इति वा क्त्वम् ।

2. ‘क्षुब्धस्वान्त—’ (7-2-18) इत्यादिना मन्थे विवक्षिते सति निष्ठायाः इडभावो निपातितः ।

‘क्षुब्धादयोऽनिटः क्तान्ता मन्थाद्यर्थे निपातिताः ।

मन्थो मथनदण्डः स्यात्, सक्तवो वा द्रवीकृताः ॥

तद्वाचौ क्षुब्धशब्दोऽयं तयोश्च चलितत्वतः ।

चलितेष्वपि सर्वेषु प्रयोगोऽस्योपचारतः ॥’ इति प्रक्रियासर्वस्वे ।

3. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-148) इति ताच्छीलिको युच् ।

4. ‘सुप्यजातौ—’ (3-2-78) इति णिनिः ताच्छील्ये ।

5. ‘तितुत्र—’ (7-2-9) इत्यादिना क्तिनि इणिणिवेधः ।

6. ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति क्त्वायां क्त्वविकल्पः । तेन रूपद्वयम् ।

A. ‘कृष्णोऽपि तापोल्लुठिताङ्गशोभा आश्रास्य मारक्षुभिता महेलाः ।

अनभ्यसन्तोभककंसजीवसंसाय पापध्वदयं प्रतस्थे ॥’ धा. का. 2-2.

‘क्षुभितस्य महीभूतस्त्वयि प्रशमोपन्यसनं वृथा मम ।

प्रलयोलसितस्य वारिधेः परिवाहो जगतः करोति किम् ॥’

शिशुपालवधे—16-61.

B. ‘इति भीष्मभाषितवचोऽर्थमधिगतवतामिव क्षणात् ।

क्षोभमगमदतिमात्रमथो शिशुपालपक्षपृथिवीभृतां गणः ॥’

शिशुपालवधे—16-47.

प्रक्षुभ्य, प्रक्षोभ्य, प्रचक्षुभिष्य-प्रचक्षोभिष्य, प्रचोक्षुभ्य;
 क्षोभम् २, } क्षोभम् २, } चुक्षुभिषम् २-चुक्षोभिषम् २, }
 क्षुभित्वा २-क्षोभित्वा २, } क्षोभयित्वा २, } चुक्षुभिषित्वा २-चुक्षोभिषित्वा २, }
 चोक्षुभम् २;
 चोक्षुभित्वा २. }

(317) “क्षुभ सञ्चलने” (IV-दिवादि:-1239. सक. सेट्. पर.)

‘क्षुभ्नाति क्षोभते क्षुभ्येत, इति संचलने क्षुभे: ॥’ (श्लो. 144) इति देवः ।

अस्य धातोर्दिवादिवात् शतरि ^Aक्षुभ्यन्-न्ती, क्षोभिष्यन्-न्ती-ती;
 इत्यादीनि रूपाणि । अन्यानि सर्वाणि रूपाणि भौवादिकक्षोभतित्वात् (316),
 ज्ञेयानि । ‘उदुपधात्—’ (1-2-21) इति वैकल्पिककिस्त्वं तु नात्र प्रवर्तते ।
 ‘शब्दिकरणेभ्य एवेष्प्यते’ (भाष्येष्टि: 1-2-21) इत्युक्तत्वात् ।

(318) “क्षुभ सञ्चलने” (IX-क्रयादि:-1519. सक. सेट्. पर.)

‘क्षुभ्नाति क्षोभते क्षुभ्येदिति संचलने क्षुभे: ॥’ (श्लो. 144 इति देवः)

अस्य धातोः क्रयादिवात् ¹क्षुभन्-^Bती, इति रूपमिति विशेषः ।
 अन्यानि रूपाणि भौवादिकक्षुभधातुवत् (316) बोध्यानि । ‘उदुपधात्—’
 (1-2-21) इति अत्रापि न प्रवर्तते, क्रैयादिकत्वात् ।

(319) “क्षुर विलेखने” (VI-तुदादि:-1344. सक. सेट्. पर.)

विलेखनम् = छेदः ।

क्षोरकः-रिका, क्षोरकः-रिका, चुक्षुरिषकः-चुक्षोरिषकः-षिका, चोक्षुरकः-
 रिका, इत्यादीनि रूपाणि तौदादिककुरतित्वात् (229) ज्ञेयानि ।

(320) “क्षेवु निरसने” (I-भ्वादि:-568. सक. सेट्. पर.)

क्षेवकः-विका, क्षेवकः-विका, चिक्षेविषकः-षिका, चेक्षेवकः-विका;

1. ‘क्रयादिभ्यः श्ना’—(3-1-81) इति श्ना । ‘श्नाऽभ्यस्तथोरातः’ (6-4-112)
 इत्याकारलोपः । ‘क्षुभ्नादिषु च’ (8-4-39) इति णत्वनिषेधः ।

A. ‘ततः क्रोधानिलानातकम्प्रास्याम्भोजसंहतिः ।

महाहट इव क्षुभ्यन् कपिमाह स्म रावणः ॥’ भ. का. 9-118.

B. ‘रोषभीममुखेनैव क्षुभ्नतोक्ते ह्वज्जमः ।

प्रोचे सानुनये वाक्ये रावणं स्वार्थसिद्धये ॥’ भ. का. 9-109.

क्षेविता-त्री, क्षेवयिता-त्री, चिक्षेविषिता-त्री, चेक्षेविता-त्री;
 क्षेवन्-न्ती, क्षेवयन्-न्ती, चिक्षेविषन्-न्ती; —
 क्षेविष्यन्-न्ती-ती, क्षेवयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्षेविषिष्यन्-न्ती-ती;
 — क्षेवयमाणः, क्षेवयिष्यमाणः, चेक्षेव्यमाणः, चेक्षेविष्यमाणः;
¹क्षयू-क्षय्वौ-क्षय्वः; — —

²क्षयूतम्^Aतः, क्षेवितः, चिक्षेविषितः, चेक्षेवितः-तवान्;
 क्षेवः, क्षेवः, चिक्षेविषुः, चेक्षेवः;
 क्षेवितव्यम्, क्षेवयितव्यम्, चिक्षेविषितव्यम्, चेक्षेवितव्यम्;
 क्षेवणीयम्, क्षेवणीयम्, चिक्षेविषणीयम्, चेक्षेवणीयम्;
 क्षेव्यम्, क्षेव्यम्, चिक्षेविष्यम्, चेक्षेव्यम्;
 क्षेव्यमाणः, क्षेव्यमाणः, चेक्षेविष्यमाणः, चेक्षेव्यमाणः;
 ईषत्क्षेवः-दुःक्षेवः-सुक्षेवः; — —
 क्षेवः, क्षेवः, चिक्षेविषः, चेक्षेवः;
 क्षेवितुम्, क्षेवयितुम्, चिक्षेविषितुम्, चेक्षेवितुम्;
³क्षेवा, क्षेवणा, चिक्षेविषा, चेक्षेवा;
 क्षेवणम्, क्षेवणम्, चिक्षेविषणम्, चेक्षेवणम्;
⁴क्षयूत्वा-क्षेवित्वा, क्षेवयित्वा, चिक्षेविषित्वा, चेक्षेवित्वा;
 प्रक्षेव्य, प्रक्षेव्य, प्रचिक्षेविष्य, प्रचेक्षेव्य;
 क्षेवम् २, } क्षेवम् २, } चिक्षेविषम् २, } चेक्षेवम्;
 क्षयूत्वा २-क्षेवित्वा २, } क्षेवयित्वा २, } चिक्षेविषित्वा २, } चेक्षेवित्वा. }

1. क्तिपि ‘च्छेवः शङ्खनासिके च’ (6-4-19) इति ऊट् । एकारस्य अयादेशः ।
 द्विवचनादिषु ‘ओः सुपि’ (6-4-83) इति यणादेशः ।
2. उदित्वेन क्त्वायामिङ्गिकल्पात्—‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इति निष्ठायामिङ्गि-
 षेधः । ऊट् । अयादेशः ।
3. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इत्यकारप्रत्ययः ।
4. ‘उदितो वा’ (7-2-56) इति क्त्वायामिङ्गिकल्पः । इडभावपक्षे ऊट् । अयादेशः ।
- A. ‘प्रक्षयूतगोपीशुचमूर्णपूतनं तूर्णानसं धूर्णबकादिदानवम् ।
 दुर्धर्विषून् धूर्वितुमेव गूर्वणं मूर्वन्तमापूर्वितपर्वताध्वरम् ॥’ धा. का. 1-73.
 अस्मिन् श्लोके ‘क्षयूतगोपीशुचम्’ इति कश्चन पाठः । तदानीमस्माद्धातोः
 कर्मणि कप्रत्यये ‘क्षयूत’ इति रूपम् । यथाश्रुतपाठे ‘क्षिबु’ धातोः निष्ठायां
 कर्मणि रूपम् ।

(321) “क्षे क्षये” (I-भ्वादि:-913. अक. अनि. पर.)

¹क्षायक:-यिका, क्षापक:-²क्षपक:-पिका, चिक्षासक:-सिका,
चाक्षायक:-यिका;
क्षाता-त्री, क्षपयिता-त्री, चिक्षासिता-त्री, चाक्षायिता-त्री;
³क्षायन्-न्ती, क्षपयन्-न्ती, चिक्षासन्-न्ती; —
क्षायन्-न्ती-ती, क्षपयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्षासिष्यन्-न्ती-ती; —
— क्षपयमाणः, — चाक्षायमाणः;
— क्षपयिष्यमाणः, — चाक्षायिष्यमाणः;
विक्षा:-विक्षौ-विक्षा:;
⁴क्षामम्-क्षामः-क्षामवान्, क्षपितः, चिक्षासितः, चाक्षायितः-तवान्;
⁵प्रक्षः, ⁶क्षायः, क्षपः-⁷क्षपा, चिक्षासुः, चाक्षा:;
क्षातव्यम्, क्षपयितव्यम्, चिक्षासितव्यम्, चाक्षायितव्यम्;
क्षाणीयम्, क्षपणीयम्, चिक्षासनीयम्, चाक्षायणीयम्;
⁸क्षेयम्, क्षप्यम्, चिक्षास्यम्, चाक्षाय्यम्;
⁹ईषत्क्षाणः-दुःक्षाणः-सुक्षाणः; —

1. ‘आदेच उपदेशोऽशिति’ (6-1-45) इत्याखे, ‘आतो युक् चिण्कृतोः’ (7-3-33) इति युक् । एवं घञि, णमुलि च ज्ञेयम् ।
2. ण्यन्तस्य ‘क्षे’ धातोः भोजमते घटादिषु पाठः । तदानीम् ‘अतिहीवलीरीकनूयी-क्षमायतां पुण्णौ’ (7-3-36) इति पुकि, घटादित्वेन मित्वात्, ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-92) इत्युपधाया ह्रस्वः । अन्येषां मते घटादिपाठाभावात् क्षापकः-क्षापिका इत्यादीनि रूपाणि यथायथमूह्यानि ।
3. क्षपि, ‘एचोऽयवायावः’ (6-1-78) इत्यायादेशे च रूपम् ।
4. ‘क्षायो मः’ (8-2-53) इति निष्ठातकारस्य मकारः ।
5. ‘आतश्चोपसर्गे’ (3-1-136) इति कर्तरि कः प्रत्ययः । ‘आतो लोप इटि च’ (6-4-64) इत्याकारलोपः ।
6. ‘श्याऽऽद्ध्यधाधु—’ (3-1-141) इत्यादिना कर्तरि वा णः प्रत्ययः । युगागमः ।
7. ण्यन्तात् पचायचि टाप् । क्षपयति = वारयति इन्द्रियाणां चेष्टामिति क्षपा = रात्रिः । ‘राजानं तु कुरुश्रेष्ठं ते हंसमधुरस्वनाः । आश्वासयन्तो विप्राग्र्याः क्षपां सर्वा व्यनोदयन् ॥’ (महाभारते-आरण्यपर्वणि 1-43) इति शब्दकल्पद्रुमे ।
8. यत्प्रत्यये, ‘ईद् यति’ (6-4-65) इत्याकारस्य ईकारे गुणे च रूपम् ।
9. ईषदाद्युपपदेषु ‘आतो युक्’ (3-3-128) इति खलपवादो युक् ।

क्षायमाणः, क्षप्यमाणः, चिक्षास्यमानः, चाक्षाय्यमाणः;
क्षायः, क्षपः, चिक्षासः, चाक्षायः;
क्षातुम्, क्षपयितुम्, चिक्षासितुम्, चाक्षायितुम्;
क्षातिः, ¹प्रक्षा, क्षपणा, चिक्षासा, चाक्षाया;
क्षाणम्, क्षपणम्, चिक्षासनम्, चाक्षायणम्;
क्षात्वा, क्षपयित्वा, चिक्षासित्वा, चाक्षायित्वा;
प्रक्षाय, ²प्रक्षपय्य, प्रचिक्षास्य, प्रचाक्षाय्य;

क्षायम् २, } ³क्षपम् २-क्षापम् २, } चिक्षासम् २, } चाक्षायम् २; }
क्षात्वा २, } क्षपयित्वा २, } चिक्षासित्वा २, } चाक्षायित्वा २. }

(322) “क्षोट क्षेपे” (X-चुरादि:-1876. सक. सेट्. उभ.) अदन्तः ।

‘क्षेपे’ इति धातुकाव्ये (3-55.) पाठः ।

क्षोटक:-टिका, चुक्षोटयिषक:-षिका;
क्षोटयिता-त्री, चुक्षोटयिषिता-त्री;
क्षोटयन्-न्ती, चुक्षोटयिषन्-न्ती;
क्षोटयिष्यन्-न्ती-ती, चुक्षोटयिष्यन्-न्ती-ती;
क्षोटयिष्यमाणः, चुक्षोटयिष्यमाणः;
क्षोट-क्षोटौ-क्षोटः;
⁴क्षोटितः, चुक्षोटयिषितः-तवान्;
क्षोटयितव्यम्, चुक्षोटयिषितव्यम्;

1. ‘आतश्चोपसर्गे’ (3-3-106) इति सित्रयामङ् ।
2. ‘ह्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
3. ‘चिण्णमुलोर्दोर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इति णमुत्परे णौ उपधाया दीर्घ-विकल्पः ।
- A. ‘यो मत्क्षयं स्पृहयते मयि भामितेऽपि संसूचयत्यरिगुणांश्च मदञ्जलेटी । तं क्षोटितौजसमगोमितभूमिबन्धं (इं) शत्रौ कुमारयति मारयतोऽप्रसेनम् ॥’ धा. का. 3. 55.

क्षोटनीयम्,	चुक्षोटयिषणीयम्;
क्षोट्यम्,	चुक्षोटयिष्यम्;
ईषत्क्षोटः-दुःक्षोटः-सुक्षोटः;	—
क्षोट्यमानः,	चुक्षोटयिष्यमाणः;
क्षोटः,	चुक्षोटयिषः;
क्षोटितुम्,	चुक्षोटयिषितुम्;
क्षोटना,	चुक्षोटयिषा;
क्षोटयित्वा,	चुक्षोटयिषित्वा;
प्रक्षोट्य,	प्रचुक्षोटयिष्य;
क्षोटम् २, }	चुक्षोटयिषम् २; }
क्षोटयित्वा २, }	चुक्षोटयिषित्वा २; }

(323) “क्षु तेजने” (II-अदादिः. 1037. अक. सेट्. पर.)

क्षणावकः-विका, क्षणावकः-विका, ¹चुक्षणूषकः-षिका, ²चोक्षणूयकः-यिका;
 क्षणविता-त्री, क्षणावयिता-त्री, चुक्षणूषिता-त्री, चोक्षणूयिता-त्री;
³क्षणवन्-ती, क्षणावयन्-न्ती, चुक्षणूषन्-न्ती; —
 क्षणविष्यन्-न्ती-ती, क्षणावयिष्यन्-न्ती-ती, चुक्षणूषिष्यन्-न्ती-ती; —
⁴संक्षणुवानः^A, क्षणावयमानः, संचुक्षणूषमाणः, चोक्षणूयमानः;
 संक्षणविष्यमाणः, क्षणावयिष्यमाणः, संचुक्षणूषिष्यमाणः, चोक्षणूयिष्यमाणः;
⁵प्रक्षणुत्-प्रक्षणुतौ-प्रक्षणुतः; — — —

1. ‘इको झल्’ (1-2-9) इति सनः कित्त्वम् । ‘अथुकः किति’ (7-2-11) इति इणिवेधः । ‘अज्जनगमां सनि’ (6-4-16) इति दीर्घः ।
2. ‘अकृतसार्वधातुकयोः’—(7-4-25) इति दीर्घः ।
3. ‘अदिप्रसृतिभ्यः—’ (2-4-72) इति षपो लुक् । ‘अवि श्नुधातु—’ (6-4-77) इत्युवच् ।
4. ‘समः क्षणुवः’ (1-3-65) इति शानच् ।
5. ‘ह्रस्वस्य पिति कृति—’ (6-1-71) इति लुक् ।
- A. ‘संक्षणुवान् इवौत्कण्ठामुपभुङ्क्त सुरामलम् ।
 ज्योत्स्नायां विगलन्मानस्तरुणो रक्षसां गणः ॥’ भ. का. 8-40.

¹ क्षणुतम्-तः ^A ,	क्षणावितः,	चुक्षणूषितः,	चोक्षणूयितः-तवान्;
क्षणवः,	क्षणावः,	चुक्षणूषुः,	चोक्षणूवः;
क्षणवितव्यम्,	क्षणावयितव्यम्,	चुक्षणूषितव्यम्,	चोक्षणूयितव्यम्;
क्षणवनीयम्,	क्षणावनीयम्,	चुक्षणूषणीयम्,	चोक्षणूयनीयम्;
² क्षणव्यम्, ³ अवश्यक्षणव्यम्,	क्षणव्यम्,	चुक्षणूष्यम्,	चोक्षणूय्यम्;
ईषत्क्षणवः-दुःक्षणवः-सुक्षणवः;	—	—	—
⁴ क्षणूयमाणः,	क्षणाव्यमानः,	चुक्षणूष्यमाणः,	चोक्षणूय्यमाणः,
⁵ क्षणवः,	क्षणावः,	चुक्षणूषः,	चोक्षणूयः;
क्षणवितुम्,	क्षणावयितुम्,	चुक्षणूषितुम्,	चोक्षणूयितुम्;
⁶ क्षणुतिः,	क्षणावना,	चुक्षणूषा,	चोक्षणूया;
क्षणवनम्,	क्षणावनम्,	चुक्षणूषणम्,	चोक्षणूयनम्;
क्षणत्वा,	क्षणावयित्वा,	चुक्षणूषित्वा,	चोक्षणूयित्वा;
प्रक्षणुत्य,	प्रक्षणाव्य,	प्रचुक्षणूष्य,	प्रचोक्षणूय्य;
क्षणावम् २, }	क्षणावम् २, }	चुक्षणूषम् २, }	चोक्षणूयम् २; }
क्षणत्वा २, }	क्षणावयित्वा २, }	चुक्षणूषित्वा, }	चोक्षणूयित्वा २. }

(324) “क्षमायी शब्दे विधूनने च” (I-भ्वादिः-486. सक. सेट्. आत्म. [अ]

क्षमायकः-यिका, ⁷क्षमापकः-षिका, चिक्षमायिषकः-षिका, ⁸चाक्षमायकः-यिका;
 क्षमायिता-त्री, क्षमापयिता-त्री, चिक्षमायिषिता-त्री, चाक्षमायिता-त्री;

1. ‘अथुकः किति’ (7-2-11) इतीणिषेधः ।
2. ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यत् । गुणावादेशौ ।
3. ‘ओरावश्यके’ (3-1-125) इति ण्यत् ।
4. ‘अकृतसार्वधातुकयोः—’ (7-4-25) इति दीर्घः ।
5. ‘ऋदोरप्’ (3-3-57) इत्यप् ।
6. ‘तितुत्र—’ (7-2-9) इत्यादिना इणिवेधः ।
7. ‘अतिहोव्लीरोक्नयीक्ष्मः यथातां पुणौ’ (7-3-36) इति पुक् । ‘लोपो व्योर्वलि’ (6-1-66) इति धातुयकारस्य लोपः । एवं ण्यन्ते सर्वत्र बोध्यम् ।
8. ‘यस्य हलः’ (6-4-49) इति यकारलोपः । ‘अतो लोपः’ (6-4-48) इति अलोपः ।
- A. ‘केऽप्यल्परावं ननुबुः खलेषु क्षुरक्षणुतात्मानममुं स्तुताक्षाः ।
 सोऽनूणतोऽद्यौज्जनधुत कुवत्या काञ्चयेव कामं स्तुवतां ब्रुवाणः ॥’ धा. का. 2-47.

[अ] शब्दे अकर्मकः । विधूनने सकर्मकः ।

— क्षमापयन्-न्ती, क्षमापयिष्यन्-न्ती-ती; —
 क्षमायमाणः, क्षमापयमाणः, चिक्षमायिषमाणः चाक्षमाय्यमाणः;
 क्षमायिष्यमाणः, क्षमापयिष्यमाणः, चिक्षमायिषिष्यमाणः, चाक्षमायिष्यमाणः;
¹प्रक्षमाः-प्रक्षमौ-प्रक्षमाः; — — —
²क्षमातम्-तः, क्षमापितः, चिक्षमायिषितः, चाक्षमायितः-तवान्;
 क्षमायः, ³भरक्षमायः^A, क्षमायः, चिक्षमायिषुः, चाक्षमायः;
 क्षमायितव्यम्, क्षमापयितव्यम्, चिक्षमायिषितव्यम्, चाक्षमायितव्यम्;
 क्षमायणीयम्, क्षमापणीयम्, चिक्षमायिषणीयम्, चाक्षमायणीयम्;
 क्षमाय्यम्, क्षमाप्यम्, चिक्षमायिष्यम्, चाक्षमाय्यम्;
 ईषत्क्षमायः-दुःक्षमायः-सुक्षमायः; — — —
 क्षमाय्यमाणः, क्षमाप्यमाणः, चिक्षमायिष्यमाणः, चाक्षमाय्यमाणः;
 क्षमायः, क्षमापः, चिक्षमायिषः, चाक्षमायः;
 क्षमायितुम्, क्षमापयितुम्, चिक्षमायिषितुम्, चाक्षमायितुम्;
⁴क्षमाया, क्षमापणा, चिक्षमायिषा, चाक्षमाया;
 क्षमायणम्, क्षमापणम्, चिक्षमायिषणम्, चाक्षमायणम्;
 क्षमायित्वा, क्षमापयित्वा, चिक्षमायिषित्वा, चाक्षमायित्वा;
 प्रक्षमाय्य, प्रक्षमाप्य, प्रचिक्षमायिष्य, प्रचाक्षमाय्य;
 क्षमायम् २, } क्षमापम् २, } चिक्षमायिषम् २, } चाक्षमायम् २; }
 क्षमायित्वा २, } क्षमापयित्वा २, } चिक्षमायिषित्वा २, } चाक्षमायित्वा २. }

(325) “क्षमील निमेषणे” (I-भ्वादिः. 520. सक. सेट्. पर.)

निमेषणम्=सङ्कोचनम् इति धातुकाव्ये । ‘चान्द्रसम्मतः क्षमील इति पाठः’ इति

क्षीरस्वामी ।

क्षमीलकः-लिका, क्षमीलकः-लिका, चिक्षमीलिषकः-षिका, चेक्षमीलकः-लिका;

1. क्तिपि बलि लोपः ।

2. ‘श्वीक्षितो निष्ठायाम्’ (7-2-14) इति निष्ठायामिणिवेधः । बलि लोपः ।

3. ‘कर्मण्यण्’ (3-2-1) इत्यण्प्रत्ययो भवति ।

4. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अप्रत्ययो भवति ।

A. ‘प्रक्षोपयन्ते मुरलीं महीभरक्षमायं बलस्फीतमुपीनदोर्युगम् ।

अज्ञेयतां भ्रूशलनैर्वलदृष्टा प्रवलमानं प्रियवलवीचुचम् ॥’ धा. का. 1-63.

क्षमीलिता-त्री, क्षमीलयिता-त्री, चिक्षमीलिषिता-त्री, चेक्षमीलिता-त्री;
 क्षमीलन्-न्ती, क्षमीलयन्-न्ती, चिक्षमीलिषन्-न्ती; —
 क्षमीलिष्यन्-न्ती-ती, क्षमीलयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्षमीलिषिष्यन्-न्ती-ती; —
 व्यतिक्षमीलमानः, क्षमीलयमानः, — चेक्षमीलयमानः;
 व्यतिक्षमीलिष्यमाणः, क्षमीलयिष्यमाणः, — चेक्षमीलिष्यमाणः;
 क्षमील-क्षमीलौ-क्षमीलः; — — —
 क्षमीलितम्-तः, ¹क्षमीलितः^A, चिक्षमीलिषितः, चेक्षमीलितः-तवान्;
 क्षमीलः, क्षमीलः, चिक्षमीलिषुः, चेक्षमीलः;
 क्षमीलितव्यम्, क्षमीलयितव्यम्, चिक्षमीलिषितव्यम्, चेक्षमीलितव्यम्;
 क्षमीलनीयम्, ²क्षमीलनीयम्, चिक्षमीलिषणीयम्, चेक्षमीलनीयम्;
 क्षमीलयम्, क्षमीलयम्, चिक्षमीलिष्यम्, चेक्षमीलयम्;
 ईषत्क्षमीलः-दुःक्षमीलः-सुक्षमीलः; — — —
 क्षमीलयमानः, क्षमीलयमानः, चिक्षमीलिष्यमाणः, चेक्षमीलयमानः;
 क्षमीलः, क्षमीलः, चिक्षमीलिषः, चेक्षमीलः;
 क्षमीलितुम्, क्षमीलयितुम्, चिक्षमीलिषितुम्, चेक्षमीलितुम्;
 क्षमीला, क्षमीलना, चिक्षमीलिषा, चेक्षमीला;
 क्षमीलनम्, क्षमीलनम्, चिक्षमीलिषणम्, चेक्षमीलनम्;
 क्षमीलित्वा, क्षमीलयित्वा, चिक्षमीलिषित्वा, चेक्षमीलित्वा;
 प्रक्षमीलय, सङ्क्षमीलय, सञ्चिक्षमीलिष्य, सञ्चेक्षमीलय;
 क्षमीलम् २, } क्षमीलम् २, } चिक्षमीलिषम् २, } चेक्षमीलम् २; }
 क्षमीलित्वा २, } क्षमीलयित्वा २, } चिक्षमीलिषित्वा २, } चेक्षमीलित्वा २. }

(326) “जि क्षिवदा अव्यक्ते शब्दे”

(I-भ्वादिः-744. अक. सेट्. पर.) [अ.]

‘जि क्षिवडा—’ इत्याहृतः । क्ष्वेडो=विषम् । क्ष्वेडो=रवः ।

‘जि क्षिवदा—’ इति नन्दी—इति क्षीरतरङ्गिण्यां क्षीरस्वामी ।

1. ‘निष्ठायां सेटि’ (6-4-52) इति गेर्लोपः ।

2. ‘गेरनिटि’ (6-4-51) इति गेर्लोपः ।

A. ‘उन्मीलनक्षमीलनलीलया दृशोः उत्समीलितक्षमीलितविश्वविष्टपम् ।

पिच्छस्रजा पीलितनीलकुन्तलं शीलेन सङ्कीलितलोकमानसम् ॥’ धा. का. 1-67.

[अ] अयमेव धातुश्रुतादावपि क्षीरस्वामिना क्षीरतरङ्गिण्यां पठितः । तस्य प्रयोजनं तु लुङि ‘अक्षिवदत्—अक्ष्वेदिष्ट—’ इति रूपद्वयसिद्धिः ।

‘क्ष्वेदत्यव्यक्तशब्दार्थे, क्ष्विद्यति स्नेहमोक्षयोः ॥’ (श्लो. 107) इति देवः । ‘मोहनयोः—’ इत्यपि—इति पुरुषकारः ।

क्ष्वेदकः-दिका, क्ष्वेदकः-दिका, ¹चिक्ष्वदिषकः-चिक्ष्वेदिषकः-षिका, चेक्ष्वदकः-दिका ;

क्ष्वेदिता-त्री, क्ष्वेदयिता-त्री, चिक्ष्वदिषिता-चिक्ष्वेदिषिता-त्री, चेक्ष्वदिता-त्री ;

क्ष्वेदन्-न्ती, क्ष्वेदयन्-न्ती, चिक्ष्वदिषन्-चिक्ष्वेदिषन्-न्ती ; —
क्ष्वेदिष्यन्-न्ती-ती, क्ष्वेदयिष्यन्-न्ती-ती, चिक्ष्वदिषिष्यन्-
चिक्ष्वेदिषिष्यन्-न्ती-ती ;

— क्ष्वेदयमानः, क्ष्वेदयिष्यमाणः, चेक्ष्वद्यमानः, चेक्ष्वदिष्यमाणः ;
क्ष्वित्-क्ष्विद्-क्ष्विदौ-क्ष्विदः ; —

²क्ष्विणः-क्ष्विणवान्, ³प्रक्ष्विणम्-^Aप्रक्ष्वेदितं [वा अनेन], क्ष्वेदितः,
चिक्ष्वदिषितः-चिक्ष्वेदिषितः, चेक्ष्वदितः-तवान् ;

क्ष्विदः, क्ष्वेदः, चिक्ष्वदिषुः-चिक्ष्वेदिषुः, चेक्ष्वदः ;
क्ष्वेदितव्यम्, क्ष्वेदयितव्यम्, चिक्ष्वदिषितव्यम्-चिक्ष्वेदिषितव्यम्,
चेक्ष्वदितव्यम् ;

क्ष्वेदनीयम्, क्ष्वेदनीयम्, चिक्ष्वदिषणीयम्-चिक्ष्वेदिषणीयम्, चेक्ष्वदनीयम् ;
क्ष्वेद्यम्, क्ष्वेद्यम्, चिक्ष्वदिष्यम्-चिक्ष्वेदिष्यम्, चेक्ष्वद्यम् ;
ईषत्क्ष्वेदः-दुःक्ष्वेदः-सुक्ष्वेदः ; —

क्ष्विद्यमानः, क्ष्वेद्यमानः, चिक्ष्वदिष्यमाणः-चिक्ष्वेदिष्यमाणः, चेक्ष्वद्यमानः ;
क्ष्वेदः, क्ष्वेदः, चिक्ष्वदिषः-चिक्ष्वेदिषः, चेक्ष्वदः ;

1. ‘रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च’ (1-2-26) इति षत्वासनोः कित्त्वविकल्पाद्व्युत्पत्त्यम् ।
  2. ‘जीतः क्तः’ (3-2-187) इति वर्तमाने कर्तरि क्तः । ‘आदितश्च’ (7-2-16) इति निष्ठायां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः’ (8-2-42) इति निष्ठानन्त्वम् । ‘अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि’ (8-4-2) इति णत्वम् । ‘धुना धुः’ (8-4-41) इति घृत्वम् ।
  3. ‘विभाषा भावादिकर्मणोः’ (7-2-17) इतीङ्गविकल्पः । इदंक्षे, ‘निष्ठा षीङ्-स्विदिमिदिक्ष्विदिषः’ (1-2-19) इति कित्त्वनिषेधः । तेन गुणः ।
- A. ‘निकुञ्जे तस्य वर्तित्वा रभ्ये प्रक्ष्वेदिताः परम् ।
मणिरत्नाभिश्चयितं प्रत्युदैक्षन्त तोयधिम् ॥’ म. का. 7-103.

क्ष्वेदितुम्, क्ष्वेदयितुम्, चिक्ष्वदिषितुम्-चिक्ष्वेदिषितुम्, चेक्ष्वदितुम् ;
क्ष्वित्तिः, क्ष्वेदना, चिक्ष्वदिषा-चिक्ष्वेदिषा, चेक्ष्वदा ;
क्ष्वेदनम्, क्ष्वेदनम्, चिक्ष्वदिषणम्-चिक्ष्वेदिषणम्, चेक्ष्वदनम् ;
क्ष्वदित्वा-क्ष्वेदित्वा, क्ष्वेदयित्वा, चिक्ष्वदिषित्वा-चिक्ष्वेदिषित्वा, चेक्ष्वदित्वा ;
प्रक्ष्विद्य, प्रक्ष्वेद्य, सञ्चिक्ष्वदिष्य-सञ्चिक्ष्वेदिष्य, सञ्चेक्ष्विद्य ;
क्ष्वेदम् २, } क्ष्वेदम् २, } चिक्ष्वदिषम् २-
क्ष्वदित्वा २-क्ष्वेदित्वा २, } क्ष्वेदयित्वा २, } चिक्ष्वदिषित्वा २-
चिक्ष्वेदिषम् २, } चेक्ष्वदम् २ ; }
चिक्ष्वेदिषित्वा २, } चेक्ष्वदित्वा २. }

(327) “जि क्षिदा स्नेहनमोचनयोः”

(IV-दिवादिः-1244. सक. सेट्. पर.)

‘क्ष्वेदत्यव्यक्तशब्दार्थे, क्ष्विद्यति स्नेहमोक्षयोः ॥’ (श्लो. 107) इति देवः ।
अस्य धातोर्देवादिकत्वात् क्ष्विद्यन्-न्ती, इति शतरि रूपमिति विशेषः ।
अन्यानि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकक्ष्विद (326) धातुवत् ज्ञेयानि ।

(328) “क्ष्वेलु चलने” (I-भ्वादिः-539. सक. सेट्. पर.)

क्ष्वेलकः-लिका, क्ष्वेलकः-लिका, चिक्ष्वेलिषकः-षिका, चेक्ष्वेलकः-लिका ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकक्ष्वेलितिवत् (262) ज्ञेयानि ।

(329) “खच भूतप्रादुर्भावे” (IX-क्वादिः-1531. अक. सेट्. पर.) [अ]

भूतप्रादुर्भावोऽतिक्रान्तोत्पत्तिः ।

खाचकः-चिका, खाचकः-चिका, चिखचिषकः-षिका, चाखचकः-चिका ;
खचिता-त्री, खाचयिता-त्री, चिखचिषिता-त्री, चाखचिता-त्री ;
¹खच्चन्-न्ती, खाचयन्-न्ती, चिखचिषन्-न्ती ; —
खचिष्यन्-न्ती-ती, खाचयिष्यन्-न्ती-ती, चिखचिषिष्यन्-न्ती-ती ; —
— खाचयमानः, खाचयिष्यमाणः, चाखच्यमानः, चाखचिष्यमाणः ;

1. ‘क्यादिभ्यः श्रा’ (3-1-81) इति श्राप्रत्ययः । ‘श्राऽभ्यस्तयोरान्तः’ (6-4-112) इत्याकारलोपः । ‘स्तोः श्चुना श्चुः’ (8-4-40) इति श्चुत्वम् ।
- [अ] ‘खच—’ इति वकारान्तं क्षीरस्वामी पपाठ । वकारान्तस्य रूपाणि उत्तरत्र प्रदर्शयन्ते ।

खक्-खग्-खचौ-खचः ;	—	—
खचितम्-तः, खाचितः,	चिखचिषितः,	चाखचितः-तवान् ;
खचः, खाचः,	चिखचिषुः,	चाखचः ;
खचितव्यम्, खाचितव्यम्,	चिखचिषितव्यम्,	चाखचितव्यम् ;
खचनीयम्, खाचनीयम्,	चिखचिषणीयम्,	चाखचनीयम् ;
खाच्यम्, खाच्यम्,	चिखचिष्यम्,	चाखच्यम् ;
ईषत्खचः-दुष्वचः-सुखचः ;	—	—
खच्यमानः, खाच्यमानः,	चिखचिष्यमाणः,	चाखच्यमानः ;
खाचः, खाचः,	चिखचिषः,	चाखचः ;
खचितुम्, खाचितुम्,	चिखचिषितुम्,	चाखचितुम् ;
खक्तिः, खाचना,	चिखचिषा,	चाखचा ;
खचनम्, खाचनम्,	चिखचिषणम्,	चाखचनम् ;
खचित्वा, खाचित्वा,	चिखचिषित्वा,	चाखचित्वा ;
प्रखच्य, प्रखाच्य,	प्रचिखचिष्य,	प्रचाखच्य ;
खाचम् २, } खाचम् २, }	चिखचिषम् २, }	चाखचम् २ ; }
खचित्वा २, } खाचित्वा २, }	चिखचिषित्वा २, }	चाखचित्वा २. }

(330) “खख हसने” (I-भ्वादिः-४८. अक. सेट्. पर.)

‘खख’ इति क्षीरस्वामी । अन्ये तु ‘कख हसने’ इत्यस्यैव पाठान्तरमिदम् इति मन्यन्ते । भौवादिककर्जतिवत् (१६९) सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि । धातुरयं सिद्धान्तकौमुद्यां तु नोपलभ्यते ।

(331) “खज मन्थे” (I-भ्वादिः २३२. सक. सेट्. पर.)

मन्थः = विलोडनम् ।

खजकः-जिका, खजकः-जिका, चिखजिषकः-षिका, चाखजकः-जिका ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि क्रैयादिक (३२९) खचधातुवत् ज्ञेयानि ।

१. ‘चोः कृ।’ (४-२-३०) इति कुत्वम् ।

A. ‘पुष्पन् सतां प्रियमयै प्लुषिताङ्गरागः पुष्पन् सुदं मृगदंशां रिपुधाम मुष्पन् ।
वक्त्रारविन्दखचितस्मितखौनदाभो रङ्गं गतोऽसभुवि दन्तवरं प्रगृह्णन् ॥’

धा. का. ३-१२.

(332) “खजि वैकल्ये” (I-भ्वादिः-२३३. अक. सेट्. पर.)

‘गतिवैकल्ये’ इति क्षीरस्वामि-माधवादयः ।

खजकः-जिका, खजकः-जिका, चिखजिषकः-षिका, चाखजकः-जिका ; इत्यादीनि सर्वाणि रूपाणि भौवादिक ‘कदि’ धातुवत् (१६३) ज्ञेयानि । ^१खज्जनः = पक्षी ।

(333) “खट काङ्क्षायाम्” (I-भ्वादिः-३०९. सक. सेट्. पर.)

खटकः-टिका, खटकः-टिका, चिखटिषकः-षिका, चाखटकः-टिका ;
इत्यादीनि सर्वाणि रूपाणि भौवादिक ‘कख’ (१४१) धातुवत् बोध्यानि ।
खटः = तृणविशेषः ।

(334) “खट्टसंवरणे” (X-चुरादिः-१६३३. सक. सेट्. उभ.)

खट्टकः-ट्टिका, चिखट्टिषकः-षिका ; इत्यादीनि,
‘कुट्ट च्छेदनभर्त्सनयोः’ (२०७) इति चौरादिकधातुवत् सर्वाणि
रूपाण्युद्धानि ।

(335) “खड भेदने” (X-चुरादिः-१५८०. सक. सेट्. उभ.)

खडकः-डिका, चिखडिषकः-षिका ; इत्यादीनि सर्वाणि रूपाणि
चौरादिककाणयतिवत् (१५९) बोध्यानि ।

(336) “खडि भेदने” (I-भ्वादिः-२८३. सक. सेट्. आत्म.)

‘मन्थे—’ इति पुरुषकारसम्मतः पाठः ।

‘मन्थार्थे खण्डते खण्डेः, भेदार्थे खण्डयेणिचि ।’ (श्लो. ८५) इति देवः ।

खण्डकः-ण्डिका, खण्डकः-ण्डिका, चिखण्डिषकः-षिका, चाखण्डकः-
ण्डिका ; इत्यादीनि सर्वाणि रूपाणि भौवादिककण्डतिवत् (१५३) ज्ञेयानि ।

(337) “खडि भेदने” (X-चुरादिः-१५८१. सक. सेट्. उभ.)

‘मन्थार्थे खण्डते खण्डेः, भेदार्थे खण्डयेणिचि ।’ (श्लो. ८५) इति देवः ।
खण्डकः-ण्डिका, चिखण्डिषकः-षिका ; इत्यादीनि सर्वाणि रूपाणि चौरादिक-
कण्डयतिवत् (१५५) ज्ञेयानि ।

१. ‘चलनशब्दार्थादिकर्मकाद्युच्’ (३-२-१४८) इति ताच्छीलिको युच् ।

(338) “ खद स्थैर्ये हिंसायां च ” (I-भ्वादि:-50. सक. सेट्. पर.)

चकारात् भक्षणेऽपि । स्थैर्येऽकर्मकः ।

खादकः-दिका, खादकः-दिका, चिखदिषकः-षिका, चाखदकः-दिका ;
खदिता-त्री, खादयिता-त्री, चिखदिषिता-त्री, चाखदिता-त्री ;
¹खदन्-न्ती, ¹खादयन्-न्ती, चिखदिषन्-न्ती ; —
खदिष्यन्-न्ती-ती, खादयिष्यन्-न्ती-ती, चिखदिषिष्यन्-न्ती-ती ; —

— खादयमानः, खादयिष्यमाणः, चाखद्यमानः, चाखदिष्यमाणः ;

खत्-खद्-खदौ-खदः ;

खदितम्-तः, खादितः, चिखदिषितः, चाखदितः-तवान् ;

खदः, ²यवखदा, खादः, चिखदिषुः, चाखदः ;

खदितव्यम्, खादयितव्यम्, चिखदिषितव्यम्, चाखदितव्यम् ;

खदनीयम्, खादनीयम्, चिखदिषणीयम्, चाखदनीयम् ;

खाद्यम्, खाद्यम्, चिखदिष्यम्, चाखद्यम् ;

ईषत्खदः-दुष्खदः-सुखदः ;

खद्यमानः, खाद्यमानः, चिखदिष्यमाणः, चाखद्यमानः ;

खादः, खादः, चिखदिषः, चाखदः ;

खदितुम्, खादयितुम्, चिखदिषितुम्, चाखदितुम् ;

खत्तिः, खादना, चिखदिषा, चाखदा ;

खदनम्, खादनम्, चिखदिषणम्, चाखदनम् ;

खदित्वा, खादयित्वा, चिखदिषित्वा, चाखदित्वा ;

प्रखद्य, प्रखाद्य, प्रचिखदिष्य, प्रचाखद्य ;

खादम् २, } खादम् २, } चिखदिषम् २, } चाखदम् २ ; }
खदित्वा २, } खादयित्वा २, } चिखदिषित्वा २, } चाखदित्वा २ ; }

³खदिरः.

1. ‘ निगरणचलनार्थेभ्यः— ’ (1-3-87) इति निषेधात् अस्य धातोः भक्षणार्थे ण्यन्तात् शतैव, न शानच् । भक्षणादन्यत्र तु शानच् स्यादेव ।

2. यवस्य सारः इत्यर्थः । स्त्रीत्वं स्वभावात् ।

3. ‘ अजिरशिशिर— ’ [द. उ. 8-27] इत्यादिना किरच् प्रत्ययः । खदिरः= वृक्षविशेषः ।

A. ‘ पलान्यखाद्यानि खदन् बददपुः गदन् अवाच्यानि रदन् सतां मनः ।

नदन् मदाददितसंक्षयोऽधुना क्षणं खलो नर्दतु गर्दभस्वरैः ॥ ’ धा. का. 1-8.

(339) “ खनु अवदारणे ” (I-भ्वादि:-878. सक. सेट्. उभ.)

खानकः-निका, खानकः-निका, ¹चिखनिषकः-षिका, ²चाखायकः-यिका,

चङ्खनकः-चंखनकः-निका ;

खनिता-त्री, खानयिता-त्री, चिखनिषिता-त्री, चङ्खनिता-त्री,

चाखायिता-त्री ;

खनन्-न्ती, खानयन्-न्ती, चिखनिषन्-न्ती, —

खनिष्यन्-न्ती-ती, खानयिष्यन्-न्ती-ती, चिखनिषिष्यन्-न्ती-ती ; —

³प्रनिखनमानः, खानयमानः, चिखनिषमाणः, चाखायमानः-

चङ्खन्यमानः ;

प्रनिखनिष्यमाणः, खानयिष्यमाणः, चिखनिषिष्यमाणः, चाखायिष्य-

माणः-चङ्खनिष्यमाणः ;

⁴सुखाः-सुखौ-सुखाः ;

1. ‘ जनसनखनां सञ्जलोः ’ (6-4-42) इति प्राप्तमात्रं, किञ्चत्सन्परकत्वाभावात् न भवति । एवं सञ्जन्ते सर्वत्र बोध्यम् ।

2. ‘ ये विभाषा ’ (6-4-43) इति वैकल्पिके आत्वे, चाखायकः इति रूपम् । आ-त्वाभावपक्षे ‘ नुगतोऽनुनासिकान्तस्य ’ (7-4-85) इत्यभ्यासस्य नुगागमः । ‘ स च पदान्तवद्वाच्यः ’ (वा. 7-4-85) इति वचनात् परसवर्णविकल्पः । एवं यङन्ते सर्वत्र रूपत्रयं बोध्यम् । एवं यङ्यपि ज्ञेयम् । यङ्यवाकारलोपस्य स्थानि-वद्भावेनाजादिकिञ्चत्प्रत्ययपरकत्वात् ‘ गमहन— ’ (6-4-98) इत्युपधालोपो न शङ्क्यः ; तत्र, ‘ अनङि ’ इति पठ्युदासेन, औपदेशिकाजादिप्रत्यये एव लोप इति भट्टो-जिदीक्षितैः ‘ न धातुलोप— ’ (1-1-4) इत्यत्रोक्तत्वात्, तदनुसारेण अकारलो-पाघटितानि रूपाणि प्रदर्शितानि । नागेशभट्टैस्तु— औपदेशिकाजादावित्यर्थो नाश्रितः । अतः ‘ जङ्गमकः ’ इति रूपं ‘ न धातुलोप— ’ (1-1-4) सूत्रे उद्योते प्रदर्शितम् । प्राचीननवीनयोर्बहुषु लक्ष्येषु आशयभेदो यथा भवति— तथाऽत्रापीति बोध्यम् ।

3. ‘ शेषे विभाषाऽकखादावष्टान्त उपदेशे ’ (8-4-18) इत्यत्र, ‘ अकखादौ ’ इत्युक्तेः वैकल्पिकं णत्वं न ।

4. ‘ जनसनखनक्रमगमो विद् ’ (3-2-67) इति विद्प्रत्यये, ‘ विङ्घनोरनुनासिकस्यात् ’ (6-4-41) इति धातुनकारस्य आत्वे, सवर्णदीर्घे च रूपम् ।

¹खातम्-^Aखातः-खातवान्, खानितः, चिखनिषितः, चाखायितः-
चङ्खनितः-तवान्;
खनः, ²खनित्रम्, ³परिखा-खम्, ⁴कूपखानः, ⁵खनकः-खनिकी,
खानः, चिखनिषुः, ⁶चङ्खनः;
खनितव्यम्, खानयितव्यम्, चिखनिषितव्यम्, चाखायितव्यम्-
चङ्खनितव्यम्;
खननीयम्, खाननीयम्, चिखनिषणीयम्, चाखायनीयम्-चङ्खननीयम्;
⁷खेयम्^B, खान्यम्, चिखनिष्यम्, चाखाय्यम्-चङ्खन्यम्;
ईषत्खनः-दुष्वनः-सुखनः; — — —
खायमानः-खन्यमानः, खान्यमानः, चिखनिष्यमाणः, चाखाय्यमानः-
चङ्खन्यमानः;

1. उदित्वेन क्त्वायामिड्विकल्पात्, 'यस्य विभाषा' (7-2-15) इति निष्ठायां-
णिषेधः। 'जनसनस्त्रनां सञ्चलोः' (6-4-42) इत्यात्वम्। एवं क्तिन्यपि
आत्वं ज्ञेयम्।
  2. 'अर्तिल्लधूमस्त्रनसहचर इत्रः' (3-2-184) इति करणे इत्रप्रत्ययः।
  3. 'अन्येष्वपि दृश्यते' (3-2-101) इति कर्मणि डः प्रत्ययः। एवम्, 'खम्'
इत्यत्रापि ज्ञेयम्।
  4. 'कर्मण्यण्' (3-2-1) इत्यण् प्रत्ययो भवति।
  5. 'शिल्पिनि ष्वुन्' (3-1-145) इत्यत्र, 'नृतिखनिरजिभ्य एव' (वा. 3-1-145)
इति वचनात् कर्तरि ष्वुन्। षित्वात्, 'षिद्वौरादिभ्यः—' (4-1-41) इति
स्त्रियां ङीष्।
  6. यङन्तात् पचायचि (3-1-134), 'यङोऽचि च' (2-4-74) इति लुकि यादि-
प्रत्ययपरक्त्वाभावादात्वं न भवति।
  7. 'ई च खनः' (3-1-111) इति क्यप्सन्नियोगेन धातुनकारस्य ईकारादेशः। गुणः।
- A. 'हता जनस्थानसदो निकायाः कृता जितोत्खातभट्टसु पूः।
सदांसि दग्धानि विधेयमस्मिन् यद् बन्धुना तद् घटयस्व तस्मिन् ॥' भ. का. 12-5.
'प्रबुद्धवेणीजवनेतमाना खातान्तिका चीवरिभिर्निषादैः।
चाप्या व्ययद्वाशविलोकमेषभ्रेषज्ज्ञाया यासदं स्पशन्ती ॥' धा. का. 2-27.
- B. 'नाखेयः सागरोऽप्यन्यः तस्य सद्भृत्यशालिनः।
मन्युस्तस्य त्वया मार्गः मृज्यः शोकश्च तेन ते ॥' भ. का. 6-56.

आखानः, ¹खनः-^Aआखनः-खानः, ²आखः-आखरः-आखनिकः-
आखनिकवकः, खानः, चिखनिषः, चाखायः-चङ्खनः;
खनितुम्, खानयितुम्, चिखनिषितुम्, चाखायितुम्-चङ्खनितुम्;
खातिः, खानना, चिखनिषा, चाखाया-चङ्खना;
खननम्, खाननम्, चिखनिषणम्, चाखायनम्-चङ्खननम्;
³खनित्वा-खात्वा, खानयित्वा, चिखनिषित्वा, चाखायित्वा-चङ्खनित्वा;
⁴प्रखाय-प्रखन्य, प्रखान्य, प्रचिखनिष्य, प्रचाखाय्य-प्रचङ्खन्य;
खानम् २, } खानम् २, } चिखनिषम् २, }
खनित्वा २, खात्वा २, } खानयित्वा २, } चिखनिषित्वा २, }
⁵आखुः, ⁶मुखम्, ⁷खनिः. चाखायम् २-चङ्खनम् २; }
चाखायित्वा २-चङ्खनित्वा २; }

(340) "खर्ज पूजने च" (I-भ्वादिः-229. सक. सेट्. पर.)

चकारात् व्यथने। 'खर्ज मार्जने' इति क्षीरस्वामी।

खर्जकः-र्जिका, खर्जकः-र्जिका, चिखर्जिकः-षिका, चाखर्जकः-र्जिका;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिक-व्यथनार्थकं कर्जतिवत् (169)
ज्ञेयानि। ^Bखर्जनम्।

1. 'खनो घ च' (3-3-125) इति अकर्तरि कारके घः प्रत्ययः। सूत्रे चकारात्
घञि 'खानः' इत्यपि भवति।
  2. 'खनेः डडरेकेकबका बाच्याः' (वा. 3-3-125) इति वचनेन ड-डर-इक-
इकवकप्रत्ययाः क्रमेण भवन्ति। आखादयः खनित्रवाचकाः।
  3. 'उदितो वा' (7-2-56) इति क्त्वायामिड्विकल्पः। इडभावपक्षे आत्वे रूपम्।
  4. 'ये विभाषा' (6-4-43) इत्यात्वविकल्पः। तेन रूपद्वयम्।
  5. औणादिके [द. उ. 1-118] कुप्रत्यये, तस्य डिद्वद्वावाटिलोपे च रूपम्। आ =
समन्तात् खनतीति आखुः=मूषकः।
  6. 'डम् खनेर्मुद् चोदातः [द. उ. 3-51] इति डस्प्रत्यये, मुडागमे च रूपम्।
—'प्राक् खनो मुडदातश्च ततोऽच्च प्रत्ययो भवेत्। प्रजासृजा यतः खातं तस्मा-
दाहुर्मुखं बुधाः ॥' इति निरुक्तम्—'इत्यमरः खयायां सुधायाम्।
  7. 'खनिक्यञ्जसि—' [द. उ. 1-68] इति इः प्रत्ययः। खन्यते इति खनिः=
आकरः। 'खनिः स्त्रियामाकरः स्यात्—' इत्यमरः।
- A. 'हृदयोदङ्कसंस्थानं कृतान्तानायसन्निभम्।
शरीराखनतुण्डाग्रं प्राप्यामुं शर्म दुर्लभम् ॥' भ. का. 7-83.
- B. 'अकर्जितोऽसौ हरिखर्जनोत्कथीः अजत्यशुवातमजेन तेजितम्।
लसत्खजार्कं व्रजमासदत् क्रमात् अखजितैरेजितचामरैर्हृदैः ॥' धा. का. 1-31.

(341) “खर्द दन्दशूके” (I-भ्वादि:-60. सक. सेट्. पर.)

दन्दशूके=दन्दशूककर्तृकक्रियायामित्यर्थः ।

खर्दक:-र्दिका, खर्दक:-र्दिका, चिखर्दिक:-षिका, चाखर्दक:-र्दिका;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि व्यथनार्थककर्जतिवत् (169) ज्ञेयानि । ^Aखर्दः ।

(342) “खर्व गतौ” (I-भ्वादि:-421. सक. सेट्. पर.)

खर्वक:-र्विका, खर्वक:-र्विका, चिखर्विक:-षिका, चाखर्वक:-र्विका;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिककर्जतिवत् (173) ज्ञेयानि ।

(343) “खर्व दपे” (I-भ्वादि:-582. अक. सेट्. पर.)

खर्वक:-र्विका, खर्वक:-र्विका, चिखर्विक:-षिका, चाखर्वक:-र्विका;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिककर्जतिवत् (173-A) ज्ञेयानि ।
^Bखर्वितः ।

(344) “खल सञ्चये च” (I-भ्वादि:-545. सक. सेट्. पर.)

चकारात् चलने च—इति क्षीरस्वामी ।

खालक:-लिका, खालक:-लिका, चिखलिषक:-षिका, चाखलक:-लिका;
खलिता-त्री, खालयिता-त्री, चिखलिषिता-त्री, चाखलिता-त्री;
खलन्-न्ती, खालयन्-न्ती, चिखलिषन्-न्ती; —
खलिष्यन्-न्ती-ती, खालयिष्यन्-न्ती-ती, चिखलिषिष्यन्-न्ती-ती; —
— खाल्यमानः, खालयिष्यमाणः, चाखल्यमानः, चाखलिष्यमाणः;
सुखल-सुखलौ-सुखलः; — — —
खलितम्-तः, खालितः, चिखलिषितः, चाखलितः-तवान्;
¹खलः^C, खालः, चिखलिषुः, चाखलः;
खलितव्यम्, खालयितव्यम्, चिखलिषितव्यम्, चाखलितव्यम्;

1. खलति = सञ्चिनोति पापादिकमिति खलः = मूलः । पचायच् ।

A. ‘अतर्दकास्त्वथ बिर्दमाशयाः प्रखर्द्वृत्तैरसमन्तितान्तिकाः ।
श्रुतान्दुकैः चित्तगजेन्द्रोधिनस्तुष्यन्तु सतो गुणबिन्दुलुपाः ॥’ धा. का. 1-9.

B. ‘अफविताकाङ्क्षितमर्वकं सतां मांसादिसर्वकदुष्टमर्वकम् ।
कर्वद्वभूकेलिरसेन खर्वितं गवर्विकं शर्वपरेण सर्वताम् ॥’ धा. का. 1-74.

C. ‘सुमार्गशेलात् खलतां खलात्मनां गलच्छिदार्थं सलितं महीतलम् ।

दलत्तनुप्रश्चलितान् परान् प्रति प्रश्चलिताखोडमुदर्शनायुधम् ॥’ धा. का. 1-70.

खलनीयम्, खालनीयम्, चिखलिषणीयम्, चाखलनीयम्;
खाल्यम्, खाल्यम्, चिखलिष्यम्, चाखल्यम्;
ईषत्खलः-दुषत्खलः-सुखलः; — — —
खल्यमानः, खाल्यमानः, चिखलिष्यमाणः, चाखल्यमानः;
खालः, ¹खलः, ²खलतिः, खालः, चिखलिषः, चाखलः;
खलितुम्, खालयितुम्, चिखलिषितुम्, चाखलितुम्;
³खलितः, खालना, चिखलिषा, चाखला;
खलनम्, खालनम्, चिखलिषणम्, चाखलनम्;
खलित्वा, खालयित्वा, चिखलिषित्वा, चाखलित्वा;
प्रखल्य, प्रखाल्य, प्रचिखलिष्य, प्रचाखल्य;
खालम् २, } खालम् २, } चिखलिषम् २, } चाखलम् २; }
खलित्वा २, } खालयित्वा २, } चिखलिषित्वा २, } चाखलित्वा २. }

(345) “खव [च] भूतप्रादुर्भावे” (IX-क्रयादि:-1531. अक. सेट्. पर.)

भूतप्रादुर्भावः=अतिक्रान्तोत्पत्तिः । [अ]

खावक:-विका, खावक:-विका, चिखविषक:-षिका, चाखवक:-विका;
खविता-त्री, खावयिता-त्री, चिखविषिता-त्री, चाखविता-त्री;
⁴खौनन्-^Aती, खावयन्-न्ती, चिखविषन्-न्ती; —

1. ‘खनो घ च’ (3-3-126) इत्यत्र चकारात् घोऽन्यत्रापीति वृत्तिकारादिभिर्व्याख्यातम् । तेन घप्रत्यये खलः—इति भवति । खल्यते=सञ्चियते धान्यादिकमिति अधिकरणे घः । धान्यसञ्चयाधिकरणस्थानम् ।

2. ‘भीमादयोऽपादाने’ (3-4-74) इत्यत्र पाठात् अपादाने अतिप्रत्यये खलतिः । खर्वाटः । धातूनामनेकार्थत्वात् खलन्ति=गलन्ति कैशादिकमस्मादिति व्युत्पत्तिः ।

3. ‘तितुन्नेष्वप्रहादीनामिति वक्तव्यम्’ (वा. 7-2-9) इति पर्युदासादिङ् भवति ।

4. क्रयादित्वात् ‘क्रयादिभ्यः श्रा’ (3-1-81) इति श्राप्रत्ययः । ‘सार्धधातुकमपित्’ (1-2-4) इति तस्य चिद्विज्ञावः । ‘छ्वोः शृङ्गुनासिके च’ (6-4-19) इति षकारस्य ऊट् । ‘एत्येधल्यूट्सु’ (6-1-89) इति वृद्धिः । ‘श्राऽभ्यस्तयोरान्’ (6-4-112) इत्याकारलोपः ।

A. ‘पुष्णन् सतां प्रियमयं प्लुषिताङ्गरागः पुष्णन् मुदं मृगदृशां रिपुधाम मुष्णन् ।
वक्त्रारविन्दखचितस्मितखौनदाभः रङ्गं गतौऽमभुवि दन्तवरं प्रगृह्णन् ॥’

धा. का. 3. 12.

[अ] ‘खच’ (329) इत्यस्य क्षीरस्वामिसम्मतः पाठोऽयम् ।

खविष्यन्-न्ती-ती, खावयिष्यन्-न्ती-ती, चिखविषिष्यन्-न्ती-ती; —			
खावयमानः, खावयिष्यमाणः, चाखव्यमानः, चाखविष्यमाणः;			
¹ खौः-खावौ-खावः;			
खवितम्-तः, खावितः, चिखविषितः, चाखवितः-तवान्;			
खवः, खावः, चिखविषुः, चाखवः;			
खवितव्यम्, खावयितव्यम्, चिखविषितव्यम्, चाखवितव्यम्;			
खवनीयम्, खावनीयम्, चिखविषणीयम्, चाखवनीयम्;			
खाव्यम्, खाव्यम्, चिखविष्यम्, चाखव्यम्;			
ईषत्खवः-दुष्खवः-सुखवः;			
खव्यमानः, खाव्यमानः, चिखविष्यमाणः, चाखव्यमानः;			
खावः, खावः, चिखविषः, चाखवः;			
खवितुम्, खावयितुम्, चिखविषितुम्, चाखवितुम्;			
² खौतिः, खावना, चिखविषा, चाखवा;			
खवनम्, खावनम्, चिखविषणम्, चाखवनम्;			
खवित्वा, खावयित्वा, चिखविषित्वा, चाखवित्वा;			
प्रखव्य, प्रखाव्य, प्रचिखविष्य, प्रचाखव्य;			
खावम् २, } खावम् २, } चिखविषम् २, } चाखवम् २; }			
खवित्वा २, } खावयित्वा २, } चिखविषित्वा २, } चाखवित्वा २. }			

(346) “खष हिंसार्थाः” (I-भ्वादिः-686. सक. सेट्. पर.)

खाषकः-षिका, खाषकः-षिका, चिखविषकः-षिका, चाखषकः-षिका;	
खषिता-त्री, खाषयिता-त्री, चिखविषिता-त्री, चाखषिता-त्री;	
खषन्-न्ती, खाषयन्-न्ती, चिखविषन्-न्ती; —	
खविष्यन्-न्ती-ती, खाषयिष्यन्-न्ती-ती, चिखविषिष्यन्-न्ती-ती; —	
— खाषयमाणः, खाषयिष्यमाणः, चाखष्यमाणः, चाखविष्यमाणः;	

1. क्तिप्, ऊट्। वृद्धिः। रुत्वविसर्गौ।

2. ‘तितुत्रतथ—’ (7-2-9) इत्यादिना इणिवेधः। ऊट्। वृद्धिः।

¹ खट्-खड्-खषौ-खषः; —			
खषितम्-तः, खाषितः, चिखविषितः, चाखषितः-तवान्;			
खषः, ² सुरकाषिखाषी ^A , खाषः, चिखविषुः, चाखषः;			
खषितव्यम्, खाषयितव्यम्, चिखविषितव्यम्, चाखषितव्यम्;			
खषणीयम्, खाषणीयम्, चिखविषणीयम्, चाखषणीयम्;			
खाष्यम्, खाष्यम्, चिखविष्यम्, चाखष्यम्;			
ईषत्खषः-दुष्खषः-सुखषः;			
खष्यमाणः, खाष्यमाणः, चिखविष्यमाणः, चाखष्यमाणः;			
खाषः, खाषः, चिखविषः, चाखषः;			
खषितुम्, खाषयितुम्, चिखविषितुम्, चाखषितुम्;			
खष्टिः, खाषणा, चिखविषा, चाखषा;			
खषणम्, खाषणम्, चिखविषणम्, चाखषणम्;			
खषित्वा, खाषयित्वा, चिखविषित्वा, चाखषित्वा;			
विखष्य, विखाष्य, विचिखविष्य, प्रचाखष्य;			
खाषम् २, } खाषम् २, } चिखविषम् २, } चाखषम् २; }			
खषित्वा २, } खाषयित्वा २, } चिखविषित्वा २, } चाखषित्वा २. }			

(347) “खाट भक्षणे” (I-भ्वादिः-49. सक. सेट्. पर.)

खादकः-दिका, खादकः-दिका, चिखादिषकः-षिका, चाखादकः-दिका;	
खादिता-त्री, खादयिता-त्री, चिखादिषिता-त्री, चाखादिता-त्री;	
खादन्-न्ती, ³ खादयन् [अन्त्रं वटुना]-न्ती, चिखादिषन्-न्ती; —	

1. ‘वाडवसाने’ (8-4-56) इति चर्त्तविकल्पः।

2. ‘सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छीत्ये’ (3-2-78) इति णिनिः।

3. ‘निगरणचलनार्थेभ्यश्च’ (1-3-87) इति ण्यन्तात् शतैव। ‘आदिखाद्योर्न’ इति अणौ कर्तुः णौ कर्मसंज्ञा न भवति।

A. ‘इत्युक्तः सुरकाषिखाषिणमसावूचे जगच्छेषकान् नित्यं ते जपते श्लाघादिवपुषे रक्षश्चमूशाषिणे।

केश्यादीन् वषणोत्सुकान् प्रशमते भूयोऽपि रोषिष्यते

रेषोऽन्यान् भषतो नमोऽस्तु कमलाकोष्णस्तनं जोषते ॥’ धा. का. 1-87.

खादिष्यन्-न्ती-ती, खादयिष्यन्-न्ती-ती, चिखादिषिष्यन्-न्ती-ती ; —
— चाखाद्यमानः, चाखादिष्यमाणः ;

सुखात्-सुखाद्-सुखादौ-सुखादः ;
¹खादितः-^Aतम्, ²खादितः, चिखादिषितः, चाखादितः-तवान् ;
खादः, ³खादकः, ⁴सर्पखादी, खादः, चिखादिषुः, चाखादः ;
खादितव्यम्, खादयितव्यम्, चिखादिषितव्यम्, चाखादितव्यम् ;
खादनीयम्, खादनीयम्, चिखादिषणीयम्, चाखादनीयम् ;
^Bखाद्यम्, खाद्यम्, चिखादिष्यम्, चाखाद्यम् ;
ईषत्खादः-दुष्खादः-सुखादः ;
खाद्यमानः, खाद्यमानः, चिखादिष्यमाणः, चाखाद्यमानः ;
खादितुम्, खादयितुम्, चिखादिषितुम्, चाखादितुम् ;
⁵खादा, खादना, चिखादिषा, चाखादा ;
खादनम्, खादनम्, चिखादिषणम्, चाखादनम् ;
खादित्वा, खादयित्वा, चिखादिषित्वा, चाखादित्वा ;
सङ्खाद्य, प्रखाद्य, सञ्चिखादिष्य, सञ्चाखाद्य ;
खादम् २, } खादम् २, } चिखादिषम् २, } चाखादम् २ ; }
खादित्वा २, } खादयित्वा २, } चिखादिषित्वा २, } चाखादित्वा २. }

1. 'क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः' (३-४-७६) इति अधिकरणेऽपि क्तः । इदमेषां खादितम् । प्रत्यवसानम् = भक्षणम् । एवं कर्तर्यपि ।
2. 'निष्ठायां सेटि' (६-४-५२) इति णिलोपः ।
3. 'निन्दहिंसक्लिशखाद—' (३-२-१४६) इत्यादिना तच्छीलादिषु कर्तृषु युच् ।
4. णिनिस्ताच्छील्ये ।
5. 'गुरोश्च हलः' (३-३-१०३) इति ख्रियाम् अकारप्रत्ययः ।
- A. 'आशङ्कमानो वैदेहीं खादितां निहतां मृताम् ।
स शत्रुस्य सोदर्य दूरादायान्तमैक्षत ॥' भ. का. ६-६.
- B. 'पलान्यखाद्यानि खदन् बदद्वपुः गदन् अवाच्यानि रदन् सतां मनः ।
नदन् मदाद् अदितसंक्षयोऽधुना क्षणं खलो नर्दतु गर्दभस्वरैः ॥' धा. का. १-८.

(348) “ खिट त्रासे ” (I-भ्वादिः-३०२. अक. सेट्. पर.)

त्रासः = भयोत्पादनम् ।

खेटकः-टिका, खेटकः-टिका, चिखेटिषकः-चिखिटिषकः-षिका,
चेखेटकः-टिका ; इत्यादीनि 'किट त्रासे' (१९०) इति भौवादिकघातुवत्
सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि । ^Aप्रखेटकः । आखेटकम् = मृगया ।

(349) “ खिद दैन्ये ” (IV-दिवादिः-११७०. अक. अनि. आत्म.)

'दैन्येऽर्थे खिद्यते खिन्ते, परिघाते[तापे] तु खिन्दति ।' (श्लो. ११२) इति देवः ।
खेदकः-दिका, खेदकः-दिका, ¹चिखित्सकः-त्सिका, ²चेखिदकः-दिका ;
खेत्ता-त्री, खेदयिता-त्री, चिखित्सिता-त्री, चेखिदिता-त्री ;
खेदयन्-न्ती, खेदयिष्यन्-न्ती-ती ; —
³खिद्यमानः, खेदयमानः, चिखित्समानः, चेखिद्यमानः ;
खेत्यमानः, खेदयिष्यमाणः, चिखित्सिष्यमाणः, चेखिदिष्यमाणः ;
खित्-खिद्-खिदौ-खिदः ;
⁴खिन्नम्-खिन्नः-खिन्नवान्, खेदितः, चिखित्सितः, चेखिदितः-तवान् ;
⁵खिदः, खेदनः⁶, खेदः, चिखित्सुः, चेखिदः ;
खेतव्यम्, खेदयितव्यम्, चिखित्सितव्यम्, चेखिदितव्यम् ;
खेदनीयम्, खेदनीयम्, चिखित्सनीयम्, चेखिदनीयम् ;
खेद्यम्, खेद्यम्, चिखित्स्यम्, चेखिद्यम् ;
ईषत्खेदः-दुष्खेदः-सुखेदः ;

1. 'हलन्ताच्च' (१-२-१०) इति सनः कित्त्वम् । तेनाङ्गस्य गुणो न ।
2. 'गुणो यङ्गुकोः' (७-४-८२) इत्यभ्यासस्य गुणः ।
3. 'दिवादिभ्यः श्यन्' (३-१-६९) इति श्यन्विकरणप्रत्ययः ।
4. 'रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः' (८-२-४२) इति धातुदकारनिष्ठातकारयोः भत्वम् ।
5. 'इगुपधज्ञाप्रिकिरः कः' (३-१-१३५) इति कर्तरि कः प्रत्ययः ।
6. 'अनुदात्तेतश्च हलादेः' (३-२-१४९) इति ताच्छीलिको युच् ।
- A. 'जटाहंशाटोवटितैर्वटुनजैर्दृतान् खलैश्चाकिटितान् प्रखेटकैः ।
अशोटनोयैः सुधियामसेटैर्युतान् जटाज्ञाटधरैश्च कैश्चन ॥' धा. का. १-४०.

खिद्यमानः,	खेद्यमानः,	चिखित्समानः,	चेखिद्यमानः ;
^A खेदः,	खेदः,	चिखित्सः,	चेखिदः ;
खेतुम्,	खेदयितुम्,	चिखित्सितुम्,	चेखिदितुम् ;
¹ खिदा,	खेदना,	चिखित्सा,	चेखिदा ;
खेदनम्,	खेदनम्,	चिखित्सनम्,	चेखिदनम् ;
खित्त्वा,	खेदयित्वा,	चिखित्सित्वा,	चेखिदित्वा ;
सङ्खिद्य,	सङ्खेद्य,	प्रचिखित्स्य,	प्रचेखिद्य ;
खेदम् २, } खेदम् २, } चिखित्सम् २, } चेखिदम् २ ; }			
खित्त्वा २, } खेदयित्वा २, } चिखित्सित्वा २, } चेखिदित्वा २. }			

(350) “खिद परिघाते” (VI-तुदादि:-1436. सक. अनि. पर.)

‘परितापे’ इति क्षीरस्वामी । मुचादि ।

‘दैन्येऽर्थे खिद्यते खिन्ते, परितापे (घाते) तु खिन्दति ।’ (श्लो-112) इति देवः ।
²खिन्दन्-न्ती-ती, ^Bखेत्स्यन्-न्ती-ती, ^Cपरिखेदितम्, इत्यादीनि रूपाण्यस्य
 घातोः विशेषः । अन्यानि सर्वाण्यपि रूपाणि दैवादिकदैन्यार्थक (349)
 खिद्यतिवत् ज्ञेयानि ।

(351) “खिद दैन्ये” (VII-रूधादि:-1449. अक. अनि. आत्म.)

‘दैन्येऽर्थे खिद्यते खिन्ते, परितापे (घाते) तु खिन्दति ।’ (श्लो. 112) इति देवः ।

1. भिदादिपाठात् (3-3-104) खिदा इत्यत्राङ् ।
2. ‘तुदादिभ्यः शः’ (3-1-77) इति शः विकरणप्रत्ययः । ‘शे मुचादीनाम्’ (7-1-59) इति नुम् । ‘आच्छीनद्योर्नुम्’ (7-1-80) इति नुमो वैकल्पिकास्वम् ।
- A. ‘तन्मृष्यमाणास्त्वथ शुच्यदङ्गकाः भृत्याः सुनद्धं बहुरक्तमंशुकम् ।
विस्तृत्य शप्यन्त इमं प्रदुद्रुवुः कृष्णः प्रपेदे वसनान्यखेदवान् ॥’ धा. का. 2-61.
- B. ‘मित्रैः संमिलमान एष नगरोद्यानं विमुञ्चन् भियं
गोपानां भयलोपिवाग्भिरबलाविज्ञानुलेपे बहन् ।
भुक्त्वा गोरससिक्तमजमजितः कंसस्य कृन्तन् मुदं
तं खेत्स्यन् पिशिताशदारुणमसौ मोदेन निन्ये निशाम् ॥’ धा. का. 2-85.
- C. ‘परिखेदितविन्ध्यवीरुधः परिपीतामलनिर्झराभ्रमसः ।
दुधुवुर्मधुकाननं ततः कपिनागा मुदिताङ्गदाज्ञया ॥’ भ. का. 10. 28.

¹खिन्दानः,^A खेत्स्यमानः, खेदः^B ;

इति रूपाणीति विशेषः । अन्यानि सर्वाणि रूपाणि दैन्यार्थकदैवादिक-
 खिद्यतिवत् (349) ज्ञेयानि ।

(352) “खुङ् शब्दे” (I-भ्वादि:-954. अक. अनि. आत्म.)

खावकः-विका,	खावकः-विका,	² खुखूषकः-षिका,	³ चोखूयकः-यिका ;
खोता-त्री,	खावयिता-त्री,	खुखूषिता-त्री,	चोखूयिता-त्री ;
—	खावयन्-न्ती,	खावयिष्यन्-न्ती-ती ;	—
खवमानः,	खावयमानः,	खुखूषमाणः,	चोखूयमानः ;
खोष्यमाणः,	खावयिष्यमाणः,	खुखूषिष्यमाणः,	चोखूयिष्यमाणः ;
⁴ सङ्खुत्-सङ्खुतौ-सङ्खुतः ;	—	—	—
खुतम्-तः,	खावितः,	खुखूषितः,	चोखूयितः-तवान् ;
खवः,	⁵ खवनः, खावः,	खुखूषुः,	⁶ चोखुवः ;
खोतव्यम्,	खावयितव्यम्,	खुखूषितव्यम्,	चोखूयितव्यम् ;
खवनीयम्,	खावनीयम्,	खुखूषणीयम्,	चोखूयनीयम् ;
⁷ खव्यम्,	⁸ अवश्यखाव्यम्,	खाव्यम्,	खुखूष्यम्, चोखूय्यम् ;

1. शानचि, ‘रूधादिभ्यः श्रम्’ (3-1-78) इति श्रम् । ‘श्रसोरल्लोपः’ (6-4-111) इति लोपः ।
2. ‘इको झल्ल’ (1-2-9) इति सनः कित्वाञ्च गुणः । ‘अञ्जनगमां सनि’ (6-4-16) इति दीर्घः ।
3. ‘अकृतसार्वधातुकयोः—’ (7-4-25) इति दीर्घः । ‘गुणो यङ्लुकोः’ (7-4-82) इति अभ्यासस्य गुणः ।
4. क्तिपि ‘ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्’ (6-1-71) इति तुक् ।
5. ‘चलनशब्दार्थादकर्मकात्—’ (3-2-148) इति तच्छीलादिषु कर्तृषु युच् ।
6. ‘यञोऽचि च’ (2-4-74) इति पचाद्यचि लुक् । ‘अचि श्नुधातु—’ (6-4-77) इत्युवङ् ।
7. ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यत् ।
8. ‘ओरावश्यके’ (3-1-125) इति ण्यत् ।
- A. ‘यमं युनजिम कालेन समिन्धानोऽस्त्रकौशलम् ।
शुष्कपेषं पिनप्युर्वीम् अखिन्दानः स्वतेजसा ॥’ भ. का. 6.37.
- B. ‘सञ्छृण्णनात्रमथ शात्रवतदिनस्ते चाणूरमुष्टिकमुखा वसनान्यकृन्तन् ।
इन्धानखेदमुदविन्त विशिष्टलोकः पेश्यत्सु माधवमभङ्गभुजेषु तेषु ॥’ धा. का. 3.2.

ईषत्खवः-दुष्वखवः-सुखवः ;	—	—	—
¹ खूयमानः,	खाव्यमानः,	चुखूयमाणः,	चोखूयमानः ;
² खवः,	खावः,	चुखूषः,	चोखूयः ;
खोतुम्,	खावयितुम्,	चुखूषितुम्,	चोखूयितुम् ;
खुतिः,	खावना,	चुखूषा,	चोखूया ;
खवनम्,	खावनम्,	चुखूषणम्,	चोखूयनम् ;
खुत्वा,	खावयित्वा,	चुखूषित्वा,	चोखूयित्वा ;
प्रखुत्य,	प्रखाव्य,	प्रचुखूष्य,	प्रचोखूय्य ;
खावम् २, } खुत्वा २, }	खावम् २, } खावयित्वा २, }	चुखूषम् २, } चुखूषित्वा २, }	चोखूयम् २ ; } चोखूयित्वा २. }

(352-A) “खुजु स्तेयकरणे” (I-भ्वादिः. 200. सक. सेट्. पर.)
‘कुजु स्तेयकरणे’ (203) इति भौवादिकधातुवत् सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि ।

(353) “खुड संवरणे” (VI-तुदादिः-1387. सक. सेट्. पर.) कुटादिः ।
खोडकः-डिका, खोडकः-डिका, चुखुडिषकः-षिका, चोखुडकः-डिका ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि तौदादिककौटिल्यार्थककुटितिवत् (204) ज्ञेयानि ।

(354) “खुडि खण्डने” (X-चुरादिः-1585. सक. सेट्. उभ.)
इदित्करणात् णिचो वैकल्पिकत्वम् । वेष्टनार्थकचौरादिककुण्ठयतिवत्
(210) सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि ।

(355) “खुर छेदने” (VI-तुदादिः-1342. सक. सेट्. पर.) [अ]
खोरकः-रिका, खोरकः-रिका, चुखुरिषकः-चुखोरिषकः-षिका, चोखुरकः-रिका ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि तौदादिककुरतिवत् (229) ज्ञेयानि ।
^Aखुरन् ।

1. ‘अकृतसार्वधातुकयोः—’ (7-4-25) इति दीर्घः ।

2. ‘ऋदोरप्’ (3-3-57) इत्यप् भावे ।

[अ] ‘खुर विलेखने’ विलेखनम्=छेदः । इति क्षीरस्वामी ।

A. ‘ईशस्य पुण्यसुगमस्य वधे मुणन्तो मल्लाश्च यत्र चुकुणुः शुनका इवोच्चैः ।

विह्वलेनेष्वधुनिता मदधूर्णदक्षा युद्धे सुरानपि खरोत्कुरिताः खुरन्तः ॥’

धा. का. 2-76.

(356) “खुर्द क्रीडायामेव” (I-भ्वादिः-22. अक. सेट्. आत्म.)
खूर्दकः-र्दिका, खूर्दकः-र्दिका, चुखूर्दिषकः-षिका, चोखूर्दकः-र्दिका ;
इत्यादीनि ‘कुर्द क्रीडायामेव’ (230) इति भौवादिकधातुवत् सर्वाणि
रूपाणि ज्ञेयानि । ^Aखूर्दकः ।

(357) “खेट भक्षणे” (X-चुरादिः-1875. सक. सेट्. उभ.) अदन्तः ।
खेटकः-टिका, चिखेटयिषकः-षिका ;

इत्यादीनि ‘केत श्रावणे आमन्त्रणे निमन्त्रणे च’ (260) इति
चौरादिकधातुवत् सर्वाणि रूपाण्युद्धानि । ^Bमदन्नखेटी । ‘सुप्यजातौ—’
(3-2-78) इति णिनिः ।

(358) “खेड भक्षणे” (X-चुरादिः-1875. सक. सेट्. उभ.) अदन्तः ।
‘खेट’ इत्यस्य पाठान्तरमिदम् ।

खेडकः-डिका, चिखेडयिषकः-षिका ;

इत्यादीनि चौरादिककेतयतिवत् (260) सर्वाणि रूपाण्यस्य ज्ञेयानि ।

(359) “खेलु चलने” (I-भ्वादिः-538. अक. सेट्. पर.)

खेलकः-लिका, खेलकः-लिका, चिखेलिषकः-षिका, चेखेलकः-लिका ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिककेलतिवत् (262) ज्ञेयानि । खेलनम्^C ।

(360) “खेवृ सेवने” (I-भ्वादिः-506. सक. सेट्. आत्म.)

खेवकः-विका, खेवकः-विका, चिखेविषकः-षिका, चेखेवकः-विका ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि केवृ (261) धातुवत् बोध्यानि । ‘षेवृ’
धातोः मैत्रेयरक्षितसम्मतः पाठोऽयम् । ‘केवृ’ इति क्षीरस्वाम्यादयः ।

A. ‘मुदा स चेतो दददे चिरं हरौ स्वादात् सुरैः स्वर्दितमङ्गलोर्दने ।

अकूर्दतेवास्य पुरः स्वखूर्दकैः वनान्तगूर्दी रिपुगोदसूयसौ ॥’ धा. का. 1-4.

B. ‘यो मत्क्षयं स्पृहयते मयि भामितेऽपि संसूचयत्यरिगुणांश्च मदन्नखेटी ।
तं क्षोडितौजसमगोमितभूमिबन्धं(द्धं)शत्रौ कुमारयति मारयतोप्रसेनम् ॥’

धा. का. 3-55.

C. ‘अवेलितानां प्रतिचेलधारिणामकेलिलेले हृदि बद्धखेलनम् ।

फणीश्वरक्ष्वेलवर्धं प्रवेक्षितसज्जं मुहुः पेलववातफेलनात् ॥’ धा. का. 1. 69.

(361) “खै खेदने” (I-भ्वादि:-913. अक. अनि. पर.) [अ]

¹खायक:-यिका, ²खापक:-पिका, चिखासक:-सिका, ³चाखायक:-यिका;
 खाता-त्री, खापयिता-त्री, चिखासिता-त्री, चाखायिता-त्री;
⁴खायन्-न्ती, खापयन्-न्ती, चिखासन्-न्ती; —
 खास्यन्-न्ती, खापयिष्यन्-न्ती-ती, चिखासिष्यन्-न्ती-ती; —
 खापयमानः, खापयिष्यमाणः, चाखायमानः, चाखायिष्यमाणः;
 प्रखा:-प्रखौ-प्रखः; — — —
 खातम्-तः,^A खापितः, चिखासितः, चाखायितः-तवान्;
⁵आखाः, ⁶शत्रुखः, ⁷खायः, खापः, चिखासुः, ⁸चाखाः;
 खातव्यम्, खापयितव्यम्, चिखासितव्यम्, चाखायितव्यम्;
 खानीयम्, खापनीयम्, चिखासनीयम्, चाखायनीयम्;
⁹खेयम्, खाप्यम्, चिखास्यम्, चाखाय्यम्;

1. ‘आदेच उपदेशेऽशिति’ (6-1-45) इति आत्वम् । ‘आतो युक् चिष्कृतोः’ (7-3-33) इति युगागमः । एवं घञि, णमुल्यपि ज्ञेयम् ।
2. ‘अर्तिह्रीव्लीरोक्नूयीक्ष्माय्यातां पुग् नौ’ (7-3-36) इति पुक् । एवं सर्वत्र ण्यन्ते बोध्यम् ।
3. ‘दीर्घोऽकितः’ (7-4-83) इत्यभ्यासस्य दीर्घः ।
4. शतरि, ‘एचोऽयवायावः’ (6-1-78) इत्यायादेशः ।
5. ‘आतश्चोपसर्गे’, (3-1-136) इति कर्तरि कः । ‘आतो लोप इटि च’ (6-4-64) इत्याकारलोपः ।
6. ‘आतोऽनुपसर्गे कः’, (3-2-3) इति कप्रत्ययः ।
7. ‘इयाद्व्यधासु—’ (3-1-141) इति कर्तरि णो वा ।
8. ‘यञोऽचि च’ (2-4-74) इति यञो लृक् भवति ।
9. ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यत्प्रत्ययः । ‘ईयति’ (6-4-65) इति अङ्गस्य ईकारो भवति । गुणः ।

[अ] ‘खेदने’ इति क्षीरस्वामि - माधवादयः । भक्षणे च, इति च । खेदनम्-स्थेयं हिंसा च इति माधवः । ‘खै खादने’ इति काशकृत्स्नीयधातुपाठे पठ्यते, ‘भक्षणार्थत्वं च’ इति तट्टीकायाम् — इति क्षीरतरङ्गिणीटीका । ‘खनने’ इति श्रीशङ्कराचार्याः इति धातुकाव्यव्याख्यायाम् (2-31) ।

- A. ‘रायद्वयस्थानरुचौ रथेऽपि ते भक्तिष्ठयापयिषु स दृष्टा ।
 खाताशयोऽक्षाममुदा पुनश्च ममोऽन्यथाऽपश्यदज्ञानमीशम् ॥’ धा. का. 2-31.

¹ईषत्खानः-दुष्खानः-सुखानः; — —

खायमानः,	खाप्यमानः,	चिखास्यमानः,	चाखाय्यमानः;
खायः,	खापः,	चिखासः,	चाखायः;
खातुम्,	खापयितुम्,	चिखासितुम्,	चाखायितुम्;
खातिः,	² आखा, खापना,	चिखासा,	चाखाया;
खानम्,	खापनम्,	चिखासनम्,	चाखायनम्;
खात्वा,	खापयित्वा,	चिखासित्वा,	चाखायित्वा;
प्रखाय,	प्रखाप्य,	प्रचिखास्य,	प्रचाखाय्य;
खायम् २,	खापम् २,	चिखासम् २,	चाखायम् २;
खात्वा २,	खापयित्वा २,	चिखासित्वा २,	चाखायित्वा २.

(362) “खोट भक्षणे” (X-चुरादि:-1875. सक. सेट्. उभ.) अदन्तः ।

‘खेट भक्षणे’ इत्यस्य मैत्रेयसम्मतः पाठोऽयम् । ‘खोट’ इति तृतीयान्तं केचित् पठन्ति । ‘केत आमन्त्रणे निमन्त्रणे च’ (260) इति चौरादिकधातुवत् सर्वाण्यपि रूपाणि ऊह्यानि ।

(363) “खोर्क गतिप्रतिघाते” (I-भ्वादि:-552. सक. सेट्. पर.) [अ]

खोरक:-रिका, खोरक:-रिका, चुखोरिषक:-षिका, चोखोरक:-रिका;
 खोरिता-त्री, खोरयिता-त्री, चुखोरिषिता-त्री, चोखोरिता-त्री;
 खोरन्-न्ती, खोरयन्-न्ती, चुखोरिषन्-न्ती; —
 खोरिष्यन्-न्ती-ती, खोरयिष्यन्-न्ती-ती, चुखोरिषिष्यन्-न्ती-ती; —
³सुखो:-सुखोरौ-सुखोरः; — — —
 खोरितम्-तः, खोरितः, चुखोरिषितः, चोखोरितः-तवान्;
 खोरः,^A खोरः, चुखोरिषुः, चोखोरः;

1. ‘आतो युच्’ (3-3-128) इति खलपवादो युच् भवति ।
2. ‘आतश्चोपसर्गे’ (3-3-106) इत्यङ्प्रत्ययो भवति ।
3. ‘खरषसामयोः—’ (8-3-15) इति विसर्गः ।

[अ] ‘खोटु—’ इति केचित् पठन्ति ।

- A. ‘अखोरघोरत्पतनेन्द्रवाहने स्वसेविनां तित्सरिषां निराङ्गिनम् ।
 वमरन् मनोदुर्गममभ्रमेचकं वभ्रदधूविभ्रमवृष्टिमभ्रितम् ॥’ धा. का. 1-71.

खोरितव्यम्,	खोरयितव्यम्,	चुखोरिषितव्यम्,	चोखोरितव्यम्;
खोरणीयम्,	¹ खोरणीयम्,	चुखोरिषणीयम्,	चोखोरणीयम्;
खोर्यम्,	खोर्यम्,	चुखोरिष्यम्,	चोखोर्यम्;
ईषत्खोरः-दुष्खोरः-सुखोरः ;	—	—	—
खोर्यमाणः,	खोर्यमाणः,	चुखोरिष्यमाणः,	चोखोर्यमाणः ;
खोरः, [खोडः] खोरः,	खोरः,	चुखोरिषः,	चोखोरः ;
खोरितुम्,	खोरयितुम्,	चुखोरिषितुम्,	चोखोरितुम् ;
खोरणम्,	खोरणम्,	चुखोरिषणम्,	चोखोरणम् ;
² खोरा,	खोरणा,	चुखोरिषा,	चोखोरा ;
खोरित्वा,	खोरयित्वा,	चुखोरिषित्वा,	चोखोरित्वा ;
सङ्घोर्य,	सङ्घोर्य,	सञ्चुखोरिष्य,	सञ्चोखोर्य ;
खोरम् २, } खोरम् २, } चुखोरिषम् २, } चोखोरम् २ ; }	खोरित्वा २, } खोरयित्वा २, }	चुखोरिषित्वा २, }	चोखोरित्वा २. }

(364) “खोलृ गतिप्रतीघाते” (I-भ्वादिः-551. सक. सेह. पर.)

खोलकः-लिका, खोलकः-लिका, चुखोलिषकः-षिका, चोखोलकः-लिका ;

इत्यादीनि (363) खोर्धधातुवत् सर्वाण्यपि रूपाणि ज्ञेयानि ।
लङ्योरभेदात् ^Aखोडः ।

(365) “ख्या प्रकथने” (II-अदादिः-1060. सक. अनि. पर.)

“अयं सार्वधातुकमालविषयः । ‘सस्थानत्वम् ; नमः ख्यात्वे’ (वा. 2-4-54) इति वार्तिकम्, तद्भाष्यञ्चेह लिङ्गम् । सस्थानः=जिह्वामूलीयः, स नेति ख्याजादेशस्य रुशादित्वे प्रयोजनमित्यर्थः । ‘सम्पूर्वस्य ख्यातेः प्रयोगो न’ इति न्यासकारः ।” इति सिद्धान्तकौमुदी । ‘असति बाधके प्रमाणानां सामान्ये पक्षपातः’ इति न्यायमाश्रित्य, आर्धधातुकमालेऽनभिधानमङ्गीक्रियते ।

1. ‘गेरनिटि’ (6-4-51) इति णिलोपः ।

2. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अकारप्रत्ययः ।

A. ‘सुमार्गशेलात् स्खलतां खलात्मनां गलच्छिदार्थं सलितं महीतलम् ।

दलत्तनुप्रक्षलितान् परान् प्रति प्रक्षलिताखोडुदर्शनयुधम् ॥’ धा. का. 1-70.

वस्तुतस्तु, ‘न ध्याख्यापमूर्च्छिमदाम्’ (8-2-57) इति सूत्रे ख्या-
ग्रहणेन, आर्धधातुकेऽपि प्रयोगोऽभ्युपगन्तव्यो भवति । अत एव ‘ख्याजादेशे
न’ (वा. 8-3-6) इत्येवोक्तम् । न तु, एतत्साधारण्येन, ‘ख्याशब्दे न’
इति । अतः, आर्धधातुकेऽपि रूपाणि प्रदर्श्यन्ते । धातुरूपप्रकाशिकायामपि,
आर्धधातुकविषयेऽपि रूपाण्यस्य धातोः प्रदर्शितानि । ‘नमः ख्यात्वे’
(वा. 2-4-54) इति भाष्यवार्तिकपर्यालोचनया, तृजन्ते परमनभिधानं
करुष्यते ।

¹ख्यायकः-यिका, ²ख्यापकः-पिका, चिख्यासकः-सिका, चाख्यायकः-यिका ;

— ख्यापयिता-त्री, चिख्यासिता-त्री, चाख्यायिता-त्री ;

³ख्यान्-न्ती^A-ती, ख्यापयन्-न्ती, चिख्यासन्-न्ती ; —

ख्यास्यन्-न्ती-ती, ख्यापयिष्यन्-न्ती-ती, चिख्यासिष्यन्-न्ती-ती ; —

— ख्यापयमानः, ख्यापयिष्यमाणः, चाख्यायमानः, चाख्यायिष्यमाणः ;

आख्याः-आख्यौ-आख्याः ; —

⁴ख्यातम्-तः-तवान्, ख्यापितः, चिख्यासितः, चाख्यायितः-तवान् ;

⁵गोप्रख्यायः, ⁶गोसंख्यः, ⁷गोख्यः, ⁸ख्यायः, ⁹गोख्यायो [व्रजति], ख्यापः ;

1. ‘आतो युक् चिण्कृतोः’ (7-3-33) इति युगागमः । एवं घञि णमुलि च
युगागमो ज्ञेयः ।

2. ‘अर्तिह्रीवलीरोक्नूयीक्ष्माख्यातां पुण्णौ’ (7-3-36) इति पुगागमः । एवं ण्यन्ते
सर्वत्र ज्ञेयम् ।

3. आदादिकत्वात्, ‘अदिप्रभृतिभ्यः शपः’ (2-4-72) इति शपो लृक् । सर्वण-
दीर्घः । ‘उगिदचाम्—’ (7-1-70) इति जुम् । स्त्रियाम्, ‘आच्छीनयोर्जुम्’
(7-4-80) इति जुम्बिकल्पः ।

4. ‘न ध्याख्यापमूर्च्छिमदाम्’ (8-2-57) इति निष्ठानत्वनिषेधः ।

5. ‘कर्मण्यण्’ (3-2-1) इत्यणि युगागमः ।

6. ‘समि ख्यः’ (3-2-7) इति कर्तरि कप्रत्ययः । ‘आतो लोप इटि च’
(6-4-64) इत्याकारलोपः ।

7. ‘आतोऽनुपसर्गे कः’ (3-2-3) इति कर्तरि कः । आकारलोपः ।

8. ‘इयाद्व्यधाश्रु—’ (3-1-141) इत्यादिना कर्तरि णप्रत्ययः । युगागमः ।

9. ‘अण् कर्मणि च’ (3-3-12) इति भविष्यत्यर्थे क्रियाफलकक्रियायामण् ।

A. ‘ख्यान्त्यः कथाः प्राणमुदा पतीनां निर्मान्त्य इष्टानि चहन् वच्यः ।

नार्यो विदित्वोपगमं सुरारेरासन् गता राज्ञायं सुमृष्टम् ॥’ धा. का. 2-60.

ख्यातव्यम्,	ख्यापयितव्यम्,	चिख्यासितव्यम्,	चाख्यायितव्यम्;
ख्यानीयम्,	ख्यापनीयम्,	चिख्यासनीयम्,	चाख्यायनीयम्;
^२ ख्येयम्,	ख्याप्यम्,	चिख्यास्यम्,	चाख्याय्यम्;
^३ ईषत्ख्यानः-दुष्ख्यानः-सुख्यानः;	—	—	—
ख्यायमानः,	ख्याप्यमानः,	चिख्यास्यमानः,	चाख्याय्यमानः;
ख्यायः,	ख्यापः,	चिख्यासः,	चाख्यायः;
ख्यातुम्,	ख्यापयितुम्,	चिख्यासितुम्,	चाख्यायितुम्;
ख्यातिः,	^४ आख्या, ^५ प्रख्यातिः,	ख्यापना, चिख्यासा,	चाख्याया;
^६ प्रख्यानम्,	ख्यापनम्,	चिख्यासनम्,	चाख्यायनम्;
ख्यात्वा,	ख्यापयित्वा;	चिख्यासित्वा,	चाख्यायित्वा;
आख्याय,	आख्याप्य,	प्रचिख्यास्य,	प्रचाख्याय्य;
ख्यायम् २, } ख्यापम् २, } चिख्यासम् २, } चाख्यायम् २; }			
ख्यात्वा २, } ख्यापयित्वा २, } चिख्यासित्वा २, } चाख्यायित्वा २; }			

^७सखा-सखायौ-सखायः.

(366) “गज शब्दार्थः” (I-भ्वादिः-246. अक. सेट्. पर.)

‘गज मदने च’ इति श्रीकृष्णलीलाशुक्लः ।

1. ‘यञोऽचि च’ (2-4-74) इति यञो लुकि, सवर्णदीर्घे रुत्वविसर्गौ भवतः ।
2. ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यति, ‘ईयति’ (6-4-65) इति ईकारादेशे, गुणे च रूपम् ।
3. ‘आतो युच्’ (3-3-128) इत्यनेन, ईषदाद्युपपदेषु खलपवादो युच् ।
4. ‘आतश्चोपसर्गे’ (3-3-106) इति ज्रियामच् ।
5. प्रकृष्टा च सा ख्यातिश्च=प्रख्यातिः । तेन, ‘आतश्चोपसर्गे’ (3-3-106) इत्यच् न ।
6. ‘लुब्धोगाप्रख्यानात्’ (1-2-54) इति निर्देशात्, ‘कृत्यनः’ (8-4-29) इति णत्वे न । ‘खशाजः शस्य यो वा’ (वा. 8-4-40) इति वार्तिकादपि णत्वे नेति वक्तुं शक्यम् ।
7. ‘समाने ख्यः स चोदात्तः’ [द. उ. 1-65] इत्यनेन इण्प्रत्यये, डिङ्ङावे यलोपे च रूपम् । समानशब्दस्य सभावश्च । समानं ख्यायते इति सखा=मित्रम् ।

‘गर्जेत् गृञ्जेत् गजेत् गञ्जेत् शब्दने गाजयेणिचि ॥’ (श्लो-59) इति देवः ।

‘कख हसने’ (141) इति भौवादिकधातुवत् सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि ।

^Aगजः-पचाद्यच् ।

(367) “गज शब्दार्थः” (X-चुरादिः-1648. अक. सेट्. उभ.)

‘गर्जेत् गृञ्जेत् गजेत् गञ्जेत् शब्दने गाजयेणिचि ॥’ (श्लो-59) इति देवः ।

‘कण निमीलने’ (159) इति चौरादिकधातुवद्बोध्यानि । ^Bगाजितः ।

(368) “गजि शब्दार्थः” (I-भ्वादिः-247. सक. सेट्. पर.)

‘गर्जेत् गृञ्जेत् गजेत् गञ्जेत् शब्दने गाजयेणिचि ॥’ (श्लो-59) इति देवः ।

‘कदि आह्वानरोदनयोः’ (163) इति भौवादिकधातुवत् रूपाण्यूह्यानि ।

गङ्गा (मदिरागृहम्) । स्त्रियां ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अकारप्रत्ययः ।

^Cगजगङ्गी^१ ।

(369) “गड सेचने” (I-भ्वादिः-777. सक. सेट्. पर.) घटादिः ।

गाढकः-डिका, ^२गढकः-डिका, जिगडिषकः-षिका, ^३जागढकः-डिका;

गडिता-त्री, गढयिता-त्री, जिगडिषिता-त्री, जागडिता-त्री;

^Dगडन्-न्ती, गढयन्-न्ती, जिगडिषन्-न्ती; —

गडिष्यन्-न्ती-ती, गढयिष्यन्-न्ती-ती, जिगडिषिष्यन्-न्ती-ती; —

1. ‘कर्तर्युपमाने’ (3-2-79) इति णितिः ।
2. घटादिपाठान्मिस्त्वम् । णौ ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-92) इति उपधाह्रस्वः । एवं ण्यन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
3. ‘दीर्घोऽकितः’ (7-4-83) इत्यभ्यासस्य दीर्घः ।
- A. ‘जहर्ष जजातुजितस्थलैरसौ वृषैरतुजैर्गजगङ्गिभिर्वृतम् ।
गर्जत्खरं गृजितधेनुमोमुजद्वत्सोत्करं मुञ्जदजं वजन् व्रजम् ॥’ धा. का. 1-33.
- B. ‘इत्थं सुगाजितमृदङ्गविमार्जनानि संवार्य मर्चयति धारितशङ्खमस्मिन् ।
कृष्णः प्रपञ्चरहितां धृततेजितास्त्रैः वीरैः स्तुतां गिरमकीर्तदरातिवर्धनी ॥’
धा. का. 3-28.
- C. ‘जहर्ष जजातुजितस्थलैरसौ वृषैरतुजैर्गजगङ्गिभिर्वृतम् ।
गर्जत्खरं गृजितधेनुमोमुजद्वत्सोत्करं मुञ्जदजं वजन् व्रजम् ॥’ धा. का. 1-33.
- D. ‘ताः संज्वरन्तीर्गड (ल) दश्रुधारा विमोहशक्त्या हिडयन् वियोगः ।
मिथो निजार्तिं वटयाञ्चकार हरेश्च चेष्टा भटयाञ्चकार ॥’ धा. का. 2-6.
डलयोरभेदात् गल इति साधुः ।

गडयमानः,	गडयिष्यमाणः,	—	जागडयमानः,	जागडिष्यमाणः ;
गट्-गड्-गडौ-गडः ;	—	—	—	—
गडितम्-तः,	गडितः,	जिगडिषितः,	जागडितः-तवान् ;	
गडः,	गडः,	जिगडिषुः,	जागडः ;	
गडितव्यम्,	गडयितव्यम्,	जिगडिषितव्यम्,	जागडितव्यम् ;	
गडनीयम्,	¹ गडनीयम्,	जिगडिषणीयम्,	जागडनीयम् ;	
गाडयम्,	गडयम्,	चिगडिष्यम्,	जागडयम् ;	
ईषद्गडः-दुर्गडः-सुगडः ;	—	—	—	
गडयमानः,	गडयमानः,	जिगडिष्यमाणः,	जागडयमानः ;	
गाडः,	गडः,	जिगडिषः,	जागडः ;	
गडितुम्,	गडयितुम्,	जिगडिषितुम्,	जागडितुम् ;	
² गट्टिः,	गडना,	जिगडिषा,	जागडा ;	
गडनम्,	गडनम्,	जिगडिषणम्,	जागडनम् ;	
गडित्वा,	गडयित्वा,	जिगडिषित्वा,	जागडित्वा ;	
सङ्गडय,	³ सङ्गडय,	सङ्गिगडिष्य,	सङ्गागडय ;	
गाडम् २, } ⁴ गडम् २-गाडम् २, }	जिगडिषम् २, }	जागडम् २ ; }		
गडित्वा २, }	गडयित्वा २, }	जिगडिषित्वा २, }	जागडित्वा २. }	

(370) “गडि वदनैकदेशे” (I-भ्वादिः-361. अक. सेट्. पर.)

वदनैकदेशे = वदनैकदेशक्रियायामित्यर्थः ।

गण्डकः-ण्डिका, गण्डकः-ण्डिका, जिगण्डिषकः-षिका, जागण्डकः-ण्डिका ;

गण्डन्-न्ती, इत्यादीनि रूपाणि भौवादिककदिधातुवत् (163) सर्वत्र ज्ञेयानि ।

^Aगण्डः, पचाद्यच् ।

1. ‘गेरनिटि’ (6-4-57) इति णिलोपः ।
2. ‘ष्टुना षुः’ (8-4-41) इति षुत्वेन टकारे, ‘खरि च’ (8-4-55) इति चत्वे च रूपमेवम् ।
3. ‘त्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति गेरयादेशः ।
4. ‘चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इति णमुल्परे णौ, उपधायाः दीर्घ-विकल्पः ।

A. ‘मनोज्ञगण्डं तमनिन्दिताननं नन्दात्मजं शारदचन्द्रशीतलम् ।

पराक्रमतन्दनकन्दितासुरं सङ्क्रन्दनकन्दितमीक्षितास्महे ॥’ धा. का. 1-10.

(371) “गण सङ्ख्याने”

(X-चुरादिः-1854. सक. सेट्. उभ. अदन्तः ।)

¹ गणकः-गणिका, ²	जिगणयिषकः-षिका ;
गणयिता-त्री,	जिगणयिषिता-त्री ;
गणयन्-न्ती,	जिगणयिषन्-न्ती ;
गणयिष्यन्-न्ती-ती,	जिगणयिष्यन्-न्ती-ती,
गणयमानः,	जिगणयिषमाणः ;
गणयिष्यमाणः,	जिगणयिष्यमाणः ;
³ सुगण्-सुगणौ-सुगणः ;	⁴ सुगाण्-सुगाणौ-सुगाणः ;
⁵ गणितम्-तः,	जिगणयिषितः-तवान् ;
गणः,	जिगणयिषुः ;
गणयितव्यम्,	जिगणयिषितव्यम् ;
⁶ गणनीयम्,	जिगणयिषणीयम् ;
⁷ गण्यम्,	जिगणयिष्यम् ;
ईषद्गणः-दुर्गणः-सुगणः ;	—
गणयमानः,	जिगणयिष्यमाणः ;
गणः,	जिगणयिषः ;
गणयितुम्,	जिगणयिषितुम् ;
गणना,	जिगणयिषा ;

1. अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वात् ‘अत उपधायाः’ (7-2-116) इति वृद्धिर्न । एवं सर्वत्र बोध्यम् ।
2. या गणयित्री सैवमुच्यते ; या तु वेश्या, तत्र गणः = लम्पटजनोऽस्याः भर्तृत्वेन अस्तीति मत्वर्थीये ठनि गणिका ।
3. विचि, एवं रूपम् ।
4. क्विपि तु ‘कौ विधिं प्रति न स्थानिवत्—’ (वा. 1-1-58) इति निषेधादीर्घे रूपम् ।
5. ‘निष्ठायां सेटि’ (6-4-52) इति णिलोपः ।
6. ‘गेरनिटि’ (6-4-51) इति णिलोपः ।
7. ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यत् ।

A गणनम्,	जिगणयिषणम्;
गणयित्वा,	जिगणयिषित्वा;
¹ विगणय्य, ^B	विजिगणयिष्य;
गणम् २, }	जिगणयिषम् २; }
गणयित्वा २, }	जिगणयिषित्वा २. }

(372) “गद व्यक्तायां वाचि” (I-भ्वादि:-52. सक. सेट्. पर.)

‘जौ देवशब्दे गदयेत्, व्यक्तवाचि गदेच्छपि ।’ (श्लो. 110) इति देवः ।
 गदक:-दिका, गादक:-दिका, जिगदिषक:-षिका, जागदक:-दिका;
 गदिता-त्री, गादयिता-त्री, जिगदिषिता-त्री, जागदिता-त्री;
²व्यतिगदन्^C-न्ती, प्रणिगदन्-न्ती³, गादयन्-न्ती, जिगदिषन्-न्ती;
 गदिष्यन्-न्ती-ती, गादयिष्यन्-न्ती-ती, जिगदिषिष्यन्-न्ती-ती; —
 — गादयमानः, गादयिष्यमाणः, — जागद्यमानः, जागदिष्यमाणः;
 सुगद्-सुगदौ-सुगदः; — — —
 गदितम्-तः^Dतवान्, गादितः, जिगदिषितः, जागदितः-तवान्;
 गदः, ⁴आनुगादिकः, गादः, जिगदिषुः, जागदः;

1. ‘ल्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
2. ‘प्रतिषेधे हसादीनाम्-’ (वा. 1-3-16) इत्यत्रास्य धातोः ग्रहणाच्च कर्मव्यतीहारे तच् ।
3. ‘नेर्गदन्-’ (8-4-17) इत्यादिना णत्वम् ।
4. अनुगदतीत्यनुगादी । ‘अनुगादिनष्टक्’ (5-4-13) इति स्वार्थे ठक् ।
- A. ‘क्रुद्धेनाकथि चाप्यवर्गगणने शठयेन भोः श्वठयतां मन्त्री तौ प्रपटय्य पाशवटनैः पापौ विरह्यौ पुरात् । के मूढाः स्तनयिस्तुनिर्गदन्वत् त्र्यध्वनिं कुर्वन्ते मल्लौघोऽपतयद् रिपुर्न तु पतांचके स पातोचितः ॥’ धा. का. 3-53.
- B. ‘विगणय्य कारणमनेकगुणं निजयाऽथ वा कथितमल्पतया । असदप्यदः सहितुमर्हसि नः क वनेचराः क निपुणा मतयः ॥’

किरातार्जुनीये-6-37.

- C. ‘पलान्यखाद्यानि खदन् बददपुः गदन् भवाच्यानि रदन् सतां मनः । नदन् मदाददितसङ्क्षयोऽधुना क्षणं खलो नर्दतु गर्दभस्वरैः ॥’ धा. का. 1-8.
- D. ‘इति निगदितवन्तं राघवस्तं जगाद ब्रज भरत गृहीत्वा पादुके त्वं मदीये । च्युतनिखिलविशङ्कः पूज्यमानो जनौघैः सकलभुवनराज्यं कारयास्मन्मतेन ॥’

भ. का. 3-56.

गदितव्यम्,	गादयितव्यम्,	जिगदिषितव्यम्,	जागदितव्यम्;
गदनीयम्,	गादनीयम्,	जिगदिषणीयम्,	जागदनीयम्;
¹ गद्यम्, ^A प्रगाद्यम्,	गाद्यम्,	जिगदिष्यम्,	जागद्यम्;
ईषद्गदः-दुर्गदः-सुगदः;	—	—	—
गद्यमानः,	गाद्यमानः,	जिगदिष्यमाणः,	जागद्यमानः;
² गदः, ³ गादः, ⁴ गद्गदः, ⁵ निगदः ^B , निगादः,	गादः,	जिगदिषः,	जागदः;
गदितुम्,	गादयितुम्,	जिगदिषितुम्,	जागदितुम्;
⁶ गदा,	गादना,	जिगदिषा,	जागदा;
गदनम्,	गादनम्,	जिगदिषणम्,	जागदनम्;
गदित्वा,	गादयित्वा,	जिगदिषित्वा,	जागदित्वा;
प्रणिगद्य,	प्रणिगाद्य,	प्रजिगदिष्य,	प्रजागद्य;
गादम् २, }	गादम् २, }	जिगदिषम् २, }	जागदम् २; }
गदित्वा २, }	गादयित्वा २, }	जिगदिषित्वा २, }	जागदित्वा २. }

(373) “गद देवशब्दे” (X-चुरादि:-1861. अक. सेट्. उभ.) अदन्तः ।

देवशब्दः=पर्जन्यध्वनिः ।

‘स्तन-गदी देवशब्दे’ इति धातुपाठे दृश्यते । द्विवचननिर्देशोऽयं वैचित्र्यार्थः, इत्याहुः । अदन्तोऽयम् । ‘स्तन गद-’ इत्येव चान्द्राः पठन्ति ।

1. ‘गदमदचरयमश्चानुपसर्गे’—(3-1-100) इति यत् । सोपसर्गात् तु ण्यदेव । निगाद्यमिति यथा ।
2. ‘पुंसि संज्ञायां चः’ (3-3-118) इति रोगार्थे चः ।
3. ‘हलश्च’ (3-3-121) इति चञ् ।
4. ‘पृषोदरादीनि-’ (6-3-109) इत्यत्र पाठात् गद्गद इति सिद्धिरिति क्षीरतस्-क्लिणी । अस्पष्टाक्षरं यथा तथोच्चार्यमाण शब्दः गद्गद इत्युच्यते ।
5. ‘नौ गदन्-’ (3-3-64) इत्यम् ।
6. ‘षिद्धिदादिभ्यः-’ (3-3-104) इत्यत्र पाठात् अच् ।
- A. ‘लभ्यां कथं तु वेदेही शक्यो द्रष्टुं कथं रिपुः । सखः कथं वियोगश्च गद्यमेतत् त्वया मम ॥’ भ. का. 6-47.
- B. ‘संचेरुः सहसाः केचिदस्वनाः केचिदादिषुः । संयामवन्तो यतिवत् निगदानपरेऽमुचन् ॥’ भ. का. 7-57.

‘णौ देवशब्दे गदयेत्, व्यक्तवाचि गदेच्छपि’ इति देवः (110. श्लोकः) ।
केचित्तु ‘गदी—’ इति, ईदितं धातुं पठन्ति । शाकटायनोऽप्येवमेव—
इत्यादिकं सर्वं पुरुषकारादिषु द्रष्टव्यम् । ^Aगदनम्—ल्युट् ।

‘गण सङ्ख्याने’ (371) इति चौरादिकधातुवत् सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि ।

(374) “गदि वदनैकदेशे” (I-भ्वादि:-65. अक. सेट्. पर.)

गन्दकः-न्दिका, गन्दकः-न्दिका, जिगन्दिषकः-षिका, जागन्दकः-न्दिका;
इत्यादीनि कदिवत् (163) सर्वाण्यपि रूपाणि ऊह्यानि ।

‘गडि—’ इत्यस्य पाठान्तरमिदमित्यन्ये ।

(375) “गन्ध अर्दने” (X-चुरादि:-1685. सक. सेट्. आत्म.)

आकुस्मीयः ।

गन्धकः-न्धिका, जिगन्धयिषकः-षिका; गन्धयिता-त्री, जिगन्धयि-
षिता-त्री; ¹गन्धयमानः, ²जिगन्धयिषमाणः; गन्धयिष्यमाणः, जिगन्धयि-
ष्यमाणः; सुगन्-सुगन्धौ-सुगन्धः; गन्धितम्-तः, जिगन्धयिषितः-तवान्;
गन्धः, जिगन्धयिषुः; गन्धयितव्यम्, जिगन्धयिषितव्यम्; ^Bगन्धनीयम्,
जिगन्धयिषणीयम्; गन्ध्यम्, जिगन्धयिष्यम्, ईषद्गन्धः-दुर्गन्धः-सुगन्धः;
गन्धयमानः, जिगन्धयिष्यमाणः; गन्धः, जिगन्धयिषः; गन्धयितुम्,
जिगन्धयिषितुम्; गन्धना, जिगन्धयिषा; गन्धनम्, जिगन्धयिषणम्;
गन्धयित्वा, जिगन्धयिषित्वा; विगन्ध्य, विजिगन्धयिष्य; गन्धम् २,
गन्धयित्वा २, जिगन्धयिषम् २; जिगन्धयिषित्वा २.

1. ‘आकुस्मादात्मनेपदिनः’ (गणसूत्रं चुरादौ) इत्यात्मनेपदमेव । तेन शानच् ।

2. ‘पूर्ववत् सनः’ (1-3-62) इति सजन्तादपि आत्मनेपदमेव ।

A. ‘कुक्षेनाकथि चाप्यवर्गगणने शठथेन भोः श्वठथतां
मन्त्री तौ प्रपठथ्य पाशवटनैः पापौ विरह्यौ पुरात् ।

कै मूढाः स्तनयितुनिर्गदन्वत् तूर्यध्वनिं कुर्वते

महौघोऽपतयद्विपुर्न तु पताचके स पातोचितः ॥’ धा. का. 3-53.

B. ‘प्रस्पाश्य मुष्टिमभितर्जयते प्रमत्स्यः मल्लो विबस्तयिषुरेनमगन्धनीयम् ।

किष्क्येत निष्कृपमनिष्कितकान्तिरेष बालोऽमुना नृपतिलालनयाऽय कष्टम् ॥’

धा. का. 3-34.

(376) “गम्ल गतौ” (I-भ्वादि:-982. अक. अनि. पर.)

गामकः-मिका, ¹गमकः-मिका, ²जिगमिषकः-षिका, ³जङ्गमकः-जंगमकः-मिका;

गन्ता-त्री, गमयिता-त्री, जिगमिषिता-त्री, जङ्गमिता-त्री;

⁴गच्छन्-न्ती, गमयन्-न्ती, ^Aजिगमिषन्-न्ती; —

⁵गमिष्यन्-न्ती-ती, गमयिष्यन्-न्ती-ती, जिगमिषिष्यन्-न्ती-ती;

⁶सङ्गच्छमानः, गमयमानः, ⁷आगमयमानः, ⁸सङ्गिगंसमानः, जङ्गम्यमानः;

सङ्गंसमानः, गमयिष्यमाणः, आगमयिष्यमाणः, सङ्गिगंसिष्यमाणः,

जङ्गमिष्यमाणः;

1. ‘जनीजृष्टसु—’ (ग. सू. भ्वादौ) इत्यादिना अमन्तत्वेनास्य धातोर्मित्वम् । ‘मितां
हृस्वः’ (6-4-92) इति णौ उपधाहृस्वः । एवं ण्यन्ते सर्वत्र बोध्यम् ।

2. ‘गमेरिद् परस्मैपदेषु’ (7-2-58) इति सन इडागमः । तत्र ‘परस्मैपदेषु’
इत्यस्य तडानयोरभावे—इत्यर्थः । एवं सजन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।

3. ‘यस्य हलः’ (6-4-49) इति यञो यकारस्य लोपः । ‘अतो लोपः’ (6-4-48)
इत्यकारलोपः । ‘नुगतोऽनुनासिकान्तस्य’ (7-4-85) इत्यभ्यासस्य नुगागमः ।
यङव्यवाकारलोपस्य स्थानिवद्भावेनाजादिविक्तप्रत्ययपरकत्वात् ‘गमहन—’
(6-4-98) इत्युपधालोपो न शङ्क्यः । तत्र, ‘अनङि’ इति पर्युदासेन, औपदे-
शिकाजादिप्रत्यये एव लोप इति भट्टोजिदीक्षितैः ‘न धातुलोप—’ (1-1-4)
इत्यत्रोक्तत्वात् । तदनुसारेण अकारलोपाघटितानि रूपाणि प्रदर्शितानि । नागेश-
भट्टैस्तु—औपदेशिकाजादावित्यर्थो नाश्रितः । अतः ‘जङ्गमकः’ इति रूपं,
‘न धातुलोप—’ (1-1-4) इति सूत्रे उच्योते प्रदर्शितम् । प्राचीननवीनयोर्बहुषु
लक्ष्येषु आशयभेदो यथा भवति, तथाऽत्रापीति बोध्यम् । एवं यङन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।

4. ‘इषगमियमां छः’ (7-3-77) इति शिति प्रत्यये धातोः छकारादेशः । ‘छे च’
(6-1-73) इति तुक् । तस्य चत्वेन चकारः ।

5. ‘गमेरिद् परस्मैपदेषु’ (7-2-58) इतीडागमः ।

6. ‘समो गम्यच्छिभ्याम्’ (1-3-29) इति शानच् ।

7. ‘आगमेः क्षमायामात्मनेपदं वक्तव्यम्’ (वा. 1-3-21) इति ण्यन्तात् आङ्पूर्वका-
दस्मात् आत्मनेपदमेव ।

8. सम्पूर्वकत्वेन आत्मनेपदमित्तसङ्गावादिडागमो न । ‘अञ्जनगमां सनि’
(6-4-16) इति दीर्घस्तु—अजादेशगमेरेव, न त्वस्य ।

A. ‘पारं जिगमिषन् सोऽथ पुनरावत्स्यतां द्विषाम् ।

मत्तद्विरदवद् रेमे वने लङ्कानिवासिनाम् ॥’ भ. का. 9-43.

अङ्गगत्,¹ मार्गगत्, अग्रेगू,² जगत्³ ⁴अग्रेगाः;
⁵गतम्- ^Aगतः- ⁶प्रगतः-तवान्, ⁷अन्तिकादागतः-अभ्याशादागतः-
 दूरादागतः- विप्रकृष्टादागतः, गमितः, जिगमिषितः, जङ्गमितः-तवान्;
 गमः, ⁸सुतङ्गमः, ⁹अन्तगः, ^Bअत्यन्तगः, अध्वगः, दूरगः, पारगः, सर्वगः,
 अनन्तगः, सर्वत्रगः,¹⁰ पन्नगः ¹¹उरगः, सुगः,¹² दुर्गः^C निर्गः,¹³

1. 'गमः कौ' (6-4-40) इत्यनुनासिकलोपे 'ह्रस्वस्य पिति—' (6-1-71) इति तुक् ।
2. 'ऊङ् च गमादीनाम्—' (वा. 6-4-40) इत्यनुनासिकलोपः ऊङ्कारादेशश्च ।
3. 'यद्युतिगमिजुहोतीनां द्वे च' (वा. 3-2-178) इति क्पि द्विवचनम्, अनुनासिकलोपः । तुक् ।
4. 'जनसनखनक्रमगमो विद्' (3-2-67) इति विद् । 'विङ्वनोरनुनासिकस्यात्' (6-4-41.) इत्यनुनासिकस्याकारादेशः । सवर्णदीर्घः । अग्रगामी इत्यर्थः ।
5. 'क्तोऽधिकरणे च प्रौढ्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः' (3-4-76) इति अधिकरणे क्तः । 'इदमेवां गतम्' इत्यधिकरणे । 'गत्यर्थार्कर्मक—' (3-4-72) इति कर्तरि क्तः । 'देवदत्तो गतः' इत्यत्र । 'गतमनेन' इत्यत्र भावे क्तः । 'अनुदात्तोपदेश—' (6-4-37) इत्यनुनासिकलोपः । एवं क्तिन्यपि ।
6. 'आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च' (3-4-71) इति आदिकर्मणि क्तः । गन्तुमारब्धवान् इत्यर्थः ।
7. 'पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः' (6-3-2) इति पञ्चम्या अलुक् ।
8. 'गमश्च' (3-3-47) संज्ञायां खच् । 'खित्यनव्ययस्य' (6-3-66) इति वर्तमाने, 'अरुद्विषदजन्तस्य—' (6-3-67) इति मुम् । एवं हृदयङ्गमः, जनङ्गमः इत्यादीनि हेयानि ।
9. 'अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु डः' (3-2-48) इति डप्रत्ययः । टेल्लेपः । एवम् अत्यन्तग इत्यादि अनन्तग इति पर्यन्तम् ।
10. 'सर्वत्रपञ्चयोरुपसंख्यानम्' (वा. 3-2-48) इति डः ।
11. 'उरसो लोपश्च' (वा. 3-2-48) इति डः सकारलोपश्च । उरसा गच्छतीति उरगः सर्पः ।
12. 'सुदुरोरधिकरणे' (वा. 3-2-48) इति डः । सुखेन दुःखेन चात्र गच्छन्तीति सुगः दुर्गः ।
13. 'निसो देशे' (वा. 3-2-48) इति डः । देशविशेषस्य नाम । निरन्तरं गच्छन्त्यत्रेति अधिकरणे डः ।
- A. 'ततो मन्दगतः पक्षी तेषां प्रायोपवेशनम् ।
 अशानीयमिवाशुः महानायादशोभनः ॥' भ. का. 7-79.
- B. 'दूरगैरन्तगैर्वाणिर्भवान् अत्यन्तगः श्रियः ।
 अपि सङ्क्रन्दनस्य स्यात् क्रन्दः किमुत बालिनः ॥' भ. का. 6-110.
- C. 'सुगेषु दुर्गेषु च तुल्यविक्रमैर्जवाहर्पूर्विकया यियासुभिः ।
 गणैरविच्छेदनिरुद्धमावभौ वनं निरुच्छ्रवासमिवाकुलकुलम् ॥'
 किरातार्जुनीये—14-32.

¹स्व्यगारगः-ग्रामगः, भुजङ्गः²-भुजङ्गमः-भुजगः, तुरङ्गमः-तुरगः-तुरङ्गः,
 हृदयङ्गमः, ³विहङ्गः-विहङ्गमः, जग्मिः,⁴ जग्मिवान्⁵-जगन्वान्,
⁶गमी-^Aआगामी-गामी, ⁷गत्वरः^B-^Cगत्वरि, [त्रजं]⁸गामी, ⁹नगः,^D

1. 'डप्रकरणे—डोऽन्यत्रापि दृश्यते' (वा. 3-2-48) इति डः । एवं गुरुतरपगः
 ग्रामगः इत्यादिकं हेयम् ।
2. 'खच्च डिद्वा वक्तव्यः' (वा. 3-2-38) इति वा डित्वेन टिलोपः । मुम् । एवं
 प्लवङ्ग-तुरङ्ग-विहङ्गादयः ।
3. 'विहायसो विह च' (वा. 3-2-38) इति विहायसो 'विह' इत्यादेशः, खचो
 डित्वं च वा भवति । मुम् । डित्वपक्षे 'विहग' इति । एवं तुरग-प्लवगादयः ।
4. 'भाषायां धाञ्कृञ्सृजनिगमिनमिभ्यः—' (वा. 3-2-171) इति किः, क्तिन् वा
 प्रत्ययः । तस्य लिङ्गवद्भावातिदेशात् द्वित्वादिकम् । 'गमहन—' (6-4-98)
 इत्युपधालोपः ।
5. 'कमुश्च' (3-2-107) इति लिटः कमुः । द्विवचनम् । 'विभाषा गमहनविद-
 विशाम्' (7-2-68) इतीङ्गिकल्पः । जगन्वान् इत्यत्र 'म्बोश्च' (8-2-65) इति
 मकारस्य नकारः ।
6. 'भविष्यति गम्यादयः' (3-3-3) इति भविष्यत्काले इनिप्रत्ययः ।
 'गमी गामी तथाऽऽगामी प्रयायिप्रतियायिनौ ।
 प्रबोधी प्रतिबोधी च भावी प्रस्थाप्यमी नव ॥'
 इति प्रक्रियासर्वस्वे गम्यादेः परिगणनं कृतम् । 'आडि च णित्' (ग. सू.
 3-3-3) इति इनिप्रत्ययस्य णिङ्गवात् 'अत उपधायाः' (7-2-116) इति वृद्धिः ।
7. 'गत्वरश्च' (3-2-164) इति गमेः करपि अनुनासिकलोपे तुक् निपात्यते
 तच्छीलादिषु कर्तुम् । स्त्रियां 'टिङ्ढणञ्—' (4-1-15) इति ङीप् ।
8. 'आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः' (3-3-170) इति णिनिः । 'अकेनोर्भविष्यदाध-
 मर्ण्ययोः' (2-3-70) इति षष्ठीनिषेधः ।
9. 'नगोऽप्राणिष्वन्यतरस्याम्' (6-3-77) इति नञ्समासे नलोपाभावो विकल्पेन ।
 पक्षे—अगः । न गच्छतीति नगः पर्वतः । गमेर्ङः ।
- A. 'साधोरपि स्वः खलु गामिताऽथो गमी न तु स्वर्गमितः प्रयाणे ।
 इत्यायती चिन्तयतो हृदि द्वे द्वयोरुदकः किमु शर्करे न ॥' नैषधे 6-99.
- B. 'समरोऽभङ्गुरप्रज्ञो गृहीत्वा भासुरं धनुः ।
 विदुरो जित्वरः प्राप लक्ष्मणो गत्वरान् कपीन् ॥' भ. का. 7-22.
- C. 'निद्रावशेन निभृतेक्षणमुत्थितानां द्वित्राणि मन्थरपदान्यपगतवरीणाम् ।
 काले गृहीतमुचिते रशनाः कथञ्चित् मौनव्रतं जहति मुग्धवधूजनानाम् ॥'
 यादवाभ्युदये 19-6.
- D. 'परिभावं सृगेन्द्राणां कुर्वन्तो नगमूर्धसु ।
 विन्ध्ये तिम्रांशुमार्गस्य चेरुः परिभवोपमे ॥' भ. का. 7-54.

^Aपद्मः¹ सुवङ्गः, विहगः,
²अध्वगामी,³अग्रेगावा^B, ⁴गामुका,^C ⁵हंसगामिनी,^D ⁶सुगन्मा, ^Eजनङ्गमः,
 गमः, जिगमिषुः, ^Fजङ्गमः;⁷
 गन्तव्यम्, गमयितव्यम्, जिगमिषितव्यम्, जङ्गमितव्यम्;
⁸प्रगमनीयम्, ⁹प्रगमनीयम्, जिगमिषणीयम्, जङ्गमनीयम्;

1. 'डोऽन्यत्रापि दृश्यते' (वा. 3-2-48) इति गमेडेप्रत्ययः । 'पादस्य पदा-
 ज्यातिगोपहतेषु' (6-3-52) इति पद्मावः । पादाभ्यां गच्छन्तीति पद्गाः =
 पदातयः ।
2. 'सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये' (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।
3. 'अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते' (3-2-75) इति वनिप् । 'विड्नोरनुनासिकस्य—'
 (6-4-41) इत्यात्वे रूपम् । त्रियाम् अग्रेगावा इति भवति । 'वनो न हशः'
 (वा. 4-1-7) इति ङीब्रेफादेशनिषेधात् ।
4. 'लषपतपदस्थाभृश्वहनकमगमशृभ्य उकञ्' (3-2-154) इति तच्छीलादिषु
 कर्तृषु उकञ् । त्रियां गामुका इति रूपम् ।
5. 'कर्तर्युपप्राने' (3-2-79) इति णिनिः । हंस इव गच्छतीति हंसगामिनी ।
6. 'अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते' (3-2-75) इति मनिन् । 'नेङ् वशि कृति' (7-2-8)
 इतीणिषेधः । 'म्वोश्च' (8-2-65) इति मकारस्य नकारः ।
7. यङन्तात् पचायच् (3-1-134) । 'यङोऽचि च' (2-4-74) इति यङो लुक् ।
8. 'न भाभूपूकमिगमि—' (8-4-34) इति निषेधात् 'कृत्यचः' (8-4-29) इति
 णत्वं न ।
9. 'प्यन्तभादीनामुपसंख्यानम्—' (वा. 8-4-34) इति वार्तिकात् प्यन्तादपि णत्वं न ।
- A. 'वाच्यमान् स्थण्डिलशायिनश्च युयुक्षमाणाननिशं सुमुक्षून् ।
 अध्यापयन्ते विनयात्प्रणेमुः पद्गाः भरद्वाजमुनिं सशिष्यम् ॥ भ. का. 3-41.
- B. 'अग्रेगावा च शराणाम् अभिभूः सर्वविद्विषाम् ।
 शंस्थरूपः स्थिरप्रज्ञः पपात सहसा भुवि ॥' भ. का. 6-125.
- C. 'अतीते वर्षके काले प्रमत्तः स्थायुको गृहे ।
 गामुको ध्रुवमध्वानं सुग्रीवो वालिना गतम् ॥' भ. का. 7-18.
- D. 'योषिद्वन्द्वारिका तस्य दयिता हंसगामिनी ।
 दूर्वाकाण्डमिव इयामा न्यग्रोधपरिमण्डला ॥' भ. का. 5-18.
- E. 'औदुम्बरे वैदिशनैम्बमुख्ये, देशेऽवसन् ये स जनङ्गमौघाः ।
 ये चाधिकौशाम्बि जनास्तदानीमाकस्मिकी प्रीतिमयासिषुस्ते ॥'
 वासुदेवविजये 3-19.
- F. 'आ त्रिकूटमकार्षुर्ये त्वत्का निर्जङ्गमं जगत् ।'
 दशग्रीव कथं ब्रूषे तानवध्यानं महीपतेः ॥' भ. का. 9-126.

¹गम्यम्, गम्यम्, जिगमिष्यम्, जङ्गम्यम्;
 ईषद्गमः-^Aदुर्गमः-दुरधिगमः-सुगमः; — —
 गम्यमानः, गम्यमानः, जिगम्यमानः, जङ्गम्यमानः;
²गमः, ³एकाहगमः, ⁴निगमः, ^Bअभिगमः, ^Cआगमः, गमः, जिगमिषः,
 जङ्गमः;
 गन्तुम्, गमयितुम्, जिगमिषितुम्, जङ्गमितुम्;
 गतिः, ⁵अग्रगामिका, गमना, जिगमिषा, जङ्गमा;
^Dप्रगमनम्, प्रगमनम्, जिगमिषणम्, जङ्गमनम्;
 गत्वा, गमयित्वा, जिगमिषित्वा, जङ्गमित्वा;
 अवगत्य-⁶अवगम्य, ⁷अवगमय्य, सङ्गिगंस्य, प्रजिगमिष्य, सङ्गजङ्गम्य;

1. 'पोरदुपधात्' (3-1-98) इति यत्प्रत्ययः ।
2. 'ग्रहवृहनिश्चिगमश्च' (3-3-58) इति, भावे अकर्तरि च कारके घञपवादोऽप्-
 प्रत्ययः ।
3. एकाहेन गम्यते इत्येकाहगमः=अध्वा । कर्मणि अप् । 'परिमाणाख्यायां
 सर्वेभ्यः' (3-3-20) इति प्राप्तस्य घञोऽपवादत्वेन 'अध्वस्यैकाहगमः' (5-2-19)
 इति सूत्रे निपातनादप् ।
4. 'गोचरसंचरवह्नजव्यजापणनिगमाश्च' (3-3-119) इति घञपवादः घप्रत्ययान्तो
 निपातः । निगम्यते=ज्ञायतेऽनेन—इति निगमः=वेदः । करणे घः ।
 गत्यर्थानां ज्ञानार्थकत्वात् ज्ञायमानत्वम् ।
5. 'पर्यायार्हणोत्पत्तिषु ण्वुच्' (3-3-111) इति पर्यायार्थे ण्वुच् स्त्रियाम् । 'अग्रगा-
 मिका अथ भवतः ।' अग्रगामिका=अग्रगमनम् ।
6. 'वा त्यपि' (6-4-38) इति मान्तानिटां धातूनाम्, अनुनासिकलोपविकल्पः ।
 लोपपक्षे तुक् । तेन रूपद्वयम् ।
7. 'त्यपि लघुपूर्वात्' (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
- A. 'बलिनावमुमद्रीन्द्रं युवां स्तम्बेरमाविव ।
 आचक्षायामिथः कस्मात् शङ्करेणापि दुर्गमम् ॥' भ. का—6-93.
- B. 'ततः प्रवित्राजयिषुः कुमारम् आदिक्षदस्याभिगमं वनाय ।
 सौमित्रिणीतानुचरस्य राजा सुमन्त्रनेत्रेण रथेन शोचन् ॥' भ. का. 3-9.
- C. 'प्रग्राहैरिव पत्राणामन्वेष्ट्या मैथिली कृतैः ।
 ज्ञातव्या चेज्जितैर्धर्मैर्ध्यायन्ती राघवाऽऽगमम् ॥' भ. का. 7-44.
- D. 'हरेः प्रगमनं नास्ति न प्रभानं हिमद्रुहः ।
 नातिप्रवेपनं वायोर्मया गोपायिते वने ॥' भ. का—9-107.

गामम् २, } ^१गमम् २, गामम् २, } जिगमिषम् २, } जङ्गमम् २; }
 गत्वा २, } गमयित्वा २, } जिगमिषित्वा २, } जङ्गमित्वा २; }
^२ गन्तुः-आगन्तुः, ^३गौः, ^४गात्रम्.

(377) “गर्ज शब्दे” (I-भ्वादि:-226. अक. सेट्. पर.)

‘मेघशब्दे’ इति कविकल्पद्रुमे । ‘गर्जेद् गृजेद् गजेद् गजेच्छब्देने गाजयेष्णिचि ।’ (श्लो. 59) इति देवः । गर्जितम्=स्तनितम् । शतरि^A गर्जन्-न्ती, इति रूपम् । अस्य धातोः सर्वाणि रूपाणि कर्जतिवत् (169) ज्ञेयानि ॥

(378) “गर्ज शब्दे” (X-चुरादि:-1665. अक. सेट्. उभ.)

केषाञ्चिन्मतेनास्य धातोः चुरादौ पाठः ।

गर्जकः-र्जिका,	जिगर्जयिषकः-षिका ;
गर्जयिता-त्री,	जिगर्जयिषिता-त्री ;
गर्जयन्-न्ती,	जिगर्जयिषन्-न्ती ;
गर्जयिष्यन्-न्ती-ती,	जिगर्जयिष्यन्-न्ती-ती ;
गर्जयमानः,	जिगर्जयिषमाणः ;
गर्जयिष्यमाणः,	जिगर्जयिष्यमाणः ;
गर्ग्-गर्क्-गर्जौ-गर्जः ;	—
^B गर्जितम्-तः-तवान्,	जिगर्जयिषितः-तवान् ;
गर्जः,	जिगर्जयिषुः ;
गर्जयितव्यम्,	जिगर्जयिषितव्यम् ;
गर्जनीयम्,	जिगर्जयिषणीयम् ;

1. ‘चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इति ण्यन्ताण्णमुलि उपधादीर्घविकल्पः ।
2. ‘सितनिगमि—’ [द. उ. 1-122] इत्यादिना तुन्प्रत्ययः । गन्तुः=पथिकः । आगन्तुः—अतिथिः ।
3. ‘गमेर्दीः’ [द. उ. 2-11] इति डोप्रत्ययः । गच्छतीति गौः ।
4. ‘गमेरा च’ [द. उ. 8-85] इति त्रन्प्रत्ययः । गात्रं=शरीरम् ।
- A. ‘प्रभृज्य मोदं स दधृज तद्वनं ध्वजोद्गतिध्वजितकूजदण्डजम् । स्वर्गोपमं सजितपुण्यसन्धयो गभीरगर्जद्वयतर्जिताम्बुदः ॥’ धा. का. 1-30.
- B. ‘खेदस्त्वियान् पटहगर्दनगर्जिताशे रज्जे सगर्धनसुगुदितवीरलोके । मञ्चाप्रपूर्वितचपे शिशुना रणं वः स्यादेव मानपरिजंसकमीडयधाम्नाम् ॥’ धा. का. 3-31.

गर्ज्यम्,	जिगर्जयिष्यम् ;
ईषद्गर्जः-दुर्गर्जः-सुगर्जः ;	—
गर्ज्यमानः,	जिगर्जयिष्यमाणः ;
गर्जः,	जिगर्जयिषः ;
गर्जयितुम्,	जिगर्जयिषितुम् ;
गर्जना,	जिगर्जयिषा ;
गर्जनम्,	जिगर्जयिषणम् ;
गर्जयित्वा,	जिगर्जयिषित्वा ;
सङ्गर्ज्य,	सङ्गिगर्जयिष्य ;
गर्जम् २, }	जिगर्जयिषम् २ ; }
गर्जयित्वा २, }	जिगर्जयिषित्वा २. }

(379) “गर्द शब्दे” (I-भ्वादि:-57. अक. सेट्. पर.)

गर्दकः-र्दिका, गर्दकः-र्दिका, जिगर्दिषकः-षिका, जागर्दकः-र्दिका ;
 इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि कर्जतिवत् (169) ज्ञेयानि । ^१गर्दभः^A ।

(380) “गर्द शब्दे” (X-चुरादि:-1665. अक. सेट्. उभ.)

केषाञ्चिन्मतेनास्याधिकः पाठः ।

चौरादिकगर्जयतिवत् (378) धातोरस्य रूपाण्यवगन्तव्यानि ॥

(381) “गर्ध अभिकाङ्क्षायाम्” (X-चुरादि:-1665. सक. सेट्. उभ.)

‘गृधेर्गृध्यति काङ्क्षायां, गर्धेस्तत्रैव गर्धयेत् ।’ (श्लो. 123) इति देवः ।
 गर्धकः-र्धिका, जिगर्धयिषकः-षिका, इत्यादीनि अस्यापि धातोः चौरादिक-
 गर्जयतिवत् (378) सर्वाणि रूपाणि बोध्यानि । ^Bगर्धनम् ।

(382) “गर्भ गतौ” (I-भ्वादि:-422. अक. सेट्. पर.)

गर्भकः-र्भिका, गर्भकः-र्भिका, जिगर्भयिषकः-षिका, जागर्भकः-र्भिका ;
 इत्यादीनि सर्वाणि रूपाणि भौवादिककर्षतिवत् (173) ज्ञेयानि ॥

1. ‘कृण्वृशलिगर्दिभ्योऽभञ्च्’ [द. उ. 7-18] इति औगादिके अण्व्प्रत्यये रूपम् ।
- A. ‘पलान्यखाद्यानि खदन् वदद्वपुः गदन् अवाचयानि रदन् सतां मनः । मदन् मदाददितसंक्षयोऽधुना क्षणं खलो नर्दतु गर्दभस्वरैः ॥’ धा. का. 1. 8.
- B. ‘खेदस्त्वियान् पटहगर्दनगर्जिताशे रज्जे सगर्धनसुगुदितवीरलोके । धा. का. 3-31.

(383) “गर्वं दर्पे” (I-भ्वादि:-583. सक. सेट्. पर.)

‘माने गर्वयते, दर्पे गर्वतीति भवेच्छपि ॥’ (श्लो. 161) इति देवः ।
गर्वक:-र्विका, गर्वक:-र्विका, जिगर्विषक:-षिका, जागर्वक:-र्विका;
इत्यादीनि रूपाणि भौवादिककर्तृत्ववत् (I73-A) ऊह्यानि । ^Aगर्वः-घञ् ।

(384) “गर्व माने” (X-चुरादि:-1907. सक. सेट्. आत्म.)

आगर्वीयः, अदन्तश्चायं घातुः । मानम्=अभिमानः ।
‘माने गर्वयते, दर्पे गर्वतीति भवेच्छपि ॥’ (श्लो. 161) इति देवः ।
गर्वक:-र्विका, जिगर्वयिषक:-षिका, ¹गर्वक:-र्विका;
गर्वयिता-त्री, जिगर्वयिषिता-त्री, गर्वयिता-त्री;
— ²गर्वन्-न्ती, गर्वयिष्यन्-न्ती-ती;
³गर्वयमाणः, जिगर्वयिषमाणः; —
गर्वयिष्यमाणः, जिगर्वयिष्यमाणः; —
गर्व-गर्वो-गर्वः, — गर्व-गर्वो-गर्वः;
गर्वितम्-^Bतः, जिगर्वयिषितः, गर्वितम्-तः-तवान्;
गर्वः, जिगर्वयिषुः, गर्वः;
गर्वयितव्यम्, जिगर्वयिषितव्यम्, गर्वितव्यम्;
गर्वणीयम्, जिगर्वयिषणीयम्, गर्वणीयम्;
गर्व्यम्, जिगर्वयिष्यम्, गर्व्यम्;
ईषद्वर्गः-दुर्गर्वः-सुगर्वः; — —
गर्व्यमाणः, जिगर्वयिष्यमाणः, गर्व्यमाणः;
गर्वः, जिगर्वयिषः, गर्वः;

1. अदन्तपाठसामर्थ्यात् णिचो वैकल्पिकत्वम् । णिजभावपक्षे, सजन्ताद्यन्ताच्च कर्तृत्ववत् (173-A) रूपाणि ह्येयानि ।
2. णिजभावपक्षे ‘शेषात् कर्तरि—’ (1-3-78) इति शतैव ।
3. ‘आ गर्वादि-आत्मनेपदिनः’ (गणपूर्वं चुरादौ) इति आत्मनेपदम् । शानच् ।
- A. ‘अफर्विताकाङ्क्षितमर्षकं सतां मांसादिसर्वकदुष्टमर्षकम् ।
कर्षद्वधुकेलिरसेन खर्वितं गार्वार्विकं सर्वपरेण सर्वताम् ॥’ धा. का. 1-74.
- B. ‘द्रष्टृणां कुहकोऽथ शरयितृभिः स्तुत्योऽसिना वीरया-
चक्रे स्थूलितभीतिरयितवधः सत्राशनेर्गर्वितैः ॥’ धा. का. 3. 58.

गर्वयितुम्,	जिगर्वयिषितुम्,	गर्वितुम्;
गर्वणा,	जिगर्वयिषा,	गर्वा;
गर्वणम्,	जिगर्वयिषणम्,	गर्वणम्;
गर्वयित्वा,	जिगर्वयिषित्वा,	गर्वित्वा;
प्रगर्व्य,	प्रजिगर्वयिष्य,	सङ्गर्व्य;
गर्वम् २, }	जिगर्वयिषम् २, }	गर्वम् २; }
गर्वयित्वा २, }	जिगर्वयिषित्वा २, }	गर्वित्वा २. }

(385) “गर्ह कुत्सायाम्” (I-भ्वादि:-636. सक. सेट्. आत्म.)

“प्यन्तस्य ग्रहणे गृहेर्गृह्यते तत्रानदन्ताद् गृहेः ।
भूवादेः शपि गर्हते, श्मि तु पदे गृहात्यगृहीत च ।
गर्हर्वा णिचि निन्दनार्थविषये गर्हेत् तथा गर्हयेद्
भूवादेः शपि कुत्सनार्थविषये गर्हेर्भवेत् गर्हते ॥” (श्लो. 194) इति देवः ।
गर्हक:-र्हिका, गर्हक:-र्हिका, जिगर्हिषक:-षिका, ¹जागर्हक:-र्हिका;
गर्हिता-त्री, गर्हयिता-त्री, जिगर्हिषिता-त्री, जागर्हिता-त्री;
— गर्हयन्-न्ती, गर्हयिष्यन्-न्ती-ती; —
गर्हमाणः, गर्हयमाणः, जिगर्हिषमाणः, जागर्हमाणः;
गर्हयमाणः, गर्हयिष्यमाणः, जिगर्हिषयमाणः, जागर्हयमाणः;
²घर्ह-घर्ह-गर्हो-गर्हः; — —
गर्हितम्-तः, ^Aविगर्हितम्, गर्हितः, जिगर्हिषितः, जागर्हितः-तवान्;
गर्हः, ³गर्हणः, गर्हः, जिगर्हिषुः, जागर्हः;
गर्हितव्यम्, गर्हयितव्यम्, जिगर्हिषितव्यम्, जागर्हितव्यम्;
गर्हणीयम्, गर्हणीयम्, जिगर्हिषणीयम्, जागर्हणीयम्;

1. ‘दीर्घोऽकितः’ (7-4-83) इत्यभ्यासस्य दीर्घः ।
2. पदान्ते ‘हो ढः’ (8-2-31) इति ढत्वम् । ‘रात् सस्य’ (8-2-24) इति नियमात् संयोगान्तलोपो न । ‘एकाचो वशो भष् झषन्तस्य रुधोः’ (8-2-37) इति पदान्तनिमित्तको भष्भावः । चत्वं विकल्पेन ।
3. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति ताच्छीलिकः युच् ।
- A. ‘मांसविक्रयिणः कर्म व्याधस्यापि विगर्हितम् ।
मां प्रता भवताऽकारि निश्शङ्कं पापदृशना ॥’ भ. का. 6-132.

गर्हम्,	गर्हम्,	जिगर्हिष्यम्,	जागर्ह्यम् ;
ईषद्गर्हः-दुर्गर्हः-सुगर्हः ;	—	—	—
गर्हमाणः,	गर्हमाणः,	जिगर्हिष्यमाणः,	जागर्ह्यमाणः ;
गर्हः,	गर्हः,	जिगर्हिषः,	जागर्हः ;
गर्हितुम्,	गर्हयितुम्,	जिगर्हिषितुम्,	जागर्हितुम् ;
गर्हा,	गर्हणा,	जिगर्हिषा,	जागर्हा ;
गर्हणम्,	गर्हणम्,	जिगर्हिषणम्,	जागर्हणम् ;
गर्हित्वा,	गर्हयित्वा,	जिगर्हिषित्वा,	जागर्हित्वा ;
विगर्ह्य,	प्रगर्ह्य,	सञ्जिगर्हिष्य,	सञ्जागर्ह्य ;
गर्हम् २, } गर्हम् २, }	जिगर्हिषम् २, }	जागर्हम् २ ; }	
गर्हित्वा २, }	गर्हयित्वा २, }	जिगर्हिषित्वा २, }	जागर्हित्वा २. }

(386) “गर्ह निन्दायाम्” (X-चुरादि:-1846. अक. सेट्. उभ.)

आधृषीयः ।

“प्यन्तस्य ग्रहणे गृहेर्गृह्यते तत्तानदन्ताद् गृहेः
भूवादेः शपि गर्हते, शि तु पदे गृह्यात्यगृहीत च ।
गर्हेर्वा णिचि निन्दनार्थविषये गर्हेत् तथा गर्हयेत्
भूवादेः शपि कुत्सनार्थविषये गर्हेर्भवेत् गर्हते ॥” (श्लो. 194) इति देवः ।
अस्य धातोरधृषीयत्वात् ‘आधृषाद्वा’ (ग. सू. चुरादौ) इति णिचो
वैकल्पिकत्वम् । णिचूपक्षे, णिजभावपक्षे च कुत्सनार्थकभौवादिकगर्हित्वत्
(385) सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि । णिजभावपक्षे शुद्धात् सनि, यङि च तत्र
लिखितान्येव रूपाण्यस्यापि । शुद्धाद्धातोः ‘शेषात् कर्तरि—’ (1-3-78)
इति शतैव । ^Bगर्हन्-न्ती, इति रूपम् । प्यन्तात् सनि तु—

A. ‘आर्क्षसितासिमुदितो भुवनप्रसिष्णुं विष्णुं तमेनमसतां ग्लसमानमीहाम् ।
अकूर एष बहुधा गदमंहितां गह्वोर्जितोऽपतदगल्यतमे पदाब्जे ॥’

धा. का. 1-80.

B. ‘वचन्तो मानन्तो हरिविभवमानन्दमखिला
बभूवुर्गर्हन्तो मनसि नृपतिं मार्गितखलम् ।
स्त्रियश्चोत्कण्ठन्त्यो ददशुरजितं मृष्टतनवः
सूपस्त्वेतज्जामर्षित रिपुजनाधर्षितबलः ॥’ धा. का. 3. 52.

जिगर्हयिषकः-षिका,	जिगर्हयिषितम्-तः-तवान्,
जिगर्हयिषिता-त्री,	जिगर्हयिषुः,
जिगर्हयिषिषन्-न्ती,	जिगर्हयिषितव्यम्,
जिगर्हयिषिष्यन्-न्ती-ती,	जिगर्हयिषणीयम्,
जिगर्हयिषमाणः,	जिगर्हयिष्यम्,
जिगर्हयिषिष्यमाणः,	ईषज्जिगर्हयिषः-दुर्जिगर्हयिषः- सुजिगर्हयिषः,
जिगर्हयिद्र- ¹ जिगर्हयिद्र-यिषौ-यिषः,	जिगर्हयिष्यमाणः,
जिगर्हयिषः ;	जिगर्हयिषित्वा ;
जिगर्हयिषितुम् ;	सञ्जिगर्हयिष्य ;
जिगर्हयिषा ;	जिगर्हयिषम् २ ; }
	जिगर्हयिषित्वा २. }
जिगर्हयिषणम् ;	इति रूपाणि इति विशेषः ।

(387) “गल अदने” (I-भ्वादि:-546. अक. सेट्. पर.)

धातूनामनेकार्थत्वात् सवणेऽप्ययं धातुः इति क्षीरस्वामी ।

गालकः-लिका,	गालकः-लिका,	जिगलिषकः-षिका,	जागलकः-लिका ;
गलिता-त्री,	गालयिता-त्री,	जिगलिषिता-त्री,	जागलिता-त्री ;
गलन्-न्ती,	² गालयन्-न्ती,	जिगलिषन्-न्ती ;	—
गलिष्यन्-न्ती-ती,	गालयिष्यन्-न्ती-ती,	जिगलिषिष्यन्-न्ती-ती ;	—
—	—	जागल्यमानः,	जागलिष्यमाणः ;
सुगल-सुगलौ-सुगलः ;	—	—	—
गलितम्-तः-तवान्,	गालितः,	जिगलिषितः,	जागलितः-तवान् ;

1. क्विपि अतो लोपे कृते, ‘झलं जशोऽन्ते’ (8-2-39) इति डकारः । चर्त्तविकल्पः
2. अस्य धातोः परस्मैपदित्वात् शानच् न । प्यन्तात् ‘निगरणचलनार्थेभ्यः—’
(1-3-87) इति निषेधात् ‘णिचश्च’ (1-3-74) इति प्राप्तः शानजपि न । ‘पूर्ववत्
सनः’ (1-3-62) इति वचनात् सञ्जन्तादपि न ।

^A गलः ^१ , निगलः ^B , ^२ सुगाली,	गालः, जिगलिषुः, जागलः;
गलितव्यम्, गालयितव्यम्,	जिगलिषितव्यम्, जागलितव्यम्;
गलनीयम्, गालनीयम्,	जिगलिषणीयम्, जागलनीयम्;
गाल्यम्, गाल्यम्,	जिगलिष्यम्, जागल्यम्;
ईषद्गलः-दुर्गलः-सुगलः;	—
गल्यमानः, गाल्यमानः,	जिगलिष्यमाणः, जागल्यमानः;
गालः, गालः,	जिगलिषः, जागलः;
गलितुम्, गालयितुम्,	जिगलिषितुम्, जागलितुम्;
^३ गलितिः, गालना,	जिगलिषा, जागला;
विगलनम्, गालनम्,	जिगलिषणम्, जागलनम्;
गलित्वा, गालयित्वा,	जिगलिषित्वा, जागलित्वा;
निगल्य, निगाल्य,	प्रजिगलिष्य, प्रजागल्य;
गालम् २, } गालम् २, } जिगलिषम् २, } जागलम् २; }	
गलित्वा २, } गालयित्वा २, } जिगलिषित्वा २, } जागलित्वा २. }	

(388) “गल स्रवणे” (X-चुरादिः-1700.सक. सेद. आत्म. आकुस्मीयः।)

^४गालकः-लिका,
गालयिता-त्री,

^५जिगालयिषकः-षिका;
जिगालयिषिता-त्री;

1. गलति = भक्षयतीति कर्तरि पचायच्। ‘गोचरसद्वर—’ (3-3-119) इति सूत्रे चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थकत्वात् घञपवादो घः संज्ञायाम्—इति माधवघातुवृत्तौ।
2. ‘सुप्यजातौ—’ (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः।
3. ‘तितुत्रेष्वप्रहादीनाम्—’ (वा. 7-2-9) इति वचनात् इङ् भवति, प्रहादयो = प्रहप्रकारा इत्युक्तत्वात्।
4. ‘अत उपधायाः’ (7-2-116) इति गौ वृद्धिः। ‘णेरनिटि’ (6-4-51) इति णिलोपः।
5. ण्यन्तात् सनि गुणयादेशौ। ‘सन्यतः’ (7-4-79) इतीत्वमभ्यासे।
- A. ‘सुमार्गशेलात् स्खलतां खलात्मनां गलच्छिदार्थं सलितं महीतलम्। दलत्तनुप्रक्षलितान् परान् प्रति प्रक्षलिताखोडसुदर्शनायुधम् ॥’ धा. का. 1-70.
- B. ‘चरमतश्च ऋणादिव देवकीपतिरमुच्यत शृङ्खलतः स्थिरात्। निखिलबन्धनिवर्तकसन्निधौ विगलनं निगलस्य किमद्भुतम् ॥’

यादवाभ्युदये—3-11.

^१ गाल्यमानः,	जिगालयिषमाणः;
गालयिष्यमाणः,	जिगालयिष्यमाणः;
सुगाल-सुगालौ-सुगालः;	—
गालितम्-तः-तवान्,	जिगालयिषितः-तवान्;
गालः,	जिगालयिषुः;
गालयितव्यम्,	जिगालयिषितव्यम्;
गालनीयम्,	जिगालयिषणीयम्;
गाल्यम्,	जिगालयिष्यम्;
ईषद्गलः-दुर्गलः-सुगालः;	—
गाल्यमानः,	जिगालयिष्यमाणः;
गालः,	जिगालयिषः;
गालयितुम्,	जिगालयिषितुम्;
गालना,	जिगालयिषा;
^A गालनम्,	जिगालयिषणम्;
गालयित्वा,	जिगालयिषित्वा;
निगाल्य,	प्रजिगालयिष्य;
गालम् २, } गालयित्वा २, }	जिगालयिषम् २; } जिगालयिषित्वा २ }

(389) “गल्भ धाष्ट्ये” (I-भ्वादिः-392. अक. सेद. आत्म.)

गल्भकः-लिभका, गल्भकः-लिभका, जिगलिभषकः-षिका, जागल्भकः-लिभका;
गलिभता-त्री, गल्भयिता-त्री, जिगलिभषिता-त्री, जागलिभता-त्री;
— गल्भयन्-न्ती, गल्भयिष्यन्-न्ती-ती; —
प्रगल्भमानः, ^२अवगल्भमानः, गल्भयमानः, जिगलिभषमाणः, जागल्भ्यमानः;

1. ‘आकुस्मादात्मनेपदिनः’ (ग. सू. चुरादौ) इति आत्मनेपदमेव।
2. अवगल्भ इवाचरन् = अवगल्भमानः। ‘आचारेऽवगल्भ—’ (वा. 3-1-11)
- A. ‘कुत्स्या हि गालनपट्टा इव कष्टमेते दुष्कीर्तिभालनपराः खलु कूटवृत्त्या। तद्वचनं निरसितुं न हि वर्षिताः स्मः किं कुर्महे खलजना इह मादयन्ताम् ॥’

धा. का. 3-36.

गल्भिष्यमाणः, गल्भयिष्यमाणः, जिगल्भिषिष्यमाणः, जागल्भिष्यमाणः,
^१प्रगल्-प्रगल्भौ-प्रगल्भः; — — —
 गल्भितम्-तः-तवान्, गल्भितः, जिगल्भितः, जागल्भितः-तवान्;
 गल्भः-प्रगल्भः-अवगल्भः, ^२प्रगल्भी, ^३गल्भनः, गल्भः, जिगल्भिषुः, जागल्भः;
 गल्भितव्यम्, गल्भयितव्यम्, जिगल्भिषितव्यम्, जागल्भितव्यम्;
 गल्भनीयम्, गल्भनीयम्, जिगल्भिषणीयम्, जागल्भनीयम्;
 गल्भ्यम्, गल्भ्यम्, जिगल्भिष्यम्, जागल्भ्यम्;
 ईषद्गल्भः-दुर्गल्भः-सुगल्भः; — — —
 गल्भ्यमानः, गल्भ्यमानः, जिगल्भिष्यमाणः, जागल्भ्यमानः;
 गल्भः, गल्भः, जिगल्भिषः, जागल्भः;
 गल्भितुम्, गल्भयितुम्, जिगल्भिषितुम्, जागल्भितुम्;
^४गल्भा, गल्भना, जिगल्भिषा, जागल्भा;
 गल्भनम्, गल्भनम्, जिगल्भिषणम्, जागल्भनम्;
 गल्भित्वा, गल्भयित्वा, जिगल्भिषित्वा, जागल्भित्वा;
 प्रगल्भ्य, प्रगल्भ्य, प्रजिगल्भिष्य, प्रजागल्भ्य;
 गल्भम् २, } गल्भम् २, } जिगल्भिषम् २, } जागल्भम् २; }
 गल्भित्वा २, } गल्भयित्वा २, } जिगल्भिषित्वा २, } जागल्भित्वा २. }

(390) “गल्ह कुत्सायाम्” (I-भ्वादिः-637. सक. सेट्. आत्म.)

किपि, प्रगल्-प्रगल्हौ-प्रगल्हः, इति रूपम् । इकारस्य संयोगान्तलोपः ।
 अन्यानि सर्वाणि रूपाणि-प्यन्तात्-सन्नन्तात्-यङन्ताच्च गर्हतिवत् (385)
 बोध्यानि । यथा—गल्हकः-लिहका, गल्हकः-लिहका, जिगल्हिषकः-षिका,
 जागल्हकः-लिहका, इत्यादिकानि । प्यति ^Aगल्ह्यम् ।

इति अकारस्य अनुदात्तत्वप्रतिज्ञानात् शानच् प्रत्ययः ।

1. किपि भकारस्य संयोगान्तलोपः ।
2. ‘सुप्यजादौ’—(3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।
3. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति ताच्छीलिकः युच् ।
4. स्त्रियां भावादौ ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अकारप्रत्ययः ।
- ▲. अकूर एत्य बहुधा गतमंहिताहा
 गर्होऽज्झितोऽपतदगल्ह्यतमे पदान्जे ॥’ धा. का. 1-80.

(391) “गवेष मार्गणे” (X-चुरादिः-1884. सक. सेट्. उभ.) अदन्तः ।

गवेषकः-षिका, जिगवेषयिषकः-षिका; गवेषयिता-त्री, जिगवेष-
 यिषिता-त्री, क्पि-गवेट्-गवेषौ-गवेषः, इत्यादीनि रूपाणि सर्वाण्यपि
 कथयतिवत् (162) ज्ञेयानि । तुमुनि—गवेषयितुम् ।

(392) “गास्तुतौ” (III-जुहोत्यादिः-1106. सक. अनि. पर.) छान्दसः ।

‘जनने च’ इति क्षीरस्वामी ।

^१गायकः-यिका, ^२गापकः-पिका, जिगासकः-सिका, ^३जेगीयकः-यिका;
 गाता-त्री, गापयिता-त्री, जिगासिता-त्री, जेगीयिता-त्री;
^४जिगत्-जिगतौ-जिगतः, गापयन्-न्ती, जिगासन्-न्ती; —
 गास्यन्-न्ती-ती, गापयिष्यन्-न्ती-ती, जिगासिष्यन्-न्ती-ती; —
 — गापयमानः, गापयिष्यमाणः, — जेगीयमानः, जेगीयिष्यमाणः;
 सुगाः-सुगौ-सुगाः; — — —
^५गीतम्-तः-तवान्, गापितः, जिगासितः, जेगीयितः-तवान्;
^६गायः, ^७देवगः, ^८प्रगः, ^९सुगावा, सुगामा, गापः, जिगासुः, ^{१०}जागः;
 गातव्यम्, गापयितव्यम्, जिगासितव्यम्, जेगीयितव्यम्;
 गानीयम्, गापनीयम्, जिगासनीयम्, जेगीयनीयम्;

1. ‘आतो युक् चिण्कृतोः’ (7-3-33) इत्यङ्गस्य युगागमः । एवं गायः इत्यादिषु ।
2. गौ परतः ‘अर्तिही—’ (7-3-36) इत्यादिना आदन्तलक्षणः पुक् ।
3. ‘घुमास्थागापा—’ (6-4-66) इति ईत्वे, द्विर्वचने ‘गुणो यङ् लुकोः’ (7-4-82)
 इत्यभ्यासस्य गुणः ।
4. जुहोत्यादित्वात् ‘ञौ’ (6-1-10) इति द्वित्वे, उत्तरखण्डे ‘आभ्यस्तयोरतः’
 (6-4-112) इत्याकारलोपे, अभ्यासस्य ‘बहुलं छन्दसि’ (7-4-78) इति इत्वम् ।
5. ‘घुमास्थागापाजहातिसां हलि’ (6-4-66) इति ईत्वम् । एवं हलादिकृत्ति
 प्रत्यये परतः—गीतिः-गीत्वा-सङ्गीय-गीयमानः इत्यादिषु ईत्वं ज्ञेयम् ।
6. ‘इयाऽऽद्ध्यध—’ (3-1-141) इत्यादिना आदन्तलक्षणः णः प्रत्ययः कर्तरि ।
7. ‘आतोऽनुपसर्गे कः’ (3-2-3) इति, कप्रत्ययः कर्मण्युपपदे । ‘आतो लोप
 इटि च’ (6-4-64) इत्याकारलोपः । देवान् जिगाति = स्तौति इत्यर्थः ।
8. ‘आतश्चोपसर्गे’ (3-1-136) इति कः प्रत्ययः । आकारलोपः ।
9. ‘आतो मनिन्कनिव्वनिपश्च’ (3-2-74) इति वनिन्-मनिनौ प्रत्ययौ ।
10. ‘अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गो लृग् बाधते’ (परिभाषा-52) इति न्यायेन ईत्वं
 न । द्वित्वं, अभ्यासदीर्घः । ‘यङोऽपि च’ (2-4-74) इति लृक् ।

गेयम्,	गाप्यम्,	जिगास्यम्,	जेगीय्यम्;
ईषद्गानः-दुर्गानः-सुगानः;	—	—	—
गीयमानः,	गाप्यमानः,	जिगास्यमानः,	जेगीय्यमानः;
गायः,	गापः,	जिगासः,	जेगीयः;
गातुम्,	गापयितुम्,	जिगासितुम्,	जेगीयितुम्;
गीतिः, ^३ सङ्गीतिः, गापना,	जिगासा,	जेगीया;	
गानम्,	गापनम्,	जिगासनम्,	जेगीयनम्;
गीत्वा,	गापयित्वा,	जिगासित्वा,	जेगीयित्वा;
सङ्गीय,	सङ्गाप्य,	सज्जिगास्य,	सज्जेगीय्य;
गायम् २, } गापम् २, } जिगासम् २, } जेगीयम् २; }			
गीत्वा २, } गापयित्वा २, } जिगासित्वा २, } जेगीयित्वा २. }			

(393) “गाङ् गतौ” (I-भ्वादिः-950. सक. अनि. आत्म.) ★

‘गाते गाङो गतावर्थे, कै गै शब्देऽस्य गायति ।’ (श्लो. 5) इति देवः ।
^४गायकः-यिका, ^५गापकः-पिका, जिगासकः-सिका, ^६जेगीयकः-यिका;
 गाता-त्री, गापयिता-त्री, जिगासिता-त्री, जेगीयिता-त्री;
 — गापयन्-न्ती, गापयिष्यन्-न्ती-ती; —
^७गानः, गापयमानः, जिगासमानः, जेगीयमानः;
 गायमानः, गापयिष्यमाणः, जिगासिष्यमाणः, जेगीयिष्यमाणः;
 सुगाः-सुगौ-सुगाः; — — —
 गीतम्-तः-तवान्, गापितः, जिगासितः, जेगीयितः-तवान्;

1. ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यति, ‘ईद् यति’ (6-4-65) इति ईत्वे गुणः ।
2. ईषदाद्युपपदेषु ‘आतो युच्’ (3-3-128) इति खलपवादो युच् ।
3. सोपसर्गेऽपि ‘स्थागापापचो भावे’ (3-3-95) इति स्त्रियां भावादौ क्तिन् ।
4. ‘आतो युक् चिण्कृतोः’ (7-3-33) इति युगागमः । एवं घञ्गुलोरपि युक् ।
5. गौ, आदन्तलक्षणः पुगागमः सर्वत्र ।
6. ‘सुमास्थागापा—’ (6-4-66) इतीस्वम् । एवं गीतम् - गीतिः—इत्यादौ च ईत्वं ज्ञेयम् ।
7. शानचि शपि प्रत्यये सवर्णदीर्घे च रूपपमेवम् । अदन्ताङ्गाभावान्पुगागमो न ।

★ “—‘गापोष्टक्’ (3-2-8) इत्यत्र न्यास-पदमञ्जर्योः—‘अयं धातुरादादिकः ।’ इति स्थितम् । शपि पाठे चास्य प्रयोजनं नास्ति । अस्माभिस्तु कापि पठित्तुम् इति मैत्रेयाद्यनुसारेण इह (भ्वादौ) पठितः ।” इति माधवधातुवृत्तिः ।

गायः, सुगः, ग्रामगः, ^१ सिंहगायी, गापः, जिगासुः, ^२ जागाः;			
गातव्यम्,	गापयितव्यम्,	जिगासितव्यम्,	जेगीयितव्यम्;
गानीयम्,	गापनीयम्,	जिगासनीयम्,	जेगीयनीयम्;
गेयम्,	गाप्यम्,	जिगास्यम्,	जेगीय्यम्;
ईषद्गानः-दुर्गानः-सुगानः;	—	—	—
गीयमानः,	गाप्यमानः,	जिगास्यमानः,	जेगीय्यमानः;
गायः,	गापः,	जिगासः,	जेगीयः;
गातुम्,	गापयितुम्,	जिगासितुम्,	जेगीयितुम्;
गीतिः- ^४ सङ्गीतिः, गापना,	जिगासा,	जेगीया;	
गानम्,	गापनम्,	जिगासनम्,	जेगीयनम्;
गीत्वा,	गापयित्वा,	जिगासित्वा,	जेगीयित्वा;
प्रगीय,	प्रगाप्य,	प्रजिगास्य,	प्रजेगीय्य;
गायम् २, } गापम् २, } जिगासम् २, } जेगीयम् २; }			
गीत्वा २, } गापयित्वा २, } जिगासित्वा २, } जेगीयित्वा २. }			

(394) “गाधृ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थे च”

(I-भ्वादिः-4. सक. सेट्. आत्म.) [अ]

“आत्मयापनं तत्साधनं च=प्रतिष्ठा । लब्धुमिच्छा=लिप्सा । एकत्र स्थापनं, सन्दर्भो वा ग्रन्थः । तत्र—आद्ये, अकर्मकः, इतरयोः सकर्मकः ।” इति माधवधातुवृत्तौ ।
 गाधकः-धिका, गाधकः-धिका, जिगाधिषकः-धिका, ^५जागाधकः-धिका;
 गाधिता-त्री, गाधयिता-त्री, जिगाधिषिता-त्री, जागाधिता-त्री;

1. ‘कर्तृयुपमाने’ (3-2-79) इति णिनिः ।
2. यञन्तादचि, द्वित्वे, अभ्यासस्य दीर्घे च सति, ‘यञोऽचि च’ (2-4-74) इति यञो लुकि रूपमेवं भवति ।
3. ईषदाद्युपपदेषु ‘आतो युच्’ (3-3-128) इति खलपवादो युच् ।
4. सोपसर्गेऽपि ‘स्थागापापचो भावे’ (3-3-95) इति भावे क्तिन् ।
5. यञन्तात् आर्धधातुकप्रत्यये परतः सर्वत्र यकारलोपः, ‘अतो लोपः’ (6-4-48) इत्यकारलोपः ।

[अ] ‘ग्रन्थे च’ इति पृथक्पाठो विरलप्रयोगार्थः । इति श्रीस्वामी ।

—	¹ गाधयन्-न्ती,	गाधयिष्यन्-न्ती-ती ;	—
गाधमानः,	गाधयमानः,	जिगाधिषमाणः,	जागाध्यमानः ;
गाधिष्यमाणः,	गाधयिष्यमाणः,	जिगाधिषिष्यमाणः,	जागाधिष्यमाणः ;
² सुधात्-सुधाद्-सुगाधौ-सुगाधः ;	—	—	—
³ गाधितम् ^A -तः,	गाधितः,	जिगाधिषितः,	जागाधितः-तवान् ;
गाधः,	⁴ गाधनः,	⁵ प्रगाधी,	गाधः, जिगाधिषुः,
गाधितव्यम्,	गाधयितव्यम्,	जिगाधिषितव्यम्,	जागाधितव्यम् ;
गाधनीयम्,	गाधनीयम्,	जिगाधिषणीयम्,	जागाधनीयम् ;
गाध्यम्,	गाध्यम्,	जिगाधिष्यम्,	जागाध्यम् ;
ईषद्गाधः-दुर्गाधः-सुगाधः ;	—	—	—
गाध्यमानः,	गाध्यमानः,	जिगाधिष्यमाणः,	जागाध्यमानः ;
गाधः,	गाधः,	जिगाधिषः,	जागाधः ;
गाधितुम्,	गाधयितुम्,	जिगाधिषितुम्,	जागाधितुम् ;
⁶ गाधा,	गाधना,	जिगाधिषा,	जागाधा ;
गाधनम्,	गाधनम्,	जिगाधिषणम्,	जागाधनम् ;
गाधित्वा,	गाधयित्वा,	जिगाधिषित्वा,	जागाधित्वा ;
प्रगाध्य,	प्रगाध्य,	प्रजिगाधिष्य,	प्रजागाध्य ;
गाधम् २, } गाधम् २, }	जिगाधिषम् २, }	जागाधम् २ ; }	
गाधित्वा २, }	गाधयित्वा २, }	जिगाधिषित्वा २, }	जागाधित्वा २. }

(395) “गाह विलोडने” (I-भ्वादिः-649. सक. वेद्. आत्म.)

विलोडनम्=क्षोभणम् । ‘विलोडनम्=परिमलनम् ।’ इति क्षीरस्वामी ।

1. चित्तवत्कर्तृकत्वे ‘अणावकर्मकात्—’ (1-3-88) इति ण्यन्तात् परस्मैपदमेव ।
2. पदान्ते, ‘एकाचो बशो भष्—’ (8-2-37) इति भष्भावे चत्वे विकल्पः ।
3. अस्याकर्मकत्वे, ‘गत्यर्थकर्मक—’ (3-4-72) ‘क्तोऽधिकरणे—’ (3-4-76) इति सूत्राभ्यां कर्तरि, अधिकरणे च क्तप्रत्ययो भवति ।
4. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति ताच्छीलिको युच् ।
5. ‘सुध्यजातौ—’ (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।
6. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति स्त्रियां अकारप्रत्ययः ।
- A. ‘स गान्दिनीभूरथ गोकुलैर्धितं स्वर्षाभिधीगाधितकार्यबाधिनम् ।
ब्रक्ष्यन् हरिं नाधितलोकनाथकं देधे मुदास्कुन्दितमन्तरिन्द्रियम् ॥’
भा. का. 1-2: (कर्तरि, कर्मणि, वा अत्र क्तः ॥)

गाहकः-हिका, गाहकः-हिका, ¹जिगाहिषकः-षिका-जिघाक्षकः-क्षिका,
जागाहकः-हिका ;

गाहिता-त्री ^Aविगाढा²-ढी, गाहयिता-त्री, जिगाहिषिता-जिघाक्षिता-त्री,
जागाहिता-त्री ;

— गाहयन्-न्ती, गाहयिष्यन्-न्ती-ती ; —

गाहमानः, गाहयमानः, जिगाहिषमाणः-जिघाक्षमाणः, जागाह्यमानः ;

गाहिष्यमाणः-³घाक्ष्यमाणः, गाहयिष्यमाणः, जिगाहिषिष्यमाणः-

जिघाक्षिष्यमाणः, जागाहिष्यमाणः ;

⁴सुधाद्-सुधाद्-सुगाधौ-सुगाहः ; — —

⁵गाढम्-ढः-ढवान्, गाहितः, जिगाहिषितः-जिघाक्षितः, जागाहितः-तवान् ;

⁶गहः-गहा, गाहः-⁷गाही, ⁸गाहनः, ⁹अवगाही, गाहः, जिगाहिषुः-
जिघाक्षुः, जागाहः ;

गाहितव्यम्-गाढव्यम्, गाहयितव्यम्, जिगाहिषितव्यम्-जिघाक्षितव्यम्,
जागाहितव्यम् ;

गाहनीयम्, गाहनीयम्, जिगाहिषणीयम्-जिघाक्षणीयम्, जागाहनीयम् ;

गाह्यम्, गाह्यम्, जिगाहिष्यम्-जिघाक्ष्यम्, जागाह्यम् ;

ईषद्गाहः-दुर्गाहः-सुगाहः ; — —

अवगाह्यमानः, गाह्यमानः, जिगाहिष्यमाणः-जिघाक्ष्यमाणः, जागाह्यमानः ;

1. धातोरस्य ऊदित्वात् ‘स्वरतिसुतिसूयतिधूञ्जुदितो वा’ (7-2-44) इति वा इद् ।
इडभावपक्षे—हकारस्य ढत्वे, गकारस्य भष्भावे, ‘षढोः कः सि’ (8-2-41)
इति कत्वे, षत्वे च जिघाक्षकः इति रूपम् । इडभावपक्षे सनि सर्वत्र एवमेव
प्रक्रिया ज्ञेया ।

2. इडभावपक्षे—ढत्व-धत्व-धृत्व-ढलोप-दीर्घाः । एवमिडभावपक्षे तव्यदादिषु ज्ञेयम् ।

3. इडभावपक्षे—ढत्व-भष्भाव-कत्व-षत्वेषु रूपमेवम् ।

4. ढत्व-भष्भाव-चत्वेषु रूपम् ।

5. ऊदित्वेन क्त्वायामिडिकल्पनात्, निष्ठायां ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15)
इतीणिषेधः ।

6. ‘गाहादिभ्यश्च’ (4-2-138) इति निपातनात् पचायचि उपधायाः हत्वे, साधुः ।

7. ‘गाहद्’ इति पचादिषु (3-1-134) पाठात् टित्वेन स्त्रियां ङीप् ।

8. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति ताच्छीलिके युचि अनादेशः ।

9. ‘सुध्यजातौ—’ (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।

- A. ‘विगाढारं वनस्यासौ शत्रूणां गाहिता कपिः ।

अक्षं रधितुमारेभे रद्धा लङ्कानिवासिनाम् ॥’ भ. का. 9-29.

गाहः, अवगाहः, गाहः, जिगाहिषः-जिघाक्षः, जागाहः;
 विगाहितुम्-गाढुम्, गाहयितुम्, जिगाहिषितुम्-जिघाक्षितुम्, जागाहितुम्;
^१गाहा, गाहना, जिगाहिषा-जिघाक्षा, जागाहा;
 गाहनम्-^२गहनम्, गाहनम्, जिगाहिषणम्-जिघाक्षणम्, जागाहनम्;
 गाहित्वा-गाढ्वा, गाहयित्वा, जिगाहिषित्वा-जिघाक्षित्वा, जागाहित्वा;
 अवगाह्य, अवगाह्य, विजिगाहिष्य-विजिघाक्ष्य, विजागाह्य;
 गाहम् २, } गाहम् २, } जिगाहिषम् २-जिघाक्षम् २, }
 गाहित्वा २-गाढ्वा २, } गाहयित्वा २, } जिगाहिषित्वा २-जिघाक्षित्वा २, }
 जागाहम् २; }
^३गह्वरम्. जागाहित्वा २; }

(396) “गु पुरीषोत्सर्गे” (VI-तुदादि:-1399. अक. अनि. पर.)

कुटादिः ।

^४गावकः-विका, गावकः-विका, ^५जुगूषकः-षिका, ^६जोगूयकः-यिका;
^७गुता-त्री, गावयिता-त्री, जुगूषिता-त्री, जोगूयिता-त्री;
^८गुवन्^A-न्ती, गावयन्-न्ती, जुगूषन्-न्ती; —

1. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति स्त्रियां भावादौ अकारप्रत्ययः ।
  2. ‘कृच्छ्रगाहनयोः कषः’ (7-2-22), ‘सत्रकक्षकृच्छ्रगाहनेभ्यः कष्वचिकीर्षयाम्’ (वा. 3-1-14) इति सूत्रवार्तिकनिर्देशात् ल्युटि उपधाया ह्रस्वो भवति ।
  3. ‘छित्तरगह्वर—’ (द. उ. 8-49.) इति निपातनात् करचि उपधाह्रस्वः । इति मा. धा. वृत्तिः । गह्वरम् = गहनम् ।
  4. अस्य कुटादित्वेऽपि, ण्वुलो णित्वात्, णिङ्गिन्त्यैव छित्त्वविधानात् ‘गाङ्कुटा-दिभ्यः—’ (1-2-1) इति छित्त्वं न ।
  5. ‘अज्झनगमां सनि’ (6-4-16) इति दीर्घः ।
  6. ‘अकृत्सार्वधातुकयोः—’ (7-4-25) इति दीर्घः । अभ्यासस्य गुणः ।
  7. तृचो छिद्गद्वाद् गुणो न । एवं ञिङ्गिन्त्ये सर्वत्र गुणवृद्धिनिषेधो बोध्यः ।
  8. ‘तुदादिभ्यः शः’ (3-1-77) इति शः विकरणप्रत्ययः । ‘अचि श्नुधातु—’ (6-4-77) इत्युक्तादेशः ।
- A. ‘नूत्या किं भयधूतविद्वत्गुवलोके तदा तदुवत्-
 कोदण्डं कुवमानमैक्षि दलितं भोजेश्वराकृतवत् ॥’ धा. का. 8. 82,

गुष्यन्-न्ती-ती, गावयिष्यन्-न्ती-ती, जुगूषिष्यन्-न्ती-ती; —
 — गावयमानः; गावयिष्यमाणः, — जोगूयमानः-जोगूयिष्यमाणः;
 प्रगुत्-प्रगुतौ-प्रगुतः; — — —
^१गूनम्-नः-नवान्; गावितः, जुगूषितः, जोगूयितः-तवान्;
 गुवः, गावः, जुगूषुः, ^२जोगुवः;
 गुतव्यम्, गावयितव्यम्, जुगूषितव्यम्, जोगूयितव्यम्;
 गुवनीयम्, गावनीयम्, जुगूषणीयम्, जोगूयनीयम्;
^३गुयम्, ^४अवश्यगाव्यम्, गाव्यम्, जुगूष्यम्, जोगूय्यम्;
 ईषद्गुवः-दुर्गुवः-सुगुवः; — — —
^५गूयमानः, गाव्यमानः, जुगूष्यमाणः, जोगूय्यमानः;
^६गुवः, गावः, जुगूषः, जोगूयः;
 गुतुम्, गावयितुम्, जुगूषितुम्, जोगूयितुम्;
 गुतिः, गावना, जुगूषा, जोगूया;
 गुवनम्, गावनम्, जुगूषणम्, जोगूयनम्;
 गुत्वा, गावयित्वा, जुगूषित्वा, जोगूयित्वा;
 सङ्गुत्य, सङ्गाव्य, सञ्जुगूष्य, सञ्जोगूय्य;
 गावम् २, } गावम् २, } जुगूषम् २, } जोगूयम् २; }
 गुत्वा २, } गावयित्वा २, } जुगूषित्वा २, } जोगूयित्वा २. }

(397) “गुङ् अव्यक्ते शब्दे” (I-भ्वादि:-949. सक. अनि. आत्म.)

गावकः-विका, गावकः-विका, जुगूषकः-षिका, जोगूयकः-यिका;
^Aगवमानः, ^७गुतः, इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि कवतिवत् (198) ज्ञेयानि ।

1. ‘दुग्धोर्दीर्घश्च’ (वा. 8-2-44) इति निष्ठानत्वम् दीर्घश्च ।
  2. यञो लुकि उवङादेशः ।
  3. छिद्गद्वाद् गुणो न ।
  4. ‘ओरावश्यके’ (3-1-125) इति ण्यत् ।
  5. ‘अकृत्सार्वधातुकयोः—’ (7-4-25) इति दीर्घः ।
  6. ‘ऋदोरप्’ (3-3-57) इति अप् । उवङ् ।
  7. ‘दुग्धोर्दीर्घश्च’ (वा. 8-2-44) इति निष्ठानत्वदीर्घे नास्य धातोर्भवतः—निरनुबन्ध-
 कपरिभाषया तौदादिकस्यैव तत्र ग्रहणात् ।
- A. ‘भुत्यन्तवाचा ध्रुवया प्रदूर्नं घोरद्रवचक्रजिताज्ञितारिम् ।
 स्मितार्द्रवक्त्रं गवमानभूषं नै त्वां धुताशं कुतश्चङ्खघोषैः ॥’ धा. का. 2. 35.

‘न कवतेर्यङि’ (7-4-63) इति निषेधस्तु नात्र प्रवर्तते—इति विशेषः ।

(398) “गुज शब्दे” (VI-तुदादि:-1369. सक. सेट्. पर.) कुटादिः ।

“गुज्जेदव्यक्तशब्दे स्यात्, शब्दमात्रे गुजेदिति॥” (श्लो. 67) इति देवः ।

‘अव्यक्ते शब्दे’ इत्यात्रेयः ।

गोजकः-जिका गोजकः-जिका, जुगुजिषकः-षिका, जोगुजकः-जिका, ^Aगुजन्-न्ती-ती, गोजः इत्यादीनि तौदादिककुचतिवत् (202) सर्वाणि रूपाणि बोध्यानि ।

(399) गुजि अव्यक्ते शब्दे” (I-भ्वादि:-203. सक. सेट्. पर.)

‘गुज्जेदव्यक्तशब्दे स्यात्, शब्दमात्रे गुजेदिति॥’ (श्लो. 67) इति देवः ।

‘गुज’ इति केचित् पठन्ति । इदित्पक्षे गुजकः-जिका, गुजकः-जिका, जुगुजिषकः-षिका, जोगुजकः-जिका, गुजन्-न्ती, गुजा ; इत्यादीनि रूपाणि कुण्ठतिवत् (209) ज्ञेयानि । अनित्पक्षे गोजकः-जिका, इत्यादीनि रूपाणि भौवादिककोचतिवत् (200) ज्ञेयानि ।

(400) “गुडि वेष्टने” (X-चुरादि:-1584. सक. सेट्. उभ.)

‘गुडि वेष्टने’ इत्यस्य पाठान्तरम् ।

गुण्ठकः-ण्ठिका, जुगुण्ठयिषकः-षिका, गुण्ठयिता-त्री, जुगुण्ठयिषिता-त्री ; इत्यादीनि सर्वाणि रूपाणि चौरादिककुण्ठयतिवत् (210) ज्ञेयानि ।

(401) “गुड रक्षायाम्” (VI-तुदादि:-1370. अक. सेट्. पर.)

कुटादिः ।

गोडकः-डिका, गोडकः-डिका, जुगुडिषकः-षिका, जोगुडकः-डिका ; ^Aसुगुडितम्-तः-तवान्, इत्यादीनि रूपाणि सर्वाण्यपि तौदादिककुटतिवत् (204) ज्ञेयानि ।

(402) “गुडि वेष्टने” (X-चुरादि:-1584. सक. सेट्. उभ.)

गुण्ठकः-ण्ठिका, जुगुण्ठयिषकः-षिका ; इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि

A. ‘ततोऽतिकुटिलाशयैः प्रपुटितैः कुचजोवितैः

गुजद्विरपि सैनिकैः सुगुडितां द्विपद्विर्जनान् ।’ धा. का. 2. 80.

चौरादिककुण्ठयतिवत् (210) ज्ञेयानि । ^Aगुण्ठितः ।

(403) “गुण आमन्त्रणे” (X-चुरादि:-1895. सक. सेट्. उभ.) अदन्तः ।

गुणकः-णिका, जुगुणयिषकः-षिका, ^Bगुणयन्-न्ती, जुगुणयिषन्-न्ती ; इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि चौरादिकादन्तकुणयतिवत् (216) ज्ञेयानि ।

(404) “गुद क्रीडायामेव” (I-भ्वादि:-24. अक. सेट्. आत्म.) [अ]

गोदकः-दिका, गोदकः-दिका, ¹जुगुदिषकः-जुगोदिषकः-षिका, जोगुदकः-दिका ;

गोदिता-त्री, गोदयिता-त्री, जुगुदिषिता-जुगोदिषिता-त्री, जोगुदिता-त्री ;

— गोदयन्-न्ती, गोदयिष्यन्-न्ती-ती ; — —

गोदमानः, गोदयमानः, जुगुदिषमाणः-जुगोदिषमाणः, जोगुदमानः ;

गोदिष्यमाणः, गोदयिष्यमाणः, जुगुदिषिष्यमाणः-जुगोदिषिष्यमाणः,

जोगुदिष्यमाणः ;

सुगुत्-सुगुद्-सुगुदौ-सुगुदः ; — — —

²गुदितम्-गोदितम्-तः, गोदितः, जुगुदिषितः-जुगोदिषितः, जोगुदितः-तवान् ;

³गुदम्, गोदः, जुगुदिषुः-जुगोदिषुः, जोगुदः ;

गोदितव्यम्, गोदयितव्यम्, जुगुदिषितव्यम्-जुगोदिषितव्यम्, जोगुदितव्यम् ;

1. ‘रलोव्युपधात्—’ (1-2-26) इति क्त्वासनोः क्त्विक्कल्पनात्, कदाचिद् गुणाभावः । एवं क्त्वायामपि क्त्विक्कल्पः ।

2. ‘उदुपधाद् भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्’ (1-2-21) इति क्त्विक्कल्पः ।

3. ‘इयुपधात्प्रोक्तरि कः’ (3-1-135) इति कर्तरि कः । श्लोबत्वं स्वभावात् ।

[अ] ‘कुर्वेदं कुर्वेदं गुदक्रीडायामेव’ इति पठित्वा, माधवधातुवृत्तौ “—गुद-क्रीडा=गुदविहारः” इति चरके । मैत्रेयकाश्यपौ ‘गुद’ इत्यपि दृश्यं धातुरिति । अतः, एवकारो धातूनामनेकार्थत्वे ज्ञापक इत्युक्तम् । “उपाध्यायास्तु गुदक्रीडायाम्=पायुविहारे इति व्याख्यन् । तत्र इति सभ्याः ।” इति क्षीरतरङ्गिणी ।

A. ‘अथैव्यखण्डदचखण्डदघापुरादीन् धेनूरकुण्ठदभिगुण्ठितपीतचेलः ।’ धा. का. 3-19.

B. ‘स्वामास्यान् कुणयन् भदोऽथ गुणयन् नृणां सुदं स्तेनयन् ॥’ धा. का. 3-57.

गोदनीयम्, गोदनीयम्, जुगुदिषणीयम्-जुगोदिषणीयम्, जोगुदनीयम् ;
 गोद्यम्, गोद्यम्, जुगुदिष्यम्-जुगोदिष्यम्, जोगुद्यम् ;
 ईषद्गोदः-दुर्गोदः-सुगोदः ; — —
 गुद्यमानः, गोद्यमानः, जुगुदिष्यमाणः-जुगोदिष्यमाणः, जोगुद्यमानः ;
^Aगोदः, गोदः, जुगुदिषः-जुगोदिषः, जोगुदः ;
 गोदितुम्, गोदयितुम्, जुगुदिषितुम्-जुगोदिषितुम्, जोगुदितुम् ;
 गुत्तिः, गोदना, जुगुदिषा-जुगोदिषा, जोगुदा ;
 गोदनम्, गोदनम्, जुगुदिषणम्-जुगोदिषणम्, जोगुदनम् ;
 गुदित्वा-गोदित्वा, गोदयित्वा, जुगुदिषित्वा-जुगोदिषित्वा, जोगुदित्वा ;
 प्रगुद्य, प्रगोद्य, प्रजुगुदिष्य-प्रजुगोदिष्य, प्रजोगुद्य ;
 गोदम् २, } गोदम् २, } जुगुदिषम् २-जुगोदिषम् २, }
 गुदित्वा-गोदित्वा २, } गोदयित्वा २, } जुगुदिषित्वा २-जुगोदिषित्वा २, }
 जोगुदम् २ ; }
 जोगुदित्वा २. }

(405) “गुध परिवेष्टने” (IV-दिवादिः-1120. अक. सेद्. पर.)

“गुधेर्गुध्नाति रोषेऽर्थे, गुध्येत तु परिवेष्टने ।” (श्लो. 121.) इति देवः ।
 गोधकः-धिका, गोधकः-धिका, ¹जुगुधिषकः-जुगोधिषकः, जोगुधकः-धिका ;
 गोधिता-त्री, गोधयिता-त्री, जुगुधिषिता-जुगोधिषिता-त्री, जोगुधिता-त्री ;
²गुध्यन्-न्ती, गोध्यन्-न्ती, जुगुधिषन्-जुगोधिषन्-न्ती ; —
 गोधिष्यन्-न्ती-ती, गोधयिष्यन्-न्ती-ती, जुगुधिषिष्यन्-जुगोधिषिष्यन्-न्ती-ती,
 — गोध्यमानः, गोधयिष्यमाणः, जोगुध्यमानः-जोगुधिष्यमाणः ;
³सुधुत-सुधुद्-सुगुधौ-सुगुधः ; — — —

1. ‘रलीं व्युपधात्—’ (1-2 26) इति सनः कित्त्वविकल्पनान् रूपद्वयम् ।
2. ‘दिवादिभ्यः—’ (3-1-69) इति इयन् । इयन्ससार्वधातुकत्वात् छिद्रद्वावेनाङ्गस्य गुणो न ।
3. भष्भावो झषन्तत्वेन ।
- A. ‘अकूर्देतेवास्य पुरः स्वर्द्धैकैः वनान्तगूर्दी रिपुगोदसूयसौ ॥’ धा. का. 1. 4.

¹विगुधितम्-तः, ^Aगोधितः, जुगुधिषितः-जुगोधिषितः, जोगुधितः-तवान् ;
²गुधः, ³सुगोधी, गोधः, जुगुधिषुः-जुगोधिषुः, जोगुधः ;
 गोधितव्यम्, गोधयितव्यम्, जुगुधिषितव्यम्-जुगोधिषितव्यम्,
 जोगुधितव्यम् ;
 गोधनीयम्, गोधनीयम्, जुगुधिषणीयम्-जुगोधिषणीयम्, जोगुधनीयम् ;
 गोध्यम्, गोध्यम्, जुगुधिष्यम्-जुगोधिष्यम्, जोगुध्यम् ;
 ईषद्गोधः-दुर्गोधः-सुगोधः ; — —
 गुध्यमानः, गोध्यमानः, जुगुधिष्यमाणः, जोगुध्यमानः ;
 गोधः, गोधः, जुगुधिषः-जुगोधिषः, जोगुधः ;
 गोधितुम्, गोधयितुम्, जुगुधिषितुम्-जुगोधिषितुम्, जोगुधितुम् ;
⁴गोधा, गोधना, जुगुधिषा-जुगोधिषा, जोगुधा ;
 गोधनम्, गोधनम्, जुगुधिषणम्-जुगोधिषणम्, जोगुधनम् ;
⁵गुधित्वा, गोधयित्वा, जुगुधिषित्वा-जुगोधिषित्वा, जोगुधित्वा ;
 प्रगुध्य, प्रगोध्य, सञ्जुगुधिष्य-सञ्जोगुधिष्य, प्रजोगुध्य ;
 गोधम् २, } गोधम् २, } जुगुधिषम् २-जुगोधिषम् २, }
 गुधित्वा २, } गोधयित्वा २, } जुगुधिषित्वा २-जुगोधिषित्वा २, }
 जोगुधम् २ ; }
 जोगुधित्वा २ ; }

⁶गोधूमः.

1. ‘शब्दिकरणेभ्य एवेप्यते’ (भाष्येष्टिः 1-2-21) इति इष्टे, ‘उदुपधात्—’ (1-2-21) इति न कित्त्वविकल्पः ।
2. ‘इगुपधज्ञा—’ (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
3. ‘सुप्यजातौ—’ (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।
4. गोधा = तलत्राणम् । भिदादौ (3-3-104) गुणविशिष्टपाठात्, ‘गोधायाम् दृक्’ (4-1-129) इति निर्देशाच्च अङि गुणः ।
5. ‘मृडमृदगुध—’ (1-2-7) इति नित्ये कित्त्वम् । ‘न क्त्वा सेद्’ (1-2-18) इत्यस्यापवादः ।
6. ‘गुधेरुमः’ [द. उ. 7-42.] इति ऊमप्रत्ययः । त्वगादिभिः गुध्येते = आवेष्टयते इति गोधूमः ।
- A. ‘तं प्लुष्यद्दृष्टिर्नृत्त्यद्वयमपि च गतत्रासमुत्कृष्टयदङ्गे पोथ्यं प्रोचे स्वरेण स्वजनविगुधितं क्षिप्यता पुष्पमाञ्चीम् ॥’ धा. का. 2-56.

(406) “गुघ रोषे” (IX-क्रयादि:-1517. अक. सेद. पर.)

“गुधेर्गुघ्नाति रोषेऽर्थे, गुधेत् तु परिवेष्टने ।” (श्लो. 121) इति देवः ।

शतरिं गुधन्-ती, गोघयिष्यन्-न्ती-ती, जुगुघिष्यन्-जुगोघि-
विष्यन्-न्ती-ती, इत्यादीनि रूपाणि । अन्यानि सर्वाण्यपि दैवादिकगुध्यति-
वत् (405) ज्ञेयानि । ^Aगुधन्, इत्यत्र कैयादिकत्वात् ‘क्रयादिभ्यः—’
(3-1-81) इति श्राप्रत्ययः । श्राप्रत्ययस्य सार्वधातुकत्वात् छिद्रद्वावः ।
तेनाङ्गस्य गुणो न । ‘श्नाभ्यस्तयोरातः’ (6-4-112) इत्याकारलोपः ।
¹गोघा ।

(407) “गुम्फ ग्रन्थे” (VI-तुदादि:-1318. सक. सेद. पर.) तृम्फादिः ।

गुम्फकः-म्फिका, गुम्फकः-म्फिका, जुगुम्फिषकः-षिका, ²जोगुफकः-फिका ;
गुम्फिता-त्री, गुम्फयिता-त्री, जुगुम्फिषिता-त्री, जोगुफिता-त्री ;
³गुम्फन्-न्ती-ती, गुम्फयन्-न्ती, जुगुम्फिषन्-न्ती ; —
गुम्फिष्यन्-न्ती-ती, गुम्फयिष्यन्-न्ती-ती, जुगुम्फिषिष्यन्-न्ती-ती ; —
— गुम्फयमानः, गुम्फयिष्यमाणः, जोगुफयमानः, जोगुफिष्यमाणः ;

⁴सुगुप्-सुगुब्-सुगुफौ-सुगुफः ; — — —

^Bगुफितम्-तः, गुम्फितः, जुगुम्फिषितः, जोगुफितः-तवान् ;
गुम्फः, गुम्फः, जुगुम्फिषुः, ⁵जोगुम्फः ;

1. भिदादिषु (3-3-104) पाठादङ् ।

2. यङन्तात् ण्वुलि ‘यस्य हलः’ (6-4-49) इति यलोपे ‘अतो लोपः’ (6-4-48)
इति अकारलोपे च कृते, ‘अचः परस्मिन्—’ (1-1-57) इत्यलोपस्य स्थानिवत्त्वात्
छिद्रपरकत्वेन ‘अनिदिताम्’ (6-4-24) इत्युपधानकारस्य लोपो भवति । एवं
यङन्ते सर्वत्र बोध्यम् ।

3. ‘तुदादिभ्यः शः’ (3-1-77) इति शः । शस्य छिद्रद्वावात् नकारलोपः ।
‘शे तृम्फादीनां उम् वाच्यः’ (वा. 7-1-59) इति उम् । तृम्फादयः = तृम्फ-
प्रकाराः ।

4. ‘अनिदितां हल उपधायाः ङित्ति’ (6-4-24) इति उपधानकारलोपः । एवं यकि ।

5. ‘यङोऽचि च’ (2-4-7) इति यङो लुकि उपधानकारलोपाभावः ।

A. ‘भूयो निपात्य मृद्धितस्वजनः स गुधन्’
दन्तौ विकुप्य गजमुत्सृजितं व्यनभ्नात् ॥’ धा. का. 3-10.

B. ‘युद्धेषूद्धविता हितेष्वद्धविता यस्मिन् ऋफन्ती सुरान्’
ऋम्फार्हा पृतना स्थिता सुगुफितैर्माल्यैः कचान् गुम्फती ॥’ धा. का. 2-74.

गुम्फितव्यम्, गुम्फयितव्यम्, जुगुम्फिषितव्यम्, जोगुफितव्यम् ;
गुम्फनीयम्, गुम्फनीयम्, जुगुम्फिषणीयम्, जोगुफनीयम् ;
गुम्फयम्, गुम्फयम्, जुगुम्फिष्यम्, जोगुफयम् ;
ईषद्गुम्फः-दुर्गुम्फः-सुगुम्फः ; — —

गुम्फयमानः, गुम्फयमानः, जुगुम्फिष्यमाणः, जोगुफयमानः ;

गुम्फः, गुम्फः, जुगुम्फिषः, जोगुफः ;

गुम्फितुम्, गुम्फयितुम्, जुगुम्फिषितुम्, जोगुफितुम् ;

¹गुम्फा, गुम्फना, जुगुम्फिषा, जोगुफा ;

गुम्फनम्, गुम्फनम्, जुगुम्फिषणम्, जोगुफनम् ;

²गुम्फित्वा-गुम्फित्वा, गुम्फयित्वा, जुगुम्फिषित्वा, जोगुफित्वा ;

सङ्गुफय, प्रगुम्फय, सङ्गुगुम्फिष्य, सङ्गुजोगुफय ;

गुम्फम् २, } गुम्फम् २, } जुगुम्फिषम् २, }
गुम्फित्वा २-गुम्फित्वा २, } गुम्फयित्वा २, } जुगुम्फिषित्वा २, }

जोगुफम् २ ; }
जोगुफित्वा २. }

(408) “गुप गोपने” (I-भ्वादि:-970. सक. सेद. आत्म.)

‘गौ गोपयति भाषार्थे, निन्दायां से जुगुप्सते ।

गोपायेद् रक्षणे त्वाये, व्याकुलत्वे तु गुप्यति ॥’ (श्लो. 129) इति देवः ।

‘गोपनकुत्सनयोः’ इति मैत्रेयरक्षितः ।

³जुगुप्सकः-प्सिका, ⁴जुगुप्सकः-प्सिका, ⁵जुगुप्सिषकः-षिका,

1. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति स्त्रियां भावादौ अकारप्रत्ययः ।

2. ‘नोपधात् थफान्ताद्वा’ (1-2-23) इति कित्त्वविकल्पः । कित्त्वपक्षे नलोपः ।

3. ‘गुप्तिज्जिह्वः सन्’ (3-1-5) इति सन् ‘गुपेर्निन्दायाम्’ (वा. 3-1-5)
इति वार्तिकात् स्वार्थे भवति । अस्य सनः ‘धातोः’ (3-1-91) इत्यधिकृत्य
विहितत्वाभावात् न आर्धधातुकत्वम् । तेन, इडागमः प्रकृतेर्गुणश्च न भवतः ।
‘सन्त्यङोः’ (6-1-9.) इति द्वित्वम् । अभ्यासकार्यादिकम् ।

4. सञन्तात् णिचि ‘णेरनिटि’ (6-4-51) इति णेलोपे ‘जुगुप्सकः’ इति भवति ।

5. स्वार्थसञन्तादिच्छार्थे सनि, द्वितीयस्य सन इडागमे ‘अतो लोपः’ (6-4-48)
इत्यलोपे च रूपमिदम् ।

“शेषिकान्मतुबर्थायात् शेषिको मतुबर्धिकः ।

सरूपः प्रत्ययो नेष्टः, सञन्ताच्च सनिष्यते ॥” (भाष्येष्टिः—3-1-7) इति

सञन्तात् सन् न भवतीति तु न शङ्क्यम्—‘सरूपः’ इत्यस्य समानार्थक इति
भाष्यकृतोक्तत्वेन स्वार्थसञन्तादिच्छासन् भवत्येव ।

—	—	¹ जोगुपकः-पिका ;
जुगुप्सिता-त्री,	जुगुप्सयिता-त्री,	जुगुप्सिषिता-त्री ;
—	जुगुप्सयन्-न्ती,	जुगुप्सयिष्यन्-न्ती-ती ;
जुगुप्समानः,	जुगुप्सयमानः,	जुगुप्सिषमाणः ;
जुगुप्सिष्यमाणः,	जुगुप्सयिष्यमाणः,	जुगुप्सिषिष्यमाणः ;
² जुगुप्-जुगुप्सौ-जुगुप्सः ;	—	—
जुगुप्सितम्-तः-तवान् ,	जुगुप्सितः,	जुगुप्सिषितः-तवान् ;
³ जुगुप्सुः,	जुगुप्सयिषुः,	जुगुप्सिषुः ;
जुगुप्सितव्यम् ,	जुगुप्सयितव्यम् ,	जुगुप्सिषितव्यम् ;
जुगुप्सनीयम् ,	जुगुप्सनीयम् ,	जुगुप्सिषणीयम् ;
जुगुप्स्यम् ,	जुगुप्स्यम् ,	जुगुप्सिष्यम् ;
ईषज्जुप्सः-दुर्जुगुप्सः-सुजुगुप्सः ;	—	—
जुगुप्स्यमानः,	जुगुप्स्यमानः,	जुगुप्सिष्यमाणः ;
जुगुप्सः, ^A	जुगुप्सः,	जुगुप्सिषः ;
जुगुप्सितुम् ,	जुगुप्सयितुम् ,	जुगुप्सिषितुम् ;
⁴ जुगुप्सा,	जुगुप्सयिषा,	जुगुप्सिषा ;
जुगुप्सनम् ,	जुगुप्सनम् ,	जुगुप्सिषणम् ;
जुगुप्सित्वा,	जुगुप्सयित्वा,	जुगुप्सिषित्वा ;
प्रजुगुप्स्य,	प्रजुगुप्स्य,	प्रजुगुप्सिष्य ;
जुगुप्सम् २, }	जुगुप्सम् २, }	जुगुप्सिषम् २ ; }
जुगुप्सित्वा २, }	जुगुप्सयित्वा २, }	जुगुप्सिषित्वा २. }

1. 'अर्थान्तरे त्वननुबन्धकाश्चुरादयो बोध्याः' इति वचनात्, निन्दाभिज्ञार्थे, चुरादित्वमस्य धातोर्बोध्यम् । तदानीं ण्यन्तात् ण्वुलि रूपमेवम् । एवं तृजादिष्वपि 'गोपयिता-त्री' इत्यादीनि रूपाण्युद्भूतानि ।
2. 'अतो लोपः' (6-4-48) इत्यकारलोपे 'संयोगान्तस्य' (8-2-23) इति सकारस्य लोपे च रूपम् ।
3. 'सनाशंसभिक्ष उः' (3-2-168) इति ताच्छीलिकः उप्रत्ययः ।
4. 'अ प्रत्ययात्' (3-3-102) इति स्त्रियां भावादौ अकारप्रत्ययः । टाप् ।
- A. 'सा जुगुप्सान् प्रचक्रेऽसून् जगर्हे लक्षणानि च ।
देहभाजि ततः केशान् लुलुब लुलुठे मुहुः ॥' भ. का. 14-59,

(409) " गुप व्याकुलत्वे " (IV-दिवादिः-1234. सक. सेट्. पर.)

" गौ गोपयति भाषार्थे, निन्दायां से जुगुप्सते ।

गोपायेद् रक्षणे त्वाये, व्याकुलत्वे तु गुप्यति ॥" (श्लो. 129) इति देवः ।

गोपकः-पिका, गोपकः-पिका, ¹जुगोपिषकः-जुगुपिषकः, ²जोगुपकः-पिका ;

गोपिता-त्री, गोपयिता-त्री, जुगोपिषिता-जुगुपिषिता-त्री, जोगुपिता-त्री ;

³गुप्यन्-न्ती, गोपयन्-न्ती, जुगोपिषन्-जुगुपिषन्-न्ती ; —

गोपिष्यन्-न्ती-ती, गोपयिष्यन्-न्ती-ती, जुगोपिषिष्यन्-जुगुपिषिष्यन्-न्ती-ती ;

—गोपयमानः, गोपयिष्यमाणः, जोगुप्यमानः, जोगुपिष्यमाणः ;

गुब्-गुप्-गुपौ-गुपः ; — — —

गुपितम्-तः-तवान्, गोपितः, जुगोपिषितः-जुगुपिषितः, जोगुपितः-

तवान् ;

⁴गुपः, ⁵प्रगोपी, गोपः, जुगोपिषुः-जुगुपिषुः, जोगुपः ;

गोपितव्यम्, गोपयितव्यम्, जुगोपिषितव्यम्-जुगुपिषितव्यम्,

जोगुपितव्यम् ;

गोपनीयम्, गोपनीयम्, जुगोपिषणीयम्-जुगुपिषणीयम्, जोगुपनीयम् ;

गोप्यम्, गोप्यम्, जुगोपिष्यम्-जुगुपिष्यम्, जोगुप्यम् ;

ईषद्गोपः-दुर्गोपः-सुगोपः ; — —

गुप्यमानः, गोप्यमानः, जुगोपिष्यमाणः-जुगुपिष्यमाणः, जोगुप्यमानः ;

गोपः, गोपः, जुगोपिषः-जुगुपिषः, जोगुपः ;

गोपितुम्, गोपयितुम्, जुगोपिषितुम्-जुगुपिषितुम्, जोगुपितुम् ;

गुप्तिः, गोपना, जुगोपिषा-जुगुपिषा, जोगुपा ;

1. 'रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च' (1-2-26) इत्यनेन सेटः सनः कित्त्वविकल्पः । तेन गुणतदभावयोः रूपद्वयम् । एवं सर्वत्र सन्नन्ते बोध्यम् ।
2. यङन्ते, 'यस्य हलः' (6-4-49) इति यकारलोपे, 'अतो लोपः' (6-4-48) इत्यलोपे, अल्लोपस्य स्थानिवद्भावात् लघूपधगुणो न । एवं सर्वत्र यङन्ते बोध्यम् ।
3. 'दिवादिभ्यः—' (3-1-69) इति श्यन् । श्यनो द्विद्धावाञ्ज्ञस्य गुणः । 'शप्-श्यनोर्नित्यम्' (7-1-81) इति नित्यं नुम् ।
4. 'इगुपधज्ञा—' (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
5. 'सुप्यजातौ—' (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।

गोपनम्, गोपनम्, जुगोपिषणम्-जुगुपिषणम्, जोगुपनम्,
 १गोपित्वा-गुपित्वा, गोपयित्वा, जुगोपिषित्वा-जुगुपिषित्वा, जोगुपित्वा;
 सङ्गुप्य, सङ्गोप्य, सञ्जुगोपिष्य-सञ्जुगुपिष्य, सञ्जोगुप्य;
 गोपम् २, } गोपम् २, } जुगोपिषम् २-जुगुपिषम् २, }
 गोपित्वा २, } गोपयित्वा २, } जुगोपिषित्वा २-जुगुपिषित्वा २, }
 गुपित्वा २, } जोगुपम् २; }
 जोगुपित्वा २. }

(410) “गुप भाषार्थः” (X-चुरादि:-1772. अक. सेट्. उभ. आस्वदीयः ।)

“गौ गोपयति भाषा(सा)र्थे, निन्दायां से जुगुप्सते ।

गोपायेद् रक्षणे त्वाये, व्याकुलत्वे तु गुप्यति ॥”

(श्लो. 129) इति देवः । ‘भाषार्थः’ इति क्षीरस्वामी ।

गोपकः-पिका, गोपयिता-त्री, इत्यादीनि रूपाणि पूर्वलिखितदैवादिक-
 गुपधातोः (409) ण्यन्तस्येव ज्ञेयानि । ण्यन्तात् सनि तु—

जुगोपयिषकः-पिका,	जुगोपयिष्यम्,
जुगोपयिषिता-त्री,	ईषञ्जुगोपयिषः-
	दुर्जुगोपयिषः-सुजुगोपयिषः ;
जुगोपयिषन्-न्ती,	जुगोपयिष्यमाणः ;
जुगोपयिष्यन्-न्ती-ती,	जुगोपयिषः ;
जुगोपयिषमाणः,	जुगोपयिषितुम् ;
जुगोपयिष्यमाणः,	जुगोपयिषा ;
जुगोपयिद्-जुगोपयिषौ-जुगोपयिषः,	जुगोपयिषणम् ;
जुगोपयिषितम्-तः-तवान्,	जुगोपयिषित्वा ;
जुगोपयिषुः,	प्रजुगोपयिष्य ;
जुगोपयिषितव्यम्,	जुगोपयिषम् २ ; }
जुगोपयिषणीयम्,	जुगोपयिषित्वा २. }

इति रूपाणि, इति विशेषः ॥

1. ‘रलो व्युपधादलादेः संश्च’ (1-2-26) इति क्त्वायाः वैकल्पिकं क्त्वं । तेन रूपद्वयम् ।

(411) “गुप रक्षणे” (I-श्वादि:-395. सक. वेद. पर.)

‘गौ गोपयति भाषा(सा)र्थे निन्दायां से जुगुप्सते ।

गोपायेद् रक्षणे त्वाये, व्याकुलत्वे तु गुप्यति ॥’ (श्लो. 129) इति देवः ।

१गोपायकः^A-यिका-गोपकः-गोपिका, २गोपायकः-पिका-गोपकः-पिका,

३जुगोपायिषकः-जुगोपिषकः-जुगुपिषकः-षिका-जुगुप्सकः-प्सिका,

४जोगुपकः-पिका ;

गोपायिता-५गोपिता-गोप्ता-त्री, गोपाययिता-गोपयिता-त्री, जुगोपायिषिता-
 जुगोपिषिता-जुगुपिषिता-जुगुप्सिता-त्री, जोगुपिता-त्री ;

६गोपायन्^B-न्ती, गोपायन्-गोपयन्-न्ती, जुगोपायिषन्-जुगोपिषन्-जुगुपिषन्-
 जुगुप्सन्-न्ती ; —

गोपायिष्यन्-गोपिष्यन्-न्ती-ती, गोपाययिष्यन्-गोपयिष्यन्-न्ती-ती,
 जुगोपायिष्यन्-जुगोपिष्यन्-जुगुपिष्यन्-जुगुप्स्यन्-न्ती-ती ; —

— गोपाययमानः-गोपयमानः, — जोगुप्यमानः ;

— गोपाययिष्यमाणः, गोपयिष्यमाणः, जोगुपिष्यमाणः ;

७गोपाः-गोपौ-गौपाः, — गुप्-गुब्-गुपौ-गुपः ; —

1. ‘गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः’ (3-1-28) इति विहित आयप्रत्ययः, ‘आयादय आर्धधातुके वा’ (3-1-31) इत्यनेन, आर्धधातुके विकल्पितः । अतो रूपद्वयम् । एवमार्धधातुके सर्वत्र ज्ञेयम् ।
  2. ण्यन्ताण्डुलि, ‘गेरनिटि’ (6-4-51) इति णिलोपे रूपम् । णिजन्ते सर्वत्र आय-प्रत्ययविकल्पः ।
  3. आयप्रत्ययान्तात् सनि इदं रूपम् । आयप्रत्ययाभावे ऊदित्वादिङ्विकल्पे, ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति सनः क्त्वंविकल्पे च रूपत्रयम् । एवं सजन्ते सर्वत्र ।
  4. आर्धधातुकविषयायामायप्रत्ययस्य वैकल्पिकत्वात्, आयप्रत्ययान्तस्यानेकाचत्वाच्च यङ् । आयाभावे तु—‘जोगुपकः’ इत्यादिरूपाणि यङन्तालिखितानि ।
  5. ऊदित्वात् ‘स्वरतिसूति—’ (7-2-44) इत्यादिना इङ्विकल्पः । आयप्रत्ययाभावपक्षे एवं तद्व्यदादिषु ज्ञेयम् ।
  6. धातुः सार्धधातुकत्वाच्चित्यमायादेशः ।
  7. क्तिपि, अलोपयलोपयोः सोः स्तृत्विसर्गौ । आयाभावे ‘गुप्’ इति रूपम् ।
- A. ‘आसेतुषां गोत्रभिदोऽनुवृत्त्या गोपायकानां भुवनत्रयस्य ।
 रोचिष्णुररत्नावलिभिर्विमानैद्यौ राचिता तारकितेव रेजे ॥’ किराताजुनीये 18-18.
- B. ‘बल्मप्रगल्भाः पथिकाश्च तत्क्षणं सुश्रमणस्तोभयुतात् अगुर्गृहान् ।
 गोपायतां धर्ममधूषितात्मनां जल्पान् विमुच्यामवदुद्यमो जपे ॥’ धा. का. 1-51.

गोपायितम्-तः ¹गुप्तम्-गुप्तः-गुप्तवान्, ²मनसागुप्ता, गोपायितः-गोपितः,
जुगोपायिषितः-जुगोपिषितः-जुगुपिषितः-जुगुप्सितः, जोगुपितः-तवान्;
गोपायः-गुपः, ³शालिगोपः-^Aशालिगोपी, गोपायः-गोपः, जुगोपायिषुः-
जुगोपिषुः-जुगुपिषुः-जुगुप्सुः, जोगुपः;
गोपायितव्यम्-गोपितव्यम्-गोप्तव्यम्, गोपाययितव्यम्-गोपयितव्यम्,
जुगोपायिषितव्यम्-जुगोपिषितव्यम्-जुगुपिषितव्यम्-जुगुप्सितव्यम्,
जोगुपितव्यम्;

गोपायनीयम्-गोपनीयम्, गोपायनीयम्-गोपनीयम्, जुगोपायिष-
णीयम्-जुगोपिषणीयम्-जुगुपिषणीयम्-जुगुप्सनीयम्, जोगुपनीयम्;
गोपाय्यम्-गोप्यम्-⁴कुप्यम्^B, गोपाय्यम्-गोप्यम्, जुगोपायिष्यम्-जुगो-
पिष्यम्-जुगुप्स्यम्, जोगुप्यम्;
ईषद्गोपायः-दुर्गोपायः-सुगोपायः, ईषद्गोपः-दुर्गोपः-सुगोपः; —
गोपाय्यमानः-गुप्यमानः, गोपाय्यमानः-गोप्यमानः, जुगोपायिष्य-
माणः-जुगोपिष्यमाणः-जुगुपिष्यमाणः-जुगुप्स्यमाणः, जोगुप्यमाणः;
गोपायः-गोपः, गोपायः-गोपः, जुगोपायिषः-जुगोपिषः-जुगुपिषः-
जुगुप्सः, जोगुपः;
गोपायितुम्-गोपितुम्-गोप्तुम्, गोपाययितुम्-गोपयितुम्, जुगोपायिषितुम्-
जुगोपिषितुम्-जुगुपिषितुम्-जुगुप्सितुम्-जोगुपितुम्;

1. आयाभावपक्षे—ऊदित्वात् विकल्पितेद्रक्त्वेन निष्ठायां, 'यस्य विभाषा' (7-2-15)
इति निषेधादिङागमो न ।

2. 'मनसः संज्ञायाम्' (वा. 6-3-3) इति तृतीयाया अलुक् ।

3. 'कर्मण्यर्' (3-2-1) इत्यणि शालिगोप इति रूपम् । स्त्रियां टित्त्वेन ङीप्
शालिगोपी ।

4. 'राजसूयसूर्यमृषोयश्च्यकुप्यकुप्यपच्यव्यध्याः' (3-1-114) इति सूत्रेण सुवर्ण-
रजतादिभिन्ने धने बोधे क्यपि, गुपेरादेः ककारादेशश्च निपातितः ।

A. 'इक्षुच्छायनिषादिन्यस्तस्य गोप्तुर्गुणोदयम् ।
आकुमारकथोद्धातं शालिगोप्यो जगुयंशः ॥' रघुवंशे 4-20.

B. 'अकृष्टपच्याः पश्यन्तौ ततो दाशरथी लताः ।
रत्नाजपानकुप्यानामाटतुर्नष्टसंस्मृती ॥' भ. का. 6-58.

गोपाया-¹ गुप्तिः, गोपायना-गोपना, जुगोपायिषा-जुगोपिषा-जुगुपिषा-
जुगुप्सा-जोगुपा ;

गोपायनम्-²प्रगोपणम्^A-प्रगोपनम्, गोपायनम्-गोपनम्, जुगोपायिषणम्-
जुगोपिषणम्-जुगुपिषणम्-जुगुप्सनम्, जोगुपनम्;
प्रगोपायित्वा-³गोपित्वा-गुप्त्वा, गोपाययित्वा-गोपयित्वा, जुगोपायिषित्वा-
जुगोपिषित्वा-जुगुपिषित्वा-जुगुप्सित्वा, जोगुपित्वा ;
प्रगोपाय्य-प्रगुप्य, प्रगोपाय्य-प्रगोप्य, प्रजुगोपायिष्य-प्रजुगोपिष्य-प्रजुगुपिष्य-
प्रजुगुप्स्य, प्रजोगुप्य ;

गोपायम् २-गोपम् २, } गोपायम् २-गोपम् २, }
गोपायित्वा २-गोपित्वा-गुप्त्वा २, } गोपाययित्वा २-गोपयित्वा २, }
जुगोपायिषम् २ - जुगोपिषम् २, - जुगुपिषम् २ - जुगुप्सम् - २, }
जुगोपायिषित्वा २-जुगोपिषित्वा २, - जुगुपिषित्वा २ - जुगुप्सित्वा - २, }
जोगुपम् २ ; }
जोगुपित्वा २. }

(412) "गुफ ग्रंथे" (VI-तुदादिः-1317. अक. सेट्ट. पर.)

गोफकः-फिका, गोफकः-फिका, ⁴जुगोफिषकः-जुगुफिषकः-फिका,
जोगुफकः-फिका ;
गोफिता-ली, गोफयिता-ली, जुगोफिषिता-जुगुफिषिता-त्री, जोगुफिता-त्री ;
⁵गुफन्-न्ती-ती, गोफयन्-न्ती, जुगोफिषन्-जुगुफिषन्-न्ती ; —

1. स्त्रियां भावादौ 'अ प्रत्ययात्' (3-3-102) इति आयप्रत्ययान्तादकार प्रत्ययः ।
आयाभावपक्षे-'तितुत्र—' (7-2-9) इतीणिषेधे रूपम् ।
2. 'हलश्चैजुपधात्' (8-4-31) इति वा णत्वम् ।
3. आयप्रत्ययाभावपक्षे ऊदित्त्वेनेङ्ङिकत्वात्, इद्रपक्षे, 'न क्त्वा सेट्' (1-2-18) इति
कित्त्वनिषेधात् गुणः ।
4. 'रलो व्युपधात्—' (1-2-26) इति सेटः सनः कित्त्वविकल्पः । तेन रूपद्वयम् ।
एवं सन्नन्ते सर्वत्र, क्त्वायामपि बोध्यम् ।
5. 'तुदादिभ्यः—' (3-1-77) इति शः । अस्य छिद्रद्वावाद् अङ्गस्य गुणो न ।
जुम्बिकल्पः ।

A. 'कः कृत्वा रावणामर्षप्रकोपणमवशधीः ।
शक्नो जगति शक्नोऽपि कर्तुमायुःप्रगोपणम् ॥' भ. का. 9-105.

गोफिष्यन्-न्ती-ती, गोफयिष्यन्-न्ती-ती, जुगोफिष्यन्-जुगुफिष्यन्-
न्ती-ती ;

— गोफयमानः, गोफयिष्यमाणः, — जोगुफयमानः-जोगुफिष्यमाणः ;

सुगुप्-सुगुब्-सुगुफौ-सुगुफः ; — — —

^Aसुगुफितम्-तः-तवान्, गोफितः, जुगोफिषितः-जुगुफिषितः, जोगुफितः-तवान् ;

गुफः, सङ्गोफी, गोफः, जुगोफिषुः-जुगुफिषुः, जोगुफः ;

गोफितव्यम्, गोफयितव्यम्, जुगोफिषितव्यम्-जुगुफिषितव्यम्, जोगुफितव्यम् ;

गोफनीयम्, गोफनीयम्, जुगोफिषणीयम्-जुगुफिषणीयम्, जोगुफनीयम् ;

गोफयम्, गोफयम्, जुगोफिष्यम्-जुगुफिष्यम्, जोगुफयम् ;

ईषद्गोफः-दुर्गोफः-सुगोफः ; — — —

गुफयमानः, गोफयमानः, जुगोफिष्यमाणः-जुगुफिष्यमाणः, जोगुफयमानः ;

गोफः, गोफः, जुगोफिषः-जुगुफिषः, जोगुफः ;

गोफितुम्, गोफयितुम्, जुगोफिषितुम्-जुगुफिषितुम्, जोगुफितुम् ;

¹गुप्तिः, गोफना, जुगोफिषा-जुगुफिषा, जोगुफा ;

गोफनम्, गोफनम्, जुगोफिषणम्-जुगुफिषणम्, जोगुफनम् ;

गोफित्वा-गुफित्वा, गोफयित्वा, जुगोफिषित्वा-जुगुफिषित्वा, जोगुफित्वा ;

सङ्गुफय, सङ्गोफय, सञ्जुगोफिष्य-सञ्जुगुफिष्य, सञ्जोगुफय ;

गोफम् २, } गोफम् २, } जुगोफिषम् २-जुगुफिषम् २, }

गोफित्वा २-गुफित्वा २, } गोफयित्वा २, } जुगोफिषित्वा २-जुगुफिषित्वा २, }

जोगुफम् २ ; }

जोगुफित्वा २. }

(413) “गुरी उद्यमने”(VI-तुदादिः-1396. अक. सेद्. आत्म. कुटादिः।)

“गुरते [गू] गुरयेतेति शे गौ उद्यमने तडि ।

इयनि गूर्यत इत्येवं गतिर्हि सनयोस्तडि ॥” (श्लो. 152) इति देवः ।

उद्यमनम्=उद्धरणमिति धा. का. व्याख्या (2-82) ।

1. ‘तितुत्र—’ (7-2-9) इति इणिवेधः । ‘खरि च’ (8-4-55) इति चत्वंम् ।

A. “युद्धेषूद्धृतिता, हितेषूद्धृतिता यस्मिन् ऋफन्ती सुरान्
ऋम्फार्हा पृतना स्थिता सुगुफितैर्माल्यैः कचान् शुम्फती ॥” धा. का. 2. 74.

¹गोरकः-रिका, गोरकः-रिका, जुगुरिषकः-षिका, जोगुरकः-रिका ;

गुरिता-त्री, गोरयिता-त्री, जुगुरिषिता-त्री, जोगुरिता-त्री ;

— गोरयन्-न्ती, गोरयिष्यन्-न्ती-ती ; —

गुरमाणः, गोरयमाणः, जुगुरिषमाणः, ²जोगूर्यमाणः ;

गुरिष्यमाणः, गोरयिष्यमाणः, जुगुरिषिष्यमाणः, जोगुरिष्यमाणः ;

³सङ्गूरः-सङ्गूरौ-सङ्गूरः ; — — —

⁴गूर्णम्-गूर्णः-गूर्णवान्, गोरितः, जुगुरिषितः, जोगुरितः-तवान् ;

गुरः, ⁵गुरणः, ⁶अपगोरी, गोरः, जुगुरिषुः, जोगुरः ;

गुरितव्यम्, गोरयितव्यम्, जुगुरिषितव्यम्, जोगुरितव्यम् ;

गुरणीयम्, गोरणीयम्, जुगुरिषणीयम्, जोगुरणीयम् ;

⁷गूर्यम्, गूर्यम्, जुगुरिष्यम्, जोगूर्यम् ;

ईषद्गुरः-दुर्गुरः-सुगुरः ; — — —

गूर्यमाणः, गूर्यमाणः, जुगुरिष्यमाणः, जोगूर्यमाणः ;

गोरः, गोरः, जुगुरिषः, जोगुरः ;

गुरितुम्, गोरयितुम्, जुगुरिषितुम्, जोगुरितुम् ;

गूर्तिः, गोरणा, जुगुरिषा, जोगुरा ;

गुरणम्, गोरणम्, जुगुरिषणम्, जोगुरणम् ;

गुरित्वा, गोरयित्वा, जुगुरिषित्वा, जोगुरित्वा ;

सङ्गूर्य, सङ्गोर्त्य, सञ्जुगुरिष्य, सञ्जोगूर्य ;

1. अस्य धातोः कुटादिपाठात् ‘गाङ्कुटादिभ्यः’ (1-2-1) इति णिङ्भिन्नस्य प्रत्ययस्य द्विद्वावः । तेन सर्वत्र गुणाभावः । सनोऽपि द्विद्वावातिदेशाच्च गुणः ।

2. ‘हलि च’ (8-2-77) इति दीर्घः ।

3. ‘वोरुपधाया दीर्घे इकः’ (8-2-76) इति उपधादीर्घे विसर्गः ।

4. धातोरीदित्वात् ‘श्रीदितो निष्ठायां’ (7-2-14) इति इणिवेधः । ‘हलि च’ (8-2-77) इति दीर्घे, ‘रदाभ्यां—’ (8-2-42) इति निष्ठानत्वे,णत्वम् ।

5. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति ताच्छीलिकः युच् ।

6. ‘सुप्यजातौ—’ (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।

7. ‘ऋहलोर्ण्यत्’ (3-1-124) इति ण्यत् । णित्वाद्गुणः ।

¹अस्यपगारं-अस्यपगोरम् ^Aशस्त्रापगोरं-शस्त्रापगारं [वा युद्धचन्ते]।

गोरम् २, } गोरम् २, } जुगुरिषम् २, } जोगुरम् २; }
गुरित्वा २, } गोरयित्वा २, } जुगुरिषित्वा २, } जोगुरित्वा २. }

(414) “गुर्द क्रीडायामेव” (I-भ्वादि:-23. अक. सेट्. आत्म.)

गूर्दक:-र्दिका, गूर्दक:-र्दिका, जुगूर्दिक:-षिका, जोगूर्दक:-र्दिका;

^Bवनान्तगूर्दी², इत्यादीनि रूपाणि भौवादिककूर्दतिवत् (230) ज्ञेयानि।

(415) “गुर्द पूर्वनिकेतने” (X-चुरादि:-1666. अक. सेट्. उभ.)

‘पूर्वनिकेतनम्=पूर्वव्यवहार इत्येके।’ इति धा. का. व्याख्या।

पूर्वनिकेतनम्=आद्यनिवासः, इति क्षीरस्वामी। ‘पूर्व’ इति धात्वन्तरमिति केचित्। गूर्दक:-गूर्दक:-र्दिका, गुर्द (गूर्द) यिता-त्री, गुर्दितम्-^Cतः-तवान्, इत्यादीनि रूपाणि भौवादिककूर्दधातौ (230) ण्यन्तरूपवत् ज्ञेयानि।

ण्यन्तात् सनि तु—

³ जुगूर्दयिषक:-षिका,	जुगूर्दयिषित:-तवान्;
जुगूर्दयिषिता-त्री,	जुगूर्दयिषुः;
जुगूर्दयिषन्-न्ती,	जुगूर्दयिषितव्यम्;
जुगूर्दयिषिष्यन्-न्ती-ती,	जुगूर्दयिषणीयम्;
जुगूर्दयिषमाणः,	जुगूर्दयिष्यम्;
जुगूर्दयिष-जुगूर्दयिषौ-जुगूर्दयिषः,	ईषज्जुगूर्दयिषः-

1. ‘द्वितीयायां च’ (3-4-53) इति णमुल्। ‘अपगुरो णमुलि’ (6-1-53) इति उपधाया आत्वं विकल्पेन भवति। खरया असिमुख्यं युध्यन्ते—इत्यर्थः।
  2. ‘सुप्यजातौ—’ (3-2-78) इति ताच्छीलिको णिनिः।
  3. ‘उपधायां च’ (8-2-78) इति सर्वत्र दीर्घः। ‘ह्रस्वः’ (7-4-59) इति अभ्यासह्रस्वः। ‘वोरूपधायाः—’ (8-2-78) इति दीर्घस्य वैकल्पिकत्वे ‘जुगूर्दयिषक:-षिका’ इति रूपमपि साधु। एवं सर्वत्र। दीर्घस्य वैकल्पिकत्वे प्रमाणं तु 230-धातुटिप्पणे निरूपितम्।
- A. ‘शस्त्रापगोरं (गारं) चलतां पदोद्धतं रजो भटानामदधत् प्रभां रवेः।
क्ष्वेला च वादित्रनिनादमांसला घनाघनानां निनदं निरास्थत ॥’ वा. वि. 1-36.
- B. ‘सुदा स चेतो दददे चिरं हरौ स्वादात् सुरैः स्वर्दितमङ्गलोर्दने।
अकूदतेवास्य पुरः स्वखूर्दकैर्वनान्तगूर्दी रिपुगोदस्यसौ ॥’ धा. का. 1-4.
- C. ‘खेदस्त्रियान् पटहृगर्दनगर्जिताशे रज्जे सगर्धनसुगुर्दितवीरलोके।’ धा. का. 3-31.

दुर्जुगूर्दयिषः-सुजुगूर्दयिषः,

जुगूर्दयिष्यमाणः,

जुगूर्दयिषः,

जुगूर्दयिषितुम्,

जुगूर्दयिषा,

जुगूर्दयिषणम्;

जुगूर्दयिषित्वा;

प्रजुगूर्दयिष्य;

जुगूर्दयिषम् २; }

जुगूर्दयिषित्वा २. }

इति रूपाणि, इति विशेषः।

(416) “गुर्वी उद्यमने” (I-भ्वादि:-574. अक. सेट्. पर.)

¹गूर्वक:-र्विका, गूर्वक:-र्विकाः, जुगूर्विषक:-षिका, ²जोगूर्वक:-र्विका;

गूर्विता-त्री, गूर्वयिता-त्री, जुगूर्विषिता-त्री, जोगूर्विता-त्री;

गूर्वन्-न्ती, गूर्वयन्-न्ती, जुगूर्विषन्-न्ती; —

गूर्विष्यन्-न्ती-ती, गूर्वयिष्यन्-न्ती-ती, जुगूर्विषिष्यन्-न्ती-ती; —

— गूर्वमाणः, गूर्वयिष्यमाणः, जोगूर्वमाणः-जोगूर्विष्यमाणः;

³गू-गुरौ-गुरः; — — —

⁴गूर्णः-गूर्णम्-गूर्णवान्, उद्गूर्णः, गूर्वितः, जुगूर्विषितः, जोगूर्वितः-तवान्;

गूर्वः, प्रगूर्वी, गूर्वः, जुगूर्विषुः, जोगूर्वः;

गूर्वितव्यम्, गूर्वयितव्यम्, जुगूर्विषितव्यम्, जोगूर्वितव्यम्;

गूर्वणीयम्, गूर्वणीयम्, जुगूर्विषणीयम्, जोगूर्वणीयम्;

गूर्व्यम्, गूर्व्यम्, जुगूर्विष्यम्, जोगूर्व्यम्;

ईषद्गूर्वः-दुर्गूर्वः-सुगूर्वः; — —

गूर्व्यमाणः, गूर्व्यमाणः, जुगूर्विष्यमाणः, जोगूर्व्यमाणः;

गूर्वः, गूर्वः, जुगूर्विषः, जोगूर्वः;

गूर्वितुम्, गूर्वयितुम्, जुगूर्विषितुम्, जोगूर्वितुम्;

1. ‘उपधायां च’ (8-2-78) इति दीर्घः। एवं सर्वत्र दीर्घो ज्ञेयः।
2. ‘गुणो यङ्गुकोः’ (7-4-82) इत्यभ्यासे गुणः। एवं यङन्ते सर्वत्र ज्ञेयम्।
3. ‘राहोपः’ (6-4-21) इति वकारस्य किति ङिति च प्रत्यये परतः लोपः। ‘वोरूपधायाः—’ (8-2-76) इति दीर्घः।
4. ‘श्वीदितो निष्ठायां’ (7-2-14) इतीणिषधे, ‘राहोपः’ (6-4-21) इति वकारलोपे, दीर्घे, ‘रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः’ (8-2-42) इति निष्ठान्तत्वे णत्वे च रूपम्।

¹ गूर्वा,	गूर्वणा,	जुगूर्विषा,	जोगूर्वा ;
^A गूर्वणम्,	गूर्वणम्,	जुगूर्विषणम्,	जोगूर्वणम् ;
गूर्वित्वा,	गूर्वयित्वा,	जुगूर्विषित्वा,	जोगूर्वित्वा ;
प्रगूर्व्य,	प्रगूर्व्य,	प्रजुगूर्विष्य,	प्रजोगूर्व्य ;
गूर्वम् २, } गूर्वित्वा २, }	गूर्वम् २, } गूर्वयित्वा २, }	जुगूर्विषम् २, } जुगूर्विषित्वा २, }	जोगूर्वम् २ ; } जोगूर्वित्वा २. }

(417) “गुह संवरणे” (I-भ्वादिः-896. सक. सेट्. उभ.)

² गूहकः-हिका, गूहकः-हिका, ³ जुघुक्षकः-क्षिका, ⁴ जोगुहकः-हिका ;
⁵ गूहिता-त्री, गोढा-ढी, गूहयिता-त्री, जुघुक्षिता-त्री, जोगुहिता-त्री ;
गूहनन्-न्ती, गूहयन्-न्ती, जुघुक्षन्-न्ती, —
गूहिष्यन्- ⁶ घोक्ष्यन्-न्ती-ती, गूहयिष्यन्-न्ती-ती, जुघुक्षिष्यन्-न्ती-ती ; —
^B गूहमानः, गूहयमानः, जुघुक्षमाणः, जोगुहमानः ;
गूहिष्यमाणः-घोक्ष्यमाणः, गूहयिष्यमाणः, जुघुक्षिष्यमाणः, जोगुहिष्यमाणः ;
⁷ सङ्घट्-सङ्घट्-सङ्घटौ-सङ्गुहः ; — — —

1. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अकारप्रत्ययः ।
2. ‘ऊदुपधाया गोहः’ (6-4-89) इति गुणहेतावजादौ प्रत्यये परतः सर्वत्र उपधाया ऊकारो भवति । एवं ण्यन्तेऽपि ।
3. ‘सनि प्रहगुहोश्च’ (7-2-12) इति इणिवेधः । ‘हलन्ताच्च’ (1-2-10) इति सनः क्त्विम्, ढत्वम्, भभावश्च । ‘षढोः कः सि’ (8-2-41) इति कत्वम् । एवं सन्नन्ते सर्वत्र बोध्यम् ।
4. यङन्ते द्वित्वे, अभ्यासस्य गुणे, यङवयवस्याकारस्यातोलोपे, ‘यस्य हलः’ (6-4-49) इति लोपे च रूपम् । अल्लोपस्य स्थानिवद्भावाद्यङन्ते लघूपधगुणः सर्वत्र न ।
5. ‘स्वरतिसूतिसूयतिधूजूदितो वा’ (7-2-44) इति इङिकल्पः । इङभावपक्षे, लघूपधगुणे, ढत्व-धत्व-ष्टत्व-ढलोपदीर्घाः ।
6. इङभावपक्षे-गुणे-ढत्व-भभाव-कत्वेषु रूपम् ।
7. ढत्वे पदान्तनिमित्तकः भभावः । जङ्त्वे चर्त्त्विकल्पः ।
- A. ‘प्रक्ष्युतगोपीशुचमूर्णपूतने तूर्णानसे थूर्णवकादिदानवम् । दुर्दूर्विषून् धूर्वितुमेव गूर्वर्णं मूर्वन्तमापूर्वितपर्वताध्वरम् ॥’ धा. का. 1-73.
- B. ‘गूहमानः स्वमाहात्म्यमटित्वा मन्त्रिसंसदः । दृभ्योऽपवदमानस्य रावणस्य गृहं ययौ ॥’ भ. का. 8. 45.

¹ गूढम्-गूढः-गूढवान्,	गूहितः,	जुघुक्षितः,	जोगुहितः-तवान् ;
गुहः,	² काकगुहाः[तिलाः],	निगूही ³ ,	गूहः,
			⁴ संजुघुक्षः,
			जोगुहः ;
गूहितव्यम्-गोढव्यम्,	गूहयितव्यम्,	जुघुक्षितव्यम्,	जोगुहितव्यम् ;
गूहनीयम्,	गूहनीयम्,	जुघुक्षणीयम्,	जोगुहनीयम् ;
⁵ गुह्यम्-गूह्यम्,	गूह्यम्,	जुघुक्ष्यम्,	जोगुह्यम् ;
ईषद्गूहः-दुर्गूहः-सुगूहः ;	—	—	—
गुह्यमानः,	निगूह्यमानः,	जुघुक्ष्यमाणः,	जोगुह्यमानः ;
गूहः,	गूहः,	जुघुक्षः,	जोगुहः ;
गूहितुम्-गोढुम्,	गूहयितुम्,	जुघुक्षितुम्,	जोगुहितुम् ;
⁶ गुहा-गूढिः,	गूहना,	जुघुक्षा,	जोगुहा ;
गूहनम्,	गूहनम्,	जुघुक्षणम्,	जोगुहनम् ;
⁷ गूहित्वा-गूढ्वा,	गूहयित्वा,	जुघुक्षित्वा,	जोगुहित्वा ;
विगुह्य,	विगूह्य,	प्रजुघुक्ष्य,	प्रजोगुह्य ;
गूहम् २,	गूहम् २, } गूहयित्वा २, } गूढ्वा २, }	जुघुक्षम् २,	जोगुहम् २ ; } जोगुहित्वा २. }
गूहित्वा २,		जुघुक्षित्वा २,	
गूढ्वा २,			

1. ऊदित्वेनेङ्गिकल्पात् निष्ठायां, ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इतीणिषेधः । ढत्व-धत्व-ष्टत्व-ढलोपेषु कृतेषु ‘ढलोपे पूर्वस्य—’ (6-3-111) इति दीर्घः ।
2. काकेभ्यो गुह्यन्ते इति कर्मणि ‘मूलविभुजादिभ्यः—’ (वा. 3-2-5) इति क-प्रत्ययः ।
3. ‘साधुकारिण्युपसंख्यानम्’ (वा. 3-2-78) इति णिनिः ।
4. ‘शंसिदुहिगुह्यो वा’ (वा. 3-1-109) इति क्यपि रूपम् । क्यपो वैकल्पिकत्वात् पक्षे ण्यति गूह्यम् इति च रूपम् । ण्यति-गोह्यम् इति काशिका-माधव-धातुवृत्तिप्रसूतिषु रूपं प्रदर्शितम् । ‘ऊदुपधाया गोहः’ (6-4-89) इत्यत्राजादौ प्रत्यय एव ऊकारविधानात् तदेव साध्विति प्रतीयते ।
5. ‘गुहा गिर्योषधयोः’ (ग. सू. 3-3-104) इति भिदादिपाठात् अङ् । अन्यत्र गूढिः इति ।
6. ‘इक्षपक्षे, ‘न क्त्वा सेट्’ (1-2-18) इति क्त्विनिषेधात् गूहित्वा इति एकमेव रूपम् ।
- A. संजुघुक्षश्च आथैषि ततः प्रतिहृषवः । रावणान्तिकमाजग्मुः इतशेषा निष्ठाचराः ॥’ भ. का. 9. 14.

(418) “गूर उद्यमने” (X-चुरादि:-1695. अक. सेट्. आत्म.)

‘गुरते गू (गु) रयेतेति शे णावुद्यमने तडि ।

इयनि गूर्यत इत्येवं गतिहिंसनयोस्तडि ॥’ (श्लो. 152) इति देवः ।

केचित् ‘गुरी’ इति पठन्ति । अन्ये तु ‘गूरी’ इति पठन्ति । आकुस्मीयः ।

¹ गूरक:-रिका,	जुगूरयिषक:-षिका ;
गूरयिता-त्री,	जुगूरयिषिता-त्री ;
² गूरयमाणः,	जुगूरयिषमाणः ;
गूरयिष्यमाणः,	जुगूरयिषिष्यमाणः ;
अपगू:-अपगुरौ-अपगुरः ;	—
गूरितम्-त:-तवान्,	जुगूरयिषित:-तवान् ;
गूरः,	जुगूरयिषुः ;
गूरयितव्यम्,	जुगूरयिषितव्यम् ;
गूरणीयम्,	जुगूरयिषणीयम् ;
गूर्यम्,	जुगूरयिष्यम् ;
ईषद्गूर:-दुगूर:-सुगूरः ;	—
गूर्यमाणः,	जुगूरयिष्यमाणः ;
गूरः,	जुगूरयिषः ;
गूरयितुम्,	जुगूरयिषितुम् ;
गूरणा,	जुगूरयिषा ;
गूरणम्,	जुगूरयिषणम् ;
गूरयित्वा,	जुगूरयिषित्वा ;
निगूर्य,	निजुगूरयिष्य ;
गूरम् २. }	जुगूरयिषम् २ ; }
गूरयित्वा २, }	जुगूरयिषित्वा २. }

1. अस्य धातोश्चुरादिपाठात् ण्यन्तादेव रूपाणि । अनेकात्वात् यङ्. न ।

2. ‘आ कुस्मादात्मनेपदिनः’ (ग. सू. चुरादौ) इति वचनात् ण्यन्ताच्छानजेव ।

(419) “गूरी हिंसागत्योः” (IV-दिवादि:-1154. सक. सेट्. आत्म.)

गुरते गूर (गुर) येतेति शे णावुद्यमने तडि ।

इयनि गूर्यत इत्येवं गतिहिंसनयोस्तडि ॥’ (श्लो. 152) इति देवः ।

‘—हिंसावयोहान्योः’ इति कचित् पाठः ।

गूरक:-रिका,	गूरक:-रिका,	जुगूरिषक:-षिका,	जोगूरक:-रिका ;
गूरिता-त्री,	गूरयिता-त्री,	जुगूरिषिता-त्री,	जोगूरिता-त्री ;
—	गूरयन्-न्ती,	गूरयिष्यन्-न्ती-ती ;	—
¹ गूर्यमाणः,	गूरयमाणः,	जुगूरिषमाणः,	जोगूर्यमाणः ;
गूरिष्यमाणः,	गूरयिष्यमाणः,	जुगूरिषिष्यमाणः,	जोगूरिष्यमाणः ;
सुगूर:-सुगूरौ-सुगूरः ;	—	—	—
² गूर्यम्- ^A गूर्यः-गूर्यवान्,	गूरितः,	जुगूरिषितः,	जोगूरितः-तवान् ;
गूरः, सुगूरी,	³ गूरणः, गूरः,	जुगूरिषुः,	जोगूरः ;
गूरितव्यम्,	गूरयितव्यम्,	जुगूरिषितव्यम्,	जोगूरितव्यम् ;
गूरणीयम्,	गूरणीयम्,	जुगूरिषणीयम्,	जोगूरणीयम् ;
ईषद्गूर:-दुर्गूर:-सुगूरः ;	—	—	—
गूर्यमाणः,	गूर्यमाणः.	जुगूरिष्यमाणः,	जोगूर्यमाणः ;
गूरः,	गूरः,	जुगूरिषः,	जोगूरः ;
गूरितुम्,	गूरयितुम्,	जुगूरिषितुम्,	जोगूरितुम्,
⁴ गूरा,	गूरणा,	जुगूरिषा,	जोगूरा ;
गूरणम्,	गूरणम्,	जुगूरिषणम्,	जोगूरणम् ;
गूरित्वा,	गूरयित्वा,	जुगूरिषित्वा,	जोगूरित्वा ;
निगूर्य,	सङ्गूर्य,	सञ्जुगूरिष्य,	सञ्जोगूर्य ;

1. ‘दिवादिभ्यः—’ (3-1-69) इति इयन्विकरणप्रत्ययः । ‘पर्जन्यवलक्षणं प्रवर्तते’ इति न्यायात् ‘हलि च’ (8-2-77) इति दीर्घः ।

2. ‘श्वीदितो निष्ठायां’ (7-2-14) इति इण्णिषेधः । ‘रदाभ्याम्—’ (8-2-42) इति निष्ठानत्वे णत्वम् ।

3. ‘अगुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति युच् ताच्छीलिकः ।

4. स्त्रियाम् ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अकारप्रत्ययः । अदन्तत्वात् टाप् ।

A. ‘गूर्येऽस्मिन् बहुजन्तुधूरिणि खले जूर्यैः शशंसे नृभिः

शौरिः शूरकपर्बचूरणपरः सन्तप्यमानः सताम् ।’ धा. का. 2-60.

गूरम् २, } गूरम् २, } जुगूरिषम् २, } जोगूरम् २; }
 गूरित्वा २, } गूरयित्वा २, } जुगूरिषित्वा २, } जोगूरित्वा २. }

(420) “गृ सेचने” (I-भ्वादि:-937. सक. अनि. पर.)

‘ज्ञाने गारयते, गिरेन्निगरणे, शब्दे गृणाति, त्रयं
 युक्तं, ओ गरतीति सेकविषये ह्रस्वान्तधातोः शपि।’ (श्लो. 33) इति देवः।
 गारकः-रिका, गारकः-रिका, ¹जिगीर्षकः-र्षिका, ²जेग्रीयकः-यिका;
 गर्ता-गर्त्री, गारयिता-त्री, जिगीर्षिता-त्री, जेग्रीयिता-त्री;
 गरन्-न्ती, गारयन्-न्ती, जिगीर्षन्-न्ती; —
³गरिष्यन्-न्ती-ती, गारयिष्यन्-न्ती-ती, जिगीर्षिष्यन्-न्ती-ती; —
 — गारयमाणः, गारयिष्यमाणः, जेग्रीयमाणः, जेग्रीयिष्यमाणः;
⁴सुगृत्-सुगृतौ-सुगृतः; — — —
 गृतम्-गृतः-गृतवान्, गारितः, जिगीर्षितः, जेग्रीयितः-तवान्;
 गरः, गारः, जिगीर्षुः, ⁵जेग्रीयः;
 गर्तव्यम्, गारयितव्यम्, जिगीर्षितव्यम्, जेग्रीयितव्यम्;
 गरणीयम्, गारणीयम्, जिगीर्षणीयम्, जेग्रीयणीयम्;
⁶गार्यम्, गार्यम्, जिगीर्ष्यम्, जेग्रीय्यम्;
 ईषद्गरः-दुर्गरः-सुगरः; — — —
⁷ग्रियमाणः, गार्यमाणः, जिगीर्ष्यमाणः, जेग्रीयमाणः;
 गारः, गारः, जिगीर्षः, जेग्रीयः;
 गर्तुम्, गारयितुम्, जिगीर्षितुम्, जेग्रीयितुम्;
 गृतिः, गारणा, जिगीर्षा, जेग्रीयः

1. ‘अज्जनगमां सनि’ (6-4-16) इति दीर्घः। ‘ऋत इडातोः’ (7-1-100) इतीत्वम्, रपरत्वम्। ‘एकाच उपदेशे—’ (7-2-10) इतीणिषेधः।
2. ‘रीकृतः’ (7-4-27) इति रीकदेशे, द्वित्वे, अभ्यासे ‘गुणो यङ्लुकोः’ (7-4-82) इति गुणः।
3. ‘ऋद्धनोः स्ये’ (7-2-70) इतीडागमः।
4. क्तिपि ‘ह्रस्वस्य षिति कृति—’ (6-1-71) इति तुगागमः। एवं व्यप्यपि ज्ञेयम्।
5. यङो लुकि, संयोगपूर्वकत्वादीकारस्य, ‘अचि णुधातु—’ (6-4-77) इतीयङ्।
6. ‘ऋह्लोर्ण्यत्’ (3-1-124) इति ण्यत्।
7. ‘रिङ् शयग्लिङ्क्षु’ (7-4-28) इति रिङ्।

गरणम्, गारणम्, जिगीर्षणम्, जेग्रीयणम्;
 गृत्वा, गारयित्वा, जिगीर्षित्वा, जेग्रीयित्वा;
 प्रगृत्य, सङ्गार्य, सज्जिगीर्ष्य, सज्जेग्रीय्य;
 गारम् २, } गारम् २, } जिगीर्षम् २, } जेग्रीयम् २; }
 गृत्वा २, } गारयित्वा २, } जिगीर्षित्वा २, } जेग्रीयित्वा २. }

(421) “गृ विज्ञाने” (X-चुरादि:-1708. सक. सेट्. आत्म.) आकुस्मीयः।

‘ज्ञाने गारयते, गिरेन्निगरणे, शब्दे गृणाति त्रयं
 युक्तं, ओ गरतीति सेकविषये ह्रस्वान्तधातोः शपि।’ (श्लो. 33) इति देवः।
 गारकः-रिका, गारयिता-त्री, ^Aगारितम्-तः-तवान्;
 इत्यादीनि सेचनार्थकभौवादिकगृधातुवत् (420) ण्यन्ताद्रूपाणि सर्वाणि
 बोध्यानि। ण्यन्तात् सनि तु—

जिगारयिषकः-षिका, ईषज्जिगारयिषः-दुर्जिगारयिषः- }
 सुजिगारयिषः;
 जिगारयिषिता-त्री, जिगारयिष्यमाणः;
¹जिगारयिषमाणः, जिगारयिषः;
 जिगारयिषिष्यमाणः, जिगारयिषितुम्;
 जिगारयिट्-जिगारयिषौ-जिगारयिषः, जिगारयिषा;
 जिगारयिषितः-तवान्, जिगारयिषणम्;
 जिगारयिषुः, जिगारयिषित्वा;
 जिगारयिषितव्यम्, प्रजिगारयिष्य;
 जिगारयिषणीयम्, जिगारयिषम् २; }
 जिगारयिष्यम्, जिगारयिषित्वा २. }

इति रूपाणीति विशेषः।

(422) “गृज शब्दार्थः” (I-भ्वादि:-248. सक. सेट्. पर.)

‘गर्जेद् गृज्जेद् गजेद् गज्जेच्छब्दने गाजयेणिचि ॥’ (श्लो. 59) इति देवः।

1. ‘आकुस्मादात्मनेपदिनः’ (गणसूत्रं चुरादौ) इति वचनात् ण्यन्तात् आत्मनेपदमेव।
- A. ‘इत्यादि वाचशतदेवनमध्य एव
 लोकः समालपदगारितकृष्णवीर्यः।’ धा. का. 3-37.

१गर्जकः-र्जिका, गर्जकः-र्जिका, जिगर्जिषकः-षिका, २जरीगृजकः-जिका ;	
गर्जिता-त्री, गर्जयिता-त्री, जिगर्जिषिता-त्री, जरीगृजिता-त्री ;	
३गर्जन्-न्ती, गर्जयन्-न्ती, जिगर्जिषन्-न्ती ;	—
गर्जिष्यन्-न्ती-ती, गर्जयिष्यन्-न्ती-ती, जिगर्जिषिष्यन्-न्ती-ती ;	—
गर्जयमानः, गर्जयिष्यमाणः, जरीगृज्यमानः, जरीगृजिष्यमाणः ;	
४सुगृक्-सुगृग्-सुगृजौ-सुगृजः ;	—
गृजितम्-तः, गर्जितः, जिगर्जिषितः, जरीगृजितः-तवान् ;	
गृजः, सुगर्जी, ५गर्जनः, गर्जः, जिगर्जिषुः, जरीगृजः ;	
गर्जितव्यम्, गर्जयितव्यम्, जिगर्जिषितव्यम्, जरीगृजितव्यम् ;	
गर्जनीयम्, गर्जनीयम्, जिगर्जिषणीयम्, जरीगृजनीयम् ;	
६गृज्यम्, गर्ज्यम्, जिगर्जिष्यम्, जरीगृज्यम् ;	
ईषद्गर्जः-दुर्गर्जः-सुगर्जः ;	—
गृज्यमानः, गर्ज्यमानः, जिगर्जिष्यमाणः, जरीगृज्यमानः ;	
७गर्जः, गर्जः, जिगर्जिषः, जरीगृजः ;	
गर्जितुम्, गर्जयितुम्, जिगर्जिषितुम्, जरीगृजितुम् ;	
गृक्तिः, गर्जना, जिगर्जिषा, जरीगृजा ;	
गर्जनम्, गर्जनम्, जिगर्जिषणम्, जरीगृजनम् ;	
८गर्जित्वा, गर्जयित्वा, जिगर्जिषित्वा, जरीगृजित्वा ;	
९प्रगृज्य, सङ्गृज्य, अनुजिगर्जिष्य, प्रजरीगृज्य ;	

1. 'पुगन्तलघूपधस्य च' (7-3-86) इति गुणः ।
  2. 'रीगृदुपधस्य च' (7-4-90) इति यङि अभ्यासस्य रीगागमः ।
  3. 'चोः कुः' (8-2-30) इति कुत्वे चत्वंविकल्पः ।
  4. 'चलनशब्दाध्यादिकर्मकात्—' (3-2-148) इति ताच्छीलिको युच् ।
  5. 'ऋदुपधाच्चाकल्पिचुतेः' (3-1-110) इति कथप् ।
  6. 'चजोः—' (7-3-52) इति कुत्वं न, निष्ठायां सेदत्वात् ।
  7. 'न क्त्वा सेद्' (1-2-18) इति क्त्वनिषेधाद् गुणः ।
  8. 'अन्तरङ्गानिपि विधीनं बहिरङ्गो ल्यब् बाधते' (परिभाषा. 54) इति वचनात् पूर्व-मिडागमो न प्रवर्तते । तेन सेदत्वाभावात् 'न क्त्वा सेद्' (1-2-18) इति न प्रवर्तते ।
- A. 'जहर्ष जज्ञातुजितस्थलेरसौ वृषैरतुज्यैर्गजगज्जिभिर्वृतम् ।
गर्जत्खरं गृजितधेनुमोमुजद्वत्सोत्करं मुजदजं वजन् व्रजम् ॥' धा. का. 1-33.

गर्जम् २, } गर्जम् २, } जिगर्जिषम् २, } जरीगृजम् २ ; }	
गर्जित्वा २, } गर्जयित्वा २, } जिगर्जिषित्वा २, } जरीगृजित्वा २. }	

(423) "गृजि शब्दार्थः" (I-भ्वादिः-249. अक. सेद्. पर.)

'गर्जेद् गृजेद् गजेद् गजेच्छब्दने गाजयेणिचि ॥' (श्लो. 59) इति देवः ।			
१गृजकः-जिका, गृजकः-जिका, जिगृजिषकः-षिका, २जरीगृजकः-जिका ;			
गृजिता-त्री, गृजयिता-त्री, जिगृजिषिता-त्री, जरीगृजिता-त्री ;			
गृजन्-न्ती, गृजयन्-न्ती, जिगृजिषन्-न्ती ;	—		
गृजिष्यन्-न्ती-ती, गृजयिष्यन्-न्ती-ती, जिगृजिषिष्यन्-न्ती-ती ;	—		
गृजयमानः, गृजयिष्यमाणः, जरीगृज्यमानः, जरीगृजिष्यमाणः ;			
३सुगृन्-सुगृजौ-सुगृजः ;	—	—	
गृजितम्- ^A तः, गृजितः, जिगृजिषितः, जरीगृजितः-तवान् ;			
गृजः, ४गृजनः, गृजः, जिगृजिषुः, जरीगृजः ;			
गृजितव्यम्, गृजयितव्यम्, जिगृजिषितव्यम्, जरीगृजितव्यम् ;			
गृजनीयम्, गृजनीयम्, जिगृजिषणीयम्, जरीगृजनीयम् ;			
गृज्यम्, गृज्यम्, जिगृजिष्यम्, जरीगृज्यम् ;			
ईषद्गृजः-दुर्गृजः-सुगृजः ;	—	—	
गृज्यमानः, गृज्यमानः, जिगृजिष्यमाणः, जरीगृज्यमानः ;			
गृजः, गृजः, जिगृजिषः, जरीगृजः ;			
गृजितुम्, गृजयितुम्, जिगृजिषितुम्, जरीगृजितुम् ;			
गृजा, गृजना, जिगृजिषा, जरीगृजा ;			
गृजनम्, गृजनम्, जिगृजिषणम्, जरीगृजनम् ;			
गृजित्वा, गृजयित्वा, जिगृजिषित्वा, जरीगृजित्वा ;			
सङ्गृज्य, प्रगृज्य, प्रजिगृजिष्य, प्रजरीगृज्य ;			
गृजम् २, } गृजम् २, } जिगृजिषम् २, } जरीगृजम् २ ; }			
गृजित्वा २, } गृजयित्वा २, } जिगृजिषित्वा २, } जरीगृजित्वा २. }			

1. 'इदितो नुम् धातोः' (7-1-58) इति नुम् । एवं सर्वत्र ज्ञेयम् ।
  2. 'रीगृत्वत इति वक्तव्यम्' (वा. 7-4-90) इति यङन्ते अभ्यासस्य रीगागमः ।
  3. इदित्वाजलोपो न । 'संयोगान्तस्य—' (8-2-23) इति जकारस्य लोपः ।
  4. 'चलनशब्दाध्यादिकर्मकात्—' (3-2-148) इति ताच्छीलिको युच् ।
- A. 'गर्जत्खरं गृजितधेनुमोमुजद्वत्सोत्करं मुजदजं वजन् व्रजम् ॥' धा. का. 1-33.

(424) “गृधु अभिकाङ्क्षायाम्” (IV-दिवादि:-1246. सक. सेट्. पर.)

‘गृधेर्गृध्यति काङ्क्षायां, गर्धेस्तत्रैव गर्धयेत् ।’ (श्लो. 123) इति देवः ।

गर्धकः-र्धिका, गर्धकः-र्धिका, ¹जिगर्धिषकः-षिका, ²जरीगृधकः-धिका ;
गर्धिता-त्री, गर्धयिता-त्री, जिगर्धिषिता-त्री, जरीगृधिता-त्री ;
³गृध्यन्-न्ती, ⁴गर्धयन्-न्ती, जिगर्धिषन्-न्ती ; —
गर्धिष्यन्-न्ती-ती, गर्धयिष्यन्-न्ती-ती, जिगर्धिषिष्यन्-न्ती-ती ; —
⁵व्यतिगृध्यमानः, गर्धयमानः, — जरीगृध्यमानः ;
व्यतिगर्धिष्यमाणः, गर्धयिष्यमाणः, — जरीगृधिष्यमाणः ;
⁶सङ्घृत्-सङ्घृत्-सङ्घृत्-सङ्घृत्-सङ्घृत् ; —
⁷गृद्धम्-गृद्धः-गृद्धवान्, गर्धितः, जिगर्धिषितः, जरीगृधितः-तवान् ;
गृधः, ⁸धनगर्धी, ⁹गर्धनः, ^A ¹⁰गृधुः, ^B गर्धः, जिगर्धिषुः, जरीगृधः ;

1. अस्य धातोः सेट्कत्वात् सनि ‘जिगर्धिषकः’ इति रूपमेव साधु । क्षीर-तरङ्गिण्यां इहभावघटितप्रयोगो दृश्यते ‘जिघृत्सति’ इति ; तत्र प्रमाणं नोपलभ्यते ।
  2. ‘रीगृदुपधस्य च’ (7-4-90) इति यङन्ते सर्वत्र अभ्यासस्य रीगागमः ।
  3. ‘दिवादिभ्यः—’ (3-1-69) इति इयन् । इयनो ऋद्धावात् अङ्गस्य गुणो न ।
  4. गर्धयन् माणवकम् । प्रतारयन् इत्यर्थः । ‘गृधिवच्च्योः प्रलम्भने’ (1-3-69) इति ण्यन्ताद् गृधेः परस्मैपदमेव । अन्यत्र, ‘श्वानं गर्धयन् गर्धयमानः’ इति भवति । स्पृहामुत्पादयन् इत्यर्थः ।
  5. ‘कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14) इति शानच् ।
  6. पदान्ते ‘एकाचो वशो भष् झषन्तस्य स्त्वोः’ (8-2-37) इति भष्भावः । जश्त्वं चत्वंश्च ।
  7. उदित्वेन क्त्वायामितो विकल्पनात् ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इत्यनेन निष्ठायां इणिवेधः ।
  8. ‘सुध्यजातौ—’ (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः । ‘झषस्तथोर्धोऽधः’ (8-2-40) इति धत्वम् ।
  9. ‘जुचङ्कम्पदन्द्म्यसृगृधि—’ (3-2-150) इत्यादिना ताच्छीलिको युच् ।
  10. ‘तसिगृधिपृथिक्षिपेः—’ (3-2-140) इति क्तुः ताच्छीलिकः । ‘नेङ् वशि कृति’ (7-2-8) इति इणिवेधः ।
- A. ‘कपिश्चङ्कमणोऽद्यापि नासौ भवति गर्धनः ।
कुर्वन्ति कोपनं तारा मण्डना गगनस्य माम् ॥’ भ. का. 7-16.
- B. ‘नभ्यांस्तुभ्य विभो जयेति नुवते क्लियन् प्रमेयद्रुजं
क्षिवयन् ऋद्धिमगृधनवेऽपि स विमृश्याक्षीयमाणां ददौ ॥’ धा. का. 2-67.

गर्धितव्यम्, गर्धयितव्यम्, जिगर्धिषितव्यम्, जरीगृधितव्यम् ;
गर्धनीयम्, गर्धनीयम्, जिगर्धिषणीयम्, जरीगृधनीयम् ;
¹गृध्यम्, ^A गर्ध्यम्, जिगर्धिष्यम्, जरीगृध्यम् ;
ईषद्गर्धः-दुर्गर्धः-सुगर्धः ; — —
गृध्यमानः, गर्ध्यमानः, जिगर्धिष्यमाणः, जरीगृध्यमानः ;
गर्धः, गर्धः, जिगर्धिषः, जरीगृधः ;
गर्धितुम्, गर्धयितुम्, जिगर्धिषितुम्, जरीगृधितुम् ;
गृद्धिः, गर्धना, जिगर्धिषा, जरीगृधा ;
गर्धनम्, गर्धनम्, जिगर्धिषणम्, जरीगृधनम् ;
²गर्धित्वा-गृद्ध्वा, गर्धयित्वा, जिगर्धिषित्वा, जरीगृधित्वा ;
प्रगृध्य, प्रगर्ध्य, प्रजिगर्धिष्य, प्रजरीगृध्य ;

गर्धम् २, } गर्धम् २, } जिगर्धिषम् २, } जरीगृधम् २ ; }
गर्धित्वा २, } गर्धयित्वा २, } जिगर्धिषित्वा २, } जरीगृधित्वा २ ; }
गृद्धा २, }
³गृद्धः.

(425) “गृह ग्रहणे” (X-चुरादि:-1899. सक. सेट्. अदन्तः, आगर्वायः)

“ण्यन्तस्य ग्रहणे गृहेर्गृह्यते, तलानदन्ताद् गृहेः

भूवादेः शपि गर्हते, श्रि तु पदे गृह्यात्यगृहीत च ।

गर्हेर्वा णिचि निन्दनार्थविषये गर्हेत् तथा गर्हयेद्

भूवादेः शपि कुत्सनार्थविषये गर्हेर्भवेद् गर्हते ॥”

(श्लो. 194) इति देवः ।

1. ‘ऋदुपधात्—’ (3-1-110) इति कथप् ।
  2. ‘उदितो वा’ (7-2-56) इति क्त्वायामिङ् विकल्पः । इदपक्षे ‘न क्त्वा सेट्’ (1-2-18) इति क्त्वनिषेधात् गुणो भवति ।
  3. ‘सुसृधाङ्गृधिभ्यः क्त्वा’ (६. उ. 8-42) इति क्त्वा प्रत्ययः । गृधः = लुब्धकः, इयेनो वा ।
- A. ‘इत्यः शिष्येण गुरुवद् गृध्यमर्थमवाप्स्यसि ॥’ भ. का. 6-55.

¹ गृहकः-हिका,	² जिगृहयिषकः-षिका ;
गृहयिता-त्री,	जिगृहयिषिता-त्री ;
³ गृह्यमाणः,	जिगृहयिषमाणः ;
गृहयिष्यमाणः,	जिगृहयिषिष्यमाणः ;
⁴ प्रगृह-प्रगृह-प्रगृहौ-प्रगृहः ;	—
गृहितम्-तः- ^A तवान् ,	जिगृहयिषितः-तवान् ;
गृहः, ⁵ गृहयालुः, ^B	जिगृहयिषुः ;
गृहयितव्यम् ,	जिगृहयिषितव्यम् ;
गृहणीयम् ,	जिगृहयिषणीयम् ;
गृह्यम् ,	जिगृहयिष्यम् ;
ईषद्गृहः-दुर्गृहः-सुगृहः ;	—
गृह्यमाणः,	जिगृहयिष्यमाणः ;
गृहः,	जिगृहयिषः ;
गृहयितुम् ,	जिगृहयिषितुम् ;
⁶ गृहणा ,	जिगृहयिषा ;
गृहणम् ,	जिगृहयिषणम् ;
गृहयित्वा ,	जिगृहयिषित्वा ;
⁷ प्रगृह्य ,	प्रजिगृहयिष्य ;

1. अस्य धातोर्दन्तत्वादलोपस्य स्थानिवद्भावेन लघूपधगुणो न । एवं सर्वत्र ।
2. ण्यन्तात् सनि णेरयादेशे, 'सन्त्यतः' (7-4-79) इतीत्वे 'जिगृहयिषकः' इति रूपम् ।
3. 'आ गर्वादात्मनेपदिनः' (गणसूत्रं चुरादौ) इति ण्यन्तादात्मनेपदमेव ।
4. 'हो ढः' (8-2-31) इति ढत्वे पदान्तत्वनिमित्तकः भङ्भावः । स्थानिवत्त्वं तु 'पूर्वत्रासिद्धे न—' (वा. 1-1-57) इति निषेधाच्च ।
5. 'स्पृष्टिगृह्यपतिदयि—' (3-2-158) इति ताच्छीलिक आलुच् । 'अयामन्तात्वा-द्येतिन्विष्णुषु च' (6-4-55) इति णेरयादेशः ।
6. 'ण्यासश्रन्थो युच्' (3-3-107) इति युच् स्त्रियाम् ।
7. 'ह्यपि लघुपूर्वात्' (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
- A. 'तच्चाकर्ण्य सरोषमुत्पद्यते स्मोत्तुङ्गमञ्चं हरिः प्रोत्तिष्ठन् असिचर्मणी गृहितवान् कंसोऽपि मृग्योऽसताम् ।' धा. का. 3-58.
- B. 'दीनधीः स तपसा हिमशैले दक्षपथं पुरहराद् गृहयालोः । आददे वरमथो विजयौ द्वावन्तरेण युधि पाण्डवरोधम् ॥' चम्पूभारते 5-79.

गृहम् २, }	जिगृहयिषम् २ ; }
गृहयित्वा २, }	जिगृहयिषित्वा २. }

(426) “गृह ग्रहणे” (I-भ्वादिः-650. सक. वेद. आत्म.)

‘ण्यन्तस्य ग्रहणे गृहेर्गृह्यते, तत्रानदन्ताद् गृहेः

भूवादेः शपि गर्हते, शिन तु पदे गृह्यात्यगृहीत च ।

गर्हेर्वा णिचि निन्दनार्थविषये गर्हेत्, तथा गर्हयेद्

भूवादेः शपि कुत्सनार्थविषये गर्हेर्भवेद् गर्हते ॥’

(श्लो. 194) इति देवः ।

गर्हकः-र्हिका, गर्हकः-र्हिका, ¹जिगर्हिषकः-षिका, जिघृक्षकः-क्षिका,

²जरीगृहकः-हिका ;

गर्हिता-त्री-³गर्हा-र्ही, गर्हयिता-त्री, जिगर्हिषिता-त्री, जिघृक्षिता-त्री,

जरीगृहिता-त्री ;

— गर्हयन्-न्ती, गर्हयिष्यन्-न्ती-ती ; —

गर्हमाणः, गर्ह्यमाणः, जिगर्हिषमाणः-जिघृक्षमाणः, जरीगृह्यमाणः ;

गर्हिष्यमाणः, घर्क्ष्यमाणः, गर्हयिष्यमाणः, जिगर्हिषिष्यमाणः-जिघृक्षिष्यमाणः,

जरीगृहिष्यमाणः ;

⁴संघृह-संघृह-संघृहौ-सङ्गृहः ; — — —

⁵गृहम्-गृहः-गृहवान्, गर्हितः, जिगर्हिषितः-जिघृक्षितः, जरीगृहितः-तवान् ;

⁶गृहम्, ⁷गर्हणः, ⁸दोषगर्ही, गर्हः, जिगर्हिषुः-जिघृक्षुः, जरीगृहः ;

1. ऊदित्वादस्य धातोरिङ्ङि कल्पः । इङभावपक्षे ‘हलन्ताच्च’ (1-2-10) इति सनः कित्वात् गुणाभावः, ढत्वम्, भङ्भावश्च । ‘षढोः कः सि’ (8-2-41) इति कत्वम् ।
2. यङन्ते सर्वत्र ‘रीगृदुपधस्य च’ (7-4-90) इति अभ्यासस्य रीगागमः ।
3. इङभावपक्षे ढत्व-धत्व-णुत्व-ढलोपाः । एवं तव्यदादिष्वपि ज्ञेयम् ।
4. ढत्वे पदान्तत्वनिमित्तको भङ्भावः । चत्त्वविकल्पः ।
5. ऊदित्त्वेन विकल्पितेद्रक्त्वात् निष्ठाशाम् ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इतीणिणिवेधः ।
6. ‘हृगुपधज्ञा—’ (3-1-135) इति कर्तरि कप्रत्ययः ।
7. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति ताच्छीलिको युच् ।
8. ‘मुप्यजातौ—’ (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।

गर्हितव्यम्-गर्दव्यम्, गर्हयितव्यम्, जिगर्हिषितव्यम्-जिघृक्षितव्यम्,
जरीगृहितव्यम्;

गर्हणीयम्, गर्हणीयम्, जिगर्हिषणीयम्-जिघृक्षणीयम्, जरीगृहणीयम्;
१गृह्यम्, गर्ह्यम्, जिगर्हिष्यम्-जिघृक्ष्यम्, जरीगृह्यम्;
ईषद्गर्हः-दुर्गर्हः-सुगर्हः; — —

१गृह्यमाणः, गर्ह्यमाणः, जिगर्हिष्यमाणः-जिघृक्ष्यमाणः, जरीगृह्यमाणः,
गर्हः, गर्हः, जिगर्हिषः-जिघृक्षः, जरीगृहः,
गर्हितुम्-गर्दुम्, गर्हयितुम्, जिगर्हिषितुम्-जिघृक्षितुम्, जरीगृहितुम्;
गृहिः, गर्हणा, जिगर्हिषा-जिघृक्षा, जरीगृहा;
गर्हणम्, गर्हणम्, जिगर्हिषणम्-जिघृक्षणम्, जरीगृहणम्;
२गर्हित्वा-गृह्णा, गर्हयित्वा, जिगर्हिषित्वा-जिघृक्षित्वा, जरीगृहित्वा;
प्रगृह्य, प्रगर्ह्य, प्रजिगर्हिष्य-प्रजिघृक्ष्य, प्रजरीगृह्य;

गर्हम् २, } गर्हम् २, } जिगर्हिषम् २-जिघृक्षम् २, }
गर्हित्वा २, } गर्हयित्वा २, } जिगर्हिषित्वा २-जिघृक्षित्वा २, }
गृह्णा २, } जरीगृहम् २; }
जरीगृहित्वा २. }

(427) “गृ निगरणे” (VI-तुदादिः-1410. अक. सेट्. पर.) किरादिः।

“ज्ञाने गारयते, गिरेन्निगरणे, शब्दे गृणाति त्वम्

युक्तं, प्रो गरतीति सेकविषये ह्रस्वान्तधातोः शपि।” (श्लो. 33) इति देवः।

‘निपूर्वताप्राचुर्योपदर्शनार्थो निः।’ इति पुरुषकारः।

गारकः-रिका, १गालकः-लिका, गारकः-रिका, गालकः-लिका,

1. ‘ऋदुपधात्—’ (3-1-110) इति कथम्।

2. इदपक्षे ‘न क्त्वा सेट्’ (1-2-18) क्त्वनिषेधाद् गुणः।

3. ‘अचि विभाषा’ (8-2-21) इति लत्वविकल्पः। एवं सर्वत्राजादिप्रत्यये परतः बोध्यम्।

A. ‘द्राहितः शुभपथप्रकाशने सत्त्वजेऽथ तमनूद्यवैभवः।

गाढमैत्रसगृह्यमाणधीः भूषणगहनधुषितो बलः॥’ धा. का. 1. 82.

१जिगरिषकः, जिगलिषकः-षिका, २जेगिरकः-रिका, जेगिलकः-लिका;
३गरिता-गरीता, गलिता-गलीता-त्री, गारयिता-गालयिता-त्री, जिगरिषिता-
जिगलिषिता-त्री, जेगिरिता-जेगिलिता-त्री;

४गिरन्-गिलन्-न्ती-ती, ५गारयन्-गालयन्-न्ती, जिगरिषन्-

जिगलिषन्-न्ती; —

गरिष्यन्-गलिष्यन्-गरीष्यन्-गलीष्यन्-न्ती-ती, गारयिष्यन्-गालयिष्यन्-
न्ती-ती, जिगरिष्यन्-जिगलिष्यन्-न्ती-ती; —

६अवगिरमाणः-७सगिरमाणः, ८अवगिलमानः-संगिलमानः,

९अवजिगरिषमाणः-अवजिगलिषमाणः,

अवगरिष्यमाणः, अवगलिष्यमाणः, अवजिगरिष्यमाणः-अवजिगलिष्यमाणः,

सञ्जिगरिष्यमाणः, सञ्जिगलिष्यमाणः, १०जेगिल्यमानः, जेगिलिष्यमाणः;

1. ‘इद सनि वा’ (7-2-41) इति वैकल्पिकेडागमे प्राप्ते, ‘किरश्च पञ्चभ्यः’ (7-2-75) इति नित्यमिदं। ‘द्विवचनेऽचि’ (1-1-59) इति गुणनिषेधात् ‘गृ’ शब्दस्य ‘सन्त्यङोः’ (6-1-9) इति द्वित्वम्। अभ्यासकार्यम्। उत्तरखण्डे गुणः। इडाग-मस्य ‘वृतो वा’ (7-2-38) इति दीर्घविकल्पस्तु न; ‘अत्रेडो दीर्घो नेष्टः’ (भाष्येष्टिः 7-2-75) इति भाष्यात्। एवं सञ्जन्ते सर्वत्र ज्ञेयम्।

2. गर्हितं गिरति—इत्यर्थे ‘लुपसदचरजपजभदहदशगृभ्यो भावगर्हायाम्’ (3-1-24) इति यञ्। ‘ऋत इडातोः’ (7-1-100) इति इत्वे रपरत्वे च ‘सन्त्यङोः’ (6-1-9) इति द्वित्वम्। न चात्र ‘हलि च’ (8-2-77) इति दीर्घः शङ्क्यः। लत्वदृष्ट्या दीर्घस्यासिद्धत्वात्। ‘यस्य हलः’ (6-4-49) इति यलोपः। अलोपः। अनन्तरम्, अजादिप्रत्ययपरकत्वात् वैकल्पिकं लत्वम्। एवं यङन्ते सर्वत्र।

3. ‘वृतो वा’ (7-2-38) इति इडो दीर्घविकल्पः। एवं तच्चतुमुनादिषु ज्ञेयम्।

4. ‘तुदादिभ्यः—’ (3-1-77) इति शविकरणप्रत्ययः। इत्वं, रपरत्वं च। स्त्रियाम्, ‘आच्छीनशोर्नुम्’ (7-1-80) इति नुम् विकल्पेन भवति।

5. ‘निगरणचलनार्थेभ्यः—’ (1-3-87) इति ण्यन्तात् शतैव।

6. ‘अवाद् प्रः’ (1-3-51) इति शानच्।

7. ‘समः प्रतिज्ञाने’ (1-3-52) इति शानच्। वैयाकरणाः शब्दं नित्यं सञ्जिगरमाणं भवन्ति।

8. ‘पूर्ववत् सनः’ (1-3-62) इति सन्नन्तात् शानच्।

9. ‘प्रो यङि’ (8-2-20) इति नित्यं लत्वम्।

A. ‘वसूनि देशांश्च निवर्तयिष्यन् रामं नृपः सञ्जिगरमाण एव।

तथाऽवज्जे भरताभिषेको विषादशङ्कुश्च मर्तौ निचरन्ते॥’ म. का. 3. 8.

^१गीः-गिरौ-गिरः ;
^२गीर्णः-गीर्णम्-गीर्णवान्, गारितः-गालितः, जिगरिषितः-जिगलिषितः,
 जेगिरितः-जेगिलितः, तवान् ;
^३गरः, गलः, ^४अजगरः, मुद्गरः, ^५तिमिङ्गिलः-गिलगिलः, गारः,
 गालः, ^६जिगरिषुः-जिगलिषुः, जेगिरः-जेगिलः ;
 गरितव्यम्-गरीतव्यम्, गलितव्यम्-गलीतव्यम्, गारयितव्यम्-गालयितव्यम्,
 जिगरिषितव्यम्-जिगलिषितव्यम्, जेगिरितव्यम्-जेगिलितव्यम् ;
 गरणीयम्-गलनीयम्, गारणीयम्-गालनीयम्, जिगरिषणीयम्-जिगलिषणीयम्,
 जेगिरणीयम्-जेगिलनीयम् ;
^७गार्यम्, गार्यम्-गाल्यम्, जिगरिष्यम्-जिगलिष्यम्, जेगिर्यम्-जेगिल्यम् ;
 ईषद्गरः-ईषद्गलः-दुर्गरः-दुर्गलः-सुगरः-सुगलः ;
^८गीर्यमाणः, गार्यमाणः-गाल्यमाणः, जिगरिष्यमाणः-जिगलिष्यमाणः,
 जेगिर्यमाणः ;

1. इत्वे रपरत्वे च 'वैरूपधाया दीर्घ इकः' (8-2-76) इति दीर्घः ।
2. 'अयुक्तः किति' (7-2-11) इतीणिषेधः । इत्वरपरत्वयोः, 'रदाभ्याम्—' (8-2-42) इति निष्ठान्तत्वे णत्वे च रूपम् ।
3. 'अचि विभाषा' (8-2-21) इति विभाषा प्राप्तस्य लत्वस्य, 'देवनातो गलो प्राहः इतियोगे च सद्विधिः । मिथस्ते न विभाष्यन्ते गवाक्षः संशितव्रतः ॥' इति भाष्येण (1-4-53) व्यवस्थितविभाषात्वलाभात् प्राण्यङ्गे नित्यं लत्वम् । विषे तु गर इत्येङ् । लत्वं न ।
4. पचादिषु (3-1-134) पाठात् अच् । अजं गिरति=इति अजगरः । 'श्वपच-चक्रधरवत् अकारानुपपदात् कर्मोपपदे विप्रतिषेधेन' (भाष्यम्-1-4-2) इति क्षीरतरङ्गिणी । एवं मुदं गिरतीति मुद्गरः इत्यत्रापि ज्ञेयम् ।
5. तिमि गिलतीति तिमिङ्गिलः=जलजन्तुविशेषः । 'कप्रकरणे मूलविभुजा-दिभ्य उपसंख्यानम्' (वा. 3-2-5) इति कः । 'गिलेऽगिलस्य' (वा. 6-3-70) इति मुम् । 'अगिलस्य' (वा. 6-3-70) इत्युक्त्वात् गिलशब्दे परे मुम् न ।
6. 'अहलोर्ध्वत्' (3-1-124) इति ण्यत् । वृद्धिः ।
7. इत्वरपरत्वयोः 'हलि च' (8-2-77) इति दीर्घः । एवं 'जेगीर्यमाणः' इति यङन्तात् कर्मणि यक्वपि ज्ञेयम् ।
- A. 'लोकानां शिषोस्तुल्यः कृतान्तस्य विपर्यये ।
 वने चिकरिषोर्वृक्षान् बलं जिगरिषुः कपेः ॥' भ. का. 9. 54.

^१गरः, गलः, ^२उद्गारः^A-निगारः, निगालः, जिगरिषः-जिगलिषः,
 जेगिरः-जेगिलः ;
 गरितुम्-गरीतुम्, गलितुम्-गलीतुम्, गारयितुम्-गालयितुम्,
 जिगरिषितुम्-जिगलिषितुम्, जेगिरितुम्-जेगिलितुम् ;
^३गीर्णिः, गारणा-गालना, जिगरिषा-जिगलिषा, जेगिरा-जेगिला ;
 निगरणम्-^४गिरणम्-निगलनम्, गारणम्-गालनम्, जिगरिषणम्-जिगलिषणम् ;
 जेगिरणम्-जेगिलनम् ;
 गीर्त्वा, गारयित्वा-गालयित्वा, जिगरिषित्वा-जिगलिषित्वा,
 जेगिरित्वा-जेगिलित्वा ;
 संगीर्यं, संगार्यं-संगाल्यं, सज्जिगरिष्य-सज्जिगलिष्य, सज्जेगिर्यं ;
 गारम् २, } गारम् २, } जिगरिषम् २, } जेगिरम् २, }
 गालम् २, } गालम् २, } जिगलिषम् २, } जेगिलम् २, }
 गीर्त्वा २, } गारयित्वा २, } जिगरिषित्वा २, } जेगिरित्वा २, }
 गालयित्वा २, } जिगलिषित्वा २, } जेगिलित्वा २, }

^५गुरुः ;

(428) "गृ शब्दे" (IX-क्रयादिः-1498. अक. सेट्. पर.)

प्वादिः ल्वादिश्च ।

'ज्ञाने गारयते, गिरेज्जिगरणे, शब्दे गृणाति तयम्
 युक्तं, ओ गरीतीति सेकविषये ह्रस्वान्तधातोः शपि ।' (श्लो. 33) इति देवः ।

1. 'ऋदोरप्' (3-3-57) इति भावेऽप् ।
2. 'उन्नयोर्प्रः' (3-3-29) इति घञ् । अवपवादः । उद्गारः=वीच्यादिभिः समुद्रस्योद्रेकः । 'उद्गारः=अतिप्रवृत्तो ध्वनिः' इति प्र. कौमुदीव्याख्यायाम् । निगारः देवदत्तस्य । भक्षणमित्यर्थः ।
3. 'ऋत्वादिभ्यः कितिष्ठावद् वाच्यः' (वा. 8-2-44) इति क्तिन्स्तकारस्य नत्वे इत्वरपरत्वदीर्घेषु णत्वम् ।
4. 'दृ वम उद्गिरणे' इति धातुपाठे निर्देशात् षिङिति प्रत्यये परतः विहितम् इत्वम्-ह्युटचपीष्टमिति केचित् । तेन 'गिरणम्' इत्यपि साधु—इति प्रक्रिया-सर्वस्वे ।
5. औणादिके [द. उ. 1-109] कुप्रत्यये, उकारस्यान्तादेशे च रूपम् । गिरति=अर्थविशेषान् इति गुरुः=आचार्यः पूज्यो जनश्च ।
- A. 'सद्गोद्गारमुगन्धीनां फलानामलमाशिताः ।
 उत्कारेषु च धान्यानामनभीष्टपरिग्रहाः ॥' भ. का. 7. 38.

गारकः-रिका-गालकः-लिका, गारकः-रिका-गालकः-लिका, जिगरिषकः-जिगरीषकः-जिगलिषकः-जिगलीषकः-षिका, जेगिरकः-रिका-जेगिलकः-लिका ; इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि तौदादिकगृ धातुवत् (427) बोध्यानि ॥
 'गृणन्-^Aती । अस्य घातोः सन्नन्ते सर्वत्र इडागमस्य 'वृतो वा' (7-2-38) इति दीर्घः भवत्येव । 'अवाद् ग्रः' इत्यल अस्य न ग्रहणम् । 'अवपूर्वो गृणातिः न प्रयुज्यते (1-3-51) इति भाष्यात् । अस्माद् घातोः यङ्प्रत्ययः नोत्पद्यते, अनभिधानात् इति (8-2-20) काशिका ॥

(429) “गेपृ कम्पने” (I-भ्वादिः-369. सक. सेट्. आत्म.) [अ]

गेपकः-पिका,	गेपकः-पिका,	जिगेपिषकः-षिका,	जेगेपकः-पिका ;
गेपिता-त्री,	गेपयिता-त्री,	जिगेपिषिता-त्री,	जेगेपिता-त्री ;
—	^३ गेपयन्-न्ती,	गेपयिष्यन्-न्ती-ती ;	—
गेपमानः,	—	जिगेपिषमाणः,	जेगेप्यमानः ;
गेपिष्यमाणः,	—	जिगेपिषिष्यमाणः,	जेगेपिष्यमाणः ;
गेप्-गेपौ-गेपः ;	—	—	—
गेपितम्-तः,	गेपितः,	जिगेपिषितः,	जेगेपितः-तवान् ;
गेपः, ^३ गेपनः, ^B	गेपः,	जिगेपिषुः,	जेगेपः ;
गेपितव्यम्,	गेपयितव्यम्,	जिगेपिषितव्यम्,	जेगेपितव्यम् ;

1. शतरि 'क्रथादिभ्यः—' (3-1-81) इति आ विकरणप्रत्ययः । 'आभ्यस्त-योरातः' (6-4-112) इत्याकारलोपः । 'प्वादीनां ह्रस्वः' (7-3-80) इति शिति परे ह्रस्वः । णत्वम् । उगिद्भेन स्त्रियां ङीप् ।

2. 'निगणचलनार्थेभ्यः ।' (1-3-87) इति ण्यन्तात् परस्मैपदमेव ।

3. 'चलनशब्दार्थादिकर्मकात्—' (3-2-148) इति तच्छीलादिषु युच् ।

[अ] —“गेपृ ग्लेपृ च” इति धातुपाठे पठ्यते । अत्र, 'चकारात् कम्पने, गतौ च सूत्रविभागात् ।' इति [क्षीर] स्वामी । मैत्रेयस्तु चकारमन्तरेण पठित्वा 'कम्पने' इत्यपेक्ष्यते । इति माधवधातुवृत्तौ ।

A. 'इत्थं हरौ गृणति हस्तिपकोऽपि कोपी जीनोऽप्यहं न तु रिणामि भियेति वादी ।' धा. का. 3-8.

B. 'अगेपनोऽग्लेपत स व्रजं यदा रविस्तदाऽमेपत पश्चिमां दिशम् । प्ररेपितात् कोरकतां सरोरुहादलेपि भृङ्गैः कुमुदं त्रपाभितैः ॥' धा. का. 1. 48.

प्रगेपनीयम्- ¹ प्रगेपणीयम्,	गेपनीयम्,	जिगेपिषणीयम्,	जेगेपनीयम् ;
गेप्यम्,	गेप्यम्,	जिगेपिष्यम्,	जेगेप्यम् ;
ईषद्वेपः-दुर्गेपः-सुगेपः ;	—	—	—
गेप्यमानः,	गेप्यमानः,	जिगेपिष्यमाणः,	जेगेप्यमानः ;
गेपः,	गेपः,	जिगेपिषः,	जेगेपः ;
गेपितुम्,	गेपयितुम्,	जिगेपिषितुम्,	जेगेपितुम् ;
^३ गेपा,	गेपना,	जिगेपिषा,	जेगेपा ;
गेपनम्,	गेपनम्,	जिगेपिषणम्,	जेगेपनम् ;
गेपित्वा,	गेपयित्वा,	जिगेपिषित्वा,	जेगेपित्वा ;
प्रगेप्य,	प्रगेप्य,	प्रजिगेपिष्य,	प्रजेगेप्य ;
गेपम् २, } गेपम् २, }	गेपम् २, }	जिगेपिषम् २, }	जेगेपम् २ ; }
गेपित्वा २, }	गेपयित्वा २, }	जिगेपिषित्वा २, }	जेगेपित्वा. }

(430) “गेवृ सेचने” (I-भ्वादिः-502. सक. सेट्. आत्म.)

गेवकः-विका, गेवकः-विका, जिगेविषकः-षिका, जेगेवकः-विका ; इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकगेवृधातुवत् (429) बोध्यानि । किपि तु-वृक्षगौः-वृक्षगावौ-वृक्षगावः, इति विशेषः । 'च्छ्वोः—' (6-4-19) इति वकारस्य ऊठादेशे 'एत्येघत्पूट्सु' (6-1-89) इति वृद्धौ च वृक्षगौः इति रूपम् । ^Aगेव्यम् ।

(431) “गेवृ अन्विच्छायाम्” (I-भ्वादिः-614. सक. सेट्. आत्म.)

अन्विच्छा-अन्वेषणा ।

गेषकः-षिका, गेषकः-षिका, जिगेषिषकः-षिका, जेगेषकः-षिका ; इत्यादीनि सर्वाणि रूपाणि भौवादिकगेवृधत् (429) बोध्यानि । किपि तु—'झलां जशोऽन्ते' (8-2-39) इति जश्वे चत्वे च गेड्-गेट्-गेषौ-गेषः, इति रूपम्, इति विशेषः । तुमुनि-^Bगेषितुम् ।

1. 'शेषे विभाषाऽकखादावधान्त उपदेशे' (8-4-18) इति णत्वविकल्पः ।

2. 'गुरोश्च हलः' (3-3-103) इति अकारप्रत्ययः ।

A. 'सेव्यं सतां शङ्करगेव्यमञ्जभूग्लेव्यं सुरैः पेव्यममेव्यमुन्मदैः ।

प्रम्लेवितं रेवितवत्समण्डलीं मव्यद्विराभीरजनैरसूक्ष्मैः ॥' धा. का. 1. 65.

B. 'भाषितुं स खलु हर्षवर्षितो गेषितुं समुचितं च नाशकत् ।

येषगाप्तहरिजेषसम्प्रमान्नेषितस्मृतिरपेक्षितो रथात् ॥' धा. का. 1. 78.

(432) “गै शब्दे” (I-भ्वादि:-917. अक. अनि. पर.)

‘शब्दविशेषे’ इति क्षीरस्वामी ।

“गाते गाडो गतावर्थे, कै गै शब्देऽस्य गायति ।” (श्लो. 5) इति देवः ।

¹गायकः-यिका, ²गापकः-पिका, ³जिगासकः-सिका, ⁴जेगीयकः-यिका ;
गाता-त्री, गापयिता-त्री, जिगासिता-त्री, जेगीयिता-त्री ;
⁵गायन्-न्ती, गापयन्-न्ती, जिगासन्-न्ती ; —
गास्यन्-न्ती-ती, गापयिष्यन्-न्ती-ती, जिगासिष्यन्-न्ती-ती ; —
गापयमानः, गापयिष्यमाणः, जेगीयमानः, जेगीयिष्यमाणः ;
सुगाः-सुगौ-सुगाः ; — — —
⁶गीतम्-तः, उपगीतम्, गापितः, जिगासितः, जेगीयितः-तवान् ;
⁷गायः, ⁸गाथकः^A-गाथिका, ⁹गायनः^B-गायनी, ¹⁰गेयः, ¹¹सामसङ्गायः,

1. ‘आदेच उपदेशेऽसिति’ (6-1-46) इत्यात्वे, ‘आतो युक् चिण्कृतोः’ (7-3-33) इति युगागमः । एवं घञि णमुलि च ज्ञेयम् ।
2. आत्वे, ‘अर्तिह्रीव्लीरीक्यूक्ष्माय्यातां पुग् णौ’ (7-3-36) इत्यादन्तलक्षणः पुगागमः । एवं सर्वत्र ण्यन्ते बोध्यम् ।
3. अनैमित्तिके आत्वे, द्वित्वे, अभ्यासस्य, ‘सन्धतः’ (7-4-79) इतीत्वम् । एवं सर्वत्र सञ्जन्ते बोध्यम् ।
4. ‘घुमास्थागापाजहातिसां हलि’ (6-4-66) इतीत्वे, अभ्यासस्य ‘गुणो यङ्लुकोः’ (7-4-82) इति गुणः । एवं यङन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
5. शतरि शिपरकत्वात् आत्वाभावे, आयादेशः ।
6. ‘घुमास्थागापा—’ (6-4-66) इतीत्वम् । एवं क्त्वायां, क्तिनि, यकि च ज्ञेयम् ।
7. ‘इयाद्व्यथाश्रु—’ (3-1-141) इत्यादिना कर्तरि णप्रत्ययः । वाऽसरूपन्यायेन णप्रत्ययोऽपि भवत्येव ।
8. ‘गस्यकन्’ (3-1-146) इति थकन्प्रत्ययः । ज्ञियां टापि, ‘प्रत्ययस्थात्—’ (7-3-44) इतीत्वम् ।
9. ‘ण्युद् च’ (3-1-147) इति ण्युद् । णित्वात् युगागमः । ज्ञियां टित्वात् ङीप् ।
10. ‘भग्यगेय—’ (3-4-68) इत्यादिना कर्तरि यत्प्रत्ययः । ‘ईयति’ (6-4-65) इतीत्वे गुणः । गेयो माणवकः साम्नाम् ।
11. ‘गापोष्टक्’ (3-2-8) इत्यत्र ‘अनुपसर्गे’ इत्युक्त्या, उपसर्गसमभिव्याहारे ‘कर्मण्यण्’ (3-2-1) इत्यणैव भवति ।
- A. ‘वाताहतिचलच्छाखा नर्तका इव शाखिनः ।
दुःसहा ही परिक्षिताः कण्डिरलिगाथकैः ॥’ भ. का. 6-84.
- B. ‘प्रादिदक्षत नो नृत्यं नाद्युषत गायनान् ।
रामं सुस्मृषमाणोऽसौ कपिर्विरहदुःखितम् ॥’ भ. का. 8-34.

¹सामगः-सामगी, ²सामगायी, ³देवगायी,^A छन्दोगः, ⁴सुगः, गापः,
जिगासुः, ⁵जेग्यः ;

गातव्यम्, गापयितव्यम्, जिगासितव्यम्, जेगीयितव्यम् ;
⁶प्रगानीयम्-प्रगाणीयम्, गापनीयम्, जिगासनीयम्, जेगीयनीयम् ;
गेयम्, गाप्यम्, जिगास्यम्, जेगीय्यम् ;
⁷ईषद्गानः-दुर्गानः-सुगानः ; — — —
गीयमानः, गाप्यमानः, जिगास्यमानः, जेगीय्यमानः ;
गायः, गापः, जिगासः, जेगीयः ;
गातुम्, गापयितुम्, जिगासितुम्, जेगीयितुम् ;
गीतिः, ⁸प्रगीतिः, गापना, जिगासा, जेगीया ;
गानम्, गापनम्, जिगासनम्, जेगीयनम् ;
गीत्वा, गापयित्वा, जिगासित्वा, जेगीयित्वा ;
⁹विगाय, विगाप्य, सञ्जिगास्य, सञ्जेगीय्य ;
गायम् २, } गापम् २, } जिगासम् २, } जेगीयम् २ ; }
गीत्वा २, } गापयित्वा २, } जिगासित्वा २, } जेगीयित्वा २ ; }
¹⁰गातुः, ¹¹गाथा, ¹²उद्गीथः.

1. ‘गापोष्टक्’ (3-2-8) इति कर्मण्युपपदे टकप्रत्ययः । ‘आतो लोप इटि च’ (6-4-64) इत्याकारलोपः । स्त्रियाम्, ‘टिङ्ढाणञ्—’ (4-1-15) इति ङीप् ।
2. ‘बहुलमाभीक्ष्ण्ये’ (3-2-81) इति णिनिः । असकृत् साम गायन् एवमुच्यते ।
3. ‘साधुकारिण्युपसङ्ख्यानम्’ (वा. 3-2-78) इति णिनिः ।
4. ‘आतश्चोपसर्गे’ (3-1-136) इति कर्तरि कप्रत्ययः ।
5. यङन्तात् पचायचि (3-1-134), ‘यङोऽचि च’ (2-4-74) इति लुकि ‘एरनेकाचः—’ (6-4-82) इति यण् ।
6. ‘शेषे विभाषाऽकृत्वादावषान्त उपदेशे’ (8-4-18) इति णत्वविकल्पः ।
7. ‘आतो युच्’ (3-3-128) इति ईषदाद्युपपदेषु खलपवादो युच् ।
8. सोपसर्गेऽपि ‘स्थागापापचो भावे’ (3-3-95) इति अङ्यवादाः क्तिन् प्रत्ययः ।
9. ‘न ल्यपि’ (6-4-69) इतीत्वनिषेधः ।
10. ‘कमिनिजनिगा—’ (द. उ. 1-125) इति तुप्रत्ययः । गातुः=गायकः ।
11. ‘उषिङ्गुषिङ्गिभ्यः—’ (द. उ. 6-29.) इति कर्मणि थन्प्रत्ययः । गाथा=वृत्तविशेषः ।
12. ‘गश्चोदि’ (द. उ. 6-35.) इति थकप्रत्ययः । उद्गीयते इति उद्गीथः=साम ।
- A. ‘स्नसमाननाभ्यवयवे नटद्गुणात् धनुषश्च्युतैः स युधि देवगायिनाम् ।’

चम्पूभारते 6:62.

(433) “गोम उपलेपने” (X-चुरादि:-1877. सक. सेद्. उभ.) अदन्तः ।

गोमक:-मिका,	जुगोमयिषक:-षिका ;
गोमयिता-त्री,	जुगोमयिषिता-त्री ;
गोमयन्-न्ती,	जुगोमयिषन्-न्ती ;
गोमयिष्यन्-न्ती-ती,	जुगोमयिष्यन्-न्ती-ती ;
गोमयमानः,	जुगोमयिषमाणः ;
गोमयिष्यमाणः,	जुगोमयिष्यमाणः ;
¹ गोन्-गोमौ-गोमः ;	—
^A गोमितस्-तः-तवान्,	जुगोमयिषितः-तवान् ;
गोमः,	जुगोमयिषुः ;
गोमयितव्यम्,	जुगोमयिषितव्यम् ;
² प्रगोमनीयम्-प्रगोमणीयम्,	जुगोमयिषणीयम् ;
गोम्यम्,	जुगोमयिष्यम् ;
ईषद्गोमः-दुर्गोमः-सुगोमः ;	—
गोम्यमानः,	जुगोमयिष्यमाणः ;
गोमः,	जुगोमयिषः ;
गोमयितुम्,	जुगोमयिषितुम् ;
गोमना,	जुगोमयिषा ;
गोमनम्,	जुगोमयिषणम् ;
गोमयित्वा,	जुगोमयिषित्वा ;
सङ्गोम्य,	सञ्जुगोमयिष्य ;
गोमम् २, }	जुगोमयिषम् २ ; }
गोमयित्वा २, }	जुगोमयिषित्वा २ ; }
³ गोमयम्.	

1. ‘मो नो धातोः’ (8-2-64) इति पदान्ते मकारस्य नकारः ।
  2. ‘क्षेपे विभाषाऽकखादावचान्त उपदेशे’ (8-4-18) इति णत्वविकल्पः ।
  3. ‘गोमयम्’ प्रकृतिप्रत्ययविभागस्य काल्पनिकत्वात् कस्मिंश्चित् काले गोमाद् गोमयसिद्धिः । अद्यत्वे तु ‘गोश्च पुरीषे’ (4-3-145) इति मयद् । एवं कुमारदावनुमन्तव्यम् । इति क्षीरतरङ्गिणी । [धा. का. 3-55.]
- A. ‘तं क्षोडितौजसमगोमितभूमिबद्धं [न्धं] शत्रौ कुमारयति मारयतोऽप्रसेनम् ॥’

(434) “गोष्ट संधाते” (I-श्वादि:-257. सक. सेद्. आत्म.)

गोष्टक:-ष्टिका,	गोष्टक:-ष्टिका,	जुगोष्टिषक:-षिका,	¹ जोगोष्टक:-ष्टिका ;
गोष्टिता-त्री,	गोष्टयिता-त्री,	जुगोष्टिषिता-त्री,	जोगोष्टिता-त्री ;
—	गोष्टयन्-न्ती,	गोष्टयिष्यन्-न्ती-ती ;	—
गोष्टमानः,	गोष्टयमानः,	जुगोष्टिषमाणः,	जोगोष्टयमानः ;
गोष्टिष्यमाणः,	गोष्टयिष्यमाणः,	जुगोष्टिष्यमाणः,	जोगोष्टिष्यमाणः ;
² गोष्ट-गोष्ट-गोष्टौ-गोष्टः ;	—	—	—
गोष्टितस्-तः,	^A गोष्टितः,	जुगोष्टिषितः,	जोगोष्टितः-तवान् ;
गोष्टः,	³ गोष्टनः, गोष्टः,	जुगोष्टिषुः,	जोगोष्टः ;
गोष्टितव्यम्,	गोष्टयितव्यम्,	जुगोष्टिषितव्यम्,	जोगोष्टितव्यम् ;
गोष्टनीयम्,	गोष्टनीयम्,	जुगोष्टिषणीयम्,	जोगोष्टनीयम् ;
गोष्ट्यम्,	गोष्ट्यम्,	जुगोष्टिष्यम्,	जोगोष्ट्यम् ;
ईषद्गोष्टः-दुर्गोष्टः-सुगोष्टः ;	—	—	—
गोष्टयमानः,	गोष्टयमानः,	जुगोष्टिष्यमाणः,	जोगोष्टयमानः ;
गोष्टः,	गोष्टः,	जुगोष्टिषः,	जोगोष्टः ;
गोष्टितुम्,	गोष्टयितुम्,	जुगोष्टिषितुम्,	जोगोष्टितुम् ;
गोष्टा,	गोष्टना,	जुगोष्टिषा,	जोगोष्टा ;
गोष्टनम्,	गोष्टनम्,	जुगोष्टिषणम्,	जोगोष्टनम् ;
गोष्टित्वा,	गोष्टयित्वा,	जुगोष्टिषित्वा,	जोगोष्टित्वा ;
प्रगोष्ट्य,	प्रगोष्ट्य,	प्रजुगोष्टिष्य,	प्रजोगोष्ट्य ;
गोष्टम् २, }	गोष्टम् २, }	जुगोष्टिषम् २, }	जोगोष्टम् २ ; }
गोष्टित्वा २, }	गोष्टयित्वा २, }	जुगोष्टिषित्वा २, }	जोगोष्टित्वा २. }

(435) “अथ बन्धने” (X-चुरादि:-1826. सक. सेद्. उभ.) आधृषीयः ।

चुरादौ ‘अन्ध बन्धने, अन्ध सन्दर्भे’ इति द्वौ धातू आधृषीयौ पठ्येते ।

1. यञि ‘सन्धयोः’ (6-1-9) इति द्वित्वे, अभ्यासस्य गुणे, ‘यस्य हलः’ (6-4-49) इति यकारस्य लोपः । ‘अतो लोपः’ (6-4-48) इति अकारलोपः ।
  2. टकारस्य संयोगान्तलोपे, षकारस्य जश्चत्वे चत्वे च रूपम् ।
  3. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति ताच्छीलिकी युञ् ।
- A. ‘तत्केलित्तेगोष्टितलोष्टमानमत् बने मरुद्वितपोऽपुन्रुद्धुमे ॥’ धा. का. 1-34.

देवश्लोकात् पुरुषकारवाक्याच्च 'ग्रथ बन्धने' इति पाठ एव साधुरिति प्रतिभाति । अत एव धातुकाव्यव्याख्याने [3-50] नारायणभट्टेनापि 'ग्रथ बन्धने' इत्येवानुवादः क्रियते । तेन सिद्धान्तकौमुद्यादिषु 'ग्रन्थ बन्धने' इति दृष्टः पाठोऽयुक्त इति गम्यते । तथा हि देवः—

'ग्रथनातीति तु सन्दर्भे, ग्रन्थयेद् ग्रन्थतीति यौ ।

कौटिल्ये ग्रन्थते ग्रन्थेः, ग्राथयेद् ग्रथति ग्रथेः ॥' (श्लो. 97) इति ।

¹ग्राथकः-थिका, जिग्राथयिषकः-षिका, ²ग्रथकः-थिका, ³जिग्रथिषकः-षिका, ⁴जाग्रथकः-थिका ;

ग्राथयिता-त्री, जिग्राथयिषिता-त्री, ग्रथिता-त्री, जिग्रथिषिता-त्री, जाग्रथिता-त्री ;
ग्राथयन्-न्ती, जिग्राथयिषन्-न्ती, ⁵ग्रथन्-^Aन्ती, जिग्रथिषन्-न्ती ; —
ग्राथयिष्यन्-न्ती-ती, जिग्राथयिषिष्यन्-न्ती-ती, ग्रथिष्यन्-न्ती-ती,
जिग्रथिषिष्यन् - न्ती-ती ; —

ग्राथयमानः, जिग्राथयिषमाणः, — — जाग्रथयमानः ;
ग्राथयिष्यमाणः, जिग्राथयिषिष्यमाणः, — — जाग्रथिष्यमाणः ;
ग्रात्-ग्राथ्-ग्राथौ-ग्राथः ; — — — —
ग्राथितम्-तः, जिग्राथयिषितः, ग्रथितः, जिग्रथिषितः, जाग्रथितः-तवान् ;
ग्राथः, जिग्राथयिषुः, ग्रथः, जिग्रथिषुः, जाग्रथः ;
ग्राथयितव्यम्, जिग्राथयिषितव्यम्, ग्रथितव्यम्, जिग्रथिषितव्यम्,
जाग्रथितव्यम्,
ग्राथनीयम्, जिग्राथयिषणीयम्, ग्रथनीयम्, जिग्रथिषणीयम् ; जाग्रथनीयम् ;

1. 'अत उपधायाः' (7-2-116) इति णौ वृद्धिः 'णेरनिटि' (6-4-51) इति णिलोपः ।
2. 'आधृषाद्वा' (ग. सू. चुरादौ) इति णिजिवकल्पः । णिजभावपक्षे ण्वुलि 'अत उपधायाः' (7-2-116) इति ण्वुलनिमित्तिका वृद्धिः ।
3. णिजभावपक्षे शुद्धादातोः सति रूपम् । द्वित्वम् । अभ्यासकार्यम् ।
4. णिजभावपक्षे यङि, द्वित्वे, 'यस्य हलः' (6-4-49) इति यकारलोपे, अकारलोपे च रूपम् ।
5. णिजभावपक्षे 'शेषात् कर्तरि परस्मैपदम्' (1-3-78) इति परस्मैपदमेव ।
- A. 'कृष्णोऽविश्रयितारिभीरभिमयन् दोष्णा ग्रथन् ग्रामयन्
क्राथ्यं प्रोथितवानशीकितमतिं भूमावचीकन् अमुम् ।' धा. का. 3-50.

ग्राथ्यम्, जिग्राथयिष्यम्, ग्राथ्यम्, जिग्रथिष्यम्, जाग्रथ्यम् ;
ईषद्ग्राथः-दुर्ग्राथः-सुग्राथः ; — — —
ग्राथ्यमानः, जिग्राथयिष्यमाणः, ग्रथ्यमानः, जिग्रथिष्यमाणः, जाग्रथ्यमानः ;
ग्राथः, जिग्राथयिषः, ग्राथः, जिग्रथिषः, जाग्रथः ;
ग्राथयितुम्, जिग्राथयिषितुम्, ग्रथितुम्, जिग्रथिषितुम्, जाग्रथितुम् ;
ग्राथना, जिग्राथयिषा, ¹ग्रथितिः, जिग्रथिषा, जाग्रथा ;
ग्राथनम्, जिग्राथयिषणम्, ग्रथनम्, जिग्रथिषणम्, जाग्रथनम् ;
ग्राथयित्वा, जिग्राथयिषित्वा, ग्रथित्वा, जिग्रथिषित्वा, जाग्रथित्वा ;
सङ्ग्राथ्य, प्रजिग्राथयिष्य, प्रग्रथ्य, प्रजिग्रथिष्य, प्रजाग्रथ्य ;
ग्राथम् २, } जिग्राथयिषम् २, } ग्राथम् २, } जिग्रथिषम् २, }
ग्राथयित्वा २, } जिग्राथयिषित्वा २, } ग्राथित्वा २, } जिग्रथिषित्वा २, }
जाग्रथम् २ ; }
जाग्रथित्वा २. }

(436) "अथि कौटिल्ये" (I-भ्वादिः-36. सक. सेट्. आत्म.)

'कौटिल्यम्=शाठ्यं वक्तृता वा' इति मा. धा. वृत्तिः ।

'कौटिल्यम्=कुसृतिर्वन्धश्च' इति क्षीरस्वामी ।

'ग्रथनातीति तु सन्दर्भे, ग्रन्थयेद् ग्रन्थतीति यौ ।

कौटिल्ये ग्रन्थते ग्रन्थेः ग्राथयेद् ग्रथति ग्रथेः ॥' (श्लो. 97) इति देवः ।

²ग्रन्थकः-न्थिका, ग्रन्थकः-न्थिका, जिग्रन्थिषकः-षिका, जाग्रन्थकः-न्थिका ;
ग्रन्थिता-त्री, ग्रन्थयिता-त्री, जिग्रन्थिषिता-त्री, जाग्रन्थिता-त्री ;
— ग्रन्थयन्-न्ती, ग्रन्थयिष्यन्-न्ती-ती ; —

ग्रन्थमानः, ग्रन्थयमानः, जिग्रन्थिषमाणः, जाग्रन्थयमानः ;
ग्रन्थिष्यमाणः, ग्रन्थयिष्यमाणः, जिग्रन्थिषिष्यमाणः, जाग्रन्थिष्यमाणः ;
³ग्रन्-ग्रन्थौ-ग्रन्थः ; — — —
ग्रन्थितम्-तः, ग्रन्थितः, जिग्रन्थिषितः, जाग्रन्थितः-तवान् ;

1. 'तितुत्रेष्वादिनामिति वक्तव्यम्' (वा. 7-2-9) इति पर्युदासात् 'फणितिः' इत्यादिवत् इच् भवति ।
2. 'इदितो नुम् धातोः' (7-1-58) इति नुम् । एवं सर्वत्र नुम् ।
3. अकारस्य संयोगान्तलोपः ।

ग्रन्थः, ¹ ग्रन्थनः, ग्रन्थः,	जिग्रन्थिषुः,	जाग्रन्थः ;
ग्रन्थितव्यम्, ग्रन्थयितव्यम्, जिग्रन्थिषितव्यम्,	जाग्रन्थितव्यम् ;	
ग्रन्थनीयम्, ग्रन्थनीयम्, जिग्रन्थिषणीयम्,	जाग्रन्थनीयम् ;	
ग्रन्थ्यम्, ग्रन्थ्यम्, जिग्रन्थिष्यम्,	जाग्रन्थ्यम् ;	
ईषद्ग्रन्थः-दुर्ग्रन्थः-सुग्रन्थः ;	—	—
ग्रन्थ्यमानः, ग्रन्थ्यमानः, जिग्रन्थिष्यमाणः,	जाग्रन्थ्यमानः ;	
ग्रन्थः, ग्रन्थः, जिग्रन्थिषः,	जाग्रन्थः ;	
ग्रन्थितुम्, ग्रन्थयितुम्, जिग्रन्थिषितुम्,	जाग्रन्थितुम् ;	
ग्रन्था, ग्रन्थना, जिग्रन्थिषा,	जाग्रन्था ;	
^A ग्रन्थनम्, ग्रन्थनम्, जिग्रन्थिषणम्,	जाग्रन्थनम् ;	
ग्रन्थित्वा, [² ग्रन्थित्वा,] ग्रन्थयित्वा, जिग्रन्थिषित्वा,	जाग्रन्थित्वा ;	
सङ्ग्रन्थ्य, सङ्ग्रन्थ्य, सङ्जिग्रन्थिष्य,	सङ्जाग्रन्थ्य ;	
ग्रन्थम् २, } ग्रन्थम् २, } जिग्रन्थिषम् २, } जाग्रन्थम् २ ; }		
ग्रन्थित्वा २, } ग्रन्थयित्वा २, } जिग्रन्थिषित्वा २, } जाग्रन्थित्वा २ ; }		
[ग्रन्थित्वा २,]		
³ ग्रन्थिः.		

(437) “ग्रन्थ सन्दर्भे” (IX-क्रयादिः-1618. सक. सेह. पर.)

सन्दर्भः=बन्धनम् ।

‘ग्रन्थातीति तु सन्दर्भे ग्रन्थयेद् ग्रन्थतीति यौ ।

कौटिल्ये ग्रन्थते ग्रन्थेः ग्राथयेद् ग्रथति ग्रथेः ॥’ (श्लो. 97) इति देवः ।

1. ‘अनुदात्तेश्च हलादेः’ (3-2-149) इति तच्छीलादिषु कर्तृषु युच् ।
2. अस्य धातोरिदित्वात् ‘नोपधात्-’ (1-2-23) इति कित्त्विकल्पे ‘अनिदिताम्-’ (6-4-24) इति नलोपो न प्रवर्तते । अतः ‘ग्रन्थित्वा’ इत्येकमेव रूपम् । क्षीरस्वाम्याशयस्तु—‘नोपधात् थफान्ताद्वा’ (1-2-23) इति क्त्वायां कित्त्विकल्पः । तेन कित्त्वपक्षे ‘अनिदितां हल उपधायाः कृत्ति’ (6-4-24) इति नकारलोपः, इति ।
3. औणादिके [द. उ. 1-68] इत्यस्य रूपम् । ग्रन्थिः=बन्धः ।
- A. ‘स वेथते स्माखिलवेधितं विधिं प्रग्रन्थितग्रन्थनधी रक्तधनः । अतेन्मुरारिर्मम चिन्मयोऽन्तिके ज्योतन् दिशः प्रश्च्युतितैः स्मितामृतैः ॥’

भा. का. 1-8.

ग्रन्थकः-न्थिका, ग्रन्थकः-थिका, जिग्रन्थिषकः-षिका, ¹ जाग्रन्थकः-थिका ;	
ग्रन्थिता-त्री, ग्रन्थयिता-त्री, जिग्रन्थिषिता-त्री, जाग्रन्थिता-त्री ;	
² ग्रन्थन्-न्ती, ग्रन्थयन्-न्ती, जिग्रन्थिषन्-न्ती ;	—
ग्रन्थिष्यन्-न्ती-ती, ग्रन्थयिष्यन्-न्ती-ती, जिग्रन्थिषिष्यन्-न्ती-ती ;	—
— ग्रन्थयमानः, ग्रन्थयिष्यमाणः, — जाग्रन्थयमानः, जाग्रन्थिष्यमाणः ;	
³ सुग्रत्-सुग्रथ् सुग्रथौ-सुग्रथः ;	—
ग्रन्थितम्-तः, ग्रन्थितः, जिग्रन्थिषितः, जाग्रन्थितः-तवान् ;	
ग्रन्थः, ग्रन्थः, जिग्रन्थिषुः, जाग्रन्थः ;	
ग्रन्थितव्यम्, ग्रन्थयितव्यम्, जिग्रन्थिषितव्यम्, जाग्रन्थितव्यम् ;	
ग्रन्थनीयम्, ग्रन्थनीयम्, जिग्रन्थिषणीयम्, जाग्रन्थनीयम् ;	
ग्रन्थ्यम्, ग्रन्थ्यम्, जिग्रन्थिष्यम्, जाग्रन्थ्यम् ;	
ईषद्ग्रन्थः-दुर्ग्रन्थः-सुग्रन्थः ;	—
ग्रन्थ्यमानः, ग्रन्थ्यमानः, जिग्रन्थिष्यमाणः, जाग्रन्थ्यमानः ;	
ग्रन्थः, ग्रन्थः, जिग्रन्थिषः, जाग्रन्थः ;	
ग्रन्थितुम्, ग्रन्थयितुम्, जिग्रन्थिषितुम्, जाग्रन्थितुम् ;	
⁴ ग्रन्था, ग्रन्थना, जिग्रन्थिषा, जाग्रन्था ;	
ग्रन्थनम्, ग्रन्थनम्, जिग्रन्थिषणम्, जाग्रन्थनम् ;	
⁵ ग्रन्थित्वा- ^A ग्रन्थित्वा, ग्रन्थयित्वा, जिग्रन्थिषित्वा, जाग्रन्थित्वा ;	
सङ्ग्रन्थ्य, सङ्ग्रन्थ्य, सङ्जिग्रन्थिष्य, सङ्जाग्रन्थ्य ;	

1. ‘अनिदितां हल उपधायाः कृत्ति’ (6-4-24) इति यङ्निमित्तकः सर्वत्र नलोपः । ‘दीर्घोऽकितः’ (7-4-83) इत्यभ्यासस्य दीर्घः ।
2. ‘क्रयादिभ्यः—’ (3-1-81) इति आ विकरणप्रत्ययः । ‘आभ्यस्तयोरातः’ (6-4-112) इत्याकारलोपः । ‘अनिदिताम्—’ (6-4-24) इति नकारलोपः ।
3. ‘अनिदिताम्—’ (6-4-24) इति नलोपे चत्वेविकल्पः ।
4. ‘घट्टिवन्दिदिविभ्यश्च’ (वा. 3-3-107) इत्यत्र चकारादस्मादपि धातोः शुद्धादेव युचि ग्रन्थना इति प्रक्रियाकौमुदी ।
5. ‘नोपधात् थफान्ताद्वा’ (1-2-23) इति कित्त्विकल्पः । कित्त्वे नलोपः ।
- A. ‘पूतं शीतैर्नमस्वद्विः ग्रन्थित्वेन स्थितं रुचः । गुम्फित्वेन निरस्यन्ते तरङ्गान् सर्वतो मुहुः ॥’ भ. का. 7-105.

ग्रन्थम् २, } ग्रन्थम् २, } जिग्रन्थिषम् २, } जाग्रथम् २; }
 ग्रन्थित्वा २, } ग्रन्थयित्वा २, } जिग्रन्थिषित्वा २, } जाग्रथित्वा २. }

(438) “ग्रन्थ सन्दर्भे” (X-चुरादि:-1839. सक. सेट्. उभ.) आधृषीयः ।

‘ग्रन्थातीति तु सन्दर्भे, ग्रन्थयेद् ग्रन्थतीति यौ ।

कौटिल्ये ग्रन्थते ग्रन्थेः, प्राथयेद् ग्रथति ग्रथेः ॥’ (श्लो. 97) इति देवः ।

ग्रन्थकः-न्थिका, ¹जिग्रन्थयिषकः-षिका, ²ग्रन्थकः-न्थिका, ³जिग्रन्थिषकः-
 षिका, ⁴जाग्रथकः-थिका;
 ग्रन्थयिता-त्री, जिग्रन्थयिषिता-त्री, ग्रन्थिता-त्री, जिग्रन्थिषिता-त्री,
 जाग्रथिता-त्री;

^Aग्रन्थयन्-न्ती, जिग्रन्थयिषन्-न्ती, ⁵ग्रन्थन्-न्ती, जिग्रन्थिषन्-न्ती; —
 ग्रन्थयिष्यन्-न्ती-ती, जिग्रन्थयिष्यन्-न्ती-ती, ग्रन्थिष्यन्-न्ती-ती,
 जिग्रन्थिष्यन्-न्ती-ती; —

ग्रन्थयमानः, जिग्रन्थयिषमाणः, — जाग्रथयमानः,
 ग्रन्थयिष्यमाणः, जिग्रन्थयिष्यमाणः; — जाग्रथिष्यमाणः;
⁶ग्रन्-ग्रन्थौ-ग्रन्थः; —

ग्रन्थितः-तम्, जिग्रन्थयिषितः, ग्रन्थितम्-तः, जिग्रन्थिषितः,
 जाग्रथितः-तवान्;

ग्रन्थः, जिग्रन्थयिषुः, ग्रन्थः, जिग्रन्थिषुः, जाग्रथः;

1. ग्रन्थात् सनि रूपम् । एवमुत्तरत्रापि हेयम् ।
  2. ‘आधृषाद्वा’ (गणसुत्रम्—चुरादौ) इति णिचो वैकल्पिकत्वात् णिजभावपक्षे शुद्धाद्धातोः रूपाणि प्रदर्शितानि ।
  3. णिजभावपक्षे शुद्धाद्धातोः सनि रूपम् । एवमुत्तरत्रापि हेयम् ।
  4. णिजभावे शुद्धाद्धातोः यङि, अन्तरङ्गत्वेन, ‘अनिदिताम्—’ (6-4-24) इत्युपधान-कारस्य लोपे कृते यलोपालोपयोश्च रूपम् । एवं यङन्ते सर्वत्र हेयम् ।
  5. णिजभावपक्षे, ‘शेषात् कर्तरि —’ (1-3-78) इति परस्मैपदम् ।
  6. क्तिन्नमित्तके णिलोपे, संयोगान्तलोपे च रूपम् । न च णिलोपस्य स्थानिवद्भावः शङ्क्यः, ‘पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवत्—’ (वा. 1-1-58) इति निषेधात् ।
- A. ‘कूटयेषु हतेषु धावितमतिष्वन्येषु धावत्सु च स्वैर तत्र जनान् प्रयन् विगलितश्रन्थान् कचान् ग्रन्थयन् ।’ धा. का. 3-51.

ग्रन्थयितव्यम्, जिग्रन्थयिषितव्यम्, ग्रन्थितव्यम्, जिग्रन्थिषितव्यम्,
 जाग्रथितव्यम्;

ग्रन्थनीयम्, जिग्रन्थयिषणीयम्, ग्रन्थनीयम्, जिग्रन्थिषणीयम्,
 जाग्रथनीयम्;

ग्रन्थ्यम्, जिग्रन्थयिष्यम्, ग्रन्थ्यम्, जिग्रन्थिष्यम्, जाग्रथ्यम्;

ईषद्ग्रन्थः-दुर्ग्रन्थः-सुग्रन्थः;

ग्रन्थचमानः, जिग्रन्थयिष्यमाणः, ग्रन्थचमानः, जिग्रन्थिष्यमाणः, जाग्रथ्यमाणः;

ग्रन्थः, जिग्रन्थयिषः, ग्रन्थः, जिग्रन्थिषः, जाग्रथः;

ग्रन्थयितुम्, जिग्रन्थयिषितुम्, ग्रन्थितुम्, जिग्रन्थिषितुम्, जाग्रथितुम्;

ग्रन्थना, जिग्रन्थयिषा, ग्रन्था, जिग्रन्थिषा, जाग्रथा;

ग्रन्थनम्, जिग्रन्थयिषणम्, ग्रन्थनम्, जिग्रन्थिषणम्, जाग्रथनम्;

ग्रन्थयित्वा, जिग्रन्थयिषित्वा, ¹ग्रन्थित्वा-ग्रथित्वा, जिग्रन्थिषित्वा, जाग्रथित्वा;

सङ्ग्रथ्य, सञ्जिग्रन्थयिष्य, ²सङ्ग्रथ्य, सञ्जिग्रन्थिष्य, सञ्जाग्रथ्य,

ग्रन्थम् २, } जिग्रन्थयिषम् २, } ग्रन्थम् २;
 ग्रन्थयित्वा २, } जिग्रन्थयिषित्वा २, } ग्रन्थित्वा २-ग्रथित्वा २, }

जिग्रन्थिषम् २, } जाग्रथम् २;
 जिग्रन्थिषित्वा २, } जाग्रथित्वा २. }

(439) “ग्रसं ग्रहणे” (X-चुरादि:-1750. सक. सेट्. उभ.) आस्वदीयः ।

ग्रसकः-सिका, जिग्रासयिषकः-षिका;

ग्रसयिता-त्री, जिग्रासयिषिता-त्री;

^Aग्रसयन्-न्ती, जिग्रासयिषन्-न्ती;

ग्रसयिष्यन्-न्ती-ती, जिग्रासयिष्यन्-न्ती-ती;

ग्रसयमानः, जिग्रासयिषमाणः;

ग्रसयिष्यमाणः, जिग्रासयिष्यमाणः;

1. ‘नोपधात् यफान्ताद्वा’ (1-2-23) इति क्त्वाप्रत्ययस्य क्त्वाविकल्पः । तेन रूपद्वयम् ।

2. ल्यपि, ‘अनिदिताम्—’ (6-4-24) इति नकारलोपः ।

A. ‘दोभ्यां ग्रासयतां प्रपौषितरुषां निर्दालनोद्योगिनां तेषां विक्रमणैरपाटि पटिमा शिषाप्यपोडि स्फुटम् ।’ भा. का. 3-43.

¹ विग्राः-विग्रासौ-विग्रासः ;	—
ग्रासितम्-तः,	जिग्रासयिषितः-तवान् ;
ग्रासः,	जिग्रासयिषुः,
ग्रासयितव्यम्,	जिग्रासयिषितव्यम् ;
ग्रासनीयम्,	जिग्रासयिषणीयम् ;
ग्रास्यम्,	जिग्रासयिष्यम् ;
ईषद्ग्रासः-दुर्ग्रासः-सुग्रासः ;	—
ग्रास्यमानः,	जिग्रासयिष्यमाणः ;
ग्रासः,	जिग्रासयिषः ;
ग्रासयितुम्,	जिग्रासयिषितुम् ;
ग्रासना,	जिग्रासयिषा ;
ग्रासनम्,	जिग्रासयिषणम् ;
ग्रासयित्वा,	जिग्रासयिषित्वा ;
अनुग्रास्य,	अनुजिग्रासयिष्य ;
ग्रासम् २, }	जिग्रासयिषम् २ ; }
ग्रासयित्वा २, }	जिग्रासयिषित्वा २. }

(440) “ग्रसु अदने” (I-भ्वादिः-630. सक. सेट्. आत्म.)

ग्रासकः-सिका,	ग्रासकः-सिका,	जिग्रासिषकः-षिका,	जाग्रसकः-सिका ;
ग्रसिता-त्री,	ग्रासयिता-त्री,	जिग्रासिषिता-त्री,	जाग्रसिता-त्री ;
—	² ग्रासयन्-न्ती,	ग्रासयिष्यन्-न्ती-ती ;	—
ग्रसमानः,	—	जिग्रासिषमाणः,	जाग्रस्यमानः ;
ग्रसिष्यमाणः,	—	जिग्रासिषिष्यमाणः,	जाग्रसिष्यमाणः ;
³ पिण्डग्रः-पिण्डग्रसौ-पिण्डग्रसः ;	—	—	—
⁴ ग्रस्तः-तम्,	ग्रासितः,	जिग्रासिषितः,	जाग्रसितः-तवान् ;

1. जिजिग्रीमसिका उपधावृद्धिः । रुत्वविसर्गौ ।

2. ‘निग्रास्यचलनार्थेभ्यश्च’ (1-3-87) इति ण्यन्ताच्छतैव ।

3. ‘क्विप् च’ (3-2-76) इति कर्मण्युपपदे क्विप् । ‘अत्वसन्तस्य—’ (6-4-14) इत्यत्र ‘अधातोः’ इत्युक्त्वात् असन्तलक्षणः दीर्घो न ।

4. क्त्वायामिडिकल्पनात् ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इति निष्ठायाभिद्ध न ।

ग्रसः,	¹ ग्रसनः,	² ग्रसिष्णुः, ^A	ग्रासः,	जिग्रसिषुः,	जाग्रसः ;
ग्रसितव्यम्,	ग्रासयितव्यम्,	जिग्रसिषितव्यम्,	जाग्रसितव्यम् ;		
ग्रासनीयम्,	ग्रासनीयम्,	जिग्रसिषणीयम्,	जाग्रसनीयम् ;		
ग्रास्यम्,	ग्रास्यम्,	जिग्रसिष्यम्,	जाग्रस्यम् ;		
ईषद्ग्रसः-दुर्ग्रसः-सुग्रसः ;	—	—			
ग्रस्यमानः,	ग्रास्यमानः,	जिग्रसिष्यमाणः,	जाग्रस्यमानः ;		
ग्रासः,	ग्रासः,	जिग्रसिषः,	जाग्रसः ;		
ग्रसितुम्,	ग्रासयितुम्,	जिग्रसिषितुम्,	जाग्रसितुम् ;		
ग्रस्तिः,	ग्रासना,	जिग्रसिषा,	जाग्रसा ;		
ग्रसनम्,	ग्रासनम्,	जिग्रसिषणम्,	जाग्रसनम् ;		
³ ग्रसित्वा-ग्रस्त्वा,	ग्रासयित्वा,	जिग्रसिषित्वा,	जाग्रसित्वा ;		
संग्रास्य,	संग्रास्य,	संजिग्रसिष्य,	संजाग्रस्य ;		
ग्रासम् २, }	ग्रासम् २, }	जिग्रसिषम् २, }	जाग्रसम् २ ; }		
ग्रसित्वा २, }	ग्रासयित्वा २, }	जिग्रसिषित्वा २, }	जाग्रसित्वा २. }		
ग्रस्त्वा २, }					

(441) “ग्रह उपादाने” (IX-क्यादिः-1533. सक. सेट्. उभ.) ग्रह्यादिः ।

उपादानम्=स्वीकारः ।

‘ण्यन्तस्य ग्रहणे गृहेर्गृह्यते, तत्रानदन्ताद् गृहेः

भूवादेः शपि गर्हते, श्रि तु पदे गृह्यात्यगृहीत च ।

1. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति तच्छीलादिषु युक् ।

2. ‘भुवश्च’ (3-2-138) इत्यत्रानुक्तसमुच्चयार्थकचकारात् ताच्छीलिक इण्युच्प्रत्ययः ।

3. ‘उदितो वा’ (7-2-56) इति क्त्वायामिडिकल्पः ।

A. ‘आशंसितासिमुदितो भुवनग्रसिष्णुं विष्णुं तमेनमसतां गलसमानमीहाम् ।’

घा. का. 1-80.

गर्हेर्वा णिचि निन्दनार्थविषये गर्हेत् तथा, गर्हेयेद्
भूवादेः शपि कुत्सनार्थविषये गर्हेर्भवेद् गर्हते ॥'

(श्लो. 194) इति देवः ।

ग्राहकः-हिका, ग्राहकः-हिका, ¹जिघृक्षकः-क्षिका, ²जरीगृहकः-हिका;
³ग्रहीता-त्री, ग्राहयिता-त्री, जिघृक्षिता-त्री, ⁴जरीगृहिता-त्री;
⁵गृह्णन्-ती, विगृह्णन्, ग्राहयन्-न्ती, जिघृक्षन्-न्ती; —
ग्रहीष्यन्-न्ती-ती, ग्राहयिष्यन्-न्ती-ती, जिघृक्षिष्यन्-न्ती-ती; —
गृह्णानः, ग्राहयमाणः, जिघृक्षमाणः, जरीगृह्यमाणः;
ग्रहीष्यमाणः, ग्राहयिष्यमाणः, जिघृक्षिष्यमाणः, जरीगृहिष्यमाणः;
⁶विघृद्-विघृद्-विगृहौ-विगृहः; —
⁷गृहीतम्-तः, ⁸पाणिगृहीती-पाणिगृहीता, ग्राहितः, जिघृक्षितः,
जरीगृहितः-तवान्;

1. 'सन्त्यजोः' (6-1-9) इति द्वित्वे, अभ्यासकार्ये, 'सनि ग्रहगृहोश्च' (7-2-12) इतीणिषेधः । 'रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्व' (1-2-8) इति क्त्वे 'ग्रहि-ज्या—' (6-1-16) इति सम्प्रसारणे, उत्तरखण्डे हकारस्य ढत्वे, भङ्गावे च कृते, 'षढोः कः सि' (8-2-41) इति क्त्वे षत्वे च रूपम् । एवं सञ्जन्ते सर्वत्र प्रक्रिया बोध्या ।
2. यङ्निमित्तके सम्प्रसारणे द्वित्वे, अभ्यासस्य 'रीगृत्वत इति वक्तव्यम्' (वा. 7-4-90) इति रीगागमे यलोपाहोपयोः रूपम् । एवं यङ्जन्ते सर्वत्रापि ज्ञेयम् ।
3. 'ग्रहोऽलटि दीर्घः' (7-2-37) इतीदो दीर्घः । एवं इडागमे सर्वत्र दीर्घो बोध्यः ।
4. 'ग्रहोऽलटि दीर्घः' (7-2-37) इति दीर्घः नात्र प्रवर्तते । अलोपस्य स्थानिवद्भावात् । एवं सर्वत्र यङ्जन्तस्थले बोध्यम् ।
5. 'क्रयादिभ्यः—' (3-1-81) इति श्राप्रत्यये, 'सार्धधातुकमपित्' (1-2-4) इत्यनेन श्राप्रत्ययस्य द्विद्भावात् 'ग्रहिय्यावयि—' (6-1-16) इत्यादिना सम्प्रसारणे, 'श्राऽभ्यस्तयोरातः' (6-4-112) इत्याकारलोपे, 'ऋवणञिस्व—' (वा. 8-4-1) इति णत्वे च रूपम् । एवं शानजन्तेऽपि ज्ञेयम् ।
6. क्तिपि, 'ग्रहिय्या—' (6-1-16) इत्यादिना सम्प्रसारणे पूर्वरूपे च, हस्य ढत्वे भङ्गावे, चर्त्त्विकल्पे च रूपम् ।
7. सम्प्रसारणे पूर्वरूपे, इदो दीर्घे च रूपम् ।
8. 'पाणिगृहीती भार्यायाम्' (वा. 4-1-52) इति ङीष्न्तो निपात्यते । भार्याया अन्यत्र पाणिगृहीता ।

¹ग्राही, ²गुणग्राही, ³ग्राहः-^Aग्रहः, ⁴गृहम्-गृहाः, ⁵शक्तिग्रहः,
लाङ्गलग्रहः, अङ्कुशग्रहः, यष्टिग्रहः, तोमरग्रहः, घटग्रहः, घटीग्रहः, धनुर्ग्रहः,
⁶सूत्रग्रहः, ⁷फलेग्रहिः^B, ग्राहः, ^Cजिघृक्षुः, ^Dविजिग्राहयिषुः, जरीगृहः;
ग्रहीतव्यम्, ग्राहयितव्यम्, जिघृक्षितव्यम्, जरीगृहितव्यम्;
ग्रहणीयम्, ग्राहणीयम्, जिघृक्षणीयम्, जरीगृहणीयम्;
ग्राह्यम्, ⁸प्रतिगृह्यम्-अपिगृह्यम्, ⁹प्रगृह्यम्^B [पदम्], गृह्यकाः

1. 'नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः' (3-1-134) इत्यनेन ग्रह्यादित्वात् णिनिः ।
2. 'सुप्यजातौ—' (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।
3. 'विभाषा ग्रहः' (3-1-143) इति कर्तरि णो वा । 'पक्षे पचाद्यच्' (3-1-134) । अत्र व्यवस्थितविभाषाश्रयणात् जलचरे जन्तौ ग्राहः इत्येव । ज्योतिषि वाच्ये ग्रहः इति बोध्यम् । 'देवत्रातो गलो ग्राह इतियोगे च सद्भिधिः । मिथस्ते न विभाष्यन्ते गवाक्षः संशितव्रतः॥' (भाष्यम्-7-4-41) इति व्यवस्थितविभाषा ।
4. 'गेहे कः' (3-1-144) इति कर्तरि कः । क्त्वात् सम्प्रसारणम् । गृहाः=गृहिणी । तात्स्थ्यात् ताच्छब्दम् । 'गृहाः पुंसि च भूम्येव—' इत्यमरः ।
5. 'शक्तिगृह्याङ्कुशयष्टितोमरघटघटीधनुःषु ग्रहेरुपसंख्यानम्' (वा. 3-2-9) इति कर्मण्युपपदेऽच् प्रत्ययः । कर्मण्यणोऽपवादः ।
6. 'सूत्रे च धार्येऽर्थे' (वा. 3-2-9) इति अच् । कर्मण्यणोऽपवादः ।
7. 'फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च' (3-2-26) इति इन्प्रत्ययान्तो निपात्यते । उपपदस्य एदन्तत्वं निपातनाद्भवति । फलानि गृह्णातीति फलेग्रहिः 'रजोग्रहिः मलग्राहिरिति केचित् ।' इति प्रक्रियाकौमुदी ।
8. 'प्रत्यभिभ्यां ग्रहेः' (3-1-118) इति क्यप् । 'छन्दसीति वक्तव्यम्' (वा. 3-1-118) इति वचनात् छन्दसि विषये प्रतिगृह्यम्-अपिगृह्यम् इति रूपे ज्ञेये । 'भाषायां वा' इति केचित्—इति प्रक्रियाकौमुदी ।
9. 'पदास्वैरिवाद्यापक्ष्येषु च' (3-1-119) इति क्यप् । 'बाह्या' इति ङीलिङ्गनिर्देशात् लिङ्गान्तरे मा भूदिति, तेन 'ग्रामग्राह्याश्चण्डालः' इत्यत्र ण्यदेव भवतीति मा. धा. वृत्तिः ।
- A. 'समाविष्टं ग्रहेणेव ग्राहेणेवोत्तमार्णवे । दृष्ट्वा गृहान् स्मरस्येव वनान्तामम मानसम् ॥' भ. का. 6-83.
- B. 'आत्मम्भरिस्त्वे पिशितैर्नराणां फलेग्रहीन् हंसि वनस्पतीनाम् । शौवस्तिकत्वं विभवा न येषां व्रजन्ति तेषां दयसे न कस्मात् ॥' भ. का. 2-33.
- C. 'विदित्वा शक्तिमात्मीयां रावणं विजिघृक्षवः । उक्तं पिघृच्छिष्टाणां वो मा स्म भूत सुषुप्तवः ॥' भ. का. 7-98.
- D. 'खरदूषणयोर्भ्रात्रोः पर्यदेविष्ट सा पुरः । विजिग्राहयिषू रामं दण्डकारण्यवासिनोः ॥' भ. का. 4-34.
- B. 'प्रगृह्यपदवत् साध्वी स्पष्टरूपामविक्रियाम् । अगृह्यां वीतकामत्वात् देवगृह्यामनिन्दिताम् ॥' भ. का. 6-61.

(परतन्त्राः शुकाः), अगृह्या, ग्रामगृह्या नगरगृह्या, [ग्रामात् नगराद्वा बाह्या सेना],
ग्रामग्राह्याः, वासुदेवगृह्या, अर्जुनगृह्या-देवगृह्या, [तत्पक्षाश्रिता],
ग्राह्यम्, जिघृक्ष्यम्, जरीगृह्यम्;
ईषद्-ग्रहः-दुर्ग्रहः-सुग्रहः; — — —
गृह्यमाणः, ग्राह्यमाणः, जिघृक्ष्यमाणः, जरीगृह्यमाणः;
१ग्रहः, २उद्ग्राहः [मल्लस्य], ३सङ्ग्राहः [द्रव्यस्य], सङ्ग्रहः,
४अवग्रहः-निग्रहः, अवग्रहः [पदस्य], निग्रहः [चोरस्य], ५प्रग्रहः,
६परिग्रहः, परिग्रहः [धान्यस्य], ७अवग्रहः-अवग्रहः, ८तुलाग्रग्रहः-
तुलाग्रग्रहः, [अश्वस्य] ९प्रग्रहः-प्रग्रहो वा, [अक्षः] १०रुहः, ८ ग्राहः,
जिघृक्षः, जरीगृहः;

१. 'ग्रहवृहनिश्चिगमश्च' (3-3-58) इत्यप् । घनपवादः ।
  २. 'उदि ग्रहः' (3-3-35) इति घञ् । अबपवादः ।
  ३. 'समि मुष्टौ' (3-3-36) इति घञ् । अबपवादः । अन्यत्र 'द्रव्यस्य सङ्ग्रहः' इत्येव ।
  ४. 'आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः' (3-3-45) इति घञ् । आक्रोशादन्यत्र, 'अवग्रहः पदस्य, निग्रहः चोरस्य' इत्यत्र अनेव ।
  ५. 'प्रे लिप्तायाम्' (3-3-46) इति घञ् । 'पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः' इत्यत्र लिप्ता गम्यते ।
  ६. 'परौ यज्ञे' (3-3-47) इति घञ् । 'उत्तरं परिग्रहं परिगृह्णाति' इति श्रुतिः । यज्ञविषयादन्यत्र परिग्रहः इत्येव । 'पत्नीपरिजनादानमूलशापाः परिग्रहाः ।' इति अमरः ।
  ७. 'अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे' (3-3-51) इति वा घञ् । पक्षेऽपि ।
  ८. 'प्रे वणिजाम्' (3-3-52) इति वा घञ् । तुलाग्रग्राहेण चरति वणिक् ।
  ९. 'रश्मौ च' (3-3-53) इति वा घञ् । 'प्रग्रहः=खलीसूत्रम् ।' इति प्रक्रियाकौमुदीव्याख्यायाम् ।
  १०. 'अक्षेण रुहः' (3-3-70) इत्यनेन ग्रहेः अप्रत्ययसन्नियोगेन रेफस्य लृत्वं निपात्यते । यत् पणरूपेण ग्राह्यं तत् रुहः इति बोध्यम् ।
- A. 'रावणावग्रहकान्तम्' इति वागमृतेन सः ।
अभिवृष्य मरुत्सस्यं कृष्णमेघस्तिरोदधे ॥' रघुवंशे 10-48.
- B. 'वणिक् प्रग्राहवान् यद्वत् काले चरति सिद्धये ।
देशापेक्षास्तथा यूयं यातादायाङ्गुलीयकम् ॥' भ. का. 7-49.
- C. 'मुग्धत्वादविदितकैतवप्रयोगा गच्छन्त्यः सपदि पराजयं तद्व्ययः ।
ताः कान्तैः सह करपुष्करैरिताम्बु व्यात्युक्षीमभिसरणरुहमदीव्यन् ॥'
शिशुपालवधे 8-32.

ग्रहीतुम्, ग्राहयितुम्, जिघृक्षितुम्, जरीगृहितुम्;
१निगृहीतिः, ग्राहणा, जिघृक्षा, जरीगृहा;
ग्रहणम्, ग्राहणम्, जिघृक्षणम्, जरीगृहणम्;
२गृहीत्वा, ग्राहयित्वा, जिघृक्षित्वा, जरीगृहित्वा;
विगृह्य, विग्राह्य, विजिघृक्ष्य, विजरीगृह्य;
३जीवग्राहं, ^A [गृह्णाति], ४नामग्राहं, ^B [आह्वयति];
५हस्तग्राहं, [गृह्णाति], ६यष्टिग्राहं [युध्यन्ति], ७केशग्राहं युध्यन्ति;
ग्राहम् २, } ग्राहयित्वा २, } जिघृक्षम् २, } जरीगृहम् २; }
गृहीत्वा २, } ग्राहयित्वा २, } जिघृक्षित्वा २, } जरीगृहित्वा २. }

१. 'तितुत्रेवग्रहद्वादीनामिति वक्तव्यम्' (वा. 7-2-9) इति वचनात् इणिवेधो न । दीर्घः, सम्प्रसारणम् ।
  २. 'रुदविदुषग्रहद्विस्वपिप्रच्छः संघ' (1-2-8) इति कित्त्वम् । 'न क्त्वा सेद्' (1-2-18) इत्यस्यापवादः । सम्प्रसारणादिकं हेयम् ।
  ३. 'समूलाकृतजीवेषु हृक्कृन्ग्रहः' (3-4-36) इति णमुल् । 'कषादिषु यथा-विधि—' (3-4-46) इत्यनुप्रयोगः । जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ।
  ४. 'नाम्यादिशिग्रहोः' (3-4-58) इति द्वितीयान्ते उपपदे णमुल् ।
  ५. 'हस्ते वर्तिग्रहोः' (3-4-39) इति करणे उपपदे णमुल् । हस्तेन गृह्णातीत्यर्थः । हस्तशब्दः अर्धग्रहणार्थः । तेन करग्राहं गृह्णातीत्यपि उदाहार्यम् । कषादिस्वात् (3-4-46) पूर्ववत् यथाविध्यनुप्रयोगः ।
  ६. 'द्वितीयायां च' (3-4-53) इति परीप्तायां गम्यमानायां णमुल् । एवं नाम स्वरन्ते, यदायुधग्रहणमपि नाद्रियन्ते, यष्ट्यादिकं यत्किञ्चिदासन्नं तद्गृहीत्वा युध्यन्तीत्यर्थः ।
  ७. 'समासत्तौ' (3-4-50) इति सप्तम्यां तृतीयायां चोपपदे समासत्तौ गम्यमानायां णमुल् ।
- A. 'भिन्नानक्षैर्मोहभाजोऽभिजातान् हस्तुं लोलं वारयन्तः स्ववर्गम् ।
जीवग्राहं ग्राहयामासुरन्ये योग्येनार्थः कस्य न स्याज्जनेन ॥'
शिशुपालवधे 18-66.
- B. 'सम्प्राप्य राक्षससमं चक्रन्द क्रीधविह्वला ।
नामग्राहमरोदीत् सा भ्रातरौ रावणान्तिके ॥' भ. का. 5-5.

(442) “ग्राम आमन्त्रणे” (X-चुरादि:-1893. सक. सेट्. उभ.) अदन्तः,

ग्रामक:-मिका,	जिग्रामयिषक:-षिका ;
ग्रामयिता-त्री,	जिग्रामयिषिता-त्री ;
ग्रामयन्-न्ती,	जिग्रामयिषन्-न्ती ;
ग्रामयिष्यन्-न्ती-ती,	जिग्रामयिष्यन्-न्ती-ती ;
ग्रामयमाणः,	जिग्रामयिषमाणः ;
ग्रामयिष्यमाणः,	जिग्रामयिष्यमाणः ;
विग्रान्-विग्रामौ-विग्रामः ;	—
ग्रामितम्-तः,	जिग्रामयिषितः-तवान् ;
ग्रामः,	जिग्रामयिषुः ;
ग्रामयितव्यम्,	जिग्रामयिषितव्यम् ;
ग्रामणीयम्,	जिग्रामयिषणीयम् ;
ग्राम्यम्,	जिग्रामयिष्यम् ;
ईषद्ग्रामः-दुर्ग्रामः-सुग्रामः ;	—
ग्राम्यमाणः,	जिग्रामयिष्यमाणः ;
ग्रामः,	जिग्रामयिषः ;
ग्रामयितुम्,	जिग्रामयिषितुम् ;
ग्रामणा,	जिग्रामयिषा ;
ग्रामणम्,	जिग्रामयिषणम् ;
ग्रामयित्वा,	जिग्रामयिषित्वा ;
सङ्ग्राम्य,	सङ्ग्रामयिष्य ;
ग्रामम् २,	जिग्रामयिषम् २ ;
ग्रामयित्वा २,	जिग्रामयिषित्वा २.

1. क्विपि, णिलोपालोपयोः स्थानिवद्भावेन मान्तस्य पदत्वाभावात् नत्वं न भवतीति न शङ्क्यम् । ‘पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवत्’ (वा. 1-1-58.) इति तन्निषेधात् । ततश्च ‘मो नो धातोः’ (8-2-64) इति नत्वम् ।

A. ‘इत्युच्चे स हि केतयन् परिजनान् सेनापतीन् ग्रामयन् स्वामास्यान् कुणयन् भद्रांश्च गुणयन् नृणां सुखं स्तेनयन् ॥’ भा. का. 3.57.

(443) “गुचु स्तेयकरणे” (I-भ्वादि:-197. सक. सेट्. पर.)

गोचक:-चिका,	गोचक:-चिका,	जुगोचिषक:-जुगुचिषक:-षिका,
		जोगुचक:-चिका ;
गोचिता-त्री,	गोचयिता-त्री,	जुगोचिषिता-जुगुचिषिता-त्री,
गोचन्-न्ती,	गोचयन्-न्ती,	जुगोचिषन्-जुगुचिषन्-न्ती ;
गोचिष्यन्-न्ती-ती,	गोचयिष्यन्-न्ती-ती,	जुगोचिषिष्यन्-जुगुचिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	गोचयमानः,	गोचयिष्यमाणः,
जोगुच्यमानः,	जोगुचिष्यमाणः ;	
गुक्-गुग्-गुचौ-गुचः ;	—	—
गुक्तः-क्तम्,	गोचितः,	जुगोचिषितः-जुगुचिषितः,
जोगुचितः-तवान् ;		
गुचः,	गोचः,	जुगोचिषुः-जुगुचिषुः,
जोगुचः ;		
गोचितव्यम्,	गोचयितव्यम्,	जुगोचिषितव्यम्-जुगुचिषितव्यम्,
जोगुचितव्यम् ;		
गोचनीयम्,	गोचनीयम्,	जुगोचिषणीयम्-जुगुचिषणीयम्,
जोगुचनीयम् ;		
गोच्यम्,	गोच्यम्,	जुगोचिष्यम्-जुगुचिष्यम्,
जोगुच्यम् ;		
ईषद्गोचः-दुर्गोचः-सुगोचः ;	—	—
गुच्यमानः,	गोच्यमानः,	जुगोचिष्यमाणः-जुगुचिष्यमाणः,
जोगुच्यमानः ;		
गोचः,	गोचः,	जुगोचिषः-जुगुचिषः,
जोगुचः ;		
गोचितुम्,	गोचयितुम्,	जुगोचिषितुम्-जुगुचिषितुम्,
जोगुचितुम् ;		

1. ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति सेटः सनः कित्त्वविकल्पः । कित्त्वपक्षे गुणो न । कित्त्वाभावपक्षे गुणः । एवं सञ्जन्ते सर्वत्र रूपद्वयं बोध्यम् ।
2. ‘सन्त्यङोः’ (6-1-9) इति द्वित्वे, ‘यस्य हलः’ (6-4-49) इति यलोपे, अकारस्य लोपे च, ‘गुणो यङ्लुकोः’ (7-4-82) इत्यभ्यासस्य गुणः । एवं यङन्ते सर्वत्र ।
3. धवसाने चत्वंविकल्पः ।
4. उदित्वेन क्त्वायामिङ्गिकल्पनात्, ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इति निष्ठायामिङ्गिषेधः । चत्वंम् ।
5. ‘इगुपधज्ञा—’ (3-1-135) इति कर्तरि कप्रत्ययः ।
6. अस्माद्धातोः ण्यति प्रत्यये, ‘चजोः कु धिण्यतोः’ (7-3-52) इति कुत्वं ‘न क्वादेः’ (7-3-59) इति यद्यपि प्रतिषिद्धम् ; अथापि, ‘निष्ठायामिङ्गि इति वक्तव्यम्’ (वा. 7-3-52) इति वार्तिकात्, अस्य धातोः निष्ठायामिङ्गित्वात् कुत्वं भवत्येव ; यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यात् । एवं चरुपि हेयम् ।

मुक्तिः, ग्लोचना, जुगोचिषा-जुमुचिषा, जोमुचा ;
^१प्रणिग्लोचनम्-प्रनिग्लोचनम्, ग्लोचनम्, जुगोचिषणम्-जुमुचिषणम्-जोमुचनम् ;
^२ग्लोचित्वा-मुचित्वा-ग्लुत्वा, ग्लोचयित्वा, जुगोचिषित्वा-जुमुचिषित्वा,
 जोमुचित्वा ;

संग्लुच्य, संग्लोच्य, सञ्जुगोचिष्य-सञ्जुमुचिष्य, सजोमुच्य ;
 ग्लोचम् २, } ग्लोचम् २, } जुगोचिषम् २-जुमुचिषम् २, }
 ग्लोचित्वा २, } ग्लोचयित्वा २, } जुगोचिषित्वा २-जुमुचिषित्वा २, }
 मुचित्वा २, } जोमुचम् २ ; }
 ग्लुत्वा २, } जोमुचित्वा २. }

(444) “ग्लसु अदने” (I-भ्वादि:-631. सक. सेट्. आत्म.)

ग्लासकः-सिका, ग्लासकः-सिका, जिग्लसिषकः-षिका, जाग्लसकः-सिका ;
 इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि ‘ग्रसु अदने’ इति भौवादिक-
 धातुवत् (440) बोध्यानि । ^Aग्लसमानः-शानचि ।

(445) “ग्लह ग्रहणे” (I-भ्वादि:-651. सक. सेट्. आत्म.) [अ]

ग्लाहकः-हिका, ग्लाहकः-हिका, जिग्लहिषकः-षिका, जाग्लहकः-हिका ;
 ग्लहिता-त्री, ग्लाहयिता-त्री, जिग्लहिषिता-त्री, जाग्लहिता-त्री ;
 — ग्लाहयन्-न्ती, ग्लाहयिष्यन्-न्ती-ती ; —
 ग्लहमानः, ग्लाहयमानः, जिग्लहिषमाणः, जाग्लहमानः ;
 ग्लहिष्यमाणः, ग्लाहयिष्यमाणः, जिग्लहिषिष्यमाणः, जाग्लहिष्यमाणः ;
^३विघ्लट्-विघ्लट्-विग्लहौ-विग्लहः ; — —

1. ‘शेषे विभाषाऽकस्मादावधान्त उपदेशे’ (8-4-18) इति णत्वविकल्पः ।
  2. ‘उदितो वा’ (7-2-56) इति क्त्वायामिङ्गिकल्पः । इदृशे ‘रलो व्युपधात्’ (1-2-26) इति क्त्वविकल्पः । तेन रूपत्रयम् ।
  3. पदान्ते हकारस्य, ‘हो ङः’ (8-2-31) इति ङत्वे, ‘एकाचो बशो भधू—’ (8-2-37) इति भष्मावे चर्त्तविकल्पः ।
- A. ‘आशंसितासिमुदितो भुवनग्रसिष्णुं विष्णुं तमेनमसतां ग्लसमानमीहाम् ।’

धा. का. 1-80.

[अ] ‘ग्लह ग्रहणे’ इति क्षीरस्वामी पपाठ । धातुकाव्यव्याख्यानेऽप्येवम् ।
 तेषां मते ऊदित्वप्रयुक्तः इङ्गविकल्पः वलाद्यर्धधातुकैषु ऊह्यः, यथा ग्लाढा,
 ग्लहिता, इत्यादिकम् ।

ग्लहितम्-तः, ग्लाहितः, जिग्लहिषितः, जाग्लहितः-तवान् ;
 ग्लहः, ^१ग्लहनः, ग्लाहः, जिग्लहिषुः, जाग्लहः ;
 ग्लहितव्यम्, ग्लाहयितव्यम्, जिग्लहिषितव्यम्, जाग्लहितव्यम् ;
 ग्लहनीयम्, ग्लाहनीयम्, जिग्लहिषणीयम्, जाग्लहनीयम् ;
 ग्लाह्यम्, ग्लाह्यम्, जिग्लहिष्यम्, जाग्लह्यम् ;
 ईषद्ग्लहः-दुर्ग्लहः-सुग्लहः ; — —
 ग्लह्यमानः, ग्लाह्यमानः, जिग्लहिष्यमाणः, जाग्लह्यमाणः ;
 ग्लाहः, ग्लाहः, जिग्लहिषः, जाग्लहः ;
 ग्लहितुम्, ग्लाहयितुम्, जिग्लहिषितुम्, जाग्लहितुम् ;
^२ग्लादिः, ग्लाहना, जिग्लहिषा, जाग्लहा ;
^Aग्लहनम्, ग्लाहनम्, जिग्लहिषणम्, जाग्लहनम् ;
 ग्लहित्वा, ग्लाहयित्वा, जिग्लहिषित्वा, जाग्लहित्वा ;
 संग्लह्य, संग्लाह्य, सञ्जिग्लहिष्य, सञ्जाग्लह्य ;
 ग्लाहम् २, } ग्लाहम् २, } जिग्लहिषम् २, } जाग्लहम् २ ; }
 ग्लहित्वा २, } ग्लाहयित्वा २, } जिग्लहिषित्वा २, } जाग्लहित्वा २. }

(446) “ग्लुचु स्तेयकरणे” (I-भ्वादि:-198. अक. सेट्. पर.)

ग्लोचकः-चिका, ग्लोचकः-चिका, जुग्लोचिषकः-जुग्लुचिषकः-षिका,
 जोग्लुचकः-चिका ; इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि ‘ग्लुचु स्तेयकरणे’ (444)
 इति धातुवत् बोध्यानि ।

(447) “ग्लुचु गतौ” (I-भ्वादि:-201. अक. सेट्. पर.)

ग्लुचकः-ञ्चिका, ग्लुचकः-ञ्चिका, जुग्लुचिषकः-षिका, ^३जोग्लुचकः-चिका ;
 ग्लुचिता-त्री, ग्लुचयिता-त्री, जुग्लुचिषिता-त्री, जोग्लुचिता-त्री ;

1. ‘अनुदात्तेश्च हलादेः’ (3-2-149) इति ताच्छीलिको युच् ।
  2. हकारस्य ‘हो ङः’ (8-2-31) इति झल्लिभित्तके ङत्वे, ‘झषस्तथोर्धोऽधः’ (8-2-40) इति ङत्वे, ‘घुना घुः’ (8-4-41) इति धकारस्य ङत्वे, ‘ढो ङे लोपः’ (8-3-13) इति ङकारस्य लोपे, ‘ढ्रलोपे पूर्वस्य’ (6-3-111) इति दीर्घः ।
  3. अन्तरङ्गत्वात् यङ्निमित्तकः, ‘अनिदिताम्—’ (6-4-24) इति नलोपो भवति ।
 एवं यङ्गन्ते सर्वत्र हेयम् ।
- A. ‘गाढमैत्ररसग्रहमाणधीर्भूषणग्लहनपुषितो बलः ॥’ धा. का. 1-82,

ग्लुचन्-न्ती,	ग्लुचयन्-न्ती,	जुग्लुचिषन्-न्ती;	—
ग्लुचिष्यन्-न्ती-ती	ग्लुचयिष्यन्-न्ती-ती,	जुग्लुचिषिष्यन्-न्ती-ती;	—
—	ग्लुचयमानः,	ग्लुचयिष्यमाणः,	जोग्लुच्यमानः,
जोग्लुचिष्यमाणः;			
^१ ग्लुक्-ग्लुग्-ग्लुचौ-ग्लुचः;	—	—	—
^२ ग्लुक्तम्-तः,	ग्लुचितः,	जुग्लुचिषितः,	जोग्लुचितः-त्वान्;
ग्लुचः,	ग्लुचः,	जुग्लुचिषुः,	जोग्लुचः;
ग्लुचितव्यम्,	ग्लुचयितव्यम्,	जुग्लुचिषितव्यम्,	जोग्लुचितव्यम्;
ग्लुचनीयम्,	ग्लुचनीयम्,	जुग्लुचिषणीयम्,	जोग्लुचनीयम्;
^३ ग्लुक्चम्,	ग्लुचयम्,	जुग्लुचिष्यम्,	जोग्लुच्यम्;
ईषद्ग्लुचः-दुर्ग्लुचः-सुग्लुचः;	—	—	—
^४ ग्लुच्यमानः,	^५ ग्लुच्यमानः,	जुग्लुचिष्यमाणः,	जोग्लुच्यमानः;
ग्लुचः,	ग्लुचः,	जुग्लुचिषः,	जोग्लुचः;
ग्लुचितुम्,	ग्लुचयितुम्,	जुग्लुचिषितुम्,	जोग्लुचितुम्;
^६ ग्लुचा,	ग्लुचना,	जुग्लुचिषा,	जोग्लुचा;
ग्लुचनम्,	ग्लुचनम्,	जुग्लुचिषणम्,	जोग्लुचनम्;
^७ ग्लुचित्वा-ग्लुक्त्वा,	ग्लुचयित्वा,	जुग्लुचिषित्वा,	जोग्लुचित्वा;
परिग्लुच्य,	परिग्लुच्य,	परिजुग्लुचिष्य,	परिजोग्लुच्य;
ग्लुचम् २, } ग्लुचम् २, } जुग्लुचिषम् २, } जोग्लुचम् २; }			
ग्लुचित्वा २, } ग्लुचयित्वा २, } जुग्लुचिषित्वा २, } जोग्लुचित्वा २. }			
ग्लुक्त्वा २, }			

1. 'अनिदिताम्—' (6-4-24) इति नलोपे चत्वं विकल्पः ।
2. उदित्वेन क्त्वायामिङ्गिकल्पनात्, निष्ठायाम्, 'यस्य विभाषा' (7-2-15) इती-णिषेधः । उपधानकारलोपः ।
3. क्त्वाविधायके सूत्रे 'निष्ठायामनिट इति वक्तव्यम्' (वा. 7-3-52) इति वार्तिकात् क्त्वं भवति । एवं घञ्यपि ।
4. 'अनिदिताम्—' (6-4-24) इति नकारलोपः ।
5. णिचा व्यवधानात् कित्परकत्वाभावात् नलोपो न ।
6. 'गुरोश्च हलः' (3-3-103) इति स्त्रियामकारप्रत्ययः ।
7. 'उदितो वा' (7-2-56) इति क्त्वायामिङ्गिकल्पः । कित्त्वपक्षे नलोपः । कित्त्वा-भावपक्षे नलोपाभावः ।

(448) "ग्लैट्ट दैन्ये" (I-भ्वादिः-386. अक. सेट्. आत्म.)

ग्लैपकः-पिका, ग्लैपकः-पिका, जिग्लैपिषकः-पिका, जेग्लैपकः-पिका ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि 'गेष्ट कम्पने' इति भौवादिकघातुवत्
(429) ज्ञेयानि ।

(449) "ग्लैट्ट च" (I-भ्वादिः-370. अक. सेट्. आत्म.)

चात्कम्पने गतौ च । अस्यापि घातोः सर्वाण्यपि रूपाणि 'गेष्ट कम्पने'
इति भौवादिकघातुवत् (429) बोध्यानि । अर्थभेदात् पुनः पाठोऽस्य ।

(450) "ग्लैट्ट सेवने" (I-भ्वादिः-503. सक. सेट्. आत्म.)

ग्लैवकः-विका, ग्लैवकः-विका, जिग्लैविषकः-पिका, जेग्लैवकः-विका ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि कम्पनार्थकगेष्ट घातुवत् (429)
ज्ञेयानि । प्यति-ग्लैव्यम्^A । किपि ऊठि वृद्धौ च ग्लौः इति रूपमिति विशेषः ।

(451) "ग्लैट्ट अन्विच्छायाम्" (I-भ्वादिः-614. सक. सेट्. आत्म.)

अन्विच्छा=अन्वेषणम् । 'गेष्ट अन्विच्छायाम्' इत्यस्य पाठान्त-
रमिदम् । अस्यापि घातोः सर्वाणि रूपाणि भौवादिकगेष्टघातुवत् (429)
बोध्यानि ।

(452) "ग्लै हर्षक्षये" (I-भ्वादिः-903. अक. अनि. पर.)

हर्षक्षयः=घातुक्षयः ।

^१ग्लायकः-यिका, ^२ग्लपकः-ग्लापकः-प्रग्लापकः-पिका, ^३जिग्लायकः-सिका,
जाग्लायक-यिका ;

1. 'आदेच उपदेशोऽस्ति' (6-1-45) इत्यनेनानैमित्तिके आत्वे, 'आतो युक् चिण्कृतोः' (7-3-33) इति युगागमः । एवं घञि णमुव्यपि ज्ञेयम् ।
2. अनैमित्तिके आत्वे, 'अतिहीनलीरीकन्यूक्षमाद्यतां—' (7-3-36) इति पुगागमे 'ग्ल्तास्नावनुवमां च' (गणसूत्रम्-भ्वादिः) इत्यनेनानुपसृष्टस्य ग्ल्ताधातोर्मित्वं-वैकल्पिकम् । मित्त्वपक्षे, 'मितां ह्रस्वः' (6-4-92) इति णौ उपधाह्रस्वः । एवं प्यन्ते सर्वत्र बोध्यम् । उपसर्गसमभिव्याहारे तु मित्वं न; तेन 'प्रग्लापकः' इत्येव ।
3. धातोरस्यानुदात्तत्वात्, 'एकाच उपदेशोऽनुदात्तात्' (7-2-10) इत्यनेन सनः ह्रस्वावे, 'सन्त्यङोः' (6-1-9) इति द्वित्वे, अभ्यासे, 'सन्त्यतः' (7-4-79) इतीत्वम् । एवं सजन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।

A. 'सेव्यं सतां शङ्करगेव्यमञ्जभूग्लैट्ट्यं सुरैः पेव्यममेव्यमुन्मदैः ।' धा. का. 1-65.

(453) “घघ हसने” (I-भ्वादि:-159. सक. सेट्. पर.)

‘घघ’ इति क्षीरस्वामी ।

घाघक:-घिका, घाघक:-घिका, जिघघिषक:-घिका, जाघघक:-घिका;
घघिता-त्री, घघयिता-त्री, जिघघिषिता-त्री, जाघघिता-त्री;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि “गद व्यक्तायां वाचि” (372)
इति भौवादिक धातुवत् ज्ञेयानि ।

(454) “घट चेष्टायाम्” (I-भ्वादि:-763. अक. सेट्. आत्म.)

घटादिः, षिच । चेष्टा=ईहा इति क्षीरस्वामी ।

‘घाटयेद् घण्टयेत् सङ्गभाषयोर्घटते मितः ।’ (श्लो. 70) इति देवः ।

¹घाटक:-टिका, ²घटक:-टिका, जिघटिषक:-घिका, ³जाघटक:-टिका;
घटिता-त्री, घटयिता-त्री, जिघटिषिता-त्री, जाघटिता-त्री;
— घटयन्-न्ती, ⁴विघटयन्, घटयिष्यन्-न्ती-ती;
घटमानः, घटयमानः, जिघटिषमाणः, जाघटयमानः;
घटिष्यमाणः, घटयिष्यमाणः, जिघटिषिष्यमाणः, जाघटिष्यमाणः;
घट्-घटौ-घटः; — — —
घटितम्-तः, घटितः, जिघटिषितः, जाघटितः-तवान्;
⁵घटः-घटी, ⁶घटनः, घटः, जिघटिषुः, जाघटः;
घटितव्यम्, घटयितव्यम्, जिघटिषितव्यम्, जाघटितव्यम्;

1. ‘अत उपधायाः’ (7-2-116) इत्यनेन, उपधाभूतस्याकारस्य वृद्धिः । एवं घञि ण्यति णमुण्यपि ज्ञेयम् ।
2. ‘घटादयो मितः’ (गणसूत्रं भ्वादौ) इति मित्त्वे, ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-92) इति णौ उपधाया ह्रस्वः । एवं ण्यन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
3. ‘सन्धयोः’ (6-1-9) इति द्वित्वे, ‘दीर्घोऽङ्कितः’ (7-4-83) इत्यभ्यासस्य दीर्घे, ‘यस्य ह्रस्वः’ (6-4-49) इति यकारस्य लोपे, अलोपे च रूपम् । एवं यञन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
4. अर्थनिर्देशस्योपलक्षणत्वेन, अर्थान्तरेऽपि मित्वं भवति । अतः वियोजनार्थस्यापि मित्वं बोध्यम् ।
5. ‘कर्मणि घटोऽठच्’ (5-2-35) इति निर्देशबलात्, पञ्चाष्टच् (3-1-134) सर्वत्र भवतीति ज्ञायते । स्त्रियाम्, ‘जातेरस्त्रीविषयादयोपधात्’ (4-1-63) इति शाबंपवादो ङीप् ।
6. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति ताच्छीलिको युच् ।

घटनीयम्, घटनीयम्, जिघटिषणीयम्, जाघटनीयम्;
घाटयम्, घटयम्, जिघटिष्यम्, जाघटयम्;
ईषद्घटः-दुर्घटः-सुघटः;
घट्यमानः, घट्यमानः, जिघटिष्यमाणः, जाघट्यमानः;
घाटः, घटः, जिघटिषः, जाघटः;
घटितुम्, घटयितुम्, जिघटिषितुम्, जाघटितुम्;
¹घटा,^A घटना, जिघटिषा, जाघटा;
घटनम्, घटनम्, जिघटिषणम्, जाघटनम्;
घटित्वा, घटयित्वा, जिघटिषित्वा, जाघटित्वा;
विघट्य, ²विघटय्य, विजिघटिष्य, विजाघट्य;
घाटम् २, } ³घाटम् २, घटम् २, } जिघटिषम् २, } जाघटम् २; }
घटित्वा २, } घटयित्वा २, } जिघटिषित्वा २, } जाघटित्वा २; }
⁴घटिकः-घटिका.

(455) “घट सङ्घाते” (X-चुरादि:-1724. अक. सेट्. उभ.)

‘घाटयेद् घण्टयेद् सङ्गभाषयोर्घटते मितः ।’ (श्लो. 70) इति देवः ।

‘मेदने च’ इत्येके, इति धा. का. व्याख्याने ।

घाटक:-टिका, जिघाटयिषक:-घिका;
^Bघाटयिता-त्री, जिघाटयिषिता-त्री; इत्यादीनि

सर्वाण्यपि रूपाणि ‘कण निमीलने’ इति धातुवत् (159) बोध्यानि । ^Cघाटितः ।

(456) “घट भाषार्थः” (X-चुरादि:-1767. अक.सेट्. उभ.) आस्वदीयः ।

‘घाटयेद् घण्टयेत् सङ्गभाषयोर्घटते मितः’ । (श्लो. 70) इति देवः ।

1. ‘घटादयः षितः’ (गणसूत्रं भ्वादौ) इति षित्त्वेन, ‘षित्तिदादिभ्योऽङ्’ (3-3-104) इति क्तिनोऽपवादः स्त्रियामङ् ।
2. ‘अपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
3. ‘चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इति दीर्घविकल्पः ।
4. ‘क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोः’ [द. उ. 3.5] इति क्वुनि रूपम् ।
- A. ‘गोपीघटाः प्रव्यथितास्तदानीं पृथूपतापप्रसमानचिन्ताः ।’ धा. का. 2.4.
- B. ‘प्रविघाटयिता समुत्पन्नं हरिद्वयः कमलाकरानिव ॥’ किरातार्जुनीये 2-46.
- C. ‘द्रागामयन् विचटदस्थिकयाऽथ मुष्टया प्रास्फोटयत् तमजितोऽपि स घाटिताङ्गम् ।’
धा. का. 3-39.

अस्य घातोः सर्वाण्यपि रूपाणि 'कण निमीलने' इति चौरादिक-
धातुवत् (159) ज्ञेयानि ।

(457) "घटि भाषार्थः" (X-चुरादि:-1768.सक. सेद. उभ.) आस्वदीयः ।

भासार्थ इति क्षीरस्वामी । भासा=दीप्तिः अर्थः यस्येति माधवधातुवृत्तौ ।

'घाटयेद् घण्टयेत् सङ्घभाषयोर्घटते मितः ।' (श्लो. 70) इति देवः ।

घण्टकः-ण्टिका, जिघण्टयिषकः-षिका;
घण्टयिता-त्री, जिघण्टयिषिता-त्री;

इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि चौरादिककठिधातुवत् (150) बोध्यानि ।

^Aउद्धण्टितः ।

(458) "घट्ट चलने" (I-भ्वादि:-259. सक. सेद. आत्म.)

'घट्टयेद् घट्टते द्वे स्तां चलने णौ शपि क्रमात्' । (श्लो. 73) इति देवः ।

घट्टकः-ट्टिका, घट्टकः-ट्टिका, जिघट्टयिषकः-षिका, जाघट्टकः-ट्टिका;

इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिककट्टधातुवत् (156) बोध्यानि ।
अस्य घातोः अनुदात्तेत्वात् शानचि—घट्टमानः, घट्टिष्यमाणः, जिघट्टिष-
माणः, जिघट्टिष्यमाणः; इत्यादीनि रूपाणि भवन्तीति विशेषः । 'घट्टि-
वन्दिविदिभ्यश्च' (वा. 3-3-107) इति वचनेन घट्टना इति रूपं
स्तिथां भवति । ल्युटि घट्टनम्^B । ^Cघट्टितम् ।

(459) "घट्ट चलने" (X-चुरादि:-1631. अक. सेद. उभ.)

'घट्टयेद् घट्टते द्वे स्तां चलने णौ शपि क्रमात्' । (श्लो. 73) इति देवः ।

घट्टकः-ट्टिका, जिघट्टयिषकः-षिका; इत्यादीनि सर्वाण्यपि चौरादिक-
कुट्टधातुवत् (207) बोध्यानि ।

(460) "घष कान्तिकरणे" (I-भ्वादि:-652. सक. सेद. आत्म.)

'घुषि' इत्यस्य पाठान्तरमिदम् ।

A. 'कश्चित् कष्टमविसयद् रणमिमं कुंल्यं त्वया दृश्यताम्
नाकुंल्यं परिघाटयेति च परेणोद्धण्टितोऽर्हयत् ।' धा. का. 3-44.

B. 'तमङ्गदे मन्दरकूटकोटिऽया घट्टनोत्तेजनया मणीनाम् ।' शिशुपालवधे 3-6.

C. 'तत्केलिसङ्गोष्ठितलोष्टनानमद् वने मरुद्घट्टितपोस्फुटद्भुमे ॥' धा. का. 1-34.

घाषकः-षिका, घाषकः-षिका, जिघषिषकः-षिका, जाघषकः-षिका;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकखषधातुवत् (346) बोध्यानि ।

अस्य घातोः आत्मनेपदित्वात् घषमाणः, घषिष्यमाणः, जिघषिष्यमाणः;
इत्यादीनि रूपाणि शानचि भवन्ति, इति विशेषः ।

(461) "घस्ल अदने" (I-भ्वादि:-715. सक. अनि. पर.) [अ]

"अयं न सार्वत्रिकः । 'लिट्घन्यतरस्याम्' (2-4-40) इत्यदेः
घस्लादेशविधानात् । ततश्च, यत् लिङ्गं वचनं वाऽस्ति, तल्लैवास्य प्रयोगः ।
अत्रैव पाठः शपि परस्मैपदे लिङ्गम् । लृट्किरणमङि । अनिट्कारिकासु पाठो
बलाघाघधातुके । वमरचि तु विशिष्योपादानम् ।" इति सिद्धान्तकौमुदी ।
एतदनुसारेण रूपाणि लिख्यन्ते । एवञ्च गमकाभावाद् प्यन्तात् यङन्ताच्च
प्रयोगो न ।

— ¹जिघत्सकः-त्सिका;

[अ] "परे तु 'लिट्घन्यतरस्याम्' (2-4-40) इत्येतत्सामर्थ्यात् लिटि माऽस्तु प्रयोगः,
अन्यत्र तु भवत्येव । 'जघस्थ' इति रूपवारणे तत्सार्थक्यम् । 'जघस्थ'
इत्यस्येष्टत्वे हि असार्वत्रिकत्वबोधनेऽपि न कथमपि सार्थक्यम् । अत एव, 'उप-
देशोऽस्त्वतः' (7-2-62) इति सूत्रे, 'घसेः प्रतिषेधो वक्तव्यः—जघसिथ'
(वा. 7-2-62) इति वार्तिकं, तासौ नित्यानिदृत्वाभावात् प्रत्याख्यातं भाष्ये ।
अन्यथा, अस्य प्रतिषेधार्थं वार्तिकं स्यादिति तत्प्रत्याख्यानासङ्गतिः । अन्वयस्ये
घस्लादेशविधानं तु—'अदः' इत्येतद्रूपवारणार्थमिल्याहुः ॥" इति शेखर-
काराः । अत एव 'घासः' इति प्रयोगस्योपपत्तिः ज्ञेया । 'शष्पं बालतृणं
घासः' इत्यमरः । एतन्मते प्यन्तात् यङन्तादपि रूपाणि भवन्त्येव । तदानीम्,
'घासकः-सिका, घासकः-सिका, जाघसकः-सिका,' इत्यादीनि
रूपाणि यथायथमूह्यानि । यङन्ते जाघसकः इति रूपप्रदर्शने तु 'गमहनजनखन-
घसां लोपः किञ्चनङि' (6-4-98) इत्यत्र 'अनङि' इति पर्युदासेन औपदेशि-
काजदिप्रत्यये एव लोपः—इत्यभ्युपगच्छतां शब्दकौस्तुभकाराणां मतेन । 'न
धातुलोपः' (1-1-4) सूत्रे उद्योते औपदेशिकाजादावित्यर्थमनाश्रित्य गम्ल-
धातोर्यङन्ते ण्वुलि जङ्गमकः इति रूपप्रदर्शनेन नागेशभट्टानां तु जाक्षकः
इति रूपमेव अस्माद्धातोर्यङन्ते सम्मतमिति भाति । प्राचीननवीनयोर्बहुषु स्थलेषु
आशयमेदो यथा भवति—तथाऽत्रापीति बोध्यम् ।

1. अस्य घातोऽनुदात्तत्वात् सन इणिवेधः । 'सः स्याधधातुके' (7-4-49) इति
धातुसकारस्य तकारादेशे च रूपम् । एवं सङ्गते सर्वत्र ज्ञेयम् ।

घस्ता-वस्ती,	जिघत्सिता-त्री ;
घसन्-न्ती,	जिघत्सन्-न्ती ;
¹ घत्स्यन्-न्ती-ती,	जिघत्सिष्यन्-न्ती-ती ;
² घस्तम्-घस्तः-घस्तवान् ,	जिघत्सितः-तवान् ;
³ घस्मरः, ^A	जिघत्सुः ;
घस्तव्यम् ,	जिघत्सितव्यम् ;
—	जिघत्सनीयम् ;
—	जिघत्स्यम् ;
—	ईषजिघत्सः-दुर्जिघत्सः-सुजिघत्सः ;
—	जिघत्सः ;
—	जिघत्स्यमानः ;
घस्तुम् ,	जिघत्सितुम् ;
घस्तिः ,	जिघत्सा ;
—	जिघत्सनम् ;
घस्त्वा ,	जिघत्सित्वा ;
—	प्रजिघत्स्य ;
—	जिघत्सम् २ ;
घस्त्वा २ , }	जिघत्सित्वा २ . }

(462) “ घिणि ग्रहणे ” (I-भ्वादिः-434. सक. सेद्. आत्म.)

⁴घिण्णकः-णिणका, घिण्णकः-णिणका, जिघिणिणषकः-षिका,
जेघिण्णकः-णिणका ;

1. ‘ सः स्थार्धधातुके ’ (7-4-49) इति धातुसंस्कारस्य तकारः ।
  2. धातोः भक्षणार्थकत्वेन, ‘ क्तोऽधिकरणे च प्रौढ्यगतिप्रत्ययसामान्येभ्यः ’ (3-4-76) इति अधिकरणे, कर्तरि, कर्मणि च क्तप्रत्ययो भवति ।
  3. ‘ सद्यस्यदः कर्मरच् ’ (3-2-160) इति ताच्छीलिकः कर्मरच्प्रत्ययः ।
  4. ‘ इदितो नुम् धातोः ’ (7-1-58) इति नुमि, ‘ घुना घुः ’ (8-4-41) इति तस्य घृत्वेन णकारे च रूपम् ।
- A. ‘ महीष्यमाना भवताऽतिमात्रं सुराध्वरे घस्मरजित्वरेण ।
दिशोऽपि वज्रागुबभूषणया हृगीयते वीरवती न भूमिः ॥ ’ भ. का. 2-38.

घिणिता-त्री, घिण्णयिता-त्री, जिघिणिणयिता-त्री, जेघिणिता-त्री ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकक्लिन्दतिवत् (284) बोध्यानि ।
^Aप्रघिण्य ।

(463) “ घुङ् शब्दे ” (I-भ्वादिः-952. अक. अनि. आत्म.)

घावकः-विका, घावकः-विका, जुघूषकः-षिका, ¹जोघूयकः-यिका ;
घोता-त्री, घावयिता-त्री, जुघूषिता-त्री, जोघूयिता-त्री,
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिककुङ्धातुवत् (198) ज्ञेयानि ।
^Bघुतः ।

(464) “ घुट परिवर्तने ” (I-भ्वादिः-746. सक. सेद्. आत्म.)

^Cघोटकः-टिका, घोटकः-टिका, जुघुटिषकः-जुघोटिषकः-षिका,
जोघुटकः-टिका ;
घोटिता-त्री, घोटयिता-त्री, जुघुटिषिता-जुघोटिषिता-त्री, जोघुटिता-त्री ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि ‘ कुक आदाने ’ (197) इति भौवादिकघातुवत्
बोध्यानि । अचि—घोटः, ववुनि घुटिका, इति विशेषः ।

(465) “ घुट प्रतिघाते ” (VI-तुदादिः-1385. सक. सेद्. पर.) कुटादिः ।

घोटकः-टिका, घोटकः-टिका, जुघुटिषकः-षिका, जोघुटकः-टिका ;
घुटिता-त्री, घोटयिता-त्री, जुघुटिषिता-त्री, जोघुटिता-त्री ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि तौदादिककुटघातुवत् (204) बोध्यानि ।
^Dघुटितः ।

1. कुङ्धातोः यङन्ते ‘ न कवतेर्यङि ’ (7-4-63) इति निषेधात्
चुत्वं न । अस्य तु जोघूयकः इति चुत्वं भवत्येव, इति विशेषः ।
- A. ‘ प्रघिण्य भूषाः परिघुण्य मालिकाः प्रघृण्य घोणापुटधूर्णिचन्दनम् । ’
धा. का. 1. 57.
- B. ‘ स्मिताद्वैवक्त्रं गवमानभूषं गै त्वां घुताशं कुतशङ्खघोषैः ॥ ’ धा. का. 2-35.
- C. ‘ अस्त्रिजहृघोटकस्यमानमार्गा जवेनालुटिता निरीयुः ॥ ’ धा. का. 2-1.
- D. ‘ ईशश्चाघुटितस्तुडन् खलमुदं रोषं धुडन् प्रस्फुडन्
धाम स्वं स्फुरितो जगाम धनुषः पार्श्वं क्षणादस्फुल्लम् ॥ ’ धा. का. 2-81.

(466) “घुण भ्रमणे” (I-भ्वादि:-437. अक. सेट्. आत्म.)

‘भूवाद्योर्घुणिघूर्णयोः स्तां घोणते घूर्णते शपि।

भ्रमणेऽत्र तुदाद्योः शे स्यातां घुणति घूर्णति ॥’ (श्लो. 91) इति देवः।

घोणकः-णिका, घोणकः-णिका, ¹जुघुणिषकः-जुघोणिषकः-षिका,
जोघुणकः-णिका;

घोणिता-त्री, घोणयिता-त्री, जुघुणिषिता-जुघोणिषिता-त्री, जोघुणिता-त्री;
— घोणयन्-न्ती, घोणयिष्यन्-न्ती-ती; —

घोणमानः, घोणयमानः, जुघुणिषमाणः-जुघोणिषमाणः, जोघुण्यमानः;
घोणिष्यमाणः, घोणयिष्यमाणः, जुघुणिषिष्यमाणः-जुघोणिषिष्यमाणः,
जोघुणिष्यमाणः;

सङ्घुण्-संघुणौ-संघुणः; —

घुणितम्-तः, घोणितः, जुघुणिषितः-जुघोणिषितः, जोघुणितः-तवान्;

²घुणः, ³घोणः-घोणा, घोणः, जुघुणिषुः-जुघोणिषुः, जोघुणः;

घोणितव्यम्, घोणयितव्यम्, जुघुणिषितव्यम्-जुघोणिषितव्यम्,
जोघुणितव्यम्;

घोणनीयम्, घोणनीयम्, जुघुणिषणीयम्-जुघोणिषणीयम्, जोघुणनीयम्;

घोण्यम्, घोण्यम्, जुघुणिष्यम्-जुघोणिष्यम्, जोघुण्यम्;

ईषद्घोणः-दुर्घोणः-सुघोणः; —

घुण्यमानः, घोण्यमानः, जुघुणिष्यमाणः-जुघोणिष्यमाणः, जोघुण्यमानः;

1. ‘रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च’ (1-2-26) इति सनः कित्त्वविकल्पः। कित्त्वाभावपक्षे
घुणः। कित्त्वपक्षे गुणो न। एवं क्त्वाप्रत्ययेऽपि रूपद्वयं बोध्यम्।

2. ‘इगुगधज्ञा—’ (3-1-135) इति कर्तरि कः प्रत्ययः। घुणः=क्रीडविशेषः।
‘घुणाक्षरन्यायः’ इति प्रसिद्धिः।

3. कोडादिगणे (4-1-56) निपातनात् पचाद्यचि, गुणः, वीष्निषेधश्च इति
मा. धा. वृत्तौ।

¹घोणः-घोणा,^A घोणः, जुघुणिषः-जुघोणिषः, जोघुणः;
घोणितुम्, घोणयितुम्, जुघुणिषितुम्-जुघोणिषितुम्, जोघुणितुम्;
²घुणितिः, घोणना, जुघुणिषा-जुघोणिषा, जोघुणा;
घोणनम्, घोणनम्, जुघुणिषणम्-जुघोणिषणम्, जोघुणनम्;
घुणित्वा-घोणित्वा, घोणयित्वा, जुघुणिषित्वा-जुघोणिषित्वा, जोघुणित्वा;
संघुण्य, संघोण्य, सञ्जुघुणिष्य-सञ्जुघोणिष्य, सञ्जोघुण्य;
घोणम् २, } घोणम् २, } जुघुणिषम् २-जुघोणिषम् २, }
घुणित्वा २, } घोणयित्वा २, } जुघुणिषित्वा २-जुघोणिषित्वा २, }
घोणित्वा २, } जोघुणम् २; }
जोघुणित्वा २. }

(467) “घुण भ्रमणे” (VI-तुदादि:-1338. अक. अनि. पर.)

घोणकः-णिका, घोणकः-णिका, जुघुणिषकः-षिका, जुघोणिषकः-षिका,
जोघुणकः-णिका; इत्यादीनि सर्वाण्यपि भौवादिकघोणतिवत् (467) ज्ञेयानि।
अस्य धातोः तुदादित्वात् परस्मैपदित्वाच्च शतरि घुणन्-ती, इति रूपमिति
विशेषः। ^Bघुणितम्।

(467-A) “घुणि ग्रहणे” (I-भ्वादि:-435. सक. सेट्. आत्म.)

घुणकः-णिका, घुणकः-णिका, जुघुणिषकः-षिका, जोघुणकः-णिका;
घुणिता-त्री, घुणयिता-त्री, जुघुणिषिता-त्री, जोघुणिषिता-त्री;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकृन्दितीवत् (284) बोध्यानि।
^Cपरिघुण्य।

1. ‘हलश्च’ (3-3-121) इति संज्ञायां घञ्। स्त्रियां कोडादिगणे (4-1-56) निपात-
नात् ङीप् न भवति। तेन दाप्। ‘ह्रीवे प्राणं गन्धवहा घोणा नासा च
भासिका।’ इत्यमरः।

2. ‘तितुल्लेष्वप्रहादीनामिति वक्तव्यम्’ (वा. 7-2-9) इत्यत्र, ‘प्रहादयः=प्रहप्रकाराः।
इत्युक्तत्वात् इह भवति; यथा ‘फणितिः’ इत्यत्र।

A. ‘प्रधिष्य भूषाः परिघुण्य मालिकाः प्रघृण्य घोणापुटघूर्णचन्दनम्। पणाध्य-
रूपाः पणिताकृतीन् ययुर्भामिन्य एवक्षमया स्वकाभुक्तान् ॥’ धा. का. 1-57.

B. ‘विश्रेणनेध्वघुणिना मदघूर्णदक्षाः
युद्धे सुरानपि खरोत्कुरिताः खुरन्तः ॥’ धा. का. 2-76.

C. ‘प्रधिष्य भूषाः परिघुण्य मालिकाः प्रघृण्य घोणापुटघूर्णचन्दनम्’ धा. का. 1-57.

(46) “घुर भीमार्थशब्दयोः” (VI-तुदादि:-1345. सक. सेट्. पर.)
घोरक:-रिका, घोरक:-रिका, जुघुरिषक:-जुघोरिषक:-षिका,
जोघुरक:-रिका; घोरिता-त्री, घोरयिता-त्री, जुघुरिषिता-जुघोरिषिता-त्री,
जोघुरिता-त्री; इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि तौदादिकशब्दार्थककुर (229)
धातुवत् बोध्यानि । इगुपधलक्षणे कप्रत्यये—घुरः । घुर्घुरः—इगुपधलक्षणक-
प्रत्यये “कृत्वादीनां के द्वे भवतः” (वा. 6-1-12) इति द्वित्वे षष्ठोदरादित्वात्
(6-3-109) हलादिः शेषः (7-4-60) न प्रवृत्तः । घञि घोरः^A ।

(469) “घुषि कान्तिकरणे” (I-भ्वादि:-652. अक. सेट्. आत्म.)
‘घुषेर्विशब्दनादौ णौ घोषयत्यविशब्दने ॥

घोषतीतीदितो घुषेद् घुषते कान्तिकर्मणि ।’ (श्लो. 169-170) इति देवः ।

“घषीत्यदुपधं पठतुश्चन्द्रकाश्यपौ । स्वामी घसेति दन्त्यान्तमदुपधं
पपाठ । यथा वयं, तथा देवमैत्रेयदुर्गाः । षकारान्तोऽप्ययं ‘घुषिर् अवि-
शब्दने’ इत्युत्तरधातुसाम्यादिह पठितः ॥” इति मा. धा. वृत्तिः ।

¹घुषक:-षिका, घुषक:-षिका, जुघुषिषक:-षिका, जोघुषक:-षिका;
घुषिता-त्री, घुषयिता-त्री, जुघुषिषिता-त्री, जोघुषिता-त्री;
— घुषयन्-न्ती, घुषयिष्यन्-न्ती-ती; —
घुषमाणः, घुषयमाणः, जुघुषिषमाणः, जोघुष्यमाणः;
घुषिष्यमाणः, घुषयिष्यमाणः, जुघुषिषिष्यमाणः, जोघुषिष्यमाणः;
²घुन्-घुषौ-घुषः; — —
घुषितम्-तः,^B घुषितः, जुघुषिषितः, जोघुषितः-तवान्;
घुषः, घुषः, जुघुषिषुः, जोघुषः;
घुषितव्यम्, घुषयितव्यम्, जुघुषिषितव्यम्, जोघुषितव्यम्;
घुषणीयम्, घुषणीयम्, जुघुषिषणीयम्, जोघुषणीयम्;
घुष्यम्, घुष्यम्, जुघुषिष्यम्, जोघुष्यम्;

1. ‘इदितो जुम् धातोः’ (7-1-58) इति जुमि, ‘नश्वापदान्तस्य झलि’ (8-3-24) इति
मकारस्यानुस्वारः । एवं सर्वत्र हेयम् ।

2. क्तिवि, षकारस्य ‘संयोगान्तस्य—’ (8-2-23) इति लोपः ।

A. ‘मुरादिबन्धुः क्षुरघोरचेताः पुरन् खलानां जनजीवबर्ही ।’ धा. का. 2-77.

B. ‘गाढमैत्रसगुह्यमाणधीर्भूषणगलहनघुषितो बलः ॥’ धा. का. 1-82.

ईषदूधुषः-दुधुषः-सुधुषः;

¹ घुष्यमाणः,	घुष्यमाणः,	जुघुषिष्यमाणः,	जोघुष्यमाणः;
घुषः,	घुषः,	जुघुषिषः,	जोघुषः;
घुषितुम्,	घुषयितुम्,	जुघुषिषितुम्,	जोघुषितुम्;
² घुषा,	घुषणा,	जुघुषिषा,	जोघुषा;
घुषित्वा,	घुषयित्वा,	जुघुषिषित्वा,	जोघुषित्वा;
प्रघुष्य,	प्रघुष्य,	प्रजुघुषिष्य,	प्रजोघुष्य;
घुषम् २, } घुषम् २, } जुघुषिषम् २, } जोघुषम् २; }			
घुषित्वा २, } घुषयित्वा २, } जुघुषिषित्वा २, } जोघुषित्वा २. }			

(470) “घुषिर् अविशब्दने” (I-भ्वादि:-653. सक. सेट्. पर.)

विशब्दनं=प्रतिज्ञानम् । तच्च शब्देन स्वाभिप्रायाविष्करणम् ।

ततोऽन्यस्मिन्नर्थे अस्य धातोः प्रयोगः । ‘घुषिर् शब्दे’ इत्यन्ये पेटुः ।

‘घुषेर्विशब्दनादौ णौ घोषयत्यविशब्दने ॥

घोषतीतीदितो घुषेद् घुषते कान्तिकर्मणि ।’ (श्लो. 169-70)

इति देवः ।

घोषक:-षिका, घोषक:-षिका, ³जुघुषिषक:-जुघोरिषक:-षिका,
जोघुषक:-षिका;
घोषिता-त्री, घोषयिता-त्री, जुघुषिषिता-जुघोरिषिता-त्री,
जोघुषिता-त्री;
^Aघोषन्-न्ती, घोषयन्-न्ती, जुघुषिषन्-जुघोरिषन्-न्ती; —
घोषिष्यन्-न्ती-ती, घोषयिष्यन्-न्ती-ती, जुघुषिषिष्यन्-
जुघोरिषिष्यन्-न्ती-ती; —

1. धातोरिदित्वेन, ‘अनिदितां हल उपधायाः क्ति’ (6-4-24) इति उपधाया
नलोपो न ।

2. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति झियामकारप्रत्ययः ।

3. ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति क्त्वासनोः सेटोः क्तिविकल्पः । तेषां
रूपद्वयम् । एवं सज्जन्ते सर्वत्र क्त्वायां च हेयम् ।

A. ‘घोषद्भूषः पङ्कजाक्षस्तमूचे पापश्रेणीतक्षणे त्वष्टृधर्मा ।

उक्षन् एनं मन्दहासेन रक्षन् विश्वं निशन् बलवीस्तृक्षितावाः ॥’ धा. का. 1-83.

— घोषयमाणः, घोषयिष्यमाणः — जोघुष्यमाणः,
जोघुषिष्यमाणः ;

¹सङ्घुद्-सङ्घुद्-सङ्घुषो-सङ्घुषः ;

²घुष्टम्-घुष्टः-^Aसङ्घुष्टम्-घुष्टा, ^Bसङ्घुषितम् (वाक्यम्), घोषितः,
जुघुषिषितः-जुघोषिषितः, जोघुषितः-तवान् ;

घुषः, ³घोषणः, घोषः, जुघुषिषुः-जुघोषिषुः, जोघुषः ;
घोषितव्यम्, घोषयितव्यम्, जुघुषिषितव्यम्-जुघोषिषितव्यम्, जोघुषितव्यम् ;
घोषणीयम्, घोषणीयम्, जुघुषिषणीयम्-जुघोषिषणीयम्, जोघुषणीयम् ;
घोष्यम्, घोष्यम्, जुघुषिष्यम्-जुघोषिष्यम्, जोघुष्यम् ;
ईषद्घोषः-दुर्घोषः-सुघोषः ;

घुष्यमाणः, घोष्यमाणः, जुघुषिष्यमाणः-जुघोषिष्यमाणः, जोघुष्यमाणः ;
घोषः, घोषः, जुघुषिषः-जुघोषिषः, जोघुषः ;
घोषितुम्, घोषयितुम्, जुघुषिषितुम्-जुघोषिषितुम्, जोघुषितुम् ;
⁴घुष्टिः, घोषणा, जुघुषिषा-जुघोषिषा, जोघुषा ;
घोषणम्, घोषणम्, जुघुषिषणम्-जुघोषिषणम्, जोघुषणम् ;
घुषित्वा-घोषित्वा, घोषयित्वा, जुघुषिषित्वा-जुघोषिषित्वा, जोघुषित्वा ;
विघुष्य, विघोष्य, विजुघुषिष्य-विजुघोषिष्य, विजोघुष्य ;
घोषम् २, } घोषम् २, } जुघुषिषम् २-जुघोषिषम् २, }
घुषित्वा २, } घोषयित्वा २, } जुघुषिषित्वा २-जुघोषिषित्वा २, }
घोषित्वा २, } जोघुषम् २ ; }
जोघुषित्वा २. }

1. 'वाऽवसाने' (8-4-56) इति अवसाने चत्वर्यविकल्पः ।
2. 'घुषिर्विशब्दने' (7-2-23) इत्यनेन निष्ठाया इण्णिषेधः । विशब्दने तु 'रुष्यमत्वरसंघुषाऽऽस्त्वनाम्' (7-2-28) इत्यनेन इच् भवत्येव । सङ्घुषितम् = वाक्यम् ।
3. 'अनुदात्तेतश्च हलादेः' (3-2-149) इति तच्छीलादिषु युच् ।
4. 'तितुलतथसिधुसरकसेषु च' (7-2-9) इति इण्णिषेधः ।
- A. 'तेषां निहन्यमानानां सङ्घुष्टैः कर्णभेदिभिः ।
अभूदभ्यमितत्रासमास्वान्ताशेषदिग् जगत् ॥' भ. का. 9-21.
- B. 'रामसङ्घुषितं नैतन्मृगस्यैव विवक्षितोः ।' भ. का. 5.55.

(471) "घुषिर् विशब्दने" (X-चुरादिः-1727. अक. सेट्. उभ. [अ])

'घुषेर्विशब्दनादौ णौ घोषयत्यविशब्दने ॥

घोषतीतीदितो घुषेद् घुषते कान्तिकर्मणि ।'

(श्लो. 169, 170) इति देवः ।

अस्य घातोः णिच् वैकल्पिकः । अत एव 'घुषिर्विशब्दने' (7-2-23) इति सूत्रे अस्य घातोः निष्ठायां इण्णिषेधवारणाय क्रियमाणम् अविशब्दने इति पदं सार्थकम्, अस्य घातोः नित्यणिजन्तत्वे निष्ठायाः, घातोः अव्यवहितपरत्वाभावेन निषेधाभावे सिद्धे अविशब्दने इति पदं व्यर्थं भवेत् । अतः णिच् वैकल्पिकः । एवं च णिजभावपक्षे इण्णिषेधवारणाय तत् सार्थकमिति स्वांशे चारितार्थ्यम् । णिचो वैकल्पिकत्वेन शुद्धाद्धातोः, सन्नन्तात् - यङन्ताच्च पूर्वोक्तभौवादिक- 'घुषि' धातुवत् (470) सर्वाणि रूपाणि बोध्यानि । निष्ठाप्रत्यये परं, संघुषितं वाक्यमित्येव साधु । ण्यन्तात्, ण्यन्तप्रकृतिकसन्नन्ताच्च इमानि रूपाणि लिख्यन्ते ।

घोषकः-षिका, जुघोषयिषकः-षिका ; घोषयिता-त्री,
जुघोषयिषिता-त्री ; घोषयन्-न्ती, जुघोषयिषन्-न्ती ;
घोषयिष्यन्-न्ती-ती, जुघोषयिषिष्यन्-न्ती-ती ; घोषयमाणः,
जुघोषयिषमाणः ; घोषयिष्यमाणः, जुघोषयिषिष्यमाणः ;
सङ्घोद्-संघोद्-संघोषौ-संघोषः ;
संघोषितः-तम्, जुघोषयिषितः-तवान् ; घोषः, जुघोषयिषुः ;
घोषयितव्यम्, जुघोषयिषितव्यम् ; घोषणीयम्, जुघोषयिषणीयम् ;
घोष्यम्, जुघोषयिष्यम् ; ईषद्घोषः-दुर्घोषः-सुघोषः ;
घोष्यमाणः, जुघोषयिष्यमाणः ; घोषः, जुघोषयिषः ;
घोषयितुम्, जुघोषयिषितुम् ; घोषणा, जुघोषयिषा ;

[अ] यद्यपि धातुपाठे 'घुषिर् विशब्दने' इति इरिक्त्वेन निर्देशः क्रियते, तथापि पर्यालोच्यमाने इरिक्करणं न प्रामाणिकमिति प्रतिभाति । अत एव भाष्य-कृता—'घुषिर्विशब्दने' (7-2-23) इत्यत्र अविशब्दनालिङ्गात् णिचो वैकल्पिकत्वं बोधितम् । इरिक्करणं प्रामाणिकं चेत् तत एव णिचो वैकल्पिकत्वं बोध्येत, तथा तु न कृतम् । एवं च 'घुषिः विशब्दने' इति इका निर्देश एव उचितः ।

घोषणम्, जुघोषयिषणम्, घोषयित्वा, जुघोषयिषित्वा;
संघोष्य, सञ्जुघोषयिष्य; घोषम् २, } जुघोषयिषम् २; }
घोषयित्वा २, } जुघोषयिषित्वा २.)

(472) “घूरी हिंसावयोहान्योः” (IV-दिवादि:-1155. अक. सेद. आत्म.)

घूरकः-रिका, घूरकः-रिका, जुघूरिषकः-षिका, जोघूरकः-रिका;
घूरिता-त्री, घूरयिता-त्री, जुघूरिषिता-त्री, जोघूरिता-त्री;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि दैवादिक ‘गूरी हिंसागत्योः’ इति (419)
धातुवत् ज्ञेयानि । ^Aबहुजन्तुघूरी ।

(473) “घूर्ण भ्रमणे” (I-भ्वादि:-438. अक. सेद. आत्म.)

‘भूवाद्योर्घुणिघूर्णयोः स्तां घोणते घूर्णते शपि ।

भ्रमणेऽत्र तुदाद्योः शे स्यातां घुणति घूर्णति ॥’ (श्लो. 91) इति देवः ।

घूर्णकः-र्णिका, घूर्णकः-र्णिका, जुघूर्णिषकः-षिका, जोघूर्णकः-र्णिका;
घूर्णिता-त्री, घूर्णयिता-त्री, जुघूर्णिषिता-त्री, जोघूर्णिता-त्री;
— घूर्णयन्-न्ती, घूर्णयिष्यन्-न्ती-ती; —
घूर्णमानः, घूर्णयमानः, जुघूर्णिषमाणः, जोघूर्णयमानः;
घूर्णिष्यमाणः, घूर्णयिष्यमाणः, जुघूर्णिषिष्यमाणः, जोघूर्णिष्यमाणः;
¹घूर्ण-घूर्णौ-घूर्णः; — — —
घूर्णितम्-तः, घूर्णितः, जुघूर्णिषितः, जोघूर्णितः-तवान्;
घूर्णः, ²घूर्णनः, घूर्णः, ^Bघोणापुटघूर्णी, जुघूर्णिषुः, जोघूर्णः;
घूर्णितव्यम्, घूर्णयितव्यम्, जुघूर्णिषितव्यम्, जोघूर्णितव्यम्;
घूर्णीयम्, घूर्णीयम्, जुघूर्णिषणीयम्, जोघूर्णीयम्;

1. ‘रात् सस्य’ (8-2-24) इति नियमात् णकारस्य संयोगान्तलोपो न ।

2. ‘अनुदात्तेश्च ह्लादेः’ (3-2-149) इति ताच्छीलिको युच् ।

A. ‘गूर्णेऽस्मिन् बहुजन्तुघूरिणि खले जूर्णेः शशंसे वृभिः
शौरिः शूरकगवैचूरणपरः सन्तप्यमानः सताम् ।’ धा. का. 2-60.

B. ‘प्रधिष्य भूषाः परिघुष्य मालिकाः प्रघुष्य घोणापुटघूर्णिचन्दनम् ।’
[घोणापुटं घूर्णयतीति घोणापुटघूर्णि ण्यन्तात् णिनिः ।] धा. का. 1-57,

घूर्ण्यम्, घूर्ण्यम्, जुघूर्णिष्यम्, जोघूर्ण्यम्;
ईषद्घूर्णः-दुर्घूर्णः-सुघूर्णः; — — —
घूर्ण्यमानः, घूर्ण्यमानः, जुघूर्णिष्यमाणः, जोघूर्ण्यमानः;
घूर्णः, घूर्णः, जुघूर्णिषः, जोघूर्णः;
घूर्णितुम्, घूर्णयितुम्, जुघूर्णिषितुम्, जोघूर्णितुम्;
¹घूर्णा, घूर्णना, जुघूर्णिषा, जोघूर्णा;
घूर्णनम्, घूर्णनम्, जुघूर्णिषणम्, जोघूर्णनम्;
घूर्णित्वा, घूर्णयित्वा, जुघूर्णिषित्वा, जोघूर्णित्वा;
संघूर्ण्य, संघूर्ण्य, सञ्जुघूर्णिष्य, सञ्जोघूर्ण्य;
घूर्णम् २, } घूर्णम् २, } जुघूर्णिषम् २, } जोघूर्णम् २; }
घूर्णित्वा २, } घूर्णयित्वा २, } जुघूर्णिषित्वा २, } जोघूर्णित्वा २. }

(474) “घूर्ण भ्रमणे” (VI-तुदादि:-1339. अक. सेद. पर.)

‘भूवाद्योः घुणिघूर्णयोः स्तां घोणते घूर्णते शपि ।

भ्रमणेऽत्र तुदाद्योः शे स्यातां घुणति घूर्णति ॥’ (श्लो. 19) इति देवः ।

अस्य धातोः परस्मैपदित्वात् शतरि—^Aघूर्णन्-घूर्णयन्, घूर्णिष्यन्,
घूर्णयिष्यन्, जुघूर्णिषन्-न्ती, जुघूर्णिषिष्यन्-न्ती-ती, इति इमानि रूपाणि
भवन्तीति विशेषः । अन्यानि सर्वाण्यपि रूपाणि पूर्वोक्तभौवादिकघूर्णतिवत्
(473) बोध्यानि ।

(475) “घृ सेचने” (I-भ्वादि:-938. सक. अनि. पर.) [अ]

‘—घरेद् घारयेद्, यद्दीप्तौ क्षरणे जिघर्त्ति तदिदं केचिद् विदुः छान्दसम् ॥’
(श्लो. 33) इति देवः ।

1. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति त्रियामकारप्रत्ययः ।

A. ‘विश्लेषनेष्वघुणिता मदघूर्णदक्षा युद्धे सुरानपि खरोत्कुरिताः खरन्तः ॥’ धा. का. 2-76.

[अ] ‘अविशेषविहिताः शब्दाः नियतविषया दृश्यन्ते । घरतिरस्मायविशेषेणोपदिष्टः ।
स ‘घृतं घृणा घर्म’ इत्येवैविषयः ।’ इति, ‘तृज्वत् क्रोष्टुः’ (7-1-95) इति
सूत्रस्थभाष्यात् नियतविषयोऽयं धातुरिति पुरुषकारव्याख्यानात् (श्लो. 33)
अवगम्यते ।

धारकः-रिका-धारकः-रिका, जिघीर्षकः-षिका, जेघ्रीयकः-यिका, इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकसेचनार्थकगृधातुवत् (420) बोध्यानि ।

(476) “ घृ क्षरणदीप्तयोः ” (III-जुहोत्यादिः-1096. अक. अनि. पर.)
‘यद्दीप्तौ क्षरणे जिघर्ति तदिदं केचिद्विदुश्छान्दसम् ॥’ (श्लो. 33) इति देवः ।

क्षरणं = सवणम् इति क्षीरस्वामी ।

अस्य धातोः जुहोत्यादिपाठात् शतरि—जिघ्रत्¹ इति पुंसि रूपम् । स्त्रियां तु जिघ्रती इत्येकमेव । अन्यानि शुद्धात्-णिजन्तात्-सन्नन्तात्-यङन्ताच्च जायमानानि रूपाणि भौवादिकसेचनार्थकगृधातुवत् (420) बोध्यानि ।
²घर्मः^A ।

(477) “ घृ प्रस्रवणे ” (X-चुरादिः-1651. सक. अनि. उभ.)

स्रावणे इत्येके । संप्रस्रवणे इति मा. धा. वृत्तौ ।

‘यद्दीप्तौ क्षरणे जिघर्ति तदिदं केचिद् विदुः छान्दसम् ॥’ (श्लो. 33) इति देवः ।

धारकः-रिका, धारयिता-त्री, धारयन्-न्ती, ^Bधारितम्, इत्यादीनि रूपाणि सेचनार्थकगृधातुवत् (420) बोध्यानि । ण्यन्तात् सनि तु इमानि रूपाणि—जिघारयिषकः-षिका, जिघारयिषिता-त्री; जिघारयिषन्-न्ती, जिघारयिषिष्यन्-न्ती-ती, जिघारयिषमाणः, जिघारयिष्यमाणः, जिघारयिष् - जिघारयिषौ - जिघारयिषः, जिघारयिषितः-तवान्, जिघारयिषः, जिघारयिषितव्यम्, जिघारयिषणीयम्, जिघारयिष्यम्, ईषद्जिघारयिषः-दुर्जिघारयिषः-सुजिघारयिषः, जिघारयिष्यमाणः, जिघारयिषः, जिघारयिषितुम्, जिघारयिषा, जिघारयिषणम्, जिघारयिषित्वा, प्रजिघारयिष्य, जिघारयिषम् २, जिघारयिषित्वा २. इति ।

1. ‘ञौ’ (6-1-10) इति द्वित्वम् । उत्तरखण्डे यण् । ‘नाभ्यस्ताच्छतुः’ (7-1-78) इति नुमनिषेधः ।
2. ‘घर्मः’ [द. उ. 7-36] इति सूत्रेणास्माद्धातोः मक्प्रत्यये, निपातनात् गुणः ।
घर्मः = निदाघः ।
- A. ‘घर्मो’ भविष्यत्प्रत्यये समारताये नभस्तुरैस्तैः प्रधने प्रवीणैः ॥’ धा. का. 2-55.
- B. ‘इत्थं सुगाजितमृदङ्गविमार्जनानि संवार्य मर्चयति धारितशङ्खमस्मिन् ।’
धा. का. 3.28.

(478) “ घृणि ग्रहणे ” (I-भ्वादिः-436. सक. सेट्. आत्म.)

घृणकः-णिका, घृणकः-णिका, जिघृणिषकः-षिका, जरीघृणकः-णिका, घृणिता-त्री, घृणयिता-त्री, जिघृणिषिता-त्री, जरीघृणिता-त्री, घृणयन्-न्ती, घृणयिष्यन्-न्ती-ती, घृणमानः, जिघृणिषमाणः, जरीघृण्यमाणः, घृणिष्यमाणः, घृणयिष्यमाणः, जिघृणिषिष्यमाणः, जरीघृणिष्यमाणः, ¹घृन्-घृणौ-घृणः, प्रघृण्य, ^Aइत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकक्लिन्दतिवत् (284) बोध्यानि ।

(479) “ घृणु दीप्तौ ” (VIII-तनादिः-1469. अक. सेट्. उभ.)

²घर्णकः-र्णिका, घर्णकः-र्णिका, जिघर्णिषकः-षिका, ³जरीघृणकः-णिका; घर्णिता-त्री, घर्णयिता-त्री, जिघर्णिषिता-त्री, जरीघृणिता-त्री; ⁴घृण्वन्-न्ती, घर्णयन्-न्ती, जिघर्णिषन्-न्ती; — घर्णिष्यन्-न्ती-ती, घर्णयिष्यन्-न्ती-ती, जिघर्णिषिष्यन्-न्ती-ती; — घृण्वानः, घर्णयमानः, जिघर्णिषमाणः, जरीघृण्यमानः; घर्णिष्यमाणः, घर्णयिष्यमाणः, जिघर्णिषिष्यमाणः, जरीघृणिष्यमाणः; ⁵घृणू-घृणौ-घृणः; — — — घृण्वन्-न्ती, घर्णितः, जिघर्णिषितः, जरीघृणितः-तवान्; घृणः, घर्णः, जिघर्णिषुः, जरीघृणः; घर्णितव्यम्, घर्णयितव्यम्, जिघर्णिषितव्यम्, जरीघृणितव्यम्;

1. ‘पदान्तस्य’ (8-4-37) इति णत्वनिषेधः ।
2. ‘पुगन्तलघूपधस्य च’ (7-3-86) इति ऋकारस्य गुणः ।
3. ‘रीगुदुपधस्य च’ (7-4-90) इत्यभ्यासस्य रीगागमः । एवं यङन्ते सर्वत्र हेयम् ।
4. ‘तनादिक्लृभ्य उः’ (3-1-79) इति उः विकरणप्रत्ययः । ‘इको यणचि’ (6-1-77) इति यण् । एवं ‘घृण्वानः’ इत्यत्रापि हेयम् ।
5. विचि प्रत्यये रूपमेवम् । किपि तु अनुनासिकस्य, ‘गमादीनामिति वक्तव्यम्’ (षा. 6-4-40) इत्यनेन लोपे, ‘ह्रस्वस्य—’ (6-1-71) इति टुकि ‘घृत्-घृतौ-घृतः’ इति रूपं भवति ।
6. उदित्वेन क्त्वायामिड्विकल्पनात्, ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इति निष्ठायां इणिवेधे, ‘अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्विति’ (6-4-37) इत्यनुनासिकलोपे च रूपम् ।
- A. ‘प्रघृण्य भूषाः परिघृण्य मालिकाः प्रघृण्य घोणापुटघृणिचन्दनम् ।’
धा. का. 1.57.

घर्षणीयम्,	घर्षणीयम्,	जिघर्षिणीयम्,	जरीघृणनीयम् ;
¹ घृण्यम्,	घर्ष्यम्,	जिघर्षिण्यम्,	जरीघृण्यम् ;
ईषद्घर्षः-दुर्घर्षः-सुघर्षः ;	—	—	—
घृण्यमानः,	घर्ष्यमानः,	जिघर्षिण्यमाणः,	जरीघृण्यमानः ;
घर्षः,	घर्षः	जिघर्षिणः,	जरीघृणः ;
घर्षितुम्,	घर्षयितुम्,	जिघर्षिषितुम्,	जरीघृणितुम् ;
² घृणा,	³ घृणिः ^A , घर्षणा,	जिघर्षिषा,	जरीघृणा ;
घर्षणम्,	घर्षणम्,	जिघर्षिषणम्,	जरीघृणनम् ;
⁴ घर्षित्वा-घृत्वा,	घर्षयित्वा,	जिघर्षिषित्वा,	जरीघृणित्वा ;
⁵ संघृत्य,	संघर्ष्य,	सज्जिघर्षिण्य,	सज्जरीघृण्य ;
घर्षम् २,	घर्षित्वा २-	घर्षम् २,	घर्षयित्वा २,
घृत्वा २,	घर्षयित्वा २,	जिघर्षिषम् २,	जिघर्षिषित्वा २,
		जरीघृणम् २ ;	जरीघृणित्वा २.

(480) “घृषु सङ्घर्षे” (I-भ्वादिः-708. सक. सेट्. पर.)

घर्षकः-षिका, घर्षकः-षिका, जिघर्षिषकः-षिका, जरीघृषकः-षिका ;
घर्षिता-त्री, घर्षयिता-त्री, जिघर्षिषिता-त्री, जरीघृषिता-त्री ;

इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि दैवादिकगृधुधातुवद् (424)
ऊह्यानि । अस्य भ्वादिपाठात् शतरि परं—घर्षन्-न्ती, इति विशेषः । किपि,
घृष्ट-घृष्ट-घृष्टौ-घृष्टः, इति रूपम् । ^Bपरघर्षी (णिनिः) । नन्धादित्वात्,
कर्तरि ल्युः, सङ्घर्षणः ।

1. ‘कदुपधाच्चाकल्लपिचृतेः’ (3-1-110) इति क्यप् ।
2. भिदादेः (3-3-104) आकृतिगणत्वात् ख्रियाम् अङ् ।
3. ‘इक् कृष्यादिभ्यः’ (वा. 3-3-108) इति ख्रियां इक् । घृणिः=दीप्तिः ।
4. ‘उदितो वा’ (7-2-56) इति क्स्वायामिङ्ङिक्लपः । इदपक्षे, ‘न क्त्वा सेट्’ (1-2-18) इति क्तिवनिषेधात् गुणः । इडभावपक्षेऽनुनासिकलोपः ।
5. ‘वा ल्यपि’ (6-4-38) इत्यत्र व्यवस्थितविभाषाश्रयणेन तनोत्यादीनां नित्यमनुनासिकलोपो भवति ल्यपि परतः । अनन्तरं तुक् ।
6. ‘कैसस्तृणीकृतरिपुष्टृणिमान् वतासि मन्वान एकमथ मञ्जमल्लकार ॥’ धा. का. 3-4.
7. ‘सामर्ष परघर्षिणोऽपि हृषितास्त्वां नोपयान्त्याहवे सोसह्वासविहीनशङ्खजनितह्लासाद्रसद्विक्तम् ॥’ धा. का. 1-88.

(481) “घ्रा गन्धोपादाने” (I-भ्वादिः-926. सक. अनि. पर.)

¹घ्रायकः-यिका, ²घ्रापकः-पिका, जिघ्रासकः-सिका, ³जेघ्रीयकः-यिका ;
घ्राता-त्री, घ्रापयिता-त्री, जिघ्रासिता-त्री, जेघ्रीयिता-त्री ;
⁴जिघ्रन्-^Aन्ती, घ्रापयन्-न्ती, जिघ्रासन्-न्ती, —
घ्रास्यन्-न्ती-ती, घ्रापयिष्यन्-न्ती-ती, जिघ्रासिष्यन्-न्ती-ती ; —
— घ्रापयमाणः, घ्रापयिष्यमाणः,—जेघ्रीयमाणः, जेघ्रीयिष्यमाणः ;
संघ्राः-संघ्रौ-संघ्राः ; — — —
⁵घ्राणः-घ्राणम्-घ्राणवान्, घ्रातः,-तम्-तवान्, घ्रापितः, जिघ्रासितः,
जेघ्रीयितः-तवान् ;
⁶व्याघ्रः-व्याघ्री, ⁷आजिघ्रः^B, ⁸घ्रायः, ⁹पुष्पसङ्घ्रायः, घ्रापः, जिघ्रासुः, ¹⁰जाघ्राः ;

1. ‘आतो युक् चिण्कृतोः’ (7-3-33) इति युगागमः । एवं घञि, णमुलि च ज्ञेयम् ।
2. ‘अर्तिहीव्वोरीकन्थीक्ष्माद्यघ्रातां पुण् णौ’ (7-3-36) इति णौ युगागमः । एवं ण्यन्ते सर्वत्र बोध्यम् ।
3. ‘ई घ्राध्मोः’ (7-4-31) इति आकारस्य ईकारदेशः । अभ्यासे गुणः ।
4. शपि, ‘पाघ्राध्मास्थान्नादाण्दृश्यतिस्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यच्छौ शीयसीदाः’ (7-3-78) इत्यनेन प्रकृतेः जिघ्रादेशे रूपम् ।
5. ‘नुदविदोन्दत्वाघ्राहोभ्योऽन्यतरस्याम्’ (8-2-56) इति निष्ठातकारस्य नकारविकल्पः । नत्वपक्षे णत्वम् ।
6. ‘आत्स्नोपसर्गे’ (3-1-1-36) इति कर्तरि कः । ख्रियां, ‘गतिकारकोपपदान् कृद्धिः सह समासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेः’ (परिभाषा 77) इति सुबुत्पत्तेः प्राक् समासे, अदन्तत्वेन प्राप्तं टापं बाधित्वा जातिलक्षणो ङीष् भवति ।
7. सोपसर्गात् ‘पाघ्राध्माधेदृहः शः’ (3-1-137) कर्तरि शप्रत्ययः ।
‘पाघ्राध्मास्थान्नादाण्—’ (7-3-78) इत्यादिना जिघ्रादेशः । मध्ये विकरणप्रत्ययः शप् । ‘अपमितं द्याघ्रादिभिः—’ (2-1-56) इति निर्देशात् संज्ञायाम् उपसृष्टेऽपि जिघ्रादेशो न ।
8. ‘श्याऽऽद्व्यधाश्रु—’ (3-1-141) इत्यादिना आदन्तलक्षणे णप्रत्यये युगागमः ।
9. ‘आतोऽनुपसर्गे कः’ (3-2-3) इत्यत्र, ‘अनुपसर्गे’ इत्युक्तत्वात्—सोपसृष्टात् ‘कर्मण्य’ (3-2-1) इत्यण् ।
10. यङ्न्तात् अचि, ‘यङोऽचि च’ (2-4-74) इति यङो लुकि, यङ्परकत्वाभावादी-त्वामावे, ‘दीर्घोऽकितः’ (7-4-83) इत्यभ्यासस्य दीर्घे च रूपम् ।
- A. ‘स्नातावदातः स पिबस्तदाभाजिघ्रन् सुगन्धं विधमन्नघानि ।’ धा. का. 2-33.
- B. ‘ध्वनीनामुद्धमैरेभिर्मधूनामुद्धयैर्भृशम् ।

आजिघ्रैः पुष्पगन्धानां पतङ्गैर्लेपिता वयम् ॥’ भ. का. 6-77.

प्रातव्यम्,	प्रापयितव्यम्,	जिघ्रासितव्यम्,	जेघ्रीयितव्यम् ;
प्राणीयम्,	प्रापणीयम्,	जिघ्रासनीयम्,	जेघ्रीयणीयम् ;
^१ प्रेयः,	आप्रेयः, प्राप्यम्,	जिघ्रास्यम्,	जेघ्रीय्यम् ;
^२ ईषद्प्राणः-दुर्प्राणः-सुप्राणः ;	—	—	—
प्रायमाणः,	प्राप्यमाणः,	जिघ्रास्यमाणः,	जेघ्रीय्यमाणः ;
प्रायः,	प्रापः,	जिघ्रासः,	जेघ्रीयः ;
प्रातुम्,	प्रापयितुम्,	जिघ्रासितुम्,	जेघ्रीयितुम् ;
प्रातिः,	^३ आप्रा, प्रापणा,	जिघ्रासा,	जेघ्रीया ;
^४ प्रणिघ्राणम्-प्रनिघ्राणम्,	प्रापणम्,	जिघ्रासनम्,	जेघ्रीयणम् ;
प्रात्वा,	प्रापयित्वा,	जिघ्रासित्वा,	जेघ्रीयित्वा ;
प्रायम् २,	{ प्रापम् २. }	{ जिघ्रासम् २, }	{ जेघ्रीयम् २ ; }
प्रात्वा २,	{ प्रापयित्वा २, }	{ जिघ्रासित्वा २, }	{ जेघ्रीयित्वा २. }

(482) “डुङ् शब्दे” (I-भ्वादिः-954. अक. अनि. आत्म.)

डावकः-विका, डावकः-विका, ^१डुङ्कः-षिका, ओङ्कः-यिका ;
डोता-त्री, डावयिता-त्री, डुङ्कयिता-त्री, ओङ्कयिता-त्री ;

इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकशब्दार्थक-कवति (198) वद्-
बोध्यानि ।

(483) “चक तृसौ प्रतीघाते च” (I-भ्वादिः-93. अक. सेट्. आत्म.)

“प्रतीघाते च तृसौ च चकते, चकतीति तु ।

तृसिमात्रे चकेरस्य मित्वात् चकयतीति णौ ॥” (श्लो. 40) इति देवः ।

चाककः-किका, चाककः-किका, चिचकिषकः-षिका, चाचककः-किका ;
चकिता-त्री, चकयिता-त्री, चिचकिषिता-त्री, चाचकिता-त्री ;
—चाकयन्-न्ती, चाकयिष्यन्-न्ती-ती ; — —

1. ‘ईयति’ (6-4-65) इति धात्वाकारस्य ईकारे गुणः ।
2. ‘आतो युच्’ (3-3-128) खलपवादो युच् ।
3. ‘आतश्चोपसर्गे’ (3-3-106) इति स्त्रियां अच् भवति ।
4. ‘शेषे विभाषाऽकखादावषान्त उपदेशे’ (8-4-18) इति णत्वं वा ।
5. सञ्जन्ते यञन्ते चाभ्यासे ‘कुहोरञुः’ (7-4-62) इत्यनेन चवर्गपञ्चमो लकारो भवति

चकमानः, चाकयमानः, चिचकिषमाणः, चाचकयमानः ;
चकिष्यमाणः, चाकयिष्यमाणः, चिचकिषिष्यमाणः, चाचकिष्यमाणः ;
चक्-चग्-चकौ-चकः ; — —
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि ककधातुवत् (139) बोध्यानि ।

(484) “चक तृसौ” (I-भ्वादिः-783 अक. सेट्. पर.) घटादिः ।

“प्रतीघाते च तृसौ च चकते, चकतीति तु ।

तृसिमात्रे चकेरस्य मित्वात् चकयतीति णौ ॥” (श्लो. 40) इति देवः ।

पूर्वम् अनुदात्तेषु पठितस्यास्य धातोः तृसिरूपेऽर्थे मित्वात् परस्मैपदिनां
मध्ये पुनः पाठः कृतः । अतः चकन्-न्ती, चकिष्यन्-न्ती-ती, चिचकिषन्-न्ती,
चिचकिषिष्यन्-न्ती-ती ; इत्यादीनि रूपाणि अस्य धातोः भवन्ति ।
णौ परतः ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-92) इति उपधायाः ह्रस्वविधानात्
चककः-किका, चकयिता-त्री, चकयमानः, चकयिष्यमाणः, इत्यादीनि रूपाणि
बोध्यानि । णमुलि—‘चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इति उपधायाः
दीर्घविकल्पेन चकम् २---चाकम् २, चकयित्वा २, इति रूपाणीति
विशेषः । अन्यानि सर्वाण्यपि रूपाणि ककधातुवत् (139) ज्ञेयानि ।
^१चकोरः^A ।

(485) “चकास् दीसौ” (II-अदादिः-1074. अक. सेट्. पर.) [अ]
जक्षित्यादिः ।

चकासकः-सिका, चकासकः-सिका, चिचकासिषकः-षिका ;
चकासिता-त्री, चकासयिता-त्री, चिचकासिषिता-त्री ;
^२चकासत्^B-चकासतौ-चकासतः-ती, चकासयन्-न्ती, चिचकासिषन्-न्ती ;

1. ‘कठिचकिभ्यामोरः’ [द. उ. 8-29] इत्योरप्रत्ययः । चकतीति चकोरः=ज्यो-
त्स्नापायिपक्षी ।

2. ‘जक्षित्याद्यः षट्’ (6-1-6) इत्यभ्यस्तसंज्ञायाम्, ‘नाभ्यस्ताच्छतुः’
(7-1-78) इति नुमिषेधः । स्त्रियामुगित्वा^३भीष् ।

[अ] अस्य धातोरेकाच्चात्, ‘धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ्’
(3-1-22) इति विहितो यङ् न भवति ।

A. ‘वृकावृत्तान् मुग्धचकोरकूजितानुङ्गीनकङ्कानयमत्यवङ्कत ॥’ धा. का. 1.13.

B. ‘तं जाग्रतं दीनदरिद्रयोषे चकासतं शासतमप्रशान्तान् ।

देवं स्फुरद्दीधितिमम्बुजाक्ष्यो वेव्यानमालोक्य विमोहमापुः ॥’ धा. का. 2. 52.

चकासिष्यन्-न्ती-ती, चकासयिष्यन्-न्ती-ती, चिचकासिष्यन्-न्ती-ती ;
— चकासयमानः, चकासयिष्यमाणः ; —

¹ विचकात्-विचकाद्-विचकासौ-विचकासः ;	—	
² चकासितम्-तः,	चकासितः,	चिचकासिषितः-तवान् ;
चकासः,	चकासः,	चिचकासिषुः ;
चकासितव्यम्,	चकासयितव्यम्,	चिचकासिषितव्यम् ;
चकासनीयम्,	चकासनीयम्,	चिचकासिषणीयम् ;
चकास्यम्,	चकास्यम्,	चिचकासिष्यम् ;
ईषच्चकासः-दुश्चकासः-सुचकासः ;	—	
चकास्यमानः,	चकास्यमानः,	चिचकासिष्यमाणः ;
चकासः,	चकासः,	चिचकासिषः ;
चकासितुम्,	चकासयितुम्,	चिचकासिषितुम् ;
³ चकासा,	चकासना,	चिचकासिषा ;
चकासनम्,	चकासनम्,	चिचकासिषणम् ;
चकासित्वा,	चकासयित्वा,	चिचकासिषित्वा ;
विचकास्य,	विचकास्य,	विचिचकासिष्य ;
चकासम् २, }	चकासम् २, }	चिचकासिषम् २ ; }
चकासित्वा २, }	चकासयित्वा २, }	चिचकासिषित्वा २. }

(486) “चक्र व्यथने” (X-चुरादि:-1595. सक. सेद्. उभ.)

चक्रकः-क्रिका, चिचक्रयिषकः-षिका, चक्रयिता-त्री, चिचक्रयिषिता-त्री ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि चौरादिक-कुटुधातुवत् (207) बोध्यानि ।
किपि Aचक्-चक्रौ-चक्रः ; इति रूपम् ।

1. ‘स्रलां जशोऽन्ते’ (8-2-39) इत्यनेन पदान्ते जश्चम् । ‘वाऽवसाने’ (8-4-56) इति चर्त्तविकल्पः ।
2. दीप्तार्थकत्वात् ‘गल्यर्थार्थकम्—’ (3-4-72) इत्यादिना कर्तरि अधिकरणे च कप्रत्ययो हेयः ।
3. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अकारप्रत्ययः ।
- A. ‘तुदीन्तचक्’ पशुपचुकनमप्यरौत्सीत् प्रक्षालितक्षितितल्लुल्लवैरोधी ।

धा. का. 3-21

(487) “चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि”

(II-अदादि:-1017. सक. सेद्. आत्म.)

“अयं दर्शनकर्मा च ; यथा—‘विश्वा रूपाऽभिचष्टे शचीभिः ।’ इति ।
प्रायेणायमाङ्पूर्वः ।” इति माधवधातुवृत्तिः ।

¹ख्यायकः-^Aयिका-वशायकः-यिका, ²ख्यापकः-षिका, वशपकः-षिका,
³चिख्यासकः-सिका, चिचकासकः-सिका, चारुयायकः-यिका,
चावशायकः-यिका ;

ख्याता-वशाता-त्री, ख्यापयिता-वशपयिता-त्री, चिख्यासिता-चिचकासिता-त्री
चारुयायिता-चावशायिता-त्री ;

—ख्यापयन्-वशपयन्-न्ती, ⁴चिख्यासन्-चिचकासन्-न्ती ; —
ख्यास्यन्-वशास्यन्-न्ती-ती, ख्यापयिष्यन्-वशपयिष्यन्-न्ती-ती, चिख्या-
सिष्यन्-चिचकासिष्यन्-न्ती-ती ;

⁵आचक्षाणः, ख्यापयमानः-वशपयमानः, चिख्यासमानः-चिचकासमानः,
चारुयायमानः-चावशायमानः ;

ख्यास्यमानः-वशास्यमानः, ख्यापयिष्यमाणः-वशपयिष्यमाणः, चिख्यासिष्य-
माणः-चिचकासिष्यमाणः, चारुयायिष्यमाणः-चावशायिष्यमाणः ;
आख्याः-आख्यौ-आख्याः ; — —

1. ‘आर्धधातुके’ (2-4-35) इत्यधिकृत्य, ‘चक्षिङ् ख्याञ्’ (2-4-54) इति ख्या-
जादेशो विधीयते । भाष्यकृता ‘वशादिरयमादेशः’, असिद्धकाण्डे णत्व-
प्रकरणानन्तरं, ‘शस्य यो वा’ (वा 8-4-39) इति वचनमभ्युपगतम् । ततश्च यत्वं
वैकल्पिकम् । यत्त्वपक्षे, ‘आतो युक्—’ (7-3-33) इति युगागमे इदं रूपम् ।
यत्वाभावपक्षे, खकारस्य ‘खरि च’ (8-4-55) इति ककारे वशायकः इति रूपम् ।
एवमार्धधातुकप्रत्ययेषु सर्वत्र रूपद्वयं बोध्यम् ।
2. आदन्तलक्षणः पुक् । एवं ण्यन्ते सर्वत्र हेयम् ।
3. आदेशभूतस्य ख्याञोऽजन्तत्वेन, ‘एकाच उपदेशेऽनुदात्तात्’ (7-2-10) इतीगि-
षेधः । एवं सन्नन्ते सर्वत्र हेयम् ।
4. सनः प्रकृतिभूतस्य ख्याञः चित्करणत्वात् सन्नन्तात् शतृशानजौ भवतः ।
5. शानजः शित्त्वेन सार्धधातुकत्वात्, ख्याजादेशो न । शपः ‘अदिप्रवृत्तिभ्यः—’
(2-4-72) इति लृक् ।
- A. ‘क्षिप्रं ततोऽध्वन्यतुरङ्गायायि यविष्ठवद् वृद्धतमोऽपि राजा ।
आख्यायकेभ्यः श्रुतसूनुवृत्तिरलानयानो मिथिलामगच्छत् ॥’ भ. का. 2-44

^१ख्यातम्-कशातम्-तः-तवान्, ख्यापितः-कशापितः, चिख्यासितः-चिक्शा-
सितः, चाख्यायितः-चाक्शायितः-तवान् ;
^२गोप्रख्यायः-गोप्रकशायः, ^३गोसङ्ख्यः, ^४गोख्यः, ^५ख्यायः, ^६गोख्यायः,
^७आख्यायको^A [वा व्रजति], ^८सुप्रख्यः^B प्रख्यः, ^९ख्याख्यः, ^{१०}विचक्षणः,
ख्यापः-कशापः, चिख्यासुः-चिक्शासुः, चाख्याः-चाक्शाः ;
ख्यातव्यम्-कशातव्यम्, ख्यापयितव्यम्-कशापयितव्यम्, चिख्यासितव्यम्-
चिक्शासितव्यम्, चाख्यायितव्यम्-चाक्शायितव्यम् ;

1. 'ख्याजः शस्य यो वा' (वा. ४-४-४०) इति वचनस्यासिद्धकाण्डस्थत्वात् 'संयोगादे-
रातो धातोर्यन्वतः' (४-२-४३) इति निष्ठानत्वे कर्तव्ये तस्यासिद्धतया—यन्वत्ता-
विरहात् निष्ठानत्वं न । 'न ध्याख्यापूम्च्छिमदाम्' (४-२-५७) इत्यत्र ख्या-
ग्रहणेन नास्य ग्रहणम् ; 'लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणम्'
(परिभाषा-११६) इति न्यायेन 'ख्या प्रकथने' इत्यस्यैव तत्र ग्रहणात् । इदं तु
लाक्षणिकम् ।
  2. 'कर्मण्यण्' (३-२-१) इत्यणि रूपम् ।
  3. 'समि ख्यः' (३-२-७) इति कर्तरि कप्रत्ययः । 'आतो लोप इटि च' (६-४-६४)
इत्याकारलोपः । अत्रापि 'गोसङ्ख्यः' इत्युदाहार्यम् । एवमुत्तरत्रापि
ख्यादिरादेशो बोध्यः ।
  4. 'आतोऽनुपसर्गे कः' (३-२-३) इति कर्तरि कः । आकारलोपः ।
  5. 'स्याऽऽद्वयधाश्रु' (३-१-१४१) इत्यादिना कर्तरि णप्रत्ययः । युगागमः ।
  6. 'अण् कर्मणि च' (३-३-१२) इति भविष्यत्यर्थे क्रियाफलकक्रियायामण् । सूत्रे
चकारात् ण्वुलप्युक्तार्थे भवति ।
  7. 'तुमुनण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्' (३-३-१०) इति क्रियाफलकक्रियायां ण्वुल् ।
  8. शोभनं प्रचष्टे इति सुप्रख्यः । 'आतश्चोपसर्गे' (३-१-१३६) इति कः ।
आकारलोपः ।
  9. स्त्रियमाचष्टे स्त्रयाख्यः । 'मूलविभुजादिभ्य उपसङ्ख्यानम्' (वा. ३-१-१३५) इति
कः । आकारलोपः । कर्मण्यणोऽवादः । 'यू ख्याख्यौ नदी' (१-४-३) इति
सूत्रमत्र ज्ञेयम् ।
  10. 'अनुदात्तेतश्च हलादेः' (३-२-१४९) इति ताच्छीलिको युच् । 'असनयोश्च'
(वा. २-४-५४) इति वचनेन ख्याजादेशाभावः ।
- A. 'वैदेही दृष्टवान् कर्म कृत्वाऽन्यैरपि दुष्करम् ।
यशो यास्याम्युपादाता वार्तामाख्यायकः प्रभोः ॥' भ. का. ८.१२८.
- B. 'प्रस्कन्दितामिव प्राप्तो ध्यात्वा ब्रूते स्म जाम्बवान् ।
धिक्ष् शालमज्जिकाप्रख्यानं विषयान् कल्पनारुचीन् ॥' भ. का. ७.७४.

ख्यानीयम्-कशानीयम्, ख्यापनीयम्-कशापनीयम्, चिख्यासनीयम्-चिक्शास-
नीयम्, चाख्यायनीयम्-चाक्शायनीयम् ;
^१ख्येयम्-कशेयम्, ^२सञ्चक्ष्यः[दुर्जनः], ख्याप्यम्-कशाप्यम्,
चिख्यास्यम्-चिक्शास्यम्, चाख्याय्यम्-चाक्शाय्यम् ;
^३ईषत्ख्यानः-^४दुष्ख्यानः-सुख्यानः ; ईषत्कशानः-दुष्कशानः-सुकशानः ;
ख्यायमानः-कशायमानः, ख्याप्यमानः-कशाप्यमानः, चिख्यास्यमानः-
चिक्शास्यमानः, चाख्याय्यमानः-चाक्शाय्यमानः ;
ख्यायः-कशायः, ख्यापः-कशापः, चिख्यासः-चिक्शासः, चाख्यायः-चाक्शायः ;
ख्यातुम्-कशातुम्, ख्यापयितुम्-कशापयितुम्, चिख्यासितुम्-
चिक्शासितुम्, चाख्यायितुम्-चाक्शायितुम् ;
ख्यातिः-कशातिः, ^५आख्या-सङ्ख्या, आक्शा-सङ्कशा, ख्यापना-
कशापना, चिख्यासा-चिक्शासा, चाख्याया-चाक्शाया ;
पुंख्यानम्-प्रख्यानम्, कशानम्, ख्यापनम्-कशापनम्, चिख्यासनम्-
चिक्शासनम्, चाख्यायनम्-चाक्शायनम् ;
ख्यात्वा-कशात्वा, ख्यापयित्वा-कशापयित्वा, चिख्यासित्वा-चिक्शासित्वा,
चाख्यायित्वा-चाक्शायित्वा ;
आख्याय-आक्शाय, आख्याप्य-आक्शाप्य, आचिख्यास्य-आचिक्शास्य,
आचाख्याय्य-आचाक्शाय्य ;
ख्यायम् २-कशायम् २, { ख्यापम् २-कशापम् २, } चिख्यासम् २-
ख्यात्वा २-कशात्वा २, { ख्यापयित्वा २-कशापयित्वा २, } चिख्यासित्वा २-
चिक्शासम् २, { चाख्यायम् २-चाक्शायम् २ ; }
^६चक्षुः. चिक्शासित्वा २, { चाख्यायित्वा २-चाक्शायित्वा २ ; }

1. 'ईयति' (७-४-६५) इत्याकारस्य ईकारः । गुणः ।
2. चक्षिडो ण्यति रूपम् । सञ्चक्ष्यः=वर्जनीय इत्यर्थः । 'वर्जने प्रतिषेधः'
(वा. २-४-५४) इति ख्याजादेशनिषेधः ।
3. 'आतो युच्' (३-३-१२८) इति ईषदाद्युपपदेषु खलपवादो युच् । 'युवोरनाकौ'
(७-१-१) इत्यनादेशः ।
4. 'इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य' (४-३-४१) इति षत्वमत्र ।
5. 'आतश्चोपसर्गे' (३-३-१०६) इति स्त्रियामङ् ।
6. 'चक्षेः शिच्' (द. उ. ९.४१) इत्युसिप्रत्ययः । शिद्वद्भावस्याप्यतिदेशात् ख्याजा-
देशो न । चष्टे रूपमिति-चक्षुः=लोचनम् ।

(488) “चट भेदने” (X-चुरादि:-1722. सक. सेट्. उभ.)

चाटक:-टिका,	चिचाटयिषक:-षिका ;
चाटयिता-त्री,	चिचाटयिषिता-त्री ;
उच्चाटयन्-न्ती, ¹ चिचटन् ^A -न्ती,	उच्चिचाटयिषन्-न्ती ;
चाटयिष्यन्-न्ती-ती,	चिचाटयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
चाटयमानः,	चिचाटयिषमाणः ;
चाटयिष्यमाणः,	चिचाटयिषिष्यमाणः ;
उच्चाट्-उच्चाटौ-उच्चाटः ;	—
उच्चाटितम्-तः,	चिचाटयिषितः-तवान् ;
चाटः,	चिचाटयिषुः ;
चाटयितव्यम्,	चिचाटयिषितव्यम् ;
चाटनीयम्,	चिचाटयिषणीयम् ;
चाटयम्,	चिचाटयिष्यम् ;
ईषच्चाटः-दुश्चाटः-सुचाटः ;	—
चाटयमानः,	चिचाटयिष्यमाणः ;
चाटः,	चिचाटयिषः ;
चाटयितुम्,	चिचाटयिषितुम् ;
चाटना,	चिचाटयिषा ;
चाटनम्,	चिचाटयिषणम् ;
चाटयित्वा,	चिचाटयिषित्वा ;
उच्चाटय,	उच्चिचाटयिष्य ;
चाटम् २, } चाटयित्वा २, }	चिचाटयिषम् २ ; } चिचाटयिषित्वा २. }

1. ‘अनिल्यन्ताः चुरादयः’ इति वचनात् निजभाष्ये शतरि रूपम् ।

A. ‘द्रागामयन् चिचटदस्थिकयाऽथ मुष्टया प्रास्फोटयत् तमजितोऽपि स चादिताङ्गम् ।’ धा. का. 3-39.

(488-A) “चटे वर्षावरणयोः” (I-भ्वादि:-294. सक. सेट्. पर.)

‘कटे वर्षावरणयोः’ (147) इत्यस्य पाठभेदोऽयम् ।

चाटक:-टिका, चाटक:-टिका, चिचटिषक:-षिका, चाचटक:-टिका ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि, भौवादिककण्वतिवत् (141) ज्ञेयानि । ¹चटक:-
चटका ।

(489) “चडि कोपे” (I-भ्वादि:-278. अक. सेट्. आत्म.)

²चण्डक:-ण्डिका, चण्डक:-ण्डिका, चिचण्डिषक:-षिका, चाचण्डक:-ण्डिका ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिककण्वतिवत् (149) ज्ञेयानि । ³चण्डः-^A
चण्डा-चण्डी, ⁴चण्डनः, ⁵चण्डा, ⁶चण्डालः—

इति रूपाण्यस्य धातोर्भवन्तीति विशेषः ।

(490) “चण दाने च” (I-भ्वादि:-796. सक. सेट्. पर.) घटादिः । [अ]

चकाराद् गतावपि ।

चाणक:-णिका, चिचणिषक:-षिका, चञ्चणक:-णिका ;

इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि शुद्धात्, सन्नन्तात्, यङन्ताच्च
भौवादिककण्वतिवत् (157) बोध्यानि । घटादित्वेन मित्रवाणौ उपधाह्रस्वे,
चणक:-णिका, चणयिता-त्री, इत्यादिकानि ण्यन्तरूपाणि घाटादिक-
कण्वतिवत् (158) ज्ञेयानि । ^Bचणन्-न्ती ।

1. ‘क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोः’ (द. उ. 3. 5) इति क्वुन् । अजादिषु पाठात् स्त्रियां
टाप् । ‘प्रत्ययस्थात्—’ (7-3-44) इतीत्वं न । चटकः=पक्षिविशेषः ।

2. ‘इदितो नुम् धातोः’ (7-1-58) इति नुम् ।

3. पचायचि (3-1-134) रूपम् । ‘अजायतष्टाप्’ (4-1-4) इति स्त्रियां टाप् ।
गौरादिपाठात् (4-1-41) ङीष् चण्डी इत्यपि भवति ।

4. ‘क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च’ (3-2-151) इति तच्छीलादिषु कर्तृषु युच् ।

5. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति स्त्रियां भावादौ अकारप्रत्ययः ।

6. ‘पतिचण्डिभ्यामालच्’ (द. उ. 8-116) इत्यालच् प्रत्ययः ।

A. ‘अभुण्डितोच्चण्डगतीनश्चण्डनान् कुमारैवैतण्डिकपण्डितावृत्तान् ।’ धा. का. 1-37.

B. ‘चणन् विषादं विषणन् विचिन्तां श्रणन् विमोहं श्रथितोऽस्तु सद्यः ॥’ धा. का. 2-9.

[अ] माधवधातुवृत्तिपर्यालोचनया चुरादावपि कश्चन चणधातुरस्तीति ज्ञायते ।
क्षीरतरङ्गिणी-सिद्धान्तकौमुद्यादिषु तस्यानुपलम्भात् न तस्य रूपाणि
लिखितानि । तस्य सत्त्वे तु चाणक:-णिका, चिचाणयिषक:-षिका ;
इत्यादीनि रूपाणि चौरादिककण्वतिवत् (159) ज्ञेयानि ।

(491) “चते याचने” (I-भ्वादि:-865. सक. सेट्. उभ.) [अ]

१चातकः ^A -तिका,	चातकः-तिका,	चिचतिषकः-षिका,	चाचतकः-तिका ;
चतिता-त्री,	चातयिता-त्री,	चिचतिषिता-त्री,	चाचतिता-त्री ;
चतन्-न्ती,	चातयन्-न्ती,	चिचतिषन्-न्ती ;	—
चतिष्यन्-न्ती-ती,	चातयिष्यन्-न्ती-ती,	चिचतिषिष्यन्-न्ती-ती ;	—
चतमानः,	चातयमानः,	चिचतिषमाणः,	चाचत्यमानः ;
चतिष्यमाणः,	चातयिष्यमाणः,	चिचतिषिष्यमाणः,	चाचतिष्यमाणः ;
चत्-चद्-चतौ-चतः ;	—	—	—
चतितम्-तः,	चातितः,	चिचतिषितः,	चाचतितः-तवान् ;
चतः,	चातः,	चिचतिषुः,	चाचतः ;
चतितव्यम्,	चातयितव्यम्,	चिचतिषितव्यम्,	चाचतितव्यम् ;
चतनीयम्,	चातनीयम्,	चिचतिषणीयम्,	चाचतनीयम् ;
२चत्यम्,	चात्यम्,	चिचतिष्यम्,	चाचत्यम् ;
ईषञ्चतः-दुश्चतः-सुचतः ;	—	—	—
चत्यमानः,	चात्यमानः,	चिचतिष्यमाणः,	चाचत्यमानः ;
चातः,	चातः,	चिचतिषः,	चाचतः ;
चतितुम्,	चातयितुम्,	चिचतिषितुम्,	चाचतितुम् ;
चतिः,	चातना,	चिचतिषा,	चाचता ;
चतनम्,	चातनम्,	चिचतिषणम्,	चाचतनम् ;
चतित्वा,	चातयित्वा,	चिचतिषित्वा,	चाचतित्वा ;
प्रचत्य,	प्रचात्य,	प्रचिचतिष्य,	प्रचाचत्य ;
चातम् २, } चातम् २, } चिचतिषम् २, } चाचतम् २ ; }	चातयित्वा २, }	चिचतिषित्वा २, }	चाचतित्वा २ ; }

[अ] ‘चते चदे च याचने’ इति क्षीरस्वामिसम्मतः पाठः । चकारः ‘परिभाषणे’ इति पूर्वधात्वर्थस्याप्यनुवृत्तिसूचकः ।

1. ‘अत उपधायाः’ (7-2-116) इति वृद्धिः ।

2. ‘तकिञ्चिच्चतियतिजनीनामुपसंख्यानम्’ (वा. 3-1-97) इति यत् ।

A. ‘रेटत्ता या खलु चातकैश्च चाद्यं जलं प्रोथति दातुमुर्व्याम् ॥’ धा. का. 2. 25.

¹चतुरः, ²चत्वरम्.

(492) “चदि आह्लादने दीप्तौ च” (I-भ्वादि:-68. सक. सेट्. पर.)

चन्दकः-न्दिका, चन्दकः-न्दिका, चिचन्दिषकः-षिका, चाचन्दकः-न्दिका ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि, भौवादिकचन्दतितवत् (163) ज्ञेयानि ।

³चन्द्रः, ⁴चन्दिरः ।

(493) “चदे याचने” (I-भ्वादि:-866. सक. सेट्. उभ.)

चादकः-दिका, चादकः-दिका, चिचदिषकः-षिका, चाचदकः-दिका ;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकचतधातुवत् (491) बोध्यानि ।
ण्यति-चाद्यम्^A ।

(494) “चन च” (I-भ्वादि:-803. सक. सेट्. पर.) घटादिः । [अ]

चकारात् हिंसायामिति पूर्वधातुगतं सम्बध्यते ।

चानकः-निका, ⁵चनकः-निका, चिचनिषकः-षिका, ⁶चञ्चनकः-निका,
चंचनकः-निका ;

1. ‘मन्दिवाशि—’ [द. उ. 8. 21] इत्यादिनोरच्प्रत्ययः । चत्यतेऽसौ जनैरिति चतुरः=प्रभुर्जनः ।
2. औणादिके [द. उ. 8. 47] च्वरच् प्रत्यये रूपम् । चतन्तेऽस्मिन् भूतानीति चत्वरम्=चतुष्पथम् । चत्वरौ=वेदिः ।
3. ‘स्फायितश्चि—’ [द. उ. 8-31] इत्यादिना रक्प्रत्ययः । चन्द्रः=सोमः ।
4. ‘इषिमदिमुदि—’ [द. उ. 8-26] इत्यादिना किरच् प्रत्ययः । प्राणिनः चन्दयतीति चन्दिरः=शीतकिरणः ।
5. ‘घटादयो मितः’ (गणसूत्रं भ्वादौ) इति मित्वम् । तेन, ‘मिता ह्रस्वः’ (6-4-92) इति णौ उपधाया ह्रस्वः । एवं ण्यन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
6. ‘नुगतोऽनुनासिकान्तस्य’ (7-4-86) इति, यञन्तेऽभ्यासस्य नुगागमः । ‘स च पदान्तवद्वाच्यः’ (वा. 7-4-86) इति वचनात् परसवर्णविकल्पः । एवं यञन्ते सर्वत्र रूपद्वयं बोध्यम् ।

A. ‘रेटत्ता या खलु चातकैश्च चाद्यं जलं प्रोथति दातुमुर्व्याम् ॥’ धा. का. 2-25.

[अ] अत्र सिद्धान्तकौमुद्याम्, ‘चन च’ इति घटादिषु पठ्यते । स च न प्रामाणिकः पाठः । ‘चन च’ इत्येव भाव्यम् । अत एव, क्षीरस्वामि-माधव-नारायणभट्टादिभिः हिंसार्थकत्वेन चनधातुः घटादौ पठितः, व्याख्यातश्च । “तज्जावूर् सरस्वतीमहाल्” ग्रन्थालये मुद्रिते पाणिनीय-धातुपाठनामके कोशेऽपि, ‘चन च’ इत्येव दृश्यते । अतः बहुकोशप्रमाणानु-सारेण हिंसार्थकचनधातो रूपाणि प्रदर्शितानि । ‘चनु च’ इति क्षीरस्वामि-पाठः । तदानीमुदित्वेन क्त्वायामिङ्गिकल्पः । तेन चनित्वा-चान्त्वा, इति रूपद्वयमिति विशेषः ।

चनिना-त्री,	चनयिता-त्री,	चिचनिषिता-त्री,	चञ्चनिता-त्री ;
चनन्-न्ती,	चनयन्-न्ती,	चिचनिषन्-न्ती ;	—
चनिष्यन्-न्ती-ती,	चनयिष्यन्-न्ती-ती,	चिचनिषिष्यन्-न्ती-ती ;	—
— चनयमानः,	चनयिष्यमाणः,	— चञ्चन्यमानः,	चञ्चनिष्यमाणः ;
¹ विचान्-विचानौ-विचानः ,	—	—	—
चनितम्-तः,	चनितः,	चिचनिषितः,	चञ्चनितः-तवान् ;
चनः,	चनः,	चिचनिषुः,	चञ्चनः ;
चनितव्यम् ,	चनयितव्यम् ,	चिचनिषितव्यम् ,	चञ्चनितव्यम् ;
चननीयम् ,	चननीयम् ,	चिचनिषणीयम् ,	चञ्चननीयम् ;
चान्यम् ,	चन्यम् ,	चिचनिष्यम् ,	चञ्चन्यम् ;
ईषच्चनः-दुश्चनः-सुचनः ;	—	—	—
चन्यमानः,	चन्यमानः,	चिचनिष्यमाणः,	चञ्चन्यमानः ;
चानः,	चनः,	चिचनिषः,	चञ्चनः ;
चनितुम् ,	चनयितुम् ,	चिचनिषितुम् ,	चञ्चनितुम् ;
² चान्तिः,	चनना,	चिचनिषा,	चञ्चनना ;
चननम् ,	चननम् ,	चिचनिषणम् ,	चञ्चननम् ;
चनित्वा,	चनयित्वा,	चिचनिषित्वा,	चञ्चनित्वा ;
प्रचन्य,	³ प्रचनय्य,	प्रचिचनिष्य,	प्रचञ्चन्य ;
चानम् २, } ⁴ चनम् २, चानम् २, } चिचनिषम् २, } चञ्चनम् २ ; }	चनित्वा २, }	चिचनिषित्वा २, }	चञ्चनित्वा २. }

(495) “चन श्रद्धोपहननयोः”

(X-चुरादि:-1841. सक. सेट्. उभ.) आधृषीयः ।

“तनु श्रद्धोपकरणयोः, उपसर्गात् दैर्घ्ये च” इत्यस्य पाठान्तरमिदम् ।

अस्य, आधृषीयत्वेन णिचो वैकल्पिकत्वात्, णिजभावपक्षे शुद्धात्-सन्नन्तात्

1. ‘अनुनासिकस्य क्लृप्तिः’ (6-4-15) इति दीर्घः ।
2. ‘अनुनासिकस्य—’ (6-4-15) इति दीर्घः, ‘तितुन्नत—’ (7-2-9) इतीणिषेधः ।
3. ‘त्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
4. ‘चिण्णमुलोदीर्घोऽन्तरस्याम्’ (6-4-93) इति ण्यन्ताण्णमुलि दीर्घविकल्पः ।

यङन्ताच्च भौवादिकचनधातुवत् (494) रूपाणि ज्ञेयानि । ण्यन्तात्, ण्यन्तप्रकृतिकसन्नन्ताच्च इमानि रूपाणि —

चानकः-निका, चिचानयिषकः-षिका; चानयिता-त्री, चिचानयिषिता-त्री;
चानयन्-न्ती, चिचानयिषन्-न्ती; चानयिष्यन्-न्ती-ती, चिचानयिषिष्यन्-न्ती-ती;
चानयमानः, चिचानयिषमाणः; चानयिष्यमाणः, चिचानयिषिष्यमाणः;
विचान्-विचानौ-विचानः ; —

चानितः, चिचानयिषितः-तवान्; चानः, चिचानयिषुः;
चानयितव्यम्, चिचानयिषितव्यम्; चाननीयम्, चिचानयिषणीयम्;
चान्यम्, चिचानयिष्यम्; ईषच्चानः-दुश्चानः-सुचानः;
चान्यमानः, चिचानयिष्यमाणः; चानः, चिचानयिषः;
चानयितुम्, चिचानयिषितुम्; चानना, चिचानयिषा;
चाननम्, चिचानयिषणम्; चानयित्वा, चिचानयिषित्वा;
प्रचान्य, प्रचिचानयिष्य; चानम् २, } चिचानयिषम् २ ; }
चानयित्वा २, } चिचानयिषित्वा २. }

(496) “चन्चु गतौ” (I-भ्वादि:-190. सक. सेट्. पर.)

¹चञ्चकः-ञ्चिका, चञ्चकः-ञ्चिका, चिचञ्चिषकः-षिका, ²चाचचकः-चिका;
चञ्चिता-त्री, चञ्चयिता-त्री, चिचञ्चिषिता-त्री, चाचचिता-त्री;
चञ्चन्-न्ती, चञ्चयन्-न्ती, चिचञ्चिषन्-न्ती; —
चञ्चिष्यन्-न्ती-ती, चञ्चयिष्यन्-न्ती-ती, चिचञ्चिषिष्यन्-न्ती-ती; —
— चञ्चयमानः, चञ्चयिष्यमाणः, — चाचच्यमानः, चाचचिष्यमाणः;
³चक्-चगू-चचौ-चचः ; —
⁴चक्तम्-चक्तः-चक्तवान्, चञ्चितः, चिचञ्चिषितः, चाचचितः-तवान् ;

1. उपदेशे नकारोपधोऽयं धातुः । नकारस्य, ‘नश्चापदान्तस्य झलि’ (8-3-24) इत्यनु-स्वारः । तस्य, ‘अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः’ (8-4-58) इति परसवर्णे नकारः । एवं सर्वत्र ज्ञेयम् ।
2. अन्तरङ्गत्वेन यङ्निमित्तकः धातोर्हपधाभूतनकारस्य लोपः । अनन्तरं यलोपालोपी । एवं यङन्ते सर्वत्र बोध्यम् ।
3. क्तिपि, उपधानकारलोपे, कुत्वे चर्त्तविकल्पे च रूपम् ।
4. उदित्वेन क्त्वायामिड्विकल्पनात्, निष्ठायां, ‘यस्य विभाषा’ (7-2-16) इतीणिषेधः । ‘अनिदितां हल उपधायाः क्लृप्तिः’ (6-4-24) इत्युपधानकारलोपः । धातोर्गत्यर्थत्वेन, ‘क्तोऽधिकरणे च’ (3-4-76) इति, ‘गत्यर्थकमेक—’ (3-4-72) इत्यनेन चाधिकरणे, कर्तरि च क्तप्रत्ययो ज्ञेयः ।

चञ्चः- ^१ चञ्चा,	चञ्चः,	चिचञ्चिषुः,	चाचञ्चः ;
चञ्चितव्यम्,	चञ्चयितव्यम्,	चिचञ्चिषितव्यम्,	चाचचितव्यम् ;
चञ्चनीयम्,	चञ्चनीयम्,	चिचञ्चिषणीयम्,	चाचचनीयम् ;
^२ चञ्चयम्,	चञ्चयम्,	चिचञ्चिष्यम्,	चाचच्यम् ;
ईषचञ्चः-दुश्चञ्चः-सुचञ्चः ;	—	—	—
^३ चञ्च्यमानः,	चञ्च्यमानः,	चिचञ्चिष्यमाणः,	चाचच्यमानः ;
चञ्चः,	चञ्चः,	चिचञ्चिषः,	चाचचः ;
चञ्चितुम्,	चञ्चयितुम्,	चिचञ्चिषितुम्,	चाचचितुम् ;
चक्तिः,	चञ्चना,	चिचञ्चिषा,	चाचचा ;
चञ्चनम्,	चञ्चनम्,	चिचञ्चिषणम्,	चाचचनम् ;
^४ चञ्चित्वा-चक्त्वा, चञ्चयित्वा,	चिचञ्चिषित्वा,	चाचचित्वा ;	
प्रचच्य,	प्रचञ्च्य,	प्रचिचञ्चिष्य,	प्रचाचच्य ;
चञ्चम् २, } चञ्चम् २, } चिचञ्चिषम् २, } चाचचम् २ ; }	चञ्चयित्वा २, }	चिचञ्चिषित्वा २, }	चाचचित्वा २. }
चञ्चित्वा २, }			
चक्त्वा २, }			

(497) “चप सान्त्वने” (I-भ्वादिः-399. सक. सेह. पर.)

चापकः-पिका,	चापकः-पिका,	चिचपिषकः-पिका,	चाचपकः-पिका ;
चपिता-त्री,	चापयिता-त्री,	चिचपिषिता-त्री,	चाचपिता-त्री ;
चपन्-न्ती,	चापयन्-न्ती,	चिचपिषन्-न्ती ;	—
चपिष्यन्-न्ती-ती,	चापयिष्यन्-न्ती-ती,	चिचपिषिष्यन्-न्ती-ती ;	—
— चापयमानः,	चापयिष्यमाणः,	— चाचप्यमानः,	चाचपिष्यमाणः ;
सुचप्-सुचपौ-सुचपः ;	—	—	—

1. पञ्चाषचि (3-1-134) त्रियां टाप् । ‘चञ्चा तुणमयः पुमान्’ इति मेदिनी-कोशः ।
2. निष्ठायां निद्रत्वात्, ‘चजोः कु षिण्यतोः’ (7-3-52) इति कुत्वम् । एवं चञ्चयपि कुत्वं बोध्यम् ।
3. ‘अनिदिताम्—’ (6-4-24) इत्युपधानकारलोपः ।
4. ‘उदितो वा’ (7-2-56) इति क्त्वायामिङ्गिकल्पः । इदं पक्षे, ‘न क्त्वा सेह’ (1-2-18) इति सेहः क्त्वायाः कित्त्वनिषेधात् नकारलोपो न ।

चपितम्-तः,	चापितः,	चिचपिषितः,	चाचपितः-तवान् ;
^१ चपः,	चापः,	चिचपिषुः,	चाचपः ;
चपितव्यम्,	चापयितव्यम्,	चिचपिषितव्यम्,	चाचपितव्यम् ;
चपनीयम्,	चापनीयम्,	चिचपिषणीयम्,	चाचपनीयम् ;
^२ चप्यम्,	चाप्यम्,	चिचपिष्यम्,	चाचप्यम् ;
ईषचपः-दुश्चपः-सुचपः ;	—	—	—
चप्यमानः,	चाप्यमानः,	चिचपिष्यमाणः,	चाचप्यमानः ;
चापः,	चापः,	चिचपिषः,	चाचपः ;
चपितुम्,	चापयितुम्,	चिचपिषितुम्,	चाचपितुम् ;
चप्तिः,	चापना,	चिचपिषा,	चाचपा ;
चपनम्,	चापनम्,	चिचपिषणम् ;	चाचपनम् ;
चपित्वा,	चापयित्वा,	चिचपिषित्वा,	चाचपित्वा ;
प्रचप्य,	प्रचाप्य,	प्रचिचपिष्य,	प्रचाचप्य ;
चापम् २, } चापम् २, } चिचपिषम् २, } चाचपम् २ ; }	चापयित्वा २, }	चिचपिषित्वा २, }	चाचपित्वा २. }
चपित्वा २, }			

(498) “चप परिकल्कने” (X-चुरादिः-1627. सक. सेह. उभ.)

मित् । ज्ञपादिः ।

‘चह परिकल्कने’ इत्यस्य मैत्रेयरक्षितसम्मतं पाठान्तरमिदम् ।

^३ चपकः-पिका,	चिचपिषकः-पिका ;	चपयिता-त्री,	चिचपयिषिता-त्री ;
चपयन्-न्ती,	चिचपयिषन्-न्ती ;	चपयिष्यन्-न्ती-ती,	चिचपयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
चपयमानः,	चिचपयिषमाणः ;	चपयिष्यमाणः,	चिचपयिषिष्यमाणः ;
सुचप्-सुचपौ-सुचपः ;	—	चपितम्-तः,	चिचपयिषितः-तवान् ;
चपः,	चिचपयिषुः ;	चपयितव्यम्,	चिचपयिषितव्यम् ;
चपनीयम्,	चिचपयिषणीयम् ;	चप्यम्,	चिचपयिष्यम् ;

1. चपः=वृक्षविशेषः इति मैत्रेयरक्षितः । वेणुविशेष इति दण्डनाथः । चपस्य विकारः चापम् । ‘तालादिभ्योऽण्’ (4-3-152) इति विकारार्थेऽण् ।
2. ‘पोरदुपधात्’ (3-1-98) इति यत् ।
3. ‘ज्ञपादयो मितः’ (गणसूत्रम् चुरादौ) इति मितसंज्ञायाम्, ‘अत उपधायाः’ (7-2-116) इति वृद्धौ सत्यां ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-92) इति णाबुपधाया ह्रस्वः ।

ईषच्चपः-दुश्चपः-सुचपः ; — चप्यमानः, चिचपयिष्यमाणः ;
 चपः, चिचपयिषः ; चपयितुम्, चिचपयिषितुम् ;
 चपना, चिचपयिषा ; चपनम्, चिचपयिषणम् ;
 चपयित्वा, चिचपयिषित्वा ; ^१प्रचपय्य, प्रचिचपयिष्य ;

^२चपम् २, चापम् २, } चिचपयिषम् २ ; }
 चपयित्वा २, } चिचपयिषित्वा. }

(499) “चपि गत्याम्” (X-चुरादिः-1620. सक. सेट्. उभ.)

^३चम्पकः-म्पिका ; ^४चिचम्पयिषकः-षिका, ^५चम्पकः-म्पिका, चिचम्पिषकः-
 षिका, ^६चाचम्पकः-म्पिका ;
 चम्पयिता-त्री, चिचम्पयिषिता-त्री, चम्पिता-त्री, चिचम्पिषिता-त्री.
 चाचम्पिता-त्री ;
 चम्पयन्-न्ती, चिचम्पयिषन्-न्ती ^७चम्पन्-न्ती, चिचम्पिषन्-न्ती ; —
 चम्पयिष्यन्-न्ती-ती, चिचम्पयिषिष्यन्-न्ती-ती चम्पिष्यन्-न्ती-ती,
 चिचम्पिषिष्यन्-न्ती-ती ; —

चम्पयमानः, चिचम्पयिषमाणः ; — चाचम्पयमानः ;
 चम्पयिष्यमाणः, चिचम्पयिषिष्यमाणः ; — चाचम्पिष्यमाणः ;
^८चन्-चम्पौ-चम्पः ; — — — — —
 चम्पितम्-तः, चिचम्पयिषितः, चम्पितः, चिचम्पिषितः, चाचम्पितः-तवान् ;
 चम्पः, चिचम्पयिषुः, चम्पः, चिचम्पिषुः, चाचम्पः ;
 चम्पयितव्यम्, चिचम्पयिषितव्यम्, चम्पितव्यम्, चिचम्पिषितव्यम्,
 चाचम्पितव्यम् ;

1. ‘ल्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति गेरयादेशः ।
2. ‘चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इति णमुत्परे णौ दीर्घविकल्पः ।
3. ‘इदितो नुम् धातोः’ (7-1-58) इति नुम् । ‘गेरनिटि’ (6-4-51) इति णिलोपः ।
4. ण्यन्तात् सनि, द्वित्वे, गेरुणायादेशौ । एवमुत्तरत्रापि बोध्यम् ।
5. इदित्वेन णिचो वैकल्पिकत्वात्, णिजभावपक्षे रूपाणि लिखितानि ।
6. अस्य धातोरिदित्वेन, ‘अनिदिताम्—’ (6-4-24) इति यङ्निमित्तकः नलोपो न ।
7. णिजभावपक्षे, ‘शेषात् कर्तरि—’ (1-3-78) इति परस्मैपदमेव ।
8. पदान्तनिमित्तके संयोगान्तलोपे रूपम् ।

चम्पनीयम्, चिचम्पयिषणीयम्, चम्पनीयम्, चिचम्पिषणीयम्,
 चाचम्पनीयम् ;
 चम्प्यम्, चिचम्पयिष्यम्, चम्प्यम्, चिचम्पिष्यम्, चाचम्प्यम् ;
 ईषच्चम्पः-दुश्चम्पः-सुचम्पः ; — — — — —
 चम्प्यमानः, चिचम्पयिष्यमाणः, चम्प्यमानः, चिचम्पिष्यमाणः, चाचम्प्यमानः ;
^Aप्रचम्पः, चिचम्पयिषः, चम्पः, चिचम्पिषः, चाचम्पः ;
 चम्पयितुम्, चिचम्पयिषितुम्, चम्पितुम्, चिचम्पिषितुम्, चाचम्पितुम् ;
 चम्पना, चिचम्पयिषा, चम्पा, चिचम्पिषा, चाचम्पा ;
 चम्पनम्, चिचम्पयिषणम्, चम्पनम्, चिचपिषणम्, चाचम्पनम् ;
 चम्पयित्वा, चिचम्पयिषित्वा, चम्पित्वा, चिचम्पिषित्वा, चाचम्पित्वा ;
 प्रचम्प्य, प्रचिचम्पयिष्य, प्रचम्प्य, प्रचिचम्पिष्य, प्रचाचम्प्य ;
 चम्पम् २, } चिचम्पयिषम् २, } चम्पम् २, } चिचम्पिषम् २, }
 चम्पयित्वा २, } चिचम्पयिषित्वा २, } चम्पित्वा २, } चिचम्पिषित्वा २, }
 चाचम्पम् २ ; }
 चाचम्पित्वा २. }

(500) “चमु अदने” (I-भ्वादिः-469. सक. सेट्. पर.)

^१आचामकः-चमकः-विचमकः-मिका, ^२चामकः-विचामकः-मिका, चिचमिषकः-
 षिका, ^३चञ्चमकः-चञ्चमकः-मिका ;
 चमिता-त्री, चामयिता-त्री, चिचमिषिता-त्री, चञ्चमिता-त्री ;

1. ‘अत उपधायाः’ (7-2-116) इति प्राप्तायाः वृद्धेः, ‘नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्या-
 नाचमेः’ (7-3-34) इति निषेधो न ; ‘अनाचमेः’ इति पयुदासात् । अन्यत्र
 निषेधो भवत्येव । एवं चणि, णमुलि च ज्ञेयम् ।
2. अमन्तत्वेन प्राप्तस्य मिश्रस्य, ‘न कम्पमिचमाम्’ (गणसूत्रं भ्वादौ) इति
 निषेधात्, उपधाह्रस्वो न । एवं ण्यन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
3. ‘नुगतोऽनुनासिकान्तस्य’ (7-4-85) इति अभ्यासस्य नुगागमः । यलोराहोपौ ।
 ‘स च पदान्तबद्ध वाच्यः’ (वा. 7-4-85) इति वचनात् ‘वा पदान्तस्य’
 (8-4-59) इति परसर्वणविकल्पः । एवं यङ्न्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
- A. ‘सुप्राजितेन मनसा परिमार्थे एषां तोषे व्यशुल्कयदसौ नयनप्रचक्षपैः ॥’
 धा. का. 3-23.

चमन्-विचमन्-¹आचामन्-न्ती, ²चामयन्-न्ती, चिचमिषन्-न्ती; —
चमिष्यन्-न्ती-ती, चामयिष्यन्-न्ती-ती, चिचमिषिष्यन्-न्ती-ती;

— — चञ्चम्यमानः, चञ्चमिष्यमाणः;

³आचान्-आचामौ-आचामः; — —

⁴आचान्तम्^A-आचान्तः-आचान्तवान्, चामितः, चिचमिषितः,
चञ्चमितः-तवान्;

चमः, ⁵आचामी, चामः, चिचमिषुः, चञ्चमः;

चमितव्यम्, चामयितव्यम्, चिचमिषितव्यम्, चञ्चमितव्यम्;

चमनीयम्, चामनीयम्, चिचमिषणीयम्, चञ्चमनीयम्;

⁶आचाम्यम्,^B विचम्यम्-चम्यम्, चाम्यम्, चिचमिष्यम्, चञ्चम्यम्;

ईषच्चमः-दुश्चमः-सुचमः; — —

चम्यमानः, चाम्यमानः, चिचमिष्यमाणः, चञ्चम्यमानः;

आचामः-विचमः-सुचमः, चामः, चिचमिषः, चञ्चमः;

1. 'छिबुक्रमुचमां शिति' (7-3-75) इत्यत्र, 'आङि चम इति वक्तव्यम्'
(वा. 7-3-75) इति वचनात् आङुपसृष्टे शतरि दीर्घः । अन्योपसृष्टस्य, शुद्धस्य च
धातोर्दीर्घो न ।

2. 'निगरणचलनार्थेभ्यश्च' (1-3-87) इति ण्यन्तात् परस्मैपदमेव ।

3. 'अनुनासिकस्य क्लृप्तोः क्लृप्ति' (6-4-51) इत्यनेनः दीर्घः, 'मो नो धातोः'
(8-2-64) इति पदान्ते नकारः ।

4. उदित्वेन क्त्वायां विकल्पितेत्कत्वात्, 'यस्य विभाषा' (7-2-15) इति निष्ठा-
यामिणिषेधः । 'अनुनासिकस्य—' (6-4-15) इति दीर्घः, 'नश्चापदान्तस्य झलि'
(8-3-24) इत्यनुस्वारे, 'अनुस्वारस्य ययि—' (8-4-58) इति परसवर्णे च
रूपम् । 'क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः' (3-4-76) इति
अधिकरणे, कर्तरि, भावकर्मणोश्च कप्रत्ययः यथासम्भवं भवति ।

5. 'सुप्यजातौ—' (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।

6. 'आधुयुवपिरपितपिचमश्च' (3-1-126) इति ण्यत् । 'पोरदुपधात्' (3-1-98)
इति प्राप्तस्य यतोऽपवादः । 'अत उपधायाः' (7-2-116) इति वृद्धिः ।
'विचम्यम्-चम्यम्' इत्यत्र, 'नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः' (7-3-34)
इति वृद्धिनिषेधः ।

A. 'चान्तामिषश्चान्तजलः फलावलीं जान्त्वा क्षमञ्जमनमकमीद् गुहाम् ॥'

धा. का. 1. 60.

B. 'आचाम्यं सन्ध्ययोः कश्चित् सम्यक् ते न प्रहीयते ।
कश्चिदग्निमिवानार्थं काले सम्मन्यसेऽतिथिम् ॥' भ. का.

चमितुम्, चामयितुम्, चिचमिषितुम्, चञ्चमितुम्;

¹चान्तिः, चामना, चिचमिषा, चञ्चमा;

आचमनम्, चामनम्, चिचमिषणम्, चञ्चमनम्;

²चमित्वा-चान्त्वा, चामयित्वा, चिचमिषित्वा, चञ्चमित्वा;

आचम्य, आचाम्य, आचिचमिष्य, आचञ्चम्य;

चमम् २, }
आचामम् २, } चामम् २, } चिचमिषम् २, } चञ्चमम् २; }
चमित्वा २, } चामयित्वा २, } चिचमिषित्वा २, } चञ्चमित्वा २; }
चान्त्वा २, }

³चमूः^A, ⁴चमटः, ⁵चमसः.

(501) "चमु भक्षणे" (V-स्वादिः-1274. सक. सेट्. पर.) छान्दसः ।

चमकः-आचामकः-मिका, चामकः-मिका, चिचमिषकः-षिका, चञ्चमकः-
चञ्चमकः-मिका;

इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकभक्षणार्थकचमुधातुवत् (500)
बोध्यानि । ⁶चम्नुवन्-चम्नुवती, इति शतरि परं विशेषः । ⁷मखचमी^B ।

1. 'तितुत्रतय—' (7-2-9) इतीणिषेधे, दीर्घे, अनुस्वारे, परसवर्णे च रूपम् ।

2. 'उदितो वा' (7-2-56) इति क्त्वायामिङ्गिकल्पः । इडभावपक्षे दीर्घानु-
स्वारपरसवर्णा बोध्याः ।

3. 'कृषिचमितनि—' [द. उ. 1-164] इति कप्रत्ययः । चमूः=सेना ।

4. 'शकादिभ्योऽटन्' [द. उ. 5-2] इत्यटन् प्रत्ययः । चमतीति चमटः=
घसरः ।

5. 'अल्यविचमि—' [द. उ. 9-44] इत्यादिना असच् प्रत्ययः । चमति अस्मिन्
इति चमसः=यज्ञीयपात्रविशेषः ।

6. 'स्वादिभ्यः श्नुः' (3-1-73) इति श्नुः विकरणप्रत्ययः । संयोगपूर्वकत्वात्, 'अचि
श्नुधातुधुशाम्—' (6-4-77) इत्युववादेशः । अस्य धातोः छान्दप्रत्वात् 'छन्दसि
दृष्टानुविधिः' इति न्यायोऽनुसन्धेयः ।

7. मखं चम्नोतीति मखचमी । 'सुप्यजातौ—' (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।
'नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः' (7-3-34) इति वृद्धिप्रतिषेधः ।

A. 'अथ भूतानि वार्त्तन्तशरेभ्यस्तत्र तत्रमुः ।

मेजे दिशः परित्यक्तमहेष्वासा च सा चमूः॥' किरातार्जुनीये-15-1.

B. 'क्ष्मां दध्नुवन् मखचमिव्यसनानि रिण्वन्

ऋक्षिण्वतां चिरयणैरपथं जिरिण्वन् ।' धा. का. 2-71.

(502) “चय गतौ” (I-भ्वादि:-478. सक. सेट्. आत्म.)

चायक:-यिका, चायक:-यिका, चिचयिषक:-षिका, चाचयक:-यिका;

चयिता-त्री चाययिता-त्री, चिचयिषिता-त्री, चाचयिता-त्री;

— चाययन्-न्ती, चाययिष्यन्-न्ती-ती; —

चयमानः, चाययमानः, चिचयिषमाणः, चाचयमानः;

चयिष्यमाणः, चाययिष्यमाणः, चिचयिषिष्यमाणः, चाचयिष्यमाणः;

¹प्रचत्-प्रचतौ-प्रचतः; —

^Aआचयितम्-तः, चायितः, चिचयिषितः, चाचयितः-तवान्;

चयः, ²चयिता, ³प्रचायी, चायः, चिचयिषुः, चाचयः;

चयितव्यम्, चाययितव्यम्, चिचयिषितव्यम्, चाचयितव्यम्;

चयनीयम्, चायनीयम्, चिचयिषणीयम्, चाचयनीयम्;

चाय्यम्, चाय्यम्, चिचयिष्यम्, चाचय्यम्;

ईषच्चयः-दुश्चयः-सुचयः; —

चय्यमानः, चाय्यमानः, चिचयिष्यमाणः, चाचय्यमानः;

चायः, चायः, चिचयिषः, चाचयः;

चयितुम्, चाययितुम्, चिचयिषितुम्, चाचयितुम्;

⁴चतिः, चायना, चिचयिषा, चाचया;

चयनम्, चायनम्, चिचयिषणम्, चाचयनम्;

चयित्वा, चाययित्वा, चिचयिषित्वा, चाचयित्वा;

प्रचय्य, प्रचाय्य, प्रचिचयिष्य, प्रचाचय्य;

चायम् २, } चायम् २, } चिचयिषम् २, } चाचयम् २; }
चयित्वा २, } चाययित्वा २, } चिचयिषित्वा २, } चाचयित्वा २. }

1. प्रकर्षेण चयते = गच्छतीति विग्रहे प्रचत् । क्विपि, ‘लोपो व्योर्वलि’ (6-1-66) इति यकारलोपे, ‘ह्रस्वस्य पिति कृति—’ (6-1-71) इति तुक् ।

2. ‘अनुदात्तेतश्च ह्रस्वः’ (3-2-149) इति विहितस्य युचः, ‘न यः’ (3-2-152) इति निषेधात् ताच्छीलिकः ‘तृन्’ (3-2-135) इति तुञेव ।

3. ‘सुप्यजातौ—’ (3-2-78) इति ताच्छीलिको णिनिप्रत्ययः ।

4. क्तिनि, ‘तितुत्रतथ—’ (7-2-9) इतीगिणिवेधे, ‘लोपो व्योर्वलि’ (6-1-66) इति यकारलोपे रूपम् ।

A. ‘अन्तस्थया कौतुकमूर्च्छया व्रजं तदायतासौ वयमानवात्सकम् । पथः प्रदोहादिरताः प्रमथ्य तं प्रैक्षन्त नूत्नाचयितं कुतूहलात् ॥’ घा. का. 1-61,

(503) “चर गत्यर्थः” (I-भ्वादि:-559. सक. सेट्. पर.) [अ]

अयं धातुर्भक्षणार्थेऽपि प्रयुज्यते ।

‘संशये चारयेत्, गत्यां चरति—’ (श्लो. 153) इति देवः ।

चारक:-रिका, चारक:-रिका, चिचरिषक:-षिका, ¹चञ्चुरक:-रिका;

चरिता-त्री, चारयिता-त्री, चिचरिषिता-त्री, चञ्चुरिता-त्री;

चरन्-न्ती, ²चारयन्-न्ती, चिचरिषन्-न्ती; —

चरिष्यन्-न्ती-ती, चारयिष्यन्-न्ती-ती, चिचरिषिष्यन्-न्ती-ती; —

³[गुरुवचनं]^A उच्चरमाणः, ⁴[रथेन]^B सञ्चरमाणः, चारयमाणः,

⁵[गुरुवचनं] उच्चिचरिषमाणः, ⁶[हयेन] सञ्चिचरिषमाणः, ⁷चञ्चूर्यमाणः^C;

उच्चरिष्यमाणः, सञ्चरिष्यमाणः, चारयिष्यमाणः, उच्चिचरिषिष्यमाणः;

1. गहितं चरतीत्यर्थे, ‘लुपसदञ्चरजपजभदहदशगृभ्यो भावगर्हायाम्’ (3-1-24) इति भावगर्हायां यङि, द्विस्वे, ‘चरफलोश्च’ (7-4-87) इत्यभ्यासस्य जुगागमे, ‘उत् परस्यातः’ (7-4-88) इत्युत्तरखण्डस्योत्वे, ‘हलि च’ (8-2-77) इति दीर्घस्य त्रैपादिकत्वेनासिद्धत्वात् अलोपयलोपयोः एवं रूपम् । हलादिप्रत्ययभिन्ने यङन्ते सर्वत्र एवमेव बोध्यम् ।

2. भक्षणार्थत्वे, ‘निगरणचलनार्थेभ्यः—’ (1-3-87) इति ण्यन्तात् परस्मैपदमेव । गत्यर्थकत्वे तु ण्यन्तात् शानजपि भवतीति विशेषः ।

3. ‘उद्: चरः सकर्मकात्’ (1-3-53) इति शानच् । गुरुवचनमतिलङ्घते इत्यर्थः । अतः सकर्मकत्वम् ।

4. ‘समस्तृतीयायुक्तात्’ (1-3-54) इति शानच् ।

5. ‘पूर्ववत् सनः’ (1-3-62) इति सञ्जन्तात् शानच् ।

6. ‘हलि च’ (8-2-77) इति दीर्घः । एवं यङन्ताद् यति, ल्यपि च दीर्घो ज्ञेयः ।

A. ‘इदं वचोऽनुचरमाणं ईते तस्मिन् स्वमादाय शिशुं निकाय्यम् ।

आनाय्यपूज्यो, मधुरां प्रणाय्यस्तां नारदः स्मायति लोकपान्थः ॥’ वा. वि. 2-20.

B. ‘अग्रेण खे सञ्चरमाण आराद् बिलेशयद्वेषिसमानजूतिः ।

प्राहेतनादित्यकरोपतप्तः पुरीं ददृश्वान् गजतावृतां सः ॥’ वा. वि. 2-23.

C. ‘ध्वजपल्लविता सेना शस्त्रपुष्पा परागिणी ।

बभौ चञ्चूर्यमाणेव मृत्योरुपवनस्थली ॥’ यादवाभ्युदये. 22-74.

[अ]. ‘यथा तु भक्षणेऽपि प्रयुज्यते चरिः’ इति मैत्रेयरक्षितः, तथा नायं पाठोऽस्ति । अपि तु अर्थवशेन केनचित् प्रक्षिप्त इति गम्यते ।” इति पुरुषकारग्रन्थोऽत्रानुसन्धेयः ।

सञ्चिचरिषिष्यमाणः, चञ्चुरिष्यमाणः;

¹ग्रामचः-ग्रामचरौ-ग्रामचरः;

चरितम्-तः, चारितः, चिचरिषितः, चञ्चुरितः-तवान्;

²चरः-^Aसहचरी, ³चराचरः, ⁴शुभाचारः-शुभाचारा ^Bव्रताचारा, ⁵कुरुचरः-

कुरुचरी, ^Cक्षणदाचरः, ^Dवनेचरः, ^Eनिशाचरः, ⁶मिक्षाचरः-

सेनाचरः, ^Fदुराचारः, आदायचरः, ⁷चरिष्णुः, ^G ⁸ब्रह्मचारी, ^H

1. 'क्लिप्च' (3-2-76) इति क्लिपि, सर्वलोपे, रेफस्य पदान्तत्वनिमित्तकः 'खरवसानयोः—' (8-3-15) इति विसर्गः।
2. पञ्चादिषु (3-1-134) 'चरट्' इति पाठात् अच्। टित्वात् स्त्रियां ङीप्।
3. 'चरिष्णुलिपतिवदीनां वा द्वित्वम् अचि, आक् चाभ्यासस्य—' (वा. 3-1-134) इति अच्प्रत्यये, द्वित्वे, अभ्यासस्यागागमे च रूपम्।
4. 'शीलिकामिमक्ष्याचरिष्णो णः' (वा. 3-2-21) इति कर्मण्युपपदेऽणपवादो ण-प्रत्ययः। अदन्तत्वेन स्त्रियां टाप्।
5. 'चरेष्टः' (3-2-16) इति अधिकरणे टः। एवं क्षणदाचरः वनेचरः निशाचर इत्यादिष्वपि बोध्यम्।
6. 'मिक्षासेनादायेषु च' (3-2-17) इति टः। अनधिकरणे उपपदेऽयं टः। आदाय-चरः इत्यत्र 'आदाय' इति ल्यबन्तम्। 'अस्य च कर्मसापेक्षत्वेऽपि वचनसामर्थ्यात् प्रत्ययः।' इति प्रक्रियाकौमुदीव्याख्यायाम्।
7. 'अलङ्कृन्निराकृज्प्रजमोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यषत्रपशुतुष्टुसहचर इष्णुच्' (3-2-36) इत्यनेन तच्छीलादिषु कर्तृषु इष्णुच् प्रत्ययः।
8. 'व्रते' (3-2-80) इति णिनिः। ब्रह्म=वेदः। तदध्ययनार्थं व्रतमपि ब्रह्मः तच्चरतीत्यर्थे णिनिः।
- A. 'सौमित्रे मामुपायंस्था कम्नामिच्छुर्वैशंवदाम्। त्वद्भोगीनां सहचरीमशङ्कः पुरुषायुषम् ॥' भ. का. 4-20.
- B. 'स्तुतिशीला हरिकामा फलभक्षा कानने व्रताचारा। तदनुग्रहप्रतीक्षा वसति द्वन्द्वक्षमा मुनिश्रेणी ॥' प्रक्रियासर्वस्वेम्।
- C. 'तेऽभाषिषत राजा त्वां दिदृक्षुः क्षणदाचर।' भ. का. 15-6.
- D. 'द्विषन् वनेचराभ्याणां त्वमादायचरो वने।' भ. का. 5-97.
- E. 'बाहूपपीडमाश्लिष्य जगाहे यां निशाचरः ॥' भ. का. 5-94.
- F. 'मामपापं दुराचार किं निहत्याभिधास्यसि ॥' भ. का. 6-127.
- G. 'अलङ्कृरिष्णवो भान्तस्तडित्वन्तश्चरिष्णवः ॥' भ. का. 7-3.
- H. 'आजन्मब्रह्मचारी विपुलभुजशिलास्तम्भविभ्राजमान-ज्याघातश्रेणिसंज्ञान्तरितवधुमतीचकजैत्रप्रशस्तिः।' अनर्घराघवे—4-18.

¹गूढचारी ^A ²रात्रिचरः-^B रात्रिचरः, ³अतिचारी-अपचारी, ⁴चारः,

⁵चरमाणः, ^C ⁶चरणः, ⁷पाटचरः-पटचरः, ⁸वार्चः[हंसः], चारः,

चिचरिषुः, चञ्चुरः;

चरितव्यम्, चारयितव्यम्, चिचरिषितव्यम्, चञ्चुरितव्यम्;

चरणीयम्, चारणीयम्, चिचरिषणीयम्, चञ्चुरणीयम्;

⁹चर्यम्, उपचार्यम् ¹⁰आचार्यः [देशः], आचार्यः [गुरुः], ¹¹आचार्यानी, आचार्या, ¹²आश्चर्यम् [अनित्यम्], चार्यम्, चिचरिष्यम्, चञ्चूर्यम्;

ईषचरः-दुश्चरः-सुचरः;

1. 'सुप्यजातौ—' (3-2-78) इति ताच्छीलिको णिनिः। गूढचारी=चारः।
2. रात्रौ चरतीति, अधिकरणे टः। 'रात्रेः कृति विभाषा' (6-3-72) इति वा मुम्।
3. 'सम्पृचानुरुधाढ्यमाढ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदह-परिमुहदुषद्विषदुहदुहयुजाकीडविचिचल्यजरजभजातिचरापचरासुषाभ्याहनश्च' (3-2-142) इति घिनुण्।
4. पचाद्यचि (3-1-134) प्रज्ञादित्वात् (5-4-38) स्वार्येऽण्। चारः गूढपुरुषः।
5. 'ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश्' (3-2-129) इति सूत्रेण ताच्छील्ये चानश्।
6. 'चलनशब्दार्थादकर्मकात्—' (3-2-148) इति ताच्छीलिकः युच्।
7. पाटयन्=छिन्दन्-चरतीति पाटचरः=तस्करः। पृषोदरादित्वात् (6-3-109) साधुः। एवं पटचरः इत्यपि।
8. वारि चरतीति वार्चः=हंसः। 'अन्येष्वपि दृश्यते' (3-2-101) इति उप्रत्यये साधुः—इति प्रक्रियासर्वस्वे।
9. 'गदमदचरयमश्चानुपसर्गे' (3-1-100) इति यति रूपम्। 'अनुपसर्गे' इत्यु-क्तत्वात् सोपसर्गात् 'उपचार्यम्' इत्येव।
10. 'चरेराणि चागुरौ' (वा. 3-1-100) इति यत्। गुरौ तु 'आचार्यः' इति ण्यत्।
11. आचार्यस्य स्त्री आचार्यानी। 'इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रसुडहिमारण्यवयवतमातु-लाचार्याणामानुक्' (4-1-49) इति ङीष् आनुगागमश्च। 'आचार्यादणत्वं च' (वा. 4-1-49) इति णत्वनिषेधः। यथा तु स्वयं व्याख्यात्री, तत्र आचार्या इत्येव भवति।
12. 'आश्चर्यमनित्ये' (6-1-174) इति आङ्पूर्वकात् चरेर्यति प्रत्यये, अद्भुत-त्वेनार्थे विवक्षिते मुडागमो निपात्यते। अश्वत्थ आचार्यः।
- A. 'सङ्गमाय निशि गूढचारिणं चारङ्कृतिकथितं पुरोगता।' रघुवंशे—19-33.
- B. 'तं रत्नदायं जितमृत्युलोका रात्रिचराराः कान्तिभृतोऽन्वसर्पन्।' भ. का. 12-11.
- C. 'सहैव चरमाणौ द्वौ बहमानौ मितं धनुः। जयमानौ च रक्षांसि राघवौ मुनिमन्वितौ ॥' प्रक्रियासर्वस्वे।

चर्यमाणः, चार्यमाणः, चिचरिष्यमाणः, चञ्चूर्यमाणः;
 आचारः, ^Aसञ्चारः, प्रचारः, ¹गोचरः-^Bसञ्चारः, चिचरिषः, सञ्चुरः;
 चरितुम्, चारयितुम्, चिचरिषितुम्, चञ्चुरितुम्;
²चूर्तिः, ³परिचर्या, परिचर्या-^Cचर्या, चारणा, चिचरिषा, चञ्चुरा,
 चरणम्, ⁴चरित्रम्, ^Dचारित्रम्, चारणम्, चिचरिषणम्, चञ्चुरणम्;
 चरित्वा, चारयित्वा, चिचरिषित्वा, चञ्चुरित्वा;
 आचर्य, प्रचार्य, सञ्चिचरिष्य, विचञ्चूर्य;
 चारम् २, } चारम् २, } चिचरिषम् २, } चञ्चुरम् २; }
 चरित्वा २, } चारयित्वा २, } चिचरिषित्वा २, } चञ्चुरित्वा २; }
⁵चारुः, ⁶चरुः, ⁷चरकः, ⁸चर्म, ⁹चरमः.

1. 'गोचरसञ्चारः' (3-3-119) इत्यादिनाऽधिकरणे चप्रत्ययो निपातनात् ।
 गावः=इन्द्रियाणि चरन्त्यस्मिन् इति गोचरः=विषयः । सञ्चरन्ते अनेन इति
 करणे घः, सञ्चारः=अध्वः ।
2. 'ति च' (7-4-89) इत्युत्वे, 'हलि च' (8-2-77) इति दीर्घः ।
3. 'परिचर्यापरिसर्या' (वा. 3-3-101) इति स्त्रियां भावादौ शे यक्ति टाप् ।
 'परि' इत्युपसर्गस्याविवक्षितत्वात् 'चर्या' इत्यपि साधुः ।
4. 'अर्तिल्लघूस्खनसहचर इत्रः' (3-2-184) इति करणे इत्रः । चरित्रमेव
 चारित्रम् । स्वाधिकः प्रज्ञादित्वात् (5-4-38) अण् ।
5. 'दृसनिजनिचरि' [द. उ. 1-88] इत्यादिना चुर प्रत्ययः । चरन्ति नेत्राण्य-
 त्रेत्यधिकरणे प्रत्ययः । चारुः=दर्शनीयः ।
6. 'भूमृशीतृचरि' [द. उ. 1-92] इत्यादिना उप्रत्ययः । चरन्ति अस्मात्
 देवर्षिपितादयः इति 'भीमादयोऽपादाने' (3-4-74) इत्यपादाने कारके प्रत्ययः ।
 चरुः=देवाद्युद्देशक उपहारः ।
7. 'कृजादिभ्यः संज्ञायां चुर' [द. उ. 3-48.] इति संज्ञायां चुर । चरकः=
 कश्चन ऋषिः ।
8. 'मनिन्' [द. उ. 6-73] इति मनिन् । चरितं=चर्म त्वक् । 'भूतेऽपि दृश्यन्ते'
 (3-2-3) इति भूतेऽर्थे प्रत्ययः ।
9. 'चरेश्च' [द. उ. 7-47] इति अमचूप्रत्ययः । चरमः=अन्त्यः ।

A. 'सञ्चारनिष्ठयूतनखेन्दुचन्द्रिके लोके जयन्ते सकलैकजीवनम् ।' धा. का. 1-72.

B. 'पापगोचरमात्मानमशोचन् वानरा मुहुः ॥' भ. का. 7-80.

C. 'पापचर्यो मुनेः शापात् जात इत्यवदत् स तम् ॥' भ. का. 6-48.

D. 'चित्रं चरित्रं जगतीतलेऽस्य न श्लाघयामास नरेषु को वा ।

स यत् स्वयं पाण्डुरपि स्वकेन गुणेन रक्तानकरोत् समस्तान् ॥' चम्पूभारते 1-13.

(504) "चर संशये" (X-चुरादिः-1746. सक. सेट्. उभ.)

'संशये चारयेत्, गत्यां चरति ।—' (श्लो. 153) इति देवः ।

चारकः-रिका चिचारयिषकः-षिका; इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि
 चौरादिकचाटयतिवत् (488) ज्ञेयानि । घञि^A चारः ।

(505) "चर्च परिभाषणहिंसातर्जनेषु"

(I-भ्वादिः-717. सक. सेट्. पर) [अ]

परिभाषणम्=सनिन्दोपालम्भः ।

'—हिंसायां, तर्जने परिभाषणे ॥

चर्चत्यध्ययने त्वर्थे भवेच्चर्चयतीति णौ ।' (श्लो. 54) इति देवः ।

चर्चकः-र्चिका, चर्चकः-र्चिका, चिचर्चिषकः-षिका, चाचर्चकः-र्चिका;
 चर्चिता-त्री, चर्चयिता-त्री, चिचर्चिषिता-त्री, चाचर्चिता-त्री;
 चर्चन्-न्ती, चर्चयन्-न्ती, चिचर्चिषन्-न्ती; —
 चर्चिष्यन्-न्ती-ती, चर्चयिष्यन्-न्ती-ती, चिचर्चिषिष्यन्-न्ती-ती; —
 चर्चयमानः, चर्चयिष्यमाणः, चाचर्च्यमाणः, चाचर्चिष्यमाणः;
¹चर्क्-चर्ग्-चर्चौ-चर्चः; —
 चर्चितम्-तः, चर्चितः, चिचर्चिषितः, चाचर्चितः-तवान्;
 चर्चः, ²जीमूतचर्ची,^B चर्चः, चिचर्चिषुः, चाचर्चः;
 चर्चितव्यम्, चर्चयितव्यम्, चिचर्चिषितव्यम्, चाचर्चितव्यम्;
 चर्चनीयम्, चर्चनीयम्, चिचर्चिषणीयम्, चाचर्चनीयम्;
 चर्च्यम्, चर्च्यम्, चिचर्चिष्यम्, चाचर्च्यम्;
 ईषच्चर्चः-दुश्चर्चः-सुचर्चः; —

1. 'रात् सस्य' (82-2-4) इति नियमात्, चकारस्य न संयोगान्तलोपः ।

2. जीमूतं चर्चितुं=भर्तिसतुं शीलमस्येत्यर्थे, 'सुप्यजातौ—' (3-2-78) इति
 ताच्छील्ये णितिः ।

A. 'निर्यातितप्रहृतिमीशमतिप्रहृत्य मल्लोऽथ वासितविचारमनुच्यवत् सः ।'

धा. का. 3-41.

B. 'जीमूतचर्चिरवज्ञश्चैरवायहृद्यै तेनैव चानुपिसितो निलयं पिपेस ॥'

धा. का. 1-89.

[अ] 'जर्जस् [जर्जस् ?] इति चन्द्रदुर्गी । चर्च इत्येके । जर्ज इत्यन्ये । झर्च
 इत्यपरे । किमत्र सत्यम् ? देवा ज्ञास्यन्ति ।' इति क्षीरस्वामी ।

चर्च्यमानः,	चर्च्यमानः,	चिचर्चिष्यमाणः,	चाचर्च्यमानः ;
चर्चः,	चर्चः,	चिचर्चिषः,	चाचर्चः ;
चर्चितुम्,	चर्चयितुम्,	चिचर्चिषितुम्,	चाचर्चितुम् ;
चर्चा,	विचर्चिका, ¹	² व्यावचर्ची, चर्चना,	चिचर्चिषा, चाचर्चा ;
चर्चनम्,	चर्चनम्,	चिचर्चिषणम्,	चाचर्चनम् ;
चर्चित्वा,	चर्चयित्वा,	चिचर्चिषित्वा,	चाचर्चित्वा ;
प्रचर्च्य,	प्रचर्च्य,	प्रचिचर्चिषिष्य,	प्राचाचर्च्य ;
चर्चम् २, } चर्चम् २, } चिचर्चिषम् २, } चाचर्चम् २ ; }	चर्चित्वा २, }	चिचर्चिषित्वा २, }	चाचर्चित्वा २. }

(506) “चर्च परिभाषणभर्त्सनयोः”

(VI-तुदादि:-1299. सक. सेट्. पर.)

‘—अध्ययने चर्चयेत्, चर्चतीति तु ।

हिंसायां तर्जने शे तु तथैव परिभाषणे ॥’ (श्लो. 54) इति देवः ।
चर्चकः-र्चिका, चर्चकः-र्चिका, चिचर्चिषकः-षिका, चाचर्चकः-र्चिका ;

इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकचर्चधातुवत् (505) बोध्यानि । शत्रन्तात् स्त्रियाम्, अस्य घातोः चर्चन्ती-^Aचर्चती इति द्वे रूपे इति विशेषः । ‘आच्छीनद्योर्नुम्’ (7-1-80) इति नुम्बिकरूपः । स्वर-भेदादपि तुदादौ पुनः पाठ इति बोध्यम् ।

(507) “चर्च अध्ययने” (X-चुरादि:-1718. सक. सेट्. उभ.)

—‘अध्ययने चर्चयेत् चर्चतीति तु ।

हिंसायां तर्जने शे तु तथैव परिभाषणे ॥’ (श्लो. 54) इति देवः ।

1. घातोर्हिंसार्थत्वे, ‘रोगाख्यायाम् ण्वुल्—’ (3-3-108) इति ण्वुलि रूपम् । इति प्र. कौमुदी ।

2. ‘कर्मव्यतीहारे णच् स्त्रियाम्’ (3-3-43) इति णच् । युजपवादः । ‘णचःस्त्रियाम्’ (5-4-14) इति अच् । ङीप् ।

A. ‘चर्चन्ती कटु दृष्टीति बुधजनं दोषं त्वचि त्वर्चती नित्यं भूपतिमुज्ज्वलनोज्ज्वलतमना यत्रास्त खल्या लुखम् ॥’ धा. का. 2-73.

अस्य घातोः ण्यन्ते सर्वाणि रूपाणि भौवादिकचर्चतिवत् (505) बोध्यानि । शतरि ^Aसञ्चर्चयन्-न्ती । किन्विषये तु ‘ण्यासश्रन्थो युच्’ (3-3-107) इति युजपवादः, ‘चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च’ (3-3-105) इत्यादिना अङ् भवति, इति विशेषः । ण्यन्तात् सनि तु रूपाणि लिख्यन्ते—
चिचर्चयिषकः-षिका, चिचर्चयिषिता-त्री, चिचर्चयिषन्-न्ती,
चिचर्चयिषिष्यन्-न्ती-ती; चिचर्चयिषमाणः, चिचर्चयिषिष्यमाणः,
चिचर्चयिष्य-यिषौ-यिषः, चिचर्चयिषितः-तवान्, चिचर्चयिषुः,
चिचर्चयिषितव्यम्, चिचर्चयिषणीयम्, चिचर्चयिष्यम्,
ईषच्चिचर्चयिषः इत्यादि, चिचर्चयिष्यमाणः, चिचर्चयिषः,
चिचर्चयिषितुम्, चिचर्चयिषा, चिचर्चयिषणम्,
चिचर्चयिषित्वा, प्रचिचर्चयिष्य, चिचर्चयिषम् २ ; }
चिचर्चयिषित्वा २. }

(508) “चर्च गतौ” (I-भ्वादि:-425. सक. सेट्. पर.)

चर्चकः-र्चिका, चर्चकः-र्चिका, चिचर्चिषकः-षिका, चाचर्चकः-र्चिका,
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकचर्चधातुवत् (173) ज्ञेयानि ।

(509) “चर्च अदने” (I-भ्वादि:-579. सक. सेट्. पर.)

अस्यापि घातोः सर्वाण्यपि रूपाणि कर्चतिवत् (173) बोध्यानि ।
अस्य घातोः भक्षणार्थत्वेन ण्यन्तात् ‘निगरणचलनार्थेभ्यश्च’ (1-3-87) इति शतैव । न तु शानजिति विशेषः ।

(510) “चल कम्पने” (I-भ्वादि:-832. अक. सेट्. पर.)

घटादिः । ज्वलादिः ।

‘—भृत्यां चालयेत् कम्पने चलेत् ।’ (श्लो. 158) इति देवः ।

चालकः-लिका, चालकः-लिका-¹चलकः-लिका, चिचलिषकः-षिका, चाचलकः-लिका ;

1. ‘कम्पने चलिः’ इति घटादौ पाठात् कम्पनार्थे मित्वम् । ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-92) इति णौ उपधाया ह्रस्वः । कम्पनादन्यार्थे तु मित्वं न । शीलं चालयन् = अन्यथा कुर्वन् इत्यर्थः । एवं ण्यन्ते रूपद्वयमर्थभेदेन बोध्यम् ।

A. ‘सञ्चर्चयन् अपनयानथ वृक्षयिष्णुः श्वेवोप्रशब्दनपरः कररुद्धकाणः । मलो जिजम्भिपुरसूदितवीर्यमीशं मुष्टया जजास बहु पाशितवांश्च दोष्णा ॥’

धा. का. 3-38

चलिता-त्री, चालयिता-चलयिता-त्री, चिचलिषिता-त्री, चाचलिता-त्री;
 चलन्-न्ती, चालयन्-चलयन्^A-न्ती, चिचलिषन्-न्ती; —
 चलिष्यन्-न्ती-ती, चालयिष्यन्-चलयिष्यन्-न्ती-ती, चिचलिषिष्यन्-न्ती-ती;
 व्यतिचलमानः, व्यतिचलिष्यमाणः, — चाचल्यमानः, चाचलिष्यमाणः;
 चल-चलौ-चलः; — — —
 चलितम्-तः, चालितम्-चलितम्-तः, चिचलिषितः, चाचलितः-तवान्;
^Bचलः-¹चालः, ²चलनः, ³चलाचलः, ⁴चाचलिः, चालः-चलः,
 चिचलिषुः, चाचलः;
 चलितव्यम्, चालयितव्यम्-चलयितव्यम्, चिचलिषितव्यम्, चाचलितव्यम्;
 चलनीयम्, चालनीयम्-चलनीयम्, चिचलिषणीयम्, चाचलनीयम्;
 चाल्यम्, चाल्यम्-चल्यम्, चिचलिष्यम्, चाचल्यम्,
 ईषच्चलः-दुश्चलः-सुचलः;
 चलयमानः, चालयमानः-चलयमानः, चिचलिष्यमाणः, चाचल्यमानः;
 चालः, चालः-चलः, चिचलिषः, चाचलः;
 चलितुत्, चालयितुम्-चलयितुम्, चिचलिषितुम्, चाचलितुम्;
⁵चलितः, चालना-चलना, चिचलिषा, चाचला;
 चलनम्, चालनम्-चलनम्, चिचलिषणम्, चाचलनम्;
 चलित्वा, चालयित्वा-चलयित्वा, चिचलिषित्वा, चाचलित्वा;
 प्रचल्य, प्रचाल्य-⁶प्रचलय्य, प्रचिचलिष्य, प्रचाचल्य;

1. 'ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः' (3-1-140) इति कर्तरि वा णः, पक्षे पचाद्यच् ।
2. 'चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच्' (3-2-148) इति ताच्छीलिको युच् ।
3. 'चरिष्यलिपतिवदीनां द्वित्वमचि, आक् चाभ्यासस्य' (वा. 3-1-134) इति द्वित्वम्, अभ्यासस्य आगागमः । पक्षे चलः इत्यपि साधुः ।
4. 'सासहिवावहिपापतिचाचलीनामुपसंख्यानम्' (वा. 3-2-171) इति वचनात् किः, किन् वा प्रत्ययः । द्वित्वादिकं बोध्यम् ।
5. 'तितुत्रेण्वग्रहादीनाम्—' (वा. 7-2-9) इति वचनात् भणितिरित्यत्रेव इङ् भवति ।
6. 'इत्यपि लघुपूर्वात्' (6-4-56) इति गेरयादेशः ।
- A. 'तां प्राविशत् कपिव्याघ्रस्तुरुनचलयन् शनैः ।' भ. का. 8-60.
- B. 'ज्वालने तापेन चला ज्वालीरटालशोकदुलितप्रतापाः ॥' धा. का. 2-21.

चालम् २, } चालम् २-¹चलम् २-चालम् २, } चिचलिषम् २, }
 चलित्वा २, } चालयित्वा-२, चलयित्वा २, } चिचलिषित्वा २, }
 चाचलम् २; }
 चाचलित्वा २. }

(511) “चल विलसने” (VI-तुदादिः-1356. अक. सेट्. पर.)

‘—भृत्यां चालयेत्, कम्पने चलेत् ।’ (श्लो. 158) इति देवः ।
 चालकः-लिका, चालकः-लिका, चिचलिषकः-षिका, चाचलकः-लिका;
 इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकचलतिवत् (511) बोध्यानि ।
^Aचलन्-न्ती-ती, इति शतरि स्त्रियां रूपद्वयम् ।

(512) “चल भृतौ” (X-चुरादिः-1608. सक. सेट्. उभ.)

भृतिः=भरणम्, पोषणमिति यावत् ।

‘—भृत्यां चालयेत्, कम्पने चलेत् ।’ (श्लो. 158) इति देवः ।

चालकः-लिका, ^Bचाल्यम्, इत्यादीनि रूपाणि सर्वाण्यपि ण्यन्तात्
 भौवादिकचलतिवत् (510) ऊह्यानि । ण्यन्तात् सनि तु—
 चिचालयिषकः-षिका, चिचालयिषिता-त्री, चिचालयिषन्-न्ती,
 चिचालयिषिष्यन्-न्ती-ती, चिचालयिषमाणः, चिचालयिषिष्यमाणः,
 चिचालयिट्-यिषौ-यिषः, चिचालयिषितम्-तः-तवान्; चिचालयिषुः,
 चिचालयिषितव्यम्, चिचालयिषणीयम्; चिचालयिष्यम्,
 ईषच्चिचालयिषः- }
 दुश्चिचालयिषः- } चिचालयिष्यमाणः, चिचालयिषः, चिचालयिषितुम्;
 सुचिचालयिषः }
 चिचालयिषा, चिचालयिषणम्, चिचालयिषित्वा, प्रचिचालयिष्य;
 चिचालयिषम् २; }
 चिचालयिषित्वा २. } इति रूपाणीति विशेषः ।

1. 'चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्' (6-4-93) इति णमुल्परै णौ उपधाया दीर्घविकल्पः ।
- A. 'चलितपीतपटेन चलन् हलन् अविलितोरुक्तां परितो दशम् ॥' धा. का. 2-78.
- B. 'कार्यप्रवेदनकरोऽयमवेलयद् द्राग् अन्याश्च तेलितकृपः खलु कंसचाल्यान् ।' कंसचाल्यान्=कंसपोष्यान् इत्यर्थः । धा. का. 3-22.

(511) “चष भक्षणे” (I-श्वादि:-889. सक सेट्. उभ.)

चाषक:-षिका,	चाषक:-षिका,	चिचषिषक:-षिका,	चाचषक:-षिका;
चषिता-त्री,	चाषयिता-त्री,	चिचषिषिता-त्री,	चाचषिता-त्री;
चषन्-न्ती,	¹ चाषयन्-न्ती,	चिचषिषन्-न्ती,	—
चषिष्यन्-न्ती-ती,	चाषयिष्यन्-न्ती-ती,	चिचषिषिष्यन्-न्ती-ती;	
चषमाणः,	—	चिचषिषमाणः,	चाचष्यमाणः;
चषिष्यमाणः,	—	चिचषिषिष्यमाणः,	चाचषिष्यमाणः;
² सञ्चट्-सञ्चट्-सञ्चट्-सञ्चट्;	—	—	—
चषितम्-तः,	चाषितः,	चिचषिषितः,	चाचषितः-तवात्;
चषः,	चाषः,	चिचषिषुः,	चाचषः;
चषितव्यम्,	चाषयितव्यम्,	चिचषिषितव्यम्,	चाचषितव्यम्;
चषणीयम्,	चाषणीयम्,	चिचषिषणीयम्,	चाचषणीयम्;
चाष्यम्,	चाष्यम्,	चिचषिष्यम्,	चाचष्यम्;
ईषच्चषः-दुश्चषः-सुचषः;	—	—	—
चष्यमाणः,	चाष्यमाणः,	चिचषिष्यमाणः,	चाचष्यमाणः;
^A चाषः,	चाषः,	चिचषिषः,	चाचषः;
चषितुम्,	चाषयितुम्,	चिचषिषितुम्,	चाचषितुम्;
³ चष्टिः,	चाषणा,	चिचषिषा,	चाचषा;
चषणम्,	चाषणम्,	चिचषिषणम्,	चाचषणम्;
चषित्वा,	चाषयित्वा,	चिचषिषित्वा,	चाचषित्वा;
विचष्य,	विचाष्य,	विचिचषिष्य,	विचाचष्य;

1. भक्षणार्थकत्वादस्य धातोः ‘निगरणचलनार्थेभ्यश्च’ (1-3-87) इत्यनेन ण्यन्तात् शतैव, न तु शानच् ।
  2. ‘झलां जशोऽन्ते’ (8-2-39) इति जश्त्वेन डः ।
  3. ‘तितुल—’ (7-2-9) इत्यादिना इणिवेधः । तकारस्य ‘ष्टुना ष्टुः’ (8-4-41) इति ष्टुत्वेन टकारः ।
- A. ‘लाषेण चाषांश्चषिताञ्चषित्वा प्रभक्ष्य भक्षन्ति यदम्बु नीवाः ।’

चाषम् २, } चाषम् २, } चिचषिषम् २, } चाचषम् २; }
 चषित्वा २, } चाषयित्वा २, } चिचषिषित्वा २, } चाचषित्वा २; }
¹चषकः, ²चषालम्.

(514) “चह परिकल्कने” (I-श्वादि:-729. सक. सेट्. पर.)

परिकल्कनम् = शाठ्यम्, दम्भो वा ।

‘चहयेच्चहतीत्येते चहेः स्तां परिकल्कने ॥’ (श्लो. 196) इति देवः ।

चाहक:-हिका,	³ चाहक:-हिका,	चिचहिषक:-षिका	चाचहक:-हिका;
चहिता-त्री,	चाहयिता-त्री,	चिचहिषिता-त्री,	चाचहिता-त्री;
चहन्-न्ती,	चाहयन्-न्ती,	चिचहिषन्-न्ती;	—
चहिष्यन्-न्ती-ती,	चाहयिष्यन्-न्ती-ती,	चिचहिषिष्यन्-न्ती-ती;	
—	चाहयमानः,	चाहयिष्यमाणः,	चाचह्यमाणः;
⁴ प्रचट्-प्रचट्-प्रचट्-प्रचट्;	—	—	—
चहितम्-तः,	चाहितः,	चिचहिषितः,	चाचहितः-तवान्;
चहः,	चाहः,	चिचहिषुः,	चाचहः;
चहितव्यम्,	चाहयितव्यम्,	चिचहिषितव्यम्,	चाचहितव्यम्;
चहनीयम्,	चाहनीयम्,	चिचहिषणीयम्,	चाचहनीयम्;
चाह्यम्,	चाह्यम्,	चिचहिष्यम्,	चाचह्यम्;
ईषच्चहः-दुश्चहः-सुचहः;	—	—	—
चह्यमाणः,	चाह्यमाणः,	चिचहिष्यमाणः,	चाचह्यमाणः;
^A चाहः,	चाहः,	चिचहिषः,	चाचहः;
चहितुम्,	चाहयितुम्,	चिचहिषितुम्;	चाचहितुम्;

1. ‘कुन् शिल्पिसंज्ञयोः’ [द. उ. 3-5] इति कुन् । चषकः = पक्षिविशेषः ।
  2. औणादिके [द. उ. 10-17] आलप्रत्यये रूपम् । चषन्ति तस्मिन् इति चषालः = यज्ञभाण्डम् ।
  3. धातुपाठेऽर्थनिर्देशस्योपलक्षणतया, परिकल्कनभिन्नेऽर्थे ण्यन्तात् इमानि रूपाणि लिखितानि । परिकल्कनेऽर्थे चुरादिपठितस्य षटादिषु पाठात्, मित्त्वप्रयुक्तानि कार्याणि उत्तरत्र (516 धातौ) प्रदर्श्यन्ते ।
  4. ‘हो ढः’ (8-2-31) इति ढत्वे, अवसाने चर्त्तविकल्पः ।
- A. ‘चाहेनामहितस्य चास्य निग्रनोद्योगं रहस्युचिवान्
 गन्तव्यं खलु रहसेति च दढामाज्ञां प्रभोरभ्यधात् ॥’ धा. का. 1-91.

चादिः,	चाहना,	चिचहिषा,	चाचहा ;
चहनम्,	चाहनम्,	चिचहिषणम्,	चाचहनम् ;
चहित्वा,	चाहयित्वा,	चिचहिषित्वा,	चाचहित्वा ;
प्रचह्य,	प्रचाह्य,	प्रचिचहिष्य,	प्रचाचह्य ;
चाहम् २, } चाहम् २, } चिचहिषम् २, } चाचहम् २ ; }			
चहित्वा २, } चाहयित्वा २, } चिचहिषित्वा २, } चाचहित्वा. }			

(515) “चह परिकल्कने” (X-चुरादि:-1627. सक. सेट्. उभ.) ज्ञपादिः ।

‘चप—’ इति दुर्गसम्मतः पाठः ।

‘चहयेच्चहतीत्येते चहेः स्तां परिकल्कने ॥’ (श्लो. 196) इति देवः ।

^Aचहकः²-हिका, चिचहयिषकः-षिका ; चहयिता-त्री, चिचहयिषिता-त्री ;
चहयन्-न्ती, चिचहयिषन्-न्ती ; चहयिष्यन्-न्ती-ती, चिचहयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
चहयमानः, चिचहयिषमाणः ; चहयिष्यमाणः, चिचहयिषिष्यमाणः ;

³प्रचह-प्रचह-प्रचहौ-प्रचहः ; —

चहितम्-तः, चिचहयिषितः-तवान् ; चहः, चिचहयिषुः ;
चहयितव्यम्, चिचहयिषितव्यम् ; चहनीयम्, चिचहयिषणीयम् ;
चह्यम्, चिचहयिष्यम् ; ईषच्चहः-दुश्चहः-सुचहः ; —
चहयमानः, चिचहयिष्यमाणः ; चहः, चिचहयिषः ;
चहयितुम्, चिचहयिषितुम् ; ⁴चहना, चिचहयिषा ;
चहनम्, चिचहयिषणम् ; चहयित्वा, चिचहयिषित्वा ;

⁵प्रचह्य, प्रचिचहयिष्य ; —

⁶चहम् २, चाहम् २, } चिचहयिषम् २, }
चहयित्वा २, } चिचहयिषित्वा २. }

1. ‘तितुत्र—’ (7-2-9) इतीणिषेधः । अनन्तरम्, ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घेषु रूपमेवं भवति ।

2. ज्ञपादिषु अस्य पाठात् मित्वेन, ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-92) इति जौ उपधाया ह्रस्वः । एषमेव ग्यन्तात् सम्यपि उपधाह्रस्वो बोध्यः ।

3. ‘हो ढः’ (8-2-31) इति ढत्वे, अवसाने चर्त्वविकल्पः ।

4. ‘ग्यासभ्रन्थो युच्’ (3-3-107) इति युच् ।

5. ‘ह्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-50) इति णेरयादेशः ।

6. ‘चिष्णुलोदीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इति णमुल्लरे जौ दीर्घविकल्पः ।

A ‘चाणूर एनमथ विज्ञपयन् चृञ्जो चण्डातकं सुयमयश्चहको बभाषे ।’

धा. का. 3-25.

(516) “चह परिकल्कने” (X-चुरादि:-1867. सक. सेट्. उभ.)

कथादिरदन्तश्च ।

‘चहयेच्चहतीत्येते चहेः स्तां परिकल्कने ॥’ (श्लो. 196) इति देवः ।

चहकः-हिका, चिचहयिषकः-षिका ; इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि पूर्वलिखितचौरादिकचहयतिवत् (516) ज्ञेयानि । चहम् २, चहयित्वा २, इति णमुलि एकमेव रूपम् । ‘चिष्णुलोः—’ (6-4-93) इति नात्र प्रवर्तते । अस्यादन्तेषु पाठादलोपस्य स्थानिवद्भावेन व्यवधानात्, णित्परत्वाभावात्, ‘अत उपधायाः’ (7-2-116) इति वृद्धिर्न भवति । अतः रूपेषु न विशेषः । चुरादावेव पुनः पाठस्य फलं तु—अस्य धातोः चडि अचचहत्—इति, पूर्वपठितस्य (516) धातोः अचीचहत् इति च रूपभेद इति ज्ञेयम् ।

(517) “चायृ पूजानिशामनयोः” (I-श्वादि:-880. सक. सेट्. उभ.)

चायकः-यिका, चायकः-यिका, चिचायिषकः-षिका, ¹चेकीयकः-यिका ;
चायिता-त्री, चाययिता-त्री, चिचायिषिता-त्री, चेकीयिता-त्री ;
चायन्-न्ती, चाययन्-न्ती, चिचायिषन्-न्ती ; —
चायिष्यन्-न्ती-ती, चाययिष्यन्-न्ती-ती, चिचायिषिष्यन्-न्ती-ती ; —
चायमानः, चाययमानः, चिचायिषमाणः, चेकीयमानः ;
चायिष्यमाणः, चाययिष्यमाणः, चिचायिषिष्यमाणः ; चेकीयिष्यमाणः ;
²प्रचाः-प्रचौ-प्रचाः ; —

1. ‘चायः की’ (6-1-21) इति यञि कीभावः । द्वित्वे, अभ्यासस्य चुत्वे, ‘गुणो यङ्लुकोः’ (7-4-82) इति गुणः ।

2. क्विपि, ‘लोपो व्योर्वलि’ (6-1-66) इति वलि लोपे, सुपि ऋत्वविसर्गौ ।
आकारान्तोऽयं शब्दः ।

¹अपचितः- ^Aअपचायितः-तम्, चायितः, चिचायिषितः, चेकीयितः-तवान्;

चायः,	चायः,	चिचायिषुः,	² चेक्यः ;
चायितव्यम्,	चाययितव्यम्,	चिचायिषितव्यम्,	चेकीयितव्यम् ;
चायनीयम्,	चायनीयम्,	चिचायिषणीयम्,	चेकीयनीयम् ;
^B चाय्यम्,	चाय्यम्,	चिचायिष्यम्,	चेकीय्यम् ;
ईषच्चायः-दुश्चायः-सुचायः ;	—	—	—
चाय्यमानः,	चाय्यमानः,	चिचायिष्यमाणः,	चेकीय्यमानः ;
चायः,	चायः,	चिचायिषः,	चेकीयः ;
चायितुम्,	चाययितुम्,	चिचायिषितुम्,	चेकीयितुम् ;
³ अपचितिः,	चायना,	चिचायिषा,	चेकीया ;
चायनम्,	चायनम्,	चिचायिषणम्,	चेकीयनम् ;
चायित्वा,	चाययित्वा,	चिचायिषित्वा,	चेकीयित्वा ;
निचाय्य,	प्रचाय्य,	प्रचिचायिष्य,	प्रचेकीय्य ;
चायम् २,	चायम् २,	चिचायिषम् २,	चेकीयम् २ ;
चायित्वा २,	चाययित्वा २,	चिचायिषित्वा २,	चेकीयित्वा २.

1. 'अपचितश्च' (7-2-30) इति निष्ठायां, प्रकृतेश्चिभावः, प्रत्ययस्य इडभावश्च वा निपात्यते । पक्षे अपचायितः इत्यपि भवति । बालप्रनोरमायां तु चिञो ण्यन्तस्य 'अपचितः' इति निपातनम्—इत्युक्तम् । भाष्ये तु चायतेरेव निपातनं कृतं दृश्यते ।
  2. यङो लुकि, 'एरनेकाचः—' (6-4-82) इति यणि रूपमेवम् ।
  3. 'क्तिनि नित्यं चिभावो वक्तव्यः' (वा. 7-2-30) इति वचनात्, 'गुरोश्च हलः (3-3-103) इत्यस्यापवादः क्तिनि चिभावः ।
- A. 'भयसंहृष्टरोमाणस्ततस्तेऽपचितद्विषः [त्विषः] ।
क्षणेन क्षीणविक्रान्ताः कपिनाऽनेषत क्षयम् ॥' भ. का. 9-22.
- B. चाय्या व्ययद्दाशविलोकमेषप्रेषज्ज्ञायासदधं स्पशन्ती ॥' धा. का. 2-27.

पुटम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
251	1	कृा	कृवि
252	1	112	252
254	27	... मागमः ।	... मागमो वा ।
255	22	ण्यन्ताम्	ण्यन्तात्
257	25	रुत्वविसर्गः ।	दीर्घ विसर्गः 1
263	8	उकीर्तिः	उकीर्तः
274	12	वमर्यमाणः, चि ...	वमर्यमाणः, चि....
275	20	चिकथित्वा 2	चिकथिषित्वा
280	7	न्ती-न्ती	न्ती-ती
286	19	क्रीडम् 2	क्रीडित्वा 2
290	9	बान्धव....	बान्धवा...
293	14	दिवादिः-	दिवादिः 1207.
299	13	क्लेशः-	क्लेशकः-
303	5	चेक्लेवि...चिक्ले....	चिक्लेवि...चेक्ले ...
304	13	विक्लेशौ	विक्लेशौ-
,,	15	शेनः	क्लेशनः,
308	32	मर्णवानः	मर्णवानः
313	13	(6-3-93)	(6-4-93)
318	13	1047	1407
320	28	मविक्षित	मविक्षत
,,	32	मर्णवानः	मर्णवानः
,,	30	केऽप्यल्प	केऽप्यल्प
336	8	and 9 मध्ये-क्षोटनम्, चुक्षोटयिषणम् ;	
338	7	क्षमायः, चि-	क्षमापः, चि ...
342	18	भ्वादिः 88	भ्वादिः 120
352	11-12	मध्ये-खादः, खादः चिखादिषः,	चाखादः ;
353	16	चेखिदः ;	चेखेदः ;
358	8	प्रखौ-प्रखाः ;	प्रखौ-प्रखाः ;
359	27	'खोडु'	'खोडु'
363	31	गल	गलत्
364	8	चिगडिष्यम्,	जिगडिष्यम्,
367	25	माण शब्दः	माणः शब्दः
372	24	सशिष्यम् ॥	सशिष्यम् ॥'
,,	31	ये स	ये च
373	30	पत्राणा	पात्राणा

पुटम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
375	1	गर्ज	गर्व
,,	26	अषच्	अभच्
381	26	पङ्क्त्यनन्तरम् उत्तरपुटे (382)	टिप्पण्याः प्रथमपङ्क्तिरत्र भाष्या ।
382	26	सुप्यजादौ	सुप्यजातौ
383	30	वनिन्-	वनिब्-
387	27	क्त्वायामिडिक....	इड्विकल्प....
388	29	तद्धुवत्	तद्धुवत्
,,	30	धा. का. 8-82	धा. का. 2-82.
391	23	किर कः...क्लीब...	किरः कः...क्लीब...
396	13	ईषज्जुप्सः	ईषज्जुगुप्सः
397	2	सेद्	अक. सेद्.
399	32	युतात्	युतान्
401	6	प्रगोपायित्वा	गोपायित्वा
403	2	अत्र ¹ गोरकः इत्यत्र विद्यमाना संख्या उत्तरपङ्क्तौ गुरिता इत्यत्र योज्या ।	
,,	7	सङ्ग्रौ	सङ्गुरौ
407	3	सञ्जुषुक्षः	सञ्जुषुक्षः
408	16	दुर्गः	दुर्गः
415	17	सेद्. अद....	सेद्. आत्म. अद....
416	26	ष्णुषु च'	ष्णुषु'
419	24	शविकरण...	शः विकरण...
420	23	...पदे...1-4-2	पपदो...3-2-1
422	6	भवत्येव ।	वा भवत्येव ।
433	14	सङ्ग्रन्थ्य,	सङ्ग्रन्थ्य,
441	13	जुगुचिषितव्यम्	जुगुचिषितव्यम्
445	20	जागलायक	जागलायकः
449	27	रूपञ्	रूपम् ।
455	14	(467)	(466)
,,	27 and 31,	प्रधिण्य परिघृण्य प्रघृण्य,	प्रधिण्य...परिघृण्य ...प्रघृण्य
460	1	घृण	घूर्ण
463	13	जिघर्षिषिष्यन्	जिघर्षिषिष्यन्
469	28	... शानजौ	...शानचौ
476	2	चनिना	चनिता
480	4	चपनन्	चपनम्
482	31	क्षमज्जमन....	क्षमजेमन...